DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

endüstrileşme sürecinin temel sorunları

– sovyet deneyimi 1925-1940 –

yalçın küçük

yoğunluk ölçek ve zaman
bağlı sermayenin kullanımı
işgücü ve mekanizasyon
uzmanlaşma ve gigantomaniya
gider ve teknikler/stahanov hareketi
teknik seçimi
endüstrileşme hızı

bilim yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİLİM YAYINLARI : 8

BİLİM YAYINCILIK LİMİTED ORTAKLIĞI
Piyerloti Cad. No. 21/1 - Çemberlitaş/İstanbul

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yalçın Küçük

ENDÜSTRİLEŞME SÜRECİNİN TEMEL SORUNLARI

SOVYET DENEYİMİ 1925 — 1940

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yalçın Küçük'ün **Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları** adlı eseri, Bilim **Yayınları** tarafından İstanbul'da, **Emek—Tepe** Matbaasında dizdirilip, **Arzu Matbaasında** Mart 1975 tarihinde bastırılmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YOĞUNLUK, ÖLÇEK VE ZAMAN I	12
Yöntem	12
Sorun	13
Ölçek ve Yoğunluk	17
YOĞUNLUK, ÖLÇEK VE ZAMAN II	44
Ölçek, Bileşim, Zaman	44
Uzmanlaşma, İçilişki Düzeyi ve Pazar	52
Kısaca İlk Sonuçlar	65
YOĞUNLUK, ÖLÇEK VE ZAMAN ÖZET	67
BAĞLI SERMAYENİN KULLANIMI	88
Giriş	88
Restorasyon	92
Günlük Çalışma Süresi ve Vardiya	104
Kullanım	123
İŞGÜCÜ VE MEKANİZASYON	129
Sorunlar	129
İşgücü ve Mekanizasyon	139
Mekanizasyon	145
Mekanizasyon ve Beceri Düzeyi	166
UZMANLAŞMA VE GİGANTOMANİYA	178
Uzmanlaşma ve Ölçek	178
Anti-gigantomaniya	203

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sayfa

GİDER VE TEKNİKLER 215

İlk Dersler 215
Yeni Fabrika-Eski Fabrika: Sermaye Bileşimi 235
Stahanov Hareketi 246

TEKNİK SEÇİMİ 255

Yeni Düzende Eski Düşünceler 255
Sermaye Üretim Katsayısı Üzerine 278
«Ödeme Süresi» ve Sonrası 292

ENDÜSTRİLEŞME HIZI 309

«Pazar Sorunu» 309
Hız Sorunu 325

KAYNAKLAR VE NOTLAR 341

KİTAPLAR 415

SÜRELİ YAYINLAR 419

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mızrak ve temren ile

ama ben de ne deliyim ki khrysippos'la didymos'un
bütün ömürlerince yazdıklarından daha fazla cildi
doldurmaya yetecek kadar çok şeyi burada vire
anlatıyorum!
ben yalnız şuna dikkatinizi çekmek istiyordum:
mademki bütün yüksek üstadlar korkmadan bu kadar
çok küstahça nakil ve izahta bulunmuşlar, o halde ben,
—ancak zavallı bir teolog olan ben— neden mümkün
olan en büyük doğrulukla nakil ve zikretmemek
kabahatinden affedilmiyeyim?

erasmus, deliliğe methiye, s. 158

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Bu, bir teknik çalışma. Bir kaç anlamda. Bir kez, endüstrileşme sürecinin teknolojisi ile ilgili. İkincisi konunun ayrıntıları üzerinde yoğunlaşıyor. Üçüncüsü, daha çok teknik ve mühendislik bilgileri kullanılıyor. Fakat, böyle olması, çalışmanın politik vargıları olmadığı anlamına gelmez. Kuşkusuz, çalışmanın politik dayanak ve uzantıları var. Uzantılar, teknik ve maddesel bir temele yerleştiriliyor. Uzantıları görmek ve çözümlemeyi değerlendirmek, okuyucuya bırakılıyor.

Çalışmanın ilk hazırlıklarını, 1968—1970 yılları arasında araştırıcı olarak bulunduğum Birmingham Üniversitesi Rus ve Doğu Avrupa Araştırmaları Merkezi'nde yaptım. Çalışmanın, Merkez'in direktörü Prof. R. W. Davies'in gözetimi altında yapılması planlanmıştı. Fakat, araştırmanın hemen başında, uygulamak istediğim yönteme Prof. Davies'in pek sempati duymadığı belli oldu. Bu yüzden, gözetim planı gerçekleşmedi. Yalnız, Prof. Davies'den büyük yardımlar aldım. Sık sık olmasa bile, araştırmanın belli aşamalarında, bulguları tartıştım. Bulgular belirli bir bütünlüğe oturtulurken, Davies'in ilgisi arttı; ortaya çıkmaya başlayan temel görüşün savunulabilirliğini ve Sovyet araştırmalarında çok yaygın değerlendirmeye bir karşı tez olduğunu kabul eder, göründü. Bu ise, eleştirilerinin sertleşmesi ve yoğunlaşmasına yol açtı. Bunu da, tezin daha sağlam bilgilere dayanması için yaptığını belirtmekten çekinmedi.

Çalışmanın bu halini görmüş, değil. Ne derdi, bilemem.

Araştırmanın, teknik bir temele oturmasında, Merkez'de sık sık yapılan bilim ve endüstri seminerleri etkili oldu. Seminer'in üyelerinin bir kısmı mühendis; bir kısmı da iktisat kökenli idi. Aynı kavramları kullanarak, tartışma yapmak mümkün olmuyordu. Biz iktisatçılar, iktisatçıların rahatlığı içinde, mühendislerin iktisat öğrenmelerini bekledik. Bekleyişlerimiz gerçekleşmedi. Bunun üzerine, bazılarımız, mühendislik kavramlarını öğrenmeye çalıştık. Burada, Merkez'in üyelerinden mühendis kökenli olan John Grayson'un önemli yardımlarını gördüm. Ayrıca John, ilgi alanıma giren kaynaklarla karşılaştıkça, haberdar etti.

Sovyet araştırmalarında kaynak sorunu, başlı başına bir sorun. Her araştırıcı, kendi kaynağını kendisi bulmak zorunda. Sovyet ya-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zarları, belki de düzenlerinin bir yansıması, çalışmalarında kaynak göstermezler. Çok zaman eleştirdikleri yazı ve yazarları bile belli etmezler. Bu yüzden konuyla ilgili bir yazı veya araştırma bulmak için, çok sayıda yazı ve araştırmayı gözden geçirmek gerekir.

Halbuki, batılı araştırmalarda durum çok farklı. Bir-iki kaynak bulunduktan sonra, gerisi kolay. Çünkü, kaynakların kaynağını izlemek mümkün. Öyle ki, batıda yapılmış benzer konulu araştırmaların çoğunun kaynağı bir aşağı - bir yukarı aynı. Fakat batılı Sovyet araştırmalarında bile, aynı konuda yapılmış iki çalışmanın kaynakları birbirinden çok farklı. Çünkü, bir araştırıcının bulduğu kaynağı, bir diğerinin bulabilmesi bir şans işi.

Bu çalışmayı yaparken belli bir şansın olduğunu söylemeliyim. Aynı Merkez'den Julien Cooper, otuzlarda Sovyet takım-tezgâh endüstrisini araştırmaktaydı. Julien ile karşılıklı kaynak alış-verişi yaptık; sık sık sorunları tartıştık ve birbirimizin görüşlerini etkiledik. Başkalarını da etkiledik mi, söylemek güç.

Julien, yurda dönüşünden sonra da bazı kaynakları göndermeye devam etti.

Kullanılan kaynaklar, esas olarak, Merkez'de bulunan yazılı ve micro-film veya micro-print şekline dönüştürülmüş metinler. Bunun dışında Londra'da Londra Ekonomi Okulu ve Slav Araştırmaları Okulu kütüphanelerinde çalışmak imkânını buldum. Ayrıca, önceden bildiğim bazı kaynaklar için, kütüphaneler arası ödünç verme sisteminden yararlanarak, Sovyetler Birliği içindeki bazı kütüphanelerin olanaklarını değerlendirebildim.

Kullanabildiğim kaynaklar kitap ve dergiler. Önemli eksiklik, gazeteler. Sovyet gazeteleri, araştırıcılar için çok değerli bir kaynak. Gazeteler, somut sorunların ayrıntılı ve teknik tartışmalarına geniş yer verirler. Bu bakımdan, bunlardan yararlanamamış olmayı, büyük bir eksiklik sayıyorum. Şu anlamda; eğer mümkün olsaydı, birçok görüşü daha zengin örneklerle destekleyebilirdim.

Bu çalışmanın bir proje olarak doğduğu sırada ve gelişiminin önemli aşamalarında, Şadi Cindoruk, O.D.T.Ü. Ekonomi ve İstatistik Bölümü Başkanı idi. Daima, özendirici davrandı ve ortaya çıkan güçlükleri yenmek için büyük çaba harcadı. Şadi'nin yardımlarını anmayı zorunlu sayarım.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Atillâ Sönmez, gerek yurt dışından gönderdiğim metni ve gerekse bu son yazılışın bazı kesimlerini okudu. Okumadığı bölümlerin bazı yanlarını da tartışmak imkânını buldum. Atillâ, çalışmada açık olmayan birçok noktaya işaret etti. Bunların bir kısmının üzerinde durdum. Bir kısmını olduğu gibi bıraktım. Çünkü, bu çalışmada görebildiğimden daha açık yazmamağa özellikle dikkat ettim. Çünkü, bir şeyi görebildiğinden daha açık yazmak, onu vulgarize etmek, demek.

Tamer Atauz, çok kıt olan mühendislik bilgilerimi, kendisininki ile tamamlamağa çalıştı. Ayrıca, teknik terimlerin türkçe karşılıklarını bulmama yardım etti. Çünkü, rusça teknik deyimlerin önce ingilizce karşılıklarını; sonra da, ingilizce terimlerin türkçelerini bulmak zorunlu oldu. Ortada iki yanlı güçlük var. Sadece birine işaret etmek yeter: İngilizce - türkçe teknik sözlük ihtiyacı karşılanmış olmaktan uzak. Mevcutların eksik, yanlış ve yetersiz olduğunu söylemek için mühendis olmak gerekli değil. Kullanmayı denemek yetiyor.

Yazım işinin, Nilgün Gerede, istek ve titizlikle; Ayfer Öneysan ustalıkla üstesinden geldiler.

Çalışma ve yazım sırasında, daha birçok yardım gördüğüm söz götürmez. Bunların hepsini anmanın mümkünü yok. Yalnız şu kadarını söyliyebilirim: Yardımını gördüklerim, çalışmanın katıldıkları yanlarının bir birlikte ürün olduğunu düşünebilir ve bunu böylece belirtebilir. Çalışmanın beğenilmeyen yanları, benim.

Çalışmada, büyük ölçüde, aktarma yapılıyor. Bir kısmı metin içinde; bir kısmı dışında, dip notlar olarak. Çalışmanın, dip notlarla birlikte okunması, anlaşılmayı kolaylaştıracak. Bunun, okumayı zorlaştıracağını biliyorum. Fakat, dipnotların çoğu küçük ekler olarak hazırlandığından, birlikte ele alınması gerekli oluyor.

Bu çalışmada, yeni görüşler ileri sürdüğümü saklamıyorum. Yenilik, şöyle anlaşılmalı: Burada, siyasal iktisatın klasikleşmiş yöntem ve kavramları modern bir olguya uygulanmakta. Ayrıca insanlığın gelişiminde her yeniliğin belli kökeni var. İlk önceleri, bu çalışmada, çalışmanın kökeni ve çalışma ile ilgisini de çözümlemeyi planlamıştım. Sonradan, bu işi, daha elverişli ve aydınlık zamanlara bırakmanın uygun olacağını düşündüm.

Yalçın Küçük

Ankara, Mart 1972

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

YOĞUNLUK, ÖLÇEK VE ZAMAN I*

YÖNTEM

Bu çalışma, Sovyet endüstrileşme sürecinin temel sorunları ile ilgili. Yalnız, temel amaç Sovyet endüstrileşme çabalarının özel çizgilerini ortaya koymak değil. Temel amaç, Sovyet deneyinin incelenmesinden çıkacak ve yaygın uygulama gücü olan genel doğruları ortaya koymak. Bir başka deyişle, özellikle 1925—1940 Sovyet endüstrileşme sürecini inceliyerek, genel olarak endüstrileşmenin teknik ve ekonomik yasalarını açıklamaya çalışmak.

Çalışma teknik bir özelliğe sahip. Birkaç anlamda: Herşeyden önce başlangıç olarak üretim teknolojisi, teknolojinin özellikleri ve bu özelliklerin zaman içinde gelişimi ele alınmakta. Bunun sonucu olarak, başlangıç teknik olmaktadır ve bu teknik başlangıç, zamanlıdır. Zamanın belli bir kesitinde, teknolojinin yapısı araştırmaya başlangıç işlevi görmektedir. İkinci olarak, çözümlemenin bütün gelişimi içinde, mühendislik bilgisi, iktisat bilgisinden önde gelmektedir. Daha açık bir söyleyişle, soyut iktisat bilgisine teknolojik özelliklerin uydurulması ya da teknolojik özelliklerin soyut iktisat varsayımları karşısında kendi özünden kaybetmesi yerine, teknik biçimlenme ve gelişmelerin iktisat bilgisine somut bir öz kazandırması durumu söz konusudur.

Böyle bir yaklaşımın çeşitli üstünlükleri ortaya çıkmaktadır. Bir kez özel olarak Sovyet endüstrileşme süreci kendi mantığının gerektirdiği tutarlığa kavuşmaktadır. İkincisi, genel olarak endüstrileşme sürecinin temel sorunları bir bütünlük kazanmaktadır. Üçüncüsü, eldeki iktisat kuramının geçersiz yanları ve tutarsızlıkları ön plana çıkmaktadır.

---

* Konunun özeti bölüm sonunda «Yoğunluk Ölçek ve Zaman: Özet» başlığıyla verilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu söylenenlerden, bu çalışmanın ampirik bir çalışma olduğu ve dolayısıyla da bir kurama dayanmadığı sonucu çıkartılmamalı. Tam tersi. Çalışmanın başlangıcından itibaren, hareket noktası görevini üzerine alan bir kuram var ve çalışmada bu kuram geliştirilmektedir. Bazan, çeşitli nedenlerle herhangi bir çalışmanın başında, başlangıç kuramının açıklanması gerekli ve uygun görülür. Bu çalışma için böyle bir yol verimli olmaktan çok uzak. Kuramın bütünlüğü çalışma ile birlikte ortaya çıkmaktadır.

Yalnız kuram ile ilgili olarak şu anda da söylenecekler var. Kuram herşeyden önce bazı durumlar için geçerli. Söz konusu durum şu: Ele alınan endüstrileşme süreci, daha önce endüstrileşme sürecini tamamlamış birimlerin olduğu bir bütün içinde endüstrileşmeye yeniden başlayan birimleri gözetmektedir. Bir başka deyişle, dünya teknolojisinin gelişmiş olduğu bir zamanda, 'endüstrileşme devrimine' başlayan ülkeler için geçerli. Buradan çıkacak sonuçların, daha önceleri bu aşamayı geçmiş birimlere de uyup uymayacağı ayrı bir soru.

SORUN

Sorunun açıklık kazanabilmesi için batılı Sovyet uzmanlarının Sovyet endüstrileşme sürecine bakış açılarını hatırlamak gerek. Bu yapıldığında, oldukça ilginç bir gözlemde bulunmak kaçınılmaz oluyor: Bir bakıma, Sovyet sisteminin gelişimi ve işleyişini inceliyen ve bu konuda açık ya da kapalı değer hükmü getiren batılı iktisatcılar, klasik siyasal iktisatın gerçek takipçileri ya da bugünkü temsilcileri. Çünkü siyasal iktisatın klasiklerinin en belirgin özelliklerinden birisi, konuları ile ilgili olarak oldukça kötümser kestirimlerle ortaya çıkmaları. Eninde sonunda, kapitalist sistemin çökeceğini haber verirler. Ricardo, Malthus, başka açılardan, aynı sonuca varırlar. Bu yüzden, klasik siyasal iktisata, «kuvvetli» ilim de derler. Aynı şey,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sovyet ekonomisi üzerine yazan batılı iktisatçılar için de söylenebilir. Onlar da bir çöküşün habercisidirler.*

Fakat burada önemli bir ayrılıktan söz etmek, zorunlu. Siyasal iktisatın kurucuları, uzak bir gelecekteki çöküşün kuramını verirken yeni sistemin modern uzmanları için yıkılış, yılların veya on yılların sorunu. Zamanın kısaltılışı, modern uzmanlar için yeni bir sorun ortaya çıkarır. Bu, öngörülen zamanda haberi verilen yıkılış gerçekleşmeyince, sistemi yaşar durumda tutan veya en azından kaçınılmaz sonucu erteleyen «boşlukların» gösterilmesi sorunudur. Böyle bir sorun izlenen yöntemin doğal bir sonucudur, da.

Klasiklerin temel sorunu, izlenen araştırmaya konu olan yapının rasyonelini, mantığını anlamak olarak ortaya çıkar. Onların bugünkü izleyicilerinin temel sorunu ise, klasiklerden başlayıp bugüne dek bir gelişme gösteren bu rasyoneli, bu mantığı başka koşulların belirlediği başka bir yapıda tek ölçüt gibi kullanmak olarak görülür. Aynı rasyonelin her yerde geçerli olacağı varsayımından hareket edilir. Tarihin çeşitli kesitlerinin işleyişini veren doğrultunun başka başka olabileceği kabul edilmez. Dolayısıyla ortaya bir temel tez çıkar; daha doğrusu bir temel tez vardır, değişmez. Bir de, bu değişmez tezden beklenenlerin neden görünmediğini açıklamaya yarıyan bir bölük-pörçük gözlemler kümesi. Aslında ve çok zaman bilgi olarak ortaya çıkan birincisi değil, bu ikincisidir: Bütünlüğü olmayan gözlemler kümesi.

Bu talihsiz bir yaklaşımdır. Yapıları, kendi tarihsel oluşları içinde anlamaya çalışmak; tarihsel süreçlerin, kendilerine özgü rasyonelleri olduğu düşüncesinden hareket

---

* Biri eski diğeri yeni iki örnek:
1920'lerin sonu ve 1930'ların başında yayımlanan, University of Birmingham: Bulletins of Birmingham Bureau for Research on Russian Economic Conditions,
A. Erlich: Development Strategy and Planning: The Soviet Experience, NBER National Economic Planning, N.Y. 1967 içinde.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

etmek daha verimli ve hatta tek verimli yoldur. Yalnız söylenenlerin anlaşılabilmesi için, bütün boyutları ile ortaya çıkması gerekir. Söylenenlerden, bir tarihsel süreç incelenirken, diğer bütün tarihsel kesitlerin, incelenen olgu üzerinde etkileri olmayacağı düşüncesiyle, bir kenara atılması gerektiği sonucu çıkmamalıdır. Böyle bir sonuç tarihsel yaklaşıma ters düşer. Çünkü bugün, içinde oluştuğu toplumsal kalıp ne olursa olsun, dünden mutlak olarak ve birdenbire kopartılamaz. Geçmişin yarattığı katılıklar, daha sonraki oluşumun karşılaştığı almaşıkları daraltabilir. Bu almaşıkları genişletmek iradî çabanın sınırlarını aşabilir. Böyle durumlarda, daralan almaşıkları ortaya koymak ilk görevdir ve çalışmanın başlangıcıdır. Bunun ortaya çıkartılması ise, bir tarihsel yaklaşımı zorunlu kılar. Bu yaklaşım hem tarihseldir hem de kesiklidir. Hem tarihsel gelişimi gözetmeyi ve hem de tarih içinde belirli bir kesitin damgasını açıklamayı gerektirir. Bu açıdan bakıldığında, onsekizinci yüzyılın bütünü ve yirminci yüzyıldan yaşanılan zamanın bütün teknolojik özelliklerini aynı zamanda ve birbirinin yerini alacak bir biçimde kullanmak tarihsel yaklaşımın gereklerine uymaz. Örneğin 1920'lerin ortalarında başlayan bir endüstrileşme süreci için, 1780'lerin teknik almaşıklarını geçerli saymak ve aynı zamanda 1960'ların teknolojik normlarını bu süreç içinde aramak söz konusu sürecin rasyonelini bulmaktan çok gözlerden uzak tutmaya yarar. Birçok batılı uzmanın yaklaşımı böyle olmuştur.[1]

Almaşık sözünü iki düzeyde anlamak gerekir. Başka deyişle, almaşık sözü, aynı olgunun farklı iki düzeydeki görünümüne işaret eder. Birincisi mikro ya da daha düşük bir düzey, fabrika veya firma düzeyi. Konuyla ilgili olan ikinci yargı, daha yüksek bir düzeyi gösterir: ekonominin bütün olarak kalkınma hızını veya bunun derecesini. İlginç olan bu değil. İlginç olan, bu iki düzeyin birbirine sıkıca bağlı olması ve eğer bir düzeyde seçim sınırlı ise, diğer düzeyde de sınırlı olmasıdır. Bütün bunlara ek olarak da, söylenmek istenen ve başlangıç noktası olarak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

alınan, endüstrileşme sürecine sonradan giren ülkeler için **her iki aşamada da** almaşıkların son derece **sınırlı** olduğudur.

Bu kesimde ve ileride bunun açıklanması yapılacaktır. Açıklama burada bitmez. Bütün çalışma, başka şeylerle birlikte, bu tez çevresinde döner. Bu yüzden bu kesimde verilen taslak, daha ilerde açıkça taslaktan söz edilmese bile, genişletilecektir.

Yalnız burada, sorunun boyutlarını ortaya koyabilmek için, sorunun bazı yanlarına daha önce işaret edilmiş olduğu söylenmelidir. Örneğin, özellikle endüstrileşme sürecine sonradan giren ülkeler için firma düzeyinde seçim alanının oldukça sınırlı olduğuna değinilmiştir[2]. Fakat bu sınırlılık gözlemi, yaygın bir kabul görmemiştir. Bu, iki düzeydeki seçim arasındaki sıkı bağ ile ilgili olarak da söylenebilir. Firma düzeyindeki almaşık yokluğu veya azlığının kalkınma hızını seçmede önemli sınırlamalara yol açacağına işaret edilmiştir[3]. Ayrıca, iki klasik endüstrileşme deneyinin, İngiliz ve Sovyet, zaman içinde farklı kesitlerin damgasını taşımasının, ayrılıkların önemli bir bölüğünü açıklamaya yeteceği ileri sürülmüştür*. Hatta, zaman farkının kullanılacak teknik üzerinde etkili olabileceği de belirtilmiştir**. Ayrıca zamandaki farklılaşmanın

---

* «... diğer bütün bakımlarından Sovyet endüstrileşmesi, İngiliz endüstrileşmesinden o kadar ayrılır ki, sonuncuyu (İngiliz) bir model olarak düşünmenin hiçbir yararı yoktur. Bu ayrılıklar, esas olarak zamandaki farklılıktan ileri geliyor..»
E. H. Carr, «Some Random Reflections on Soviet Industrialisation» C. H. Feinstein (ed.); **Socialism, Capitalism and Economic Growth,** Cambridge, 1967 içinde, s. 274.

** «İlk endüstriyel devrimin teknolojik sorunları oldukça basit idi... Yeni teknik buluşların ve üretici kuruluşların çoğu, ekonomik olarak, küçük bir ölçekte başlatılabilir ve birbirini izleyen eklemelerle parça parça genişletilebilirdi. Başka bir deyişle o zamanki kuruluşlar az bir başlangıç yatırımı gerektirirdi ve genişlemeleri biriken kârlarla finanse edilebilirdi. Endüstriyel Kalkınma, bir-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

teknik seçimi sorununa yeni boyutlar getirdiğine işaret edilmiştir[4]. Bütün bunlar söylenmiştir. Yalnız, ne endüstrileşme üzerindeki düşüncelerinin temel taşları durumuna gelebilmiş ve ne de bir bütünlüğe kavuşturulmuşlardır[5].

Sorunun tam olarak ortaya konabilmesi için, bu öğelere yenilerin eklenmesi ve bütünlüğe kavuşturulması gerekmektedir.

ÖLÇEK VE YOĞUNLUK

Batılı iktisat kavramında, ya da iktisat üzerine yazılmış ders kitaplarının kuramında ölçek ve üretim teknikleri birbirinden ayrı iki kesimdir. İşletmelerin, bir yandan, kendilerine açık ölçekler yelpazesinden birim üretim giderlerini minimum; diğer yandan da, çeşitli üretim faktörleri (üretim araçları) arasında toplam kârı maksimum yapacak bir seçim ile karşı karşıya oldukları varsayılır. Hangi açıdan yaklaşılırsa yaklaşılsın, seçim sürecinin sonunda, işletmelerin maksimum kârı veya tersi olan minimum gideri garantileyen bir üretim teknolojisine ulaşacakları hem kabul edilir ve hem de matematik olarak kanıtlanır.

Ortaya çıkan sonuç bir optimumlar takımıdır: Optimum ölçek, optimum sermaye bileşimi (faktör oranları) vb. Optimumların niteliği konusunda kuram açık olmaktan uzak. Optimum ölçekle ilgili olarak çıkartılabilecek sonuç şu: Piyasada yaşayabilecek işletmelerin sahip olmaları gerekli (minimum) ölçek büyüklüğü, seçim sırasında var olan ölçek ekonomilerini (tutumlarını) kullanabilecek sınırdan küçük olmamalıdır. Başka bir deyişle, yaşayan işletmelerin, bir endüstri kolundaki en büyük işletmeye göre yeterli ölçüde büyük sayılabilecek bir ölçekten önemli öl-

---

çok küçük girişimci ve becerikli geleneksel zanaatçının yetenekleri içinde idi. Endüstrileşmeye başlayan hiçbir yirminci yüzyıl ülkesi bunlara benzer avantajlara sahip değildirler ve olamazlar.» E. Hobsbawm, **Industry and Empire**, London, 1968, s. 24—25.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çüde küçük olmaması gerekir. Bunun anlamı şudur: Ölçek bakımından optimum koşulların sağlandığı aralık oldukça dar olmak durumundadır. Bunun vargısı ise, yaşıyabilen işletmelerin ölçek yelpazesinin oldukça dar olmasının gerekmesidir*. Daha açık bir deyişle, batı iktisatının bugün de kabul gören öğretisine göre, yaşayan işletmelerin, örneğin işçi sayısı ile ölçülen, ölçeklerinin birbirinden çok farklı olmaması beklenir.

Doğaldır ki, böyle bir kavram ve doğrusu söylenmek gerekirse, bir varsayım gerçeklerle desteklenmemektedir: «... 1937 yılında, (Amerika) Birleşik Devletlerde, elliden az işçi çalıştıran 37 çelik işletmesi ve diğer uçta da 2.500'den fazla işçiye sahip 53 çelik işletmesi vardı. 6 işçiden az işçiye sahip 2878; 100'den fazla işçi çalışıran 6 tereyağı fabrikası bulunmaktaydı. Demek ki bazı çelik işletmeleri, bazı tereyağı fabrikalarından küçük idi»[6].

Söz konusu kuramın faktör oranları (sermayenin organik bileşimi) konusunda söyledikleri ise daha az karışık değil. Söylenen sadece seçilen faktör oranının optimum olacağı. Fakat bu optimumun niteliği konusunda karanlık bir suskunluk var. Optimumun, işletmenin kontrolu dışında ve bir ekonomiden diğerine değişen ve parametrelere bağlı olduğu iddia edilir. Bu yüzden de optimum bileşim, eğer değişken ve parametreler de değişecek olursa, ya iş gücü yoğun, ya da sermaye yoğun olabilir.

Sermaye bileşimi konusundaki suskunluk, ölcek ile ilgili optimum tartışmaları ile birlikte ele alındığında, an-

---

* Bu özet anlatışın gerekliliğinin kanıtı, iktisat kuramında uzunca süre 'temsilî firma' kategorisinin değişmez olarak kullanılmasıdır. Marshall'cı bu ilkenin, böyle bir anlayış olmadan bu kadar ısrarla kullanılması beklenemez. Yalnız bu söylenenlerden, bu ilkenin artık kullanılmadığı sonucu çıkarılmamalı. Oligopol kuramı üzerinde: «Klasik oligopol kuramının firmaların büyüklüğü konusunda söyleyecek hiçbir sözü yoktur; öyle ki, firmalar, doğal olarak, eşit büyüklükte varsayılır.» G. J. Stigler, **The Organization of Industry,** Irwin, 1968, s. 29.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

laşılması son derece güç ve çıplak gözlemlerle çelişen durumların ortaya çıkmasına yol açar. Buna göre çok büyük ölçekli bir işletmenin sermaye bileşimini, çok düşük olarak düşünmek mümkündür. Veya tersini. En azından, hangi sınıflar için yazılırsa yazılsın, ders kitaplarında böyle bir işletmenin olmayacağını gösteren herhangi bir işaret yok.

Fakat denebilir ki, ölçek ve bileşim sorunları, normal ders kitaplarında ele alınamayacak kadar 'teknik' sorunlardır ve dolayısıyla doğru ve ayrıntılı bir yaklaşım ancak özel 'model' ve monograf tipi incelemelerde bulunur. Böyle bir düşünce ile karşılaşıldığında, birincisi hakkında, söylenecek şudur: Sayısı her gün büyük bir hızla artan 'model'ler arasında bu ilişkiyi sistemlerinin önemlice bir yerine oturtan bir tek model bile bulmak mümkün değildir. Yaklaşımları gereği, söz konusu ilişkiye veya bunun bir yanına değinmek durumunda olanlar bile, birtakım kolaycı varsayımlarla güçlükten kurtulma yolunu seçmektedirler[7].

Monograflarda sorunun ele alınışına gelince şu aktarma hem tipiktir ve hem de sonraki tartışmalara başlangıç işlevi görmektedir: «Teknikler (faktör oranları, sermaye bileşimi; Y. K.) üretimin ölçeği ile birlikte değişebilir. Bu sorunlarla ilgili olarak, firma ve endüstri üretimindeki değişmeleri gözetmek durumundayız. Birinci durumda (firma), rekabetçi güçlerin, işletmelerin büyüklüğünü, ölçek tutumundan bütünüyle yararlanamayacak kadar küçük işletmeleri ortadan kaldırarak kontrol edeceğini düşünmek makuldur. (İkinci durumda) yeni ve hızlı gelişen endüstriler için bir istisna düşünülmelidir; fakat bu durumun toplam endüstri içinde önemli olma olasılığı yoktur. Yeni endüstriler bir kenara konduğunda, dışsal ekonomilerin, tekniklerde çok ciddî değişikliklere yol açması mümkün değildir.»[8] Batı iktisatına dayalı ayrıntılı araştırmalar da aynı tezi tekrarlıyor: Rekabetin, firma ölçeği gibi, sermayenin organik bileşimini de dar bir yelpaze içinde sınırlandıracağı görüşü değişmiyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Aslında, doğru bir bakış, rekabetçi güçlerin ölçek üzerindeki etkisi kadar ve hatta ondan daha çok, ölçekteki değişmelerin rekabetçi güçler üzerindeki etkisini araştırmayı gerektirir. Nitekim, ölçekteki gelişmeler ve bunun bir uzantısı olan ürün karışımındaki çeşitlenmeler, böyle bir bakışı iktisatçının gündemine, önemli bir gecikme ile de olsa, sokmuştur. 1920'lerdeki bazı yazılar (özellikle Sraffa) ve 1930'lardaki bazı çalışmalar (Robinson, Chamberlin) bunun örnekleri. Yalnız daha çok pazar biçimi üzerinde şekillenmeler olarak ortaya çıkan bu yaklaşım —ki bu çalışmanın ilgi alanını aşmaktadır— genel neo-klasik anlayışın köküne el atmaktan uzak kaldı*. Ve bu yüzden de yukarıda görüldüğü gibi kuramın eski sonuçları, hâlâ yeni ve veri kabul ediliyor.

Anlaşılacağı gibi, batı iktisatına göre, bir zaman kesiti içinde ölçeğin farklılaşması eğilimini rekabetçi güçler

---

* Merhav'ın gerçekçi bir biçimde söylediği gibi: «W. Arthur Lewis, Keynesci kuramı, neo-klasik düşüncenin, 'bir uzun, önemli ve büyüleyici dip notu' olarak adlandırmıştı. Tam olmayan rekabet kuramı diğer bir dip nottur. Keynesci kuram, neo-klasik modelin makro düzeyde tam istihdam dengesinin otomatikliği (düşüncesine) **hücum ederken, tam olmayan rekabet kuramının, rekabetçi** modelin bireysel firma düzeyinde yapısal temellerini sarsması rastlantı değil. Fakat, her iki 'dip not' sadece neo-klasik yapıya düzeltmeler getirdiler, onu çelmediler.» M. Merhav: Technological Dependence... op. cit. s. 67, Ölçek büyümesinin rekabetçi güçler üzerindeki durdurucu etkisi konusunda bkz:

Paolo Sylos-Labini: **Oilgopoly and Technical Progress,** Harvard University Press, 1962 (İtalyancadan çeviri),

Onceleyen kaynaklar için bkz:

P. Sraffa: «The Laws of return Under Competitive Conditions», **Economic Journal,** 1926

J. Robinson: **The Economics of Imperfect Competition,** London, 1933.

E. Chamberlin: **The Theory of Monopolistic Competition,** Harvard University Press, 1933.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ortadan kaldırmakta ve dışsal ekonomilerin varlığı ise kullanılan tekniklerde ciddi ayrılıklara yol açmaya yetmemektedir. Başka bir deyişle endüstriyel süreçte iki tip tutum kendisini göstermektedir. Bunlardan birincisi, firma düzeyinde ölçek büyümesinden ileri gelmektedir: İçsel tutum. Diğeri ise bir endüstrinin büyümesinden doğan ve o endüstri içindeki firmalara akan yararlar kümesidir: Dışsal tutum. Dışsal tutum firma ölçeğinden bağımsızdır ve endüstri büyük olduğu sürece var olabilir ve bu endüstri içindeki bütün işletmeler için, bunların ölçeği ne olursa olsun, geçerlidir. Buna bakarak, birbirinden bağımsız olan bu iki tutumun birbirinin etkilerini düzeltici yönde çalışabileceğini düşünmek mümkün. Örneğin, dışsal ekonomilerin, ileri tekniğe dayanan ölçek tutumlarını vazgeçilmez olmaktan çıkartarak, çeşitli ilerilik derecesinde çeşitli tekniklerin ekonomik olarak yaşayabilecekleri durumlar yaratması düşünülebilir. Yalnız, mevcut kuramda bu kapı kapalıdır.

Fakat bütün kapılar kapalı olmaktan uzak. Büyük bir endüstri ve ölçek tutumundan yoksun küçük işletmeler kümesi olabilir. Bu durumda, mevcut kurama göre, dışsal tutum söz konusudur. Klasik örnek —ki başkaca da bir örnek yoktur— bunu gösteriyor: Büyük bahçelerden oluşan büyük bir bahçecilik endüstrisinde, bazı kimselerin arıcılığa başlamaları, onların dışsal tutumdan yararlanmaları sonucunu doğurmaktadır. Arıların yiyecekleri herhangi bir harcama yapmaksızın sağlanabilmekte ve bu bahçe sahiplerine, herhangi bir şeye mal olmamaktadır. Herkesin istediği büyüklükte arıcılık yapma yolu açıktır[9].

Arı-çiçek ilişkisine dayanan bu örnekten endüstrileşmenin temel sorunlarına geçişin büyük bir sıçrama olduğu kabul edilmeli*. Bu örnek ile bir soyutlama yapılmak-

* Böyle örnek ve sıçramaların ender olmadığı bilinmektedir. Kalkınma anlayışının altında, arı-çiçek; karşılaştırmalı avantajlar kurmanın altında doktor-bahçıvan; ve bütün mikro iktisatın temelinde de Robinson Cruzo örneği yatmaktadır. Bu sonuncu için bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tadır ve bu soyutlamanın çok daha karışık ve temelli süreci açıklayabileceğine inanılmaktadır. Fakat söz konusu soyutlamanın, bırakınız bir yardımı, tam tersi sonuçlara yol açtığı görülmektedir[10].

Çünkü, bu ayırım ile belirlenmesi mümkün olmayan dışsal tutum ile, eskiden beri bilinen iş bölümünün yaratmış olduğu tutuma verilen yeni bir isimden başka birşey olmayan içsel tutum arasında gereksiz bir Çin duvarı çekilmiş oluyor. Halbuki asıl önemli olan iş bölümü ve bunu geliştiren ölçeğin büyümesi olgusudur. Ve bundan da önemlisi, işletme içinde iş bölümünün ve dolayısıyla tutumun doğabilmesi ve artması için, toplum içinde, ekonominin bütününde, toplumsal iş bölümünün artması gerekir. Bu ise ekonominin toplam ve endüstriyel kesimler olarak büyümesi demek. Her türlü tutumun kaynağı olan iş bölümünün artması ve giderek işletmenin sınırlarını aşarak ekonominin bütününe yayılması, dışsal ekonomiyi içerir.

Unutmamak gerekir ki makina yapan bir kesim yok iken de makinalar vardı. Ancak, makinalara olan talep artınca bir makina kesimi ortaya çıktı ve toplumsal iş bölümünü arttırdı. Yalnız gelişme burada durmadı. Makina yapımı kendi içindeki iş bölümünü arttırarak yeni ilerlemelere yol açarken, bu makinaları kullanan çeşitli kesimlere daha uzmanlaşmış, daha büyük makinalar sağlayarak verimliliğin daha da artmasına imkân verdi[11]. Bu örnek, klasik iktisadın ilk kitabının teoreminin gerçekliğine işarettir. Bu teorem, 'iş bölümünün pazarın genişliği ile sınırlı olması' üzerinedir. Bu teorem dün geçerli olduğu gibi* bugün de geçerlidir.

---

düşünür şöyle demişti: Robinson Cruzo örneği sadece ana okullarında kullanılmalıdır. Bu yargının, diğer örnekler için de geçerli olduğunda hiç kuşku olmamalı.

Xnophon, İsa'dan beşyüz yıl önce yazdığı kitabında şöyle diyor: «Küçük kasabalarda, aynı kişi, sedir, kapı, saban ve masa yapar ve çoklukla aynı zamanda yapı ustasıdır: ve yaşamını sürdürecek müşterileri bulduğu sürece de son derece hoşnuttur. Fakat çeşitli

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yalnız dün geçerli olan bir teoremin, bugün de geçerli olması, teoremin boyutları ve vargılarının aynı kaldığı anlamına gelmez. Eğer aradaki zaman kesitleri birbirinin tekrarı değil ise, önemli niteliksel değişiklikleri beklemek gerek. Söz konusu sorunda, böyle bir gelişme açıkça görülüyor.

İş bölümünün gelişiminde, manüfaktür aşaması bir köprü başı işlevine sahip. Manüfaktürden önceki aşamada ve hatta manüfaktür aşamasına kadar, iş bölümünün konusu, işgücünün kendisidir; uzmanlaşma ile birlikte işgücünün beceri düzeyindeki gelişimdir. Gerçi bu aşamalarda da kullanılan aletler var ve bu aletler iş bölümünün gelişimine paralel olarak iyileşme gösterirler. Fakat, iş yapmada kontrol eden öge hâlâ işgücü. Ancak manüfaktürden sonra, sermaye kesin olarak makina biçimine bürünür ve ancak makina biçimde sermaye itici ve kontrol edici güç rolüne kavuşur. Bundan sonra, uzmanlaşma, işbölümü, esas itibarıyle makinanın işlevi durumuna gelir. Ve giderek, daha çok iş bölümü, daha çok uzmanlaşma artık ayrılmaz bir biçimde daha geniş bir pazarı zorunlu kılar.

Şimdiye dek yapılan tartışmaların sonucunda açık olması gereken noktalar şunlar: Bir kez, ileride daha ayrıntılı olarak değinebileceği gibi, bir işletme için ölçek tutumunun söz konusu olabilmesi, bu içsel tutumu yaratan

---

işlerde çalışan bir kimsenin, bütün bu işleri iyi yapması mümkün değildir. Fakat büyük şehirlerde, her özel şeyi isteyenler büyük sayılarda olduğu için, bir tek zanaat, bir kişinin yaşamını sürdürmeye yeter. Çokçası, bir zanaat bile değil; bir kimse kadınlar için, diğerleri erkekler için ayakkabı yapar. Bazan öyle olur ki, biri sadece ayakkabının dikişlerini yaparak, diğeri sadece biçerek, bir diğeri sadece üst derileri keserek, bir başkası bunların hiç birisini yapmayıp, parçaları yan yana getirerek yaşamını sürdürür. Bu yüzden, çok dar bir işte çalışan, zorunlu olarak o işi en iyi bir biçimde yapacaktır.» Aktaran, D.S. Kimball and D.S. Kimball, Jr.: **Principles Of Industrial Organizations**, N.Y. 1939, s. 66.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sermaye araçları için geniş bir kullanma alanının var olmasına bağlı. Çünkü, içsel tutumun kendini gösterme durumu, aynı zamanda üretim araçlarının büyük ölçekli ve uzmanlaşmış olduğu dönem. İkinci olarak, bir işletmede ölçekten doğan tutumun başka bir adı olan uzmanlaşma, diğer işlemlerdeki uzmanlaşmadan ayrı düşünülemez. Bu karşılıklı uzmanlaşma ilişkisinin aynı endüstri kolunda olması gerekmez. Birbiri ile alışverişi olan birbirini üretim araçları bakımından tamamlayan kollarda olması zorunludur. Bu yüzdendir ki, her bakımdan düşük üretici güçler düzeyini yansıtan bir ekonomide ölçek büyüklüğünden yararlanacak tek tek işletmeler kurma olanağı ya çok az, ya da yok: «Bir ürün, bir fabrika, veya işletmenin üretimi genişledikçe, iş gücü ve sermaye araçlarının uzmanlaşması için gerekli olanaklar artacaktır; artırılan ürün, sadece bir fabrika için değil, fakat dışardan alınan materyal ve servisleri sağlayanlar için de daha büyük uzmanlaşma olanakları sağlayacaktır»[12].

Demek olmaktadır ki teknolojik düzeyde, dışsal tutum diye bir olgunun varlığından söz etmek mümkün değil. Görünüşte olan şey, öze inildiğinde kaybolmaktadır. Görünüş, öz yerine alınmakta ve görünüş üzerine yeni yapılar kurulmaktadır. Bu eğer bir yere götürürse, bu yer gidilmesi gerekli yer olmamaktadır. Buna da şaşmamak gerekir. Çünkü, görünüşe dayanarak bazı geçerli sonuçlara ulaşmak mümkün olsa idi, bilim diye bir çabaya ihtiyaç duyulmazdı.

Bu, yöntemsel uzantıları olan sorun ile ilgili olarak geçerken söylenecek olanlar şunlar: Dışsal tutum kategorisini ortaya çıkartan alışkanlık, enstantane fotoğraf çekme alışkanlığı. Enstantane resimlerde, çeşitli öznelerin, bir an için, birbiriyle olan ilişkileri görülür. Bunların zaman içinde karşılıklı ilişkileri görülmez. Fakat asıl önemli olan, zaman içinde karşılıklı etkilenme sürecidir. Bu ise, enstantane resim almak yerine, zaman içinde devamlı gelişmeyi izlemek ile mümkün. Ancak bu yapıldığı takdirde, bütünün çeşitli kesimlerinin birlikte büyüme zorunluluğu; ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sadece birlikte büyüme zorunluluğu değil, birbirlerini etkiliyerek, zorlayarak ve birbirleriyle organik bağlar kurarak büyümeleri süreci ortaya çıkar. Böyle bir bakış açısından elde edilecek sonuç, resim çekerek elde edilecek sonuçtan farklıdır ve hatta birbirinin tersidir. Örneğin, dışsal tutum kavramının vargısına göre yeni ve büyük bir işletme kurabilmek için, bu işletmenin ürünlerini kullanabilecek ya da bu işletmeye bazı yarı-bitmiş ürün sağlayacak, küçük, geri, fakat bütünü ile ele alındığında uygun büyüklükte işletmeler kümesinin bulunması yeterlidir. Fakat, geliştirilen düşünceye göre, böyle bir işletmeler kümesinin bulunması yeterli olmadığı gibi, yeni ve büyük işletmenin kurulmasına engel olarak da ortaya çıkabilir. Bu durumda büyük işletme kurulabilir; fakat bu, teknolojik bakımdan yeni olamaz*.

Özetlenecek olursa, içsel tutumun gerçekleştirilebilmesi, dışsal tutum denilen görünüş olgusunun varlığı için gerekli bütün koşulların sağlanmış olması ile mümkün. Bu yaklaşım, dışsal tutumu yararlı ve gerekli bir **kavram** olmaktan çıkarmaktadır. Böylece önemli bir sonuca ulaşılmış olunmaktadır. Yalnız henüz burada durmamak gerekir.

Büyük ölçekten tutumun doğmasını sağlayan etken büyük ölçek ile uzmanlaşmış sermaye araçlarının kullanılma imkânının yaratılmasıdır. Bir başka deyişle, büyük ölçekle gerek işletme içinde ve gerekse toplumsal ekonominin bütününde işbölümü ileri bir aşamaya ulaştırılmış olmaktadır. Önemli olan da budur. Çünkü, üretim araçlarının verimli kullanımını belirleyen özellik iş bölümünün ulaşmış olduğu düzeydir.

Buraya geldiğinde ortaya çıkan sorun, ölçek ile birlikte sermayenin organik bileşiminin arttığının gösterilme-

* Bu söylenenler küçük ve geri işletmelerin egemen olduğu bir ekonomiyi gözetmektedir. Büyük ve ileri işletmelerin egemen olduğu bir ekonomide küçük ve geri işletmelerin «uydu» olarak değerlendirilmesi durumu ayrı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sidir. Yalnız, bu sorun sadece kuramsal olmaktan uzaktır. Şu anlamda: Kuramsal olarak sorunun konumu oldukça basit ve mantıkîdir. Her makina kullanımı canlı iş gücü yerine birikmiş iş gücünün payını arttırmaktadır. Her yeni kullanılan makina, daha öncekine göre, daha az gider ile ürün vermektedir. Bu iş gücünün verimliliğinin artması demektir. Başka bir deyişle canlı iş gücü gittikçe artan ölçüde birikmiş iş gücü ile birleşir. Birikmiş iş gücü, canlı iş gücünden daha verimlidir; yeni teknikleri içerir ve onun verimliliğini arttırır. Bu yüzden verimlilik[13] artışı ile sermaye bileşiminin, ürün içinde bağlı ve dönüşen (circulating) sermayenin (ara malı) artışını birlikte görmek gerekir. Ayrıca her yeni sermaye (makina) toplam olarak, yerini aldığı sermayeden (makina) daha büyüktür.

Bu işleyişin sonucu olarak, ölçek büyüdükçe, sermaye bileşimi artar. Daha doğru deyişle, sermaye bileşimi arttıkça ölçek büyür. Fakat, esas süreç bu olmakla birlikte, genel kabul görmez. Bu bakımdan söz konusu ikilemin ampirik olarak da gösterilmesi gerekir.

İstatistiklerin kullanımına geçmeden önce, bazı kavramsal ve istatistiklerle ilgili ayıklama ve uyarılara ihtiyaç doğmaktadır. Bu, özellikle, hazırlanmış istatistiklerden yararlanıldığında bir zorunluluk olmaktadır. Burada da hazır istatistikler kullanılacaktır.

Fabrika veya firma ölçeği, ürün veya sermayenin büyüklüğü, ya da işçi sayısına göre verilebilir. Aradaki seçim, eldeki soruna bağlıdır. Ölçek ve sermaye yoğunluğu ilişkisi araştırılırken özellikle uç aralıklar söz konusu olduğunda, en az elverişli olanı sonuncu ölçüt. Çünkü, yukarıda da söylendiği gibi, makina ve dolayısıyla ölçek büyüdükçe, makinanın canlı iş gücünün yerini alma eğilimi daha çok belirginleşebilir. Fakat, bulunan ve kullanılan istatistik bilgilerin çoğunluğunun bu türden olduğu, şimdiden, belirtilmeli.

Bu arada şu da söylenmeli: Şimdiye dek, sermayenin organik bileşimi ve sermaye yoğunluğu kavramları birbirinin yerine geçecek şekilde kullanıldı. Aslında kavram-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lar, farklı olguları gösterirler. Bir kez, sermayenin organik bileşimi, sabit sermayenin değeri ile işgücü değeri arasındaki bir ilişkidir. Sermaye yoğunluğu kavramı sadece bağlı sermayeyi gözetir; dönüşen sermayeyi, daha doğru bir deyişle, ham madde ve benzerlerini dışarıda bırakır. İkinci olarak, sermayenin organik bileşimi, her zaman için, değer cinsinden bir ilişki olduğu halde sermaye yoğunluğu için böyle bir zorunluluk yoktur.

Sermaye yoğunluğu, tanımlanması kolay olan bir kavramdır; şu şartla ki, sermaye kavramı üzerinde anlaşılmış olsun. Yalnız, batılı iktisatta sermaye kavramı ve ölçülmesi konusunda bir anlaşma olmadığı son derece açık. Muhasebe kayıtlarındaki değer, kârların zaman içinde iskontosu ile elde edilecek büyüklük, yerini almak (replacement) için yapılacak üretimin gideri gibi çeşitli öneriler var. Bunların tartışılma yeri burası değil. Ve tartışmaya girmeden bir seçim yapmak da mümkün: Kullanılabilir sermaye ölçüsü beygir gücüdür. Fakat burada da ön uyarı gerekli. Çünkü uzun bir zaman aralığında beygir gücünü şaşmaz bir ölçü olarak kabul etme olanağı yok. Çünkü teknik ilerleme ile birlikte aynı beygir gücü, zamanın farklı noktalarında farklı kullanma değeri, başka bir deyişle farklı iş yapma yeteneği verir. Teknik ilerlemenin anlamı da budur. Aynı beygir gücü farklı teknik ilerleme aşamalarını yansıtan makinalarda farklı iş yapma kapasitesini ortaya çıkarır. Bu bakımdan uzunca bir zaman aralığında kullanılması yanıltıcı olur.

Fakat herhalde beygir gücü sermayenin ölçüsü olarak alınacak olursa, sermaye yoğunluğunu işçi başına beygir gücü olarak tanımlamak gerekir. Bulunabilecek istatistikler arasında en geçerlisinin bu olduğunda kuşku olmamalı.

Bununla birlikte şimdiye dek derlenmiş istatistiklerin çok büyük bir çoğunluğunun böyle olmadığı bilinmektedir. Özellikle sermaye olarak muhasebe kayıtlarında görünen değerin alınması genel uygulamadır. Halbuki böyle ölçülmüş sermaye, sermayenin ne değişim ne de kullanma de-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğerini yansıtır ve dolayısıyle kullanılabilir bir kavramın göstergesi olamaz. Aynı biçimde, ücret ödemelerini de işgücünün karşılığı olarak kullanan istatistiklere de rastlamak mümkündür.

Böylesine istatistiklerden kuramsal geçerliliği olan sonuçlara ulaşmak olanağı azdır. Ve böyle istatistikler, özellikle aşağıdaki durumlarda daha büyük sakıncalar yaratırlar. Bir kez, bilgiler büyük ortalamalar olarak verilirse. Bu durumda, üretim araçlarının teknolojik özellikleri gözden uzak tutulmuş olur. İkinci olarak, bilgiler uzun bir zaman aralığını kapsarsa. Bu durumda, özellikle zaman aralığının başlarında üretime giren sabit sermaye, eğer para cinsinden ifade edilmiş ise, değeri yansıtmaktan çok uzaktır. Sermaye araçlarının değeri, zaman aralığının sonundan başlayarak geriye doğru artan ölçüde, abartılmış olur.

Bu nokta üzerinde ayrıca durmak gerekir. Çünkü, basit görünen bu noktanın doğru bir biçimde konmaması veya bunun istenmemesi çok daha büyük yanlışlıklara kaynaklık etmektedir. Başka bir deyişle, yanlış kavramlar, geçersiz ölçüler ile birleşince, yanlış ve geçersiz kuramlar kaçınılmaz olmaktadır.

Basit gerçek şudur: Her yeni makina, eninde-sonunda, başka bir makinanın yerini alır. Yeni makina teknik ilerlemeyi içerir; aynı ürünü daha az toplam gider ile yaratır. Aksi halde, özellikle ekonominin gelişimi belli bir boyuta ulaştıktan sonra, yeni makinayı uygulamak ne gereklidir ve ne de mümkündür. Bu yüzden her makinanın üretime sokuluşu, mevcut makinaların ve sermayenin değerden kaybedişi anlamına gelmektedir. Bunun içindir ki «teknolojik değişmenin kendisi, doğru ölçüldüğünde, sermaye stokunda bir düşüşü doğurur»[14].

Teknik ilerlemenin ekonomik olarak küçülttüğü mevcut sermaye stoku, kayıtlardaki büyüklükleri ile gözetildiği sürece elde abartılmış bir sermaye dizisi var, demektir. Doğaldır ki abartma, eşit ve devamlı bir teknik ilerleme söz konusu ise, bakış noktasından gerilere doğru gidil-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dikçe, artacaktır. Bu yüzden bakış noktasında, başka deyişle yakın zamanlarda, kayıtlardaki büyüklüklerin ekonomik büyüklüğe göre şişkinliği çok daha fazladır. Çünkü, geçmiş yılların aşırı kayıtları birikmiş olmaktadır.

Aslında sermaye mallarındaki fiyat endekslerinin bugünkü düzeyi, bu kavramsal sakıncaya, istatistik bir boyut daha eklemektedir. Sermaye stokuna eklenen yeni makinaların fiyatlarındaki artışlar, doğrudan fiyat artışları ile yeni makinalardaki nitelik (teknik ilerleme) değişmelerinin birleşik etkilerini göstermek durumundadır. Bir sermaye dizisi elde edebilmek için yeni eklemelerdeki fiyat artışlarını ayıklamak, fakat nitelik değişmelerini ve bu değişmelerden dolayı makina biriminin toplam değerindeki artışları saklı tutmak gerekir. Makina biriminin toplam değeri, daha büyük bir iş yapma yeteneği getirdiği sürece artar. Bu makina, diğer giderlerde ve dolayısıyla üretimini sağladığı ürünün birim giderlerinde düşüşe yol açacağı için kullanılma konmaktadır. Ve eğer eklenmeleri ile üretime yeni ve daha büyük iş yapma gücü sokuluyorsa, bu, makinanın değer büyüklüklerinde görülmelidir. Çünkü önemli olan kullanım değeri veya üretim gücündeki net artıştır.

Halbuki şimdiye dek, fiyat artışları ile nitelik değiştirmelerinin yol açtığı değer artışlarını birbirinden ayıracak yaklaşımlar geliştirilmiş olmaktan uzaktır. Endeks sayıları yapma tekniğinin bu önemli sorunu, çözüme kavuşturulmamıştır. Bu sorun, tüketim araçlarında, çok karışık uzantılara sahip olmayabilir. Hatta bazı üretim araçlarında da. Buğdayın, çeliğin veya çimentonun standartları veya nitelik özellikleri, kullanılabilir titizlikle saptanabilir ve gözetilebilir. Fakat aynı şeyi makinalar için söylemek mümkün değil. En sıradan olan otomobilin çeşitli marka ve aynı markanın çeşitli modelleri alındığında, bunların aynı otomobil olmadığı kolayca kabul edilebilir. Fakat, farklılık nerededir ve hangi ölçüdedir? Bu soru, kolayca cevaplandırılamaz. Cevaplandırılamadığı için de, nitelik değiş-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

melerinin çok büyük bölüğü fiyat artışı, olarak hesaba katılır. İnandırıcı bulgular bunun böyle olduğunu gösterir[15].

Bunun sonucunda şu olmaktadır: Bir yandan, mevcut sermaye stoku abartılırken, diğer yandan, yeni eklemeler küçük gösterilmiş olmaktadır. Dolayısıyla da elde edilen sermaye dizisi, sermayenin iş yapma yeteneğini gerçekçi bir biçimde yansıtmaktan gittikçe uzaklaşmaktadır. Halbuki, önemli olan dizi değil, üretimde iş yapma yeteneğidir.

Üçüncü olarak, böyle istatistiklere dayanarak, örneğin, işletme büyüklüklerine göre araştırmalar söz konusu olduğunda, yakın aralıkların karşılaştırılmasında kuşkulu sonuçlara varmak olasılığı yüksektir. Kuşkulu sonuçlar, özelikle, birbirine yakın ve en üst aralıkların karşılaştırılmasında ortaya çıkabilir. Örneğin, işletme büyüklüğü ile verimlilik arasındaki ilişki görülmek isteniyorsa, işletme büyüdükçe verimliliğin arttığını, fakat en son dilimlere gelince, düşüş eğilimi gösterdiğini saptamak mümkündür. Bundan en büyük işletmelerin 'optimal' olmadığı sonucu çıkartılabilir. Fakat böyle bir sonuca ulaşmakta acele etmemek gerekir.

Çünkü, bu görünüşün altındaki özde, işletme içindeki bazı makina ve ekipmanın, dolayısıyla, işletmenin sermayesinin bir bölüğünün kullanılmaması olgusu yatar. Bu olgu en çok büyük işletmelerdedir.

Bu olguya yol açan neden ikilidir. Biri ekonomik yapının bütünlüğünden ileri gelir. Üretim araçları üretimi arttıkça üretim araçları ihraç olanakları azalma eğilimi gösterdikçe, kurulu üretim araçlarının az kullanılımı kaçınılmaz olur. Böyle bir durum sadece bunalım zamanında kendini göstermez. Bunalım zamanlarında, az kullanım derinleşir. Bunalım zamanlarında az kullanım ile ilgili bilgiler su yüzüne çıkar. Yalnız bu durum, az kullanımın devamlı bir özellik olduğunu gölgelemeye yetmez; yetmemelidir: «Yatırım ve işletmelerin var olduğu ve fiyat sistemine göre ölçütlenmiş her toplulukta, mevcut endüstriyel fabrika ve işçilerin bütünüyle ya da kısmen, fakat alışkanlık olarak düşük kullanılmaları vazgeçilmez koşul olarak ortaya çı-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kar. Bu olmaz ise, yaşantıyı sürdürmeye yarayan koşullar yok olur. Demek olmaktadır ki, böyle bir toplumda, uzunca bir zaman aralığında, endüstriyel sistemin tam kapasite ile çalışmasına müsaade edilmez. Aksi takdirde, durgunluk ve bunun sonucu olarak bütün sınıflar ve insanlar için yokluk kaçınılmaz olur. Kârlı iş gerekleri onu (tam kapatise kullanımını) hoşgörü ile karşılıyamıyacaktır. Bu yüzden de, üretimin hız ve hacmi, mevcut kaynakların, ekipman ve iş gücünün çalışma kapasitesi ya da topluluğun tüketim malları ihtiyacına göre değil de, piyasanın ihtiyaçlarına göre ayarlanmalıdır. Sonuç olarak da, fabrika ve işgücü için her zaman bir kullanmama marjı olacaktır.»[16]

Olgunun bu nedeninin sistemin bütünü ile ilgili olduğu söylendi. Bu sistemin söz konusu özelliği şu: Herhangi bir endüstri kolunda üretim araçları bir tek işletmenin (kapitalistin) elinde toplanmamıştır. Aynı kolda birden fazla büyük işletme vardır ve bu işletmeler aynı pazara göz dikme durumundadırlar. Pazarın büyümesinin sınırları vardır; fakat bu sınır, teknolojinin gelişimi ile ortaya çıkan işletme ölçeğinin büyüme sınırından dardır. Çünkü belirli sınırlar içinde büyüyen pazar bu işletmeler arasında paylaşılmaktadır. Bu yüzden de, her yeni teknik kullanmada kullanılmayan kapasite yaratmak kaçınılmaz olmaktadır[17].

İkinci neden yukarıdakinin bir anlamda zorunlu sonucu olmaktadır. Bu, bir yanda pazarın sınırlılığından; diğer yanda ise; bir firmada kullanılabilecek makinaların bölünmezliğinden ileri gelmektedir. Bölünmez olan ve belirli kapasitelere sahip çeşitli ekipmanları bir arada kullanmak, pazarın sonsuz büyümesi varsayılamaz ise, devamlı olarak fabrika içinde az kullanılan makina ve ekipmanların bulunmasına yol açar: «(Firmanın) kaynaklarının kullanımında 'denge' sağlama çabaları, devamlı olarak uzaklaşan hedefe asla ulaşamayacağı için, bazı kaynaklar devamlı olarak, sadece kısmen; bazıları da firmanın genişlemesi bakımından bir sınırın olmadığı duruma göre daha az etken bir biçimde kullanılacaktır. 'Boşa' akan kapasite, yan ürün olabilecek, fakat (firma onları satmayı ve dolayısıyla

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

onların kârlı bir biçimde kullanılmasını örgütlemeyi beceremediğinden) gerçekte israf sayılan ve bir kenara atılan veya yığılan kaynaklardan elde edilmesi mümkün olanlardan üretim sürecinin ve yönetici kadronun çeşitli noktalarındaki aylak adam ve makina saatlerine kadar uzanır.»*

Makinalar arasındaki dengesizliğin vargıları, işletme içinde kullanılmayan kapasite yaratmasından daha uzaklara gidebilmektedir. Başka bir deyişle, dengesizliğin zaman zaman bazı kesimlerdeki gelişmenin karşısına çıkması ve bunu gidermek için yeni uygulamaların üretime sokulması, belki de ilerlemenin en belirgin özelliklerinden biri olmaktadır. Tekstil üretiminde, eğirme ve dokuma makinaları arasındaki dengesizliğin birbiri ardından yeni buluşlara yol açtığı bugün artık çok büyük bir açıklıkla ortaya konmuştur[18]. Aynı şeyi, demir ve çelik endüstrisinde de görmek mümkündür: «Onsekizinci asırda tekstil endüstrisinde gelişme, eğirme ve dokuma gibi iki ardışık süreç arasında bir yarış biçiminde oluşmuşken, demir endüstrisindeki gelişmeyi daha çok yandaş ve rakip iki süreç olan döküm ve dövme arasındaki bir mücadele şeklinde düşünmek gerekir: Bu (son) mücadelede zafer yavaşça fakat devamlı olarak döküm lehinde gelişti.»[19]

Makinalar arası dengesizliğin var olduğu apaçık görünmektedir. Önemli olan bunu tartışmak değil. Önemli olan, bu dengesizliğin vargıları. Zamanın belirli bir kesi-

---

* E. T. Penrose: **The Theory of The Growth of The Firm**, N. Y. 1959, s. 70 - 71.

Aynı zamanda: «... Mevcut kaynaklar stoku, büyük ölçüde uzmanlaşmış ve bölünmezlik özelliğini taşıdığı için, dengenin daralma yolu ile sağlanması mümkün değildir. Bu sadece zarar doğurur. Bu durumda sadece, yeni kaynaklar ekleme yolu ile dengeleme kapısı açık olmaktadır. Fakat bunlar üretime konur konmaz, yeni dengesizlikler yaratılır; süreç hiç bir zaman son bulmaz: Bir amaç için denge kurulduğunda hemen yeni bir dengesizlik ortaya çıkar.»

M. Merhav: **Technological Dependence... op. cit.**, s. 85.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tinde, bu dengesizlik, **daha çok** yeni gelişmelere yol açmıştır. Klasik rekabet koşullarının geride bırakıldığı, büyük işletmenin egemen olduğu başka bir zaman kesitinde ise, yeni olsalar da, makinaların az kullanım olgusunu doğurmaktadır. Bu olgu ise, daha çok büyük işletmelerde görülür. Çünkü, daha çok makina kullanan işletmeler bunlardır.

Özetlemek gerekirse, ölçek ve bileşim arasındaki ilişkiyi gösteren istatistiklerin yorumlamasında, üç nedenle dikkatli olmak gerekmektedir. Bir kez, kesimlerin teknolojik özelliklerini gizleyen büyük ortalamalar ilişkiyi saptırırlar. İkinci olarak sermaye dizileri, sermayenin iş yapma gücünün bir endeksi olmaktan uzaktır. Üçüncüsü ise, asıl önemli olan işe koşulmuş makina ve ekipmanlardır. Fabrika içinde olup da ve öylece kaydedilmiş fakat kullanılmayan, veya az kullanılan makina ve araçların, doğru ilişkiler aranırken, gözetilmesi gerekir. Mevcut istatistiklerde bu yapılmaz.

Bu yüzden, kullanılan istatistiklerden, temel ilişkinin tam bir doğrulanmasını beklememek gerekir. Eğer istatistiklerde böyle bir doğrulama elde edilecek olursa, bu durumda, ilişkinin temelli oluşundan kuşku duymak zorunluluğu vardır.

Yalnız, bütün bu söylenenler, esas olarak, zaman dizileri için geçerlidir. Mühendislik kestirimlerine (proje hazırlama) dayanan bilgilerde ise, temel ilişkiyi olduğu gibi gözlemek imkânı var. Böyle bir şeyin varlığı, söylenenler için ikinci bir doğrulayıcı olacaktır.

İstatistiklerin sunuluşuna, tarih içinde, imalât ile özdeşleşmiş bir kesim ile başlamakta yarar var: Tekstil.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ölçek ve yoğunluk I: Tekstil (pamuk) endüstrisi[20]

Üretim Yöntemi	Sermaye-Üretim Oranı	Sermaye Başına Çalıştırılan İşçi
1. Modern İşletme (büyük ölçek)	1.9	1
2. Güç kullanan tezgâh (küçük ölçeği)	1.5	4
3. Otomatik tezgâh (ev- «cottage» ölçeği)	1.1	13
4. El tezgâhı (ev ölçeği)	0.8	34

Tekstil kesiminde görülen ilişkiyi ekonominin diğer bütün kesimlerinde de görmek gerekir. Aşağıdaki tabloda Amerikan imalât endüstrisinin çeşitli alt kesimlerde ölçek ile sermaye yoğunluğu arasındaki ilişki görülmektedir[21]. (35. sayfadaki tabloya bakınız)

Tablodaki 147 gözlemden sadece 21'i ters gelişme göstermektedir. Başka bir deyişle, sadece 21 gözlemde fabrika ölçeği bir aralıktan diğerine geçerken, yoğunluk artmamaktadır. Bu 21 gözlemin 6'sı ilk aralıktan ikinciye geçerken olmaktadır. Bu durumun, en küçük ölçekli, burada 5 işçiye kadar, fabrikalarda fabrika sahiplerinin de çalışıp, fakat ücretli işçi sayılamamalarından gelmiş olması mümkündür.

İngiliz ve Amerikan imalât endüstrileri için oldukça genel bir çerçeve veren aşağıdaki tabloda, ölçek ile yoğunluk arasındaki ilişki bir **eğilim** olarak ortaya çıkmaktadır[22].

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ölçek ve Yoğunluk II: İmalat Kesimi: A.B.D., 1937

(Kilovat-saat olarak, adam-saat başına kullanılan elektrik enerjisi).

Kesimler	Fabrika Başına Çalışan İşçi Sayısı: 1-5	6-20	21-50	51-100	101-500	501-2500	2500—
1. Un ve Tahıl Değirmeni	3.14	5.56	10.82	11.77	17.11(1)	—	—
2. Sirlel (cereal) Yapımı	1.35	1.49	2.82	3.80	7.39	9.53	—
3. Petrol Rafinerisi	4.08	4.44	8.29	7.93	13.60	17.29	20.20
4. Hayvan Yemi	3.25	3.84	4.90	5.40	7.84	—	—
5. Kireç	0.75	2.25	3.94	5.84	5.92	—	—
6. Cam	—	1.98(2)	2.25	1.92	3.66	6.86(3)	—
7. Aliminyum Ürünü	0.67	0.86	1.39	1.23	2.32	5.16(3)	—
8. Diğer Demir-Dışı Metal Ürünleri	0.81	0.85	1.44	1.94	3.29	5.73	5.34
9. Dövme Boru	0.26	2.23	1.23	2.25	4.64	4.40	—
10. Haşarat İlâçları	0.65	1.13	1.53	2.28	1.75	—	—
11. Sabun	0.80	1.41	1.28	2.96	4.45	3.77	—
12. Çelik Varil	0.78	0.94	1.11	2.32	1.70(1)	—	—
13. Preslenmiş Metal Ürünleri	1.05	0.84	0.90	1.16	1.71	2.75	—
14. Konserve (Teneke) Kutuları	1.29	1.13	0.99	1.37	1.58	1.66	—
15. Tel (Wire Works)	0.62	0.73	1.02	1.06	1.56	—	—
16. Elektrik Makinaları	1.61	1.01	1.35	2.48	1.86	3.12	3.53
17. Takım Tezgâhı	0.62	0.99	0.96	1.00	1.30	1.41(3)	—
18. Makina Atölyesi (tesviyehane) Ürünleri	0.98	1.15	1.36	1.76	2.46	2.66(3)	—
19. Motor, türbin ve benzerleri	1.10	0.74	0.77	1.30	1.61	2.27(3)	—
20. Buz dolabı	0.55	0.56	0.85	1.10	1.66	3.34	2.78
21. Taşıt Gövdesi (karoseri)	0.63	0.53	0.68	0.61	1.00	1.94	2.01

Notlar: (1) 101—2500 işçi (2) 1—20 işçi (3) 500'den fazla işçi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ölçek ve Yoğunluk III: İmalat Kesimi

a — Ölçülebilen Bütün İngiliz İmalatçılarının (86) Dağılımı: 1935

Mekanizasyon Derecesi	Küçük ve Küçükçe	Orta	Büyük ve Büyükçe
A— Montajda adam başına 0-1/2 HP Montaj dışında adam başına 0-1 HP	**17**	6	3
B— Montajda adam başına 1-2 HP Montaj dışında adam başına 1-2 HP	12	6	**14**
C— Montajda adam başına 1 ve daha çok HP Montaj dışında adam başına 2 ve daha çok HP	**4**	8	**16**

b — Ölçülebilen bütün Amerikan İmalatçılarının (155) Dağılımı: 1939

A— Montajda adam başına 0-1 HP Montaj dışında adam başına 0-2 HP	**30**	5	40
B— Montajda adam başına 1-2 HP Montaj dışında adam başına 2-4 HP	**19**	11	4
C— Montajda adam başına 2-3 HP Montaj dışında adam başına 4-6 HP	15	**16**	11
D— Montajda adam başına 3 ve daha çok HP Montaj dışında adam başına 6 ve çok HP	11	12	17

Şimdiye dek verilen çeşitli istatistiklerden, ölçek ile yoğunluk arasındaki ilişkinin ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Japonya ile ilgili olarak derlenmiş olan bilgi, bu konuda akla gelebilecek çeşitli kuşkuları giderebilecek güçtedir. Japonya'nın, söz konusu ilişki açısından, daha

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

berrak bir görünüm vermesi rastlantı değil. Hiç olmazsa, bu çalışmanın mantığı bakımından. Çünkü, Japonya kapitalist ülkeler arasında endüstrileşme sürecini **en geç** başlatmış ve yine kapitalist ülkeler arasında, endüstrileşme sürecinde, **en hızlı** adımları atabilmiş bir ülke. Böyle bir durumda, bu çalışmanın mantığına göre, aranılan ilişkileri **daha belirgin** bir biçimde görmek gerek.

Bilgiler bunu göstermekten geri kalmamaktadır[23]. (Arka sayfadaki tablo'ya Bkz.)

Daha önce, aranılan ilişkilerin, zaman serileri yerine mühendislik bilgileri (tahminleri) kullanıldığında daha da açık bir biçimde ortaya çıkacağına değinilmişti. Böyle bir durumda, sermayenin ölçülmesinden, düşük kapasite kullanımı ve hatta fabrika ve işletme içinde makina ve araçların dengesizliğinden gelebilecek çarpıklıkların olmaması beklemek gerek. Fakat yine böyle bir durumda sermaye yoğunluğunun ölçek ile birlikte artışı, **veri teknolojik bilgiyi,** en geçerli bir biçimde kullanmanın, ancak daha çok makina kullanımı ile mümkün olduğunu göstermesi bakımından son derece ilginç.

Yalnız, bu tip bilgilerin aslında çok olmadığını ve olanların ise, «ticarî sır» olarak saklandığını bilmek gerekir. Yayımlananlar son derece azdır ve aşağıdaki endeksler, bu çok az olan kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır[24].

Ölçek Yoğunluk V: Mühendislik Kestirimi

Çelik	: Kapasite Endeksi	100	500	1000	2000
	Yoğunluk Endeksi	100	175	251	315
Konserve					
Kutusu	: Kapasite Endeksi	100	500	5000	
	Yoğunluk Endeksi	100	219	408	

Özetlemek gerekirse, görünen şudur: Büyük ölçek ile sermaye yoğunluğu birlikte gitmektedir. Fabrikanın ölçeği büyüdükçe, işçi başına düşen sermaye artmaktadır. Bunun da vargıları vardır; şimdilik bir önerme olarak ka-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ölçek ve Yoğunluk IV: Japonya'da Özel Kesim

El işçisi sayısına göre belirlenmiş fabrikalarda, el işçisi başına H.P.

Kesimler		5-10	10-15	15-30	30-50	50-100	100-200	200-500	500-1000	1000—
Tekstil	1931	0.42	0.39	0.47	0.43	0.41	0.48	0.75	1.19	2.95
	1942	0.47	0.49	0.58	0.62	1.05	1.26	1.26	2.14	2.31
Metal	1931	0.80	0.91	1.11	1.57	2.98	4.57	7.52	9.05	8.31
	1942	1.32	1.34	1.55	2.09	2.35	3.13	4.40	4.16	11.73
Makina ve	1931	0.52	0.53	0.76	0.81	0.98	1.72	4.55	4.03	3.97
Ekipman	1942	0.70	0.74	0.82	0.94	1.09	1.11	1.24	1.44	1.48
Kimya	1931	2.30	1.70	1.75	2.27	2.94	5.34	9.24	17.90	2.94
	1942	1.33	1.56	1.90	2.95	3.54	6.53	7.80	13.44	9.21

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bul edilebilir: Büyük ölçek ekonomiktir, şu anlamda ki, ancak büyük ölçek ile üretim gideri minimum yapılabilir. Giderden, ürün başına toplam iş gücü, canlı ve birikmiş iş gücünün toplamı, anlaşılmaktadır. Bu durumda, bu paragrafta verilen özetin de özetine ulaşmak mümkün: Ürün başına giderin minimum olduğu üretim yöntemleri, işçi başına sermaye oranının yüksek olduğu yöntemlerdir. Başka bir deyişle, ürün başına gideri düşürmenin yolu **işin mekanizasyonunu** artırmaktadır. Bu, her yerde böyle olmak zorunda.

Her yerde böyle olan bir durum karşısında, şöyle bir «klişe» ile karşılaşmak şaşırtıcı sayılmalı: «Az gelişmiş ülkelerin (üretim) faktörleri oranlarına uygun düşen, ileri hiçbir teknoloji henüz bulunamamıştır. Belki de, böyle bir teknoloji yoktur, fakat bulunması işi önemlidir. Gerçekte, faktör-oranlarına uyarlanmış teknik ilerlemenin yokluğu, az gelişmiş bölgelerin kalkınmaları için ciddi bir engeldir: Endüstri devrimi sırasında batı dünyasında olmayan bir engel.»[25] Batı iktisatında yaygın olan bu klişenin mesajı şöyle: Az gelişmişler için mekanizasyon düzeyi düşük, ancak teknik bakımdan ileri yöntemlerin olmayışı, büyük şanssızlık!

Soruna, her zaman, sermaye ve emek arasında bir ikâme süreci ve dolayısıyla bir optimali bulma yöntemi açısından bakışın zorunlu sonucudur, bu. Bu sürecin her zaman ve mutlak olarak işlediğinden kuşku duymak gerekir. Hatta, klasik endüstri devriminde bile, İngiltere'de endüstri devriminin uzunca bir süre düşük ücret düzeyinde oluştuğu bilinmektedir. Buna karşın ileri teknoloji çıkabilmiş ve yayılmıştır. Ücretlerin düşüklüğü birçok durumda, daha çok emek kullanımına yol açmamıştır[26]

Ayrıca, faktör-oranları her zaman ve her yerde kendine uygun teknikleri ortaya çıkaramamaktadır: «Eğer Birleşik Devletlerde, bir üretim ögesinin (faktör) görece olarak kıtlığı, o ögenin kullanımında tutum sağlayan yeni uygulamalara (innovation) yol açtı ise, neden yoksul ülkeler, kendi kıt üretim ögesi açısından benzer bir deneyim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

göstermezler? Açıktır ki, yaygın gözlem az gelişmiş ülkelerde, teknik değişimin bir özel eğim göstermesinden daha çok, onun (teknik değişme) bütünüyle veya gerçekte olmayışı ile ilgilidir.

Öyle ise, faktör donatımı ve teknik değişme arasında, açıklamaya kavuşturulması gerekli simetri eksikliği buradadır. Bir özel üretim ögesinin - emeğin - kıtlığının, Birleşik Devletlerde dinamik bir teknolojiye yol açtığı genellikle kabul edilen bir önermedir. Fakat, diğer bir üretim ögesinin - sermayenin - görece olarak kıt olduğu ekonomilerde, sonuç durgunluk olmuştur.»[27]

Aslında sorun, sermaye kıtlığının - makina yapan kesimin eksikliğinde - daha az sermaye kullanan ve fakat aynı derecede etken tekniklere yol açıp açmayacağı sorununu aşmış durumdadır. Sorun, böyle birşey olsun olmasın, ikame sürecinin gerekli olup olmadığı noktasında düğümleniyor. Burada söylenecek şudur: Endüstrileşme sürecine sonradan giren veya girecek olan ülkeler, kendi üretim güçlerine uyarlı ekonomi tekniklerinden yoksun ve endüstrileşme sürecinde önemli mesafeler katetmiş ülkelerde kullanılan teknikler geri kalanların yapılarına uygun değil ise, yapılacak seçim, geri kalan ülkelerin ilerlemiş ülkelerin üretimden çıkardıkları makina ve araçları kullanmak mı olmalıdır? İleri sürülen görüş, bu: Üretimden çıkartılan makina ve araçlar yerlerine konanlara göre, daha küçük bir sermaye yoğunluğu düzeyini yansıttıklarından, bunlar endüstrileşme sürecine sonradan giren ülkeler için daha uygundur[28].

Fakat, neden? Neden, çünkü ikame ile elde edilmek istenen, bol kaynağı daha çok ve kıt kaynağı daha az kullanmak ve böylece birim ürünü, en azından, seçilmeyen almaşığın gider düzeyinde üretmek değil midir? Halbuki, özellikle iş gücü toplamı gözetildiğinde, daha geri bir tekniği kullanmak ve **böylece geriliğin bir göstergesi olan ikame sürecinin** olanaklarından yararlanmak, istenen sonucu vermekten çok uzak. Örneklerin, böyle bir yolu öğütleyenlerin çalışmalarından gelmesi oldukça öğretici: «Yeni ma-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kinaların kullanıldığı yüksek çekimli eğirme işinde Birleşik Krallık'da (yeni makinaların) birim ürün başına maliyeti, yerini aldığının ürün başına maliyetinin, yüzde ellisi kadardır ve yeni makinalar sadece, birim ürün başına (kullanılmakta olan) emeğin yüzde altmışını gerektirmektedir.»[29] Açıktır ki, her iki üretim faktöründen de daha az kullanan bir üretim tekniği ile elde edilecek ürünün birim gideri, herhalde daha az olur. Bu yüzden endüstrileşme sürecine sonradan giren bir ülke için, ikame diye bir sorunun olmadığı ve eğer ekonomik davranmak söz konusu ise, en yeni makinanın seçilmesi gerektiği ortaya çıkıyor. Çünkü teknikler arasındaki farklılık ve dolayısıyla ucuz üretim ögesini daha çok kullanmak, birim ürün giderinde bir düşüşe yol açmıyor.

Diğer örnekler, Meksika'dan. Meksika'da elektrik gereçleri üreten bir büyük Amerikan firmasının kolu, onda birlik bir ücret düzeyinde ve **yüzde birlik bir üretim hacminde**, birim ürün içinde aynı ücret ödemesi payı ile çalışmaktadır. Onda birlik ücret düzeyi, birim ürünün maliyetinde daha düşük bir paya yol açmamaktadır[30]. Meksika otomotiv kesiminin öyküsü daha da ilginç. Meksika'da çalışan yabancı otomotiv firmaları, **Meksika pazarına** göre yepyeni olarak yaptırdıkları takım-tezgâhlarla kurulu fabrikalarında, düşük ücretlerle, ancak sınır komşusu Amerikan firmalarının üretiklerinden, en az iki kez daha pahalıya otomobil yapabilmektedirler[31].

Demek olmaktadır ki, ikame sorunu, somut durumlarda, ister ekonomik bir sorun olsun, ister olmasın, gerçekte bir seçim süreci getirmemektedir. İkame ile, aynı gider düzeyinde, başka bir sermaye bileşimine ulaşılmıyorsa ortada ekonomik bir problem yok*. Buna rağmen, peki neden,

* «Zamanın her noktasında, birden fazla üretim tekniği olduğu ve bunlardan hiç birisinin diğerlerine göre üstün olmadığı, daha önce gördüğümüz gibi, marjinalizmin doğuşundan beri iktisatta yaygın bir iddiadır. Fakat bu iddia, hiçbir zaman, doğrudan istatistik kanıtlamaya konu olmamıştır...

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

endüstrileşme sürecine sonradan giren ülkelerde yüksek gider düzeyinde üretim yapılmaktadır? Cevap, uygun bileşimli tekniklerde değil de, uygun ölçekli tekniklerde aranması gerekmektedir. Başka bir deyişle, ileri teknikler, endüstrileşme sürecine sonradan giren ülkelerin sahip oldukları pazardan çok daha büyük pazarları gerektirmektedir. Daha küçük ölçek arama sorunu, daha geri ve dolayısıyla daha yüksek giderli teknikleri zorunlu kılmaktadır. Örnek, bu kez, Hindistan'dan.

Ölçek ve Yoğunluk V : Takım-Tezgâhı özelliklerinin karşılaştırılması : A.B.D. ve Hindistan Cummins Moter Tesisleri

Özellikler	Büyük Ölçek (A.B.D.)	Küçük Ölçek (Hindistan)
1. Yapılan iş (çarklama, burgu, sarma, delme).	Tek-amaçlı	Çok-amaçlı (almaşık kullanıma ayarlanabilir)
2. Bir geçişte yapılan iş sayısı.	Çok-İş	Tek-İş
3. İstasyonlar (bir kere işlenen parçalar).	Çok-İstasyon	Tek-İstasyon

---

Marjinalist ve neo-marjinalistlerin, çözümlemenin gerekleri ile realiteyi karıştırdıklarından kuvvetle kuşkulanmaktayım. Onlar, büyüme sürecini, zamanın bir noktasında (göründüğü gibi) incelemekte ve böyle bir noktada, bir teknikler çokluğu gözleyince, girişimcilerin bu teknikler arasında bir seçim yapmış olmaları gerektiği sonucuna varmaktadırlar. Böyle bir sonuca ulaşınca da, girişimcilerin teknik seçiminde kullanabilecekleri (girişimcilerin gerçekte böyle bir şey yapıp yapmadıklarını konu ile ilgisiz sayarak) düşsel (hayali) ölçütleri **ex post facto** yaratmak ve kâr oranı ve ücretlerdeki görece değiştiren girişimler varsaymak kolay olmaktadır.», Paola Leon: **Structural Change and Growth in Capitalism,** The Johns Hopkins Press, 1967 s. 74—75.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4.	Bağlama düzeni (iş bağlama tertibatı ve ekler makinayı yönelt-mek için).	Her iş için özel olarak yapılmış düzen	Elle veya ayarlanabilen ekler.
5.	Profilleme (makina işi-ni istenen ölçüye yö-neltme).	Otomatik	Elle
6.	Özel işler (vida çek-me, taşlama)	Makina-yoğun	Emek yoğun (elle bi-tirme, piston kolu yerleştirme gibi).
7.	Montaj takım ve ekip-manları	Enerji kullanan ekipmanlar (çok işli, tek-amaçlı)	
8.	İş bağlantısı	Otomatik konve-yor	Elle

Kullanılan kaynağın yazarının Cummins direktörlerinden biriyle yaptığı konuşmaya dayanan bu bilgiler, şu değerlendirme ile tamamlanmaktadır: «Emek-yoğun tekniklerin kullanılmasındaki en önemli faktör, üretim ölçeğinin daha küçük olmasıdır.»[32] Üstelik, Poona (Hindistan) tesisi, motor için gerekli parçaların %60'ını yapacak biçimde kurulmaktadır. Halbuki Colombus (ABD) tesisinde bu oran %40'dır. Çünkü, Poona tesisinde birçok parçayı üretmekten başka yol yoktur. Ve bu şartlar altında bile, üretimin ilâve-kıymeti, Colombus tesisinin %2,5'u çevresinde kalmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

YOĞUNLUK ÖLÇEK VE ZAMAN II

ÖLÇEK, BİLEŞİM, ZAMAN

Ölçek bu denli önemli olunca, şu soru akla gelir: Ölçek neden sonsuza dek büyümez? Bu soruya Batı iktisadının verdiği cevap basit ve anlaşılır: Ölçek artarken bir büyüklüğe ulaşır; bu büyüklükte ölçekten doğan tutum biter ve daha da büyürse, tutumsuzluğa dönüşür. Bunun arkasında yatan düşünce ise şöyle: Her üretim sürecinde, üretim ögelerinin 'optimum bileşimi' söz konusudur. Sermaye ve iş gücü istendiği kadar arttırılabilir. Fakat bir başka üretim faktörü, yönetim yeteneği (management) vardır ve bu öge istendiği ölçüde, diğerlerine uygun bir biçimde arttırılamaz; darboğaz yaratır. Dolayısıyla, ölçekten doğan tutum bir noktada durur ve üstelik tersine döner.

Batı iktisadının 'kuramsal' özü budur. Fakat bu öz batı iktisadının teknik çalışmalarında bile kabul görmez. Yalnız, bu yüzden kuramsal özün değiştirilmesini beklememek gerek. Kuramsal özün, yapay (sun'i) bir bağışıklığı (muafiyet) vardır; bir süzgeçe sahiptir. Ancak kendini doğrulayan çalışmalar yolu ile zenginleşmeyi kabul eder. Kendini çelen çalışmalar ne kadar inandırıcı olursa olsun, kuramsal özün dayanakları ne kadar zayıf olursa olsun, böylesi katkıları görmezlikten gelir. Zaman zaman sessizliğe mahkûm etmese bile, etkilenmeye kapıları açık tutmaz.

Uzun dönem doğrularını bulabilmek için kapıları açmakta yarar var. Bir ayrıntılı çalışmanın konuya ilişkin vargısı şöyle: «Büyük örgütlerin, kaçınılmaz bir biçimde, küçük örgütlerden daha etken olacağı iddiası ileri sürülmemektedir; (ileri sürülen) sadece, büyük örgütlerin gerçekte de management yüzünden başarısızlığa uğramalarının kaçınılmaz olmadığıdır. Korporet management, ölçek büyüdükçe yöneticilerin uzmanlaşması nedeniyle daha etkin olabilir, veya daha az etken olsa bile, eksikliği uygulamada başka ögeler ile giderilebilir»[1]. Diğer bir araştırıcının ay-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nı konudaki bulguları, öncekini tamamlayıcı niteliğe sahip: «... Böyle bir kabulün gerektiği her yerde, pratikte büyük ölçekli işletmelerde anlamlı bir tutumsuzlukla karşılaşılmayacağını kabule hazırım. Böyle bir kabul, belki de son derece büyük ve olası olmayan ölçeklerin dışında, büyük işletmelerde tutumsuzlukla karşılaşılacağı iddiasının sadece çürük verilere dayanmakla kalmayıp, aynı zamanda ikna edici olmayan arızî varsayımlardan çıkan a priori tezlere dayandığı için yapılmıştır»[2].

Aslında, yöneticilik (management) tıkanıklığı nedeni ile ölçek tutumunun sona ereceği inancının geçersizliği için çok ayrıntılı çalışmalara gitmeğe de gerek yok. Bir kez, zaman içinde birçok işletme büyüyor. Büyürken yöneticilik bir tıkanıklık yaratmıyor. İkinci olarak, bir zaman kesiti alındığında çeşitli kollardaki işletmelerin büyüklüğü ayrı. Ve management denilen öge bir işletmeden soyut bir özellik taşıyor. Öyle ki, örneğin bir bira firmasının bir yüksek yöneticisi kolaylıkla bir malî işletmeye veya bir otomotiv kuruluşunun başına geçebilir. Günlük uygulama böylesine geçişlerin çok çeşitli örneklerini vermektedir. Bu bakımdan, tutumun artışını durduran bir öge olarak yöneticiliğe bu kadar ağırlık vermenin gerekçesi yoktur.

Fakat, bu böyle olmakla beraber, bir zaman kesiti alındığında ölçeğin bir yerde durduğu da söz götürmez. Öyle ise, **bir zaman kesitinde** ölçeğe sınır koyan faktörün ortaya çıkartılması gerekir.

Bu konuda yapılabilecek her yaklaşımın ilk koşulu «temsilî» firma anlayışını atmak olmalı. Ayrıntılı gözlem ve araştırmaların hiç birinde, böyle bir temsilî firma ile karşılaşılmamaktadır[3]. Bu yüzden, birbirine her bakımdan benzeyen işletmelerden kurulu bir endüstri anlayışı, gerçekten büyük ölçüde uzaklaşmak olmaktadır. Gerçekte ise işletmeler birçok bakımdan birbirinden ayrılırlar: «Yaptığımız araştırma sırasında, incelediğimiz her endüstride çalışan işletmelerde çok derin bir çeşitlilik gördük. Aynı endüstri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kolunda olduğu varsayılan işletmeler, ürettikleri ürünler, kullanılan ekipman'ın yaş ve tipi, etkenliğin görünen düzeyi bakımından geniş ölçüde farklılıklar göstermektedir.»[4]

Temsilî firma anlayışının bırakılması, gerekli koşulların sadece biri. Bir diğer önemlisi, soruna devimsel (dinamik) bir açıdan bakmak. Böyle bir bakış, bir şeyin belli bir zaman kesitindeki görünümünü değil, fakat o şeyin konu olduğu sürecin zaman içindeki gelişimini başlangıç noktası alır. Eğer, herhangi bir neden ile, bir zaman kesiti almak zorunluluğu ortaya çıkar ise, kesitte görünen çeşitli noktaların tarihsel birikim çizgilerini gözetmeyi gerekli kılar. Bu durumda, ya da böylesine bir bakışda, elde edilecek ip uçları oldukça değerlidir: «Başlangıçtan beri, çeşitli büyüklükte fabrikaların bulunduğu varsayımı keyfî olarak seçilmemiştir. (Varsayım) hemen hemen her modern endüstrinin tarihsel bir incelemesinin kesinlikle ortaya koyacağı bir resme dayanmaktadır. Bugün büyük olan bir çok fabrikanın ilk kurulduğu zamanda da **görece olarak** büyük oldukları görülmektedir. Fakat, bir zaman için, eğilimin ters yönde, daha küçük fabrikalar kümesinin artışı yönünde, olduğu endüstriler de var. Yalnız, bunun (eğilim), kuşkusuz fabrikaların daha büyük ölçeklere önceden ulaşmış oldukları bir durumdan başladığı görülecektir.»[5]

Temsilî firma anlayışının bırakılması sadece, gözlenen endüstrilerde ölçek çeşitliliğinin bir ilke olduğu sonucunu vermekle kalmıyor; aynı zamanda kısa dönem ve duraksın (statik) çözümlemenin sınırlarını ve deyiş uygunsa, bir araştırıcının bakış açısına getirmiş olduğu kıskacı gösteriyor. Buna göre, işletmelerin giderlerinin minimum olduğu bir optimum ölçek söz konusudur. İşletmelerin planlarını bu ölçeğe göre yapmaları beklenir ve yaptıkları varsayılır*.

---

* Böyle bir anlayışın doğal sonucu U-biçimi gider eğrisidir. Bu konuda yapılmış ve fabrikaların gider kayıtlarına dayanan bir araştırma, **kısa dönemde bile,** U-biçimi gider eğrisi ile ilgili olarak şu sonuca varıyor: «Başlıca sonuç... U-biçimi gider eğrisinin gerçeklerin esas-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu bekleyiş ve varsayımın bir yıl için geçerli olduğu kabul edilebilir.

Fakat daha sonraki yıllar için ne olacaktır? Aynı işletme veya bir başkası daha büyük bir ölçekte üretimi sürdürebilir ve sürdürmektedir. Bu durumda hangi ölçek, önceki mi yoksa sonrakiler mi, optimum olmaktadır? Temsilî firma varsayımı ve onun dayandığı duraksın çözümlemenin bu soruya verebilecek cevabı yoktur[6]. Cevabı devimsel (dinamik) ve zaman boyutlu bakış açısı sağlar.

Aşağıdaki tablo böyle bir yaklaşımın gösterebileceklerine başlangıç görevi görmektedir[7].

Ölçek, Yoğunluk ve Zaman I: A.B.D. Yüksek Fırınlarında Kullanılan Yöntemler, 1911 - 1926.

	Adam-Saat Başına Üretilen Pig-Demir (gros ton)		Çeşitli Yöntemleri Kullanan Fabrikaların Oranları		
Yıllar	En iyi uygulama (plants)	Endüstri Ortalaması	Elle doldurma ve kum kalıp	Karışık	Makina ile doldurma ve Kalıp
1911	0.313	0.140	50.0	22.7	27.3
1917	0.326	0.150	44.9	34.9	23.3
1919	0.328	0.140	42.0	28.0	30.0
1921	0.482	0.178	22.2	44.3	33.5
1923	0.462	0.213	20.7	39.7	39.6
1925	0.512	0.285	7.2	25.5	67.3
1926	0.573	0.296	6.1	24.5	69.4

tan bir tahrifi olduğudur... Ben, bütün üretim aralığı boyunca, **birim başına değişken giderin,** hafifçe ve düzgün olmayan bir biçimde, düşme eğilimi gösterdiğini buldum.»

F. Troughton: The Teaching Concerning Costs of Production in Introductory Economics, Journal of Industrial Economics, 1963, s. 114.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tablo, iki çizgiyi açıklıkla ortaya koymaktadır. En yeni teknikleri uygulayan fabrikalarda ('best practice' plants) işçi başına verimlilik zaman içinde artmaktadır. Bunun, zaman içinde en yeni teknikleri uygulayan fabrikalarda sermaye yoğunluğunun artışının bir sonucu olması gerekir. Nitekim, zaman içinde, daha modern yöntemleri uygulayan fabrikaların oranının arttığı görülmektedir. Bu ikinci çizgidir, ve buna göre, on beş yıl gibi kısa bir zaman aralığında elle doldurma yapan ve çok işçi kullanan kum kalıplara döküm yapan fabrikaların oranı yüzde elliden, yüzde altı'ya düşmektedir. Bunu, endüstride ortalama sermaye yoğunluğunun artışı olarak düşünmek mümkündür. Sonuç olarak da, endüstride ortalama verimliliğin arttığı görülmektedir.

Yalnız, tablodan bütün bunlar oluşurken, ölçeğin de büyüdüğü görülmemektedir. Çok doğal olarak, bunun böyle olacağı varsayılabilir ve geçilebilir. Fakat ek bilgileri sağlamakta yarar var. 1924 - 1937 yıllarını kapsayan aynı konu üzerinde ve fakat İngiltere ile ilgili bulgu özeti şöyle: «Yüksek fırın işinde, adam başına üründeki artış, çok küçük ölçüde (artışın beşte biri kadar), üretimin yapısının temel pig-demire kaymasından, daha büyük ölcüde de (beşte dördü kadar) genel olarak teknik ilerlemeden ileri gelmektedir.

Verimlilikteki ilerleme (esas olarak) yüksek fırınların ölçeğindeki artıştan ve muhtemelen de (mekanik) doldurma gibi) yardımcı araçlardaki bazı iyileştirmelerden doğmuştur.»[8]

Aşağıdaki tablo, zaman içinde ölçeğin artışını hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde ortaya koymaktadır[9].

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ölçek, Yoğunluk, ve Zaman II: Ekipman Birimlerinde Ölçek Artış Eğilimi.

Ekipman Çeşidi	1909	1914	1919	1923	1925	1927	1929
Yük Vagonu Ortalama Kapasite (ton)	35.3	39.1	41.9	43.8	44.8	45.5	46.3
Çimento Fırınları Ortalama Yıllık Kapasite (1000 bb ls)	93	137	186	204	223	252	283
Yüksek Fırın, Ortalama Günlük Üretim (ton)	263	332	343	397	459	507	570
Fabrikalardaki Güç Ünitelerinin Ortalama HP Buhar Makinası-Türbin	92.7	113.7	139.1	185.4	205.9	230.6	224.8
İçten Yanmalı Motor	21.9	23	40.8	77.9	82.6	92.4	109.3

Yukarıdaki tabloda yoğunluk ile ilgili eğilim açıkça görünmemektedir. Gerçi, tabloyu tamamlayıcı niceliksel bilgi ilgili dip-notda verilmiştir. Fakat aynı ilişkiyi niteliksel olarak, bu kez kâğıt endüstrisi örneği ile göstermek mümkün[10].

Ölçek, Yoğunluk ve Zaman III: Mekanik araçların kapasitesinde değişme; kâğıt hamuru ve kâğıt.

		Makina Başına Ortalama 24 Saatlik Kapasite (bin kısa ton)		
Yıllar	Ücretli Başına H.P.	Öğütücü	4 Drimler	Silindir
1904	16.57	—	11.4	7.7
1909	17.16	—	13.1	9.3
1914	18.32	4.42	15.8	11.3
1919	16.25	5.9	16.9	15.4
1921	—	5.48	18.0	20.4
1923	18.05	5.80	18.3	17.1
1925	19.60	6.25	21.1	23.7
1927	21.42	6.32	22.1	26.1
1929	23.48	6.52	23.6	29.9

Ölçek ile bileşim arasında, zamanın akışı içinde görünen ilişki konusunda söylenecekler var. Bir kez bileşim artarken ölçek büyümektedir. Bu açık ve önemli bir bulgu. Yalnız bunun tersi de aynı derecede önemli. Büyük ölçek, sermaye yoğunluğu yüksek tekniklerin kullanılmasını kolaylaştırmaktadır: «Belirli emek-sakıngan yöntemlerinin kullanılmasının büyük fabrikalarda daha yaygın olduğu bilinmektedir... Mekanik olarak doldurulan (yüksek fırınlar), elle doldurulan fırınlardan daha büyüktür. Mekanik olarak doldurulan fırınların günlük (stack-day) tipik üretimi 286 ton iken, elle doldurulanda 169 tondur. Aynı biçimde makina kalıbı kullanan fırınlarda günlük üretim 292 ton iken, kum kalıbı kullananlarda 189 tondur.»[11]

İkinci olarak, yeni çıkan tekniklerin ekonominin ihtiyaçlarını yansıtması, bir eğilim olarak beklenirse de, bu tekniklerin ortaya çıkan ihtiyaçlara tıpatıp uyması söz konusu değil. Teknikler iki bakımdan yeni sorunlar yaratabilir. Bunlardan biri, sermaye yoğunluğu ile ilgili: «'Üstün' makinaların sermaye yoğunluğu, bazı Amerikalıların yapmış oldukları gibi, onları daha uzun süre çalıştırarak değiştirebilir; fakat bu düzeltmeye ihtiyaç duyulması belki de yeni tekniklerin eskilerden çok daha sermaye yoğun olduğunun bir delilidir.»[12] İkincisi ise yeni tekniklerin zorunlu kıldığı ölçek ile ilgili: «Tütünde, (o zamana dek) daha çok şehirlerde satılan yeni bir ürün olan sigara için genişleyen pazarın önemini (sonradan American Tobacco Company'nin kurucusu olan) James B. Duke anladı. Fakat, sigara imalatına makinayı uyguladıktan sonra üretim talebi aştı. Bunun üzerine Duke, yaygın reklâm yaparak ve ilk önce ulusal, arkasından da dünya ölçüsünde bir satış örgütü kurarak pazarı genişletmeğe ağırlık verdi.»[13]

Bu son nokta üzerinde özellikle durmak gerekir. Yeni tekniklerin uygulanması, her zaman üretim kapasitesine eklemeleri de beraberinde getirmektedir: «Endüstri kolundaki kapasite artışının niteliğini incelediği raporunda (Report to the President of The U.S. on The Adequacy

of The Steel Industry for National Defence, Washington, 1941) Dunn, gösterdi ki kapasite artışının gideri azaltma girişimleri sırasında doğması, yani ek kapasitenin, bir anlamda, yan ürün olması endüstrinin bir özelliğidir. Yeni bir teknoloji veya yeni bir yer seçiminde asıl ağırlık, giderin en aza indirilmesine veya nitelik iyileşmesine verilmektedir. Dunn, 1930—1939 depresyonu sırasında üretim ortalama olarak kapasitenin %29'una düşerken, kapasitenin arttığını ortaya koydu»[14]. Satışların düştüğü bir zamanda bile, yeni kapasiteler yaratmaksızın yeni teknikler uygulama olanağının bulunmaması oldukça ilginç. Yalnız bu durumun sadece çelik endüstrisine özgü olduğu sanılmamalıdır. Eğer yeterli büyüklükte pazar yaratılmaz ise birçok kollarda yeni teknikler uygulanma şansını elde edememektedir: «Bazı endüstrilerde, İngiliz (British) pazarı, yeni ilerleme olanakları yaratabilecek ekipmanların uzmanlaşmış üreticilerinin büyümesini özendirecek kadar geniş değil. Biz, kağıt, ekmek, lâstik, plastik, kaliteli kimyasal ürünler, uçak ve bilimsel enstrümanlarla ilgili olarak bunun örneklerini bulduk. Bir veya birkaç uzman üreticinin bulunduğu durumlar var; fakat taslakta (design) ilerleme yavaş. Daha büyük bir pazarda, daha çok uzman üretici, daha çok taslak rekabeti ve (dolayısıyla) iyi taslakları yaratabilme şansı daha yüksek olurdu»[15]. Pazarın sınırının, başka bir deyişle pazarı genişletmedeki sınırın yeni tekniklerin kullanılma şansını ortadan kaldırması ancak yeni tekniklerin daha büyük ölçekleri de beraberinde getirmesi ile açıklanabilmektedir. Ondokuzuncu yüzyılda İngiliz ve Amerikan teknolojilerinin karşılaştırılması da aynı sonucu vermektedir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında Amerikan ekonomisinin daha hızlı yeni teknikler kullanabilmesi Amerikan pazarının daha hızlı gelişmesi ile açıklanabilmektedir: «Önemli farklılık (Birleşik Krallık ile Birleşik Devletler arasında) pazarın büyüklüğünde değil, pazarın büyüme hızındadır»[16]. Pazar ve pazarın büyüme hızı, karşılaştırmanın veya çözümlemenin yapıldığı duruma göre önem kazanır. Yeni teknikler bulmanın evrensel bir özel-

lik kazandığı, başka bir deyişle, en yeni teknikleri yaratan veya yaratmış olan ülkelerin bulunduğu bir dünyada, endüstrileşme sürecinin daha geri aşamalarındaki ülkelerin yeni teknikleri hızla uygulayabilmesi, pazarını hızla genişletmesine bağlı. Ondokuzuncu asrın ikinci yarısında Birleşik Devletlerin bunu başarmış olduğu görülmektedir. Eğer karşılaştırma sürdürülürse, şimdi aynı başarıyı bu kez Birleşik Krallığın göstermesi gerekiyor. Örnek çimento lie ilgili: «Adam başına üretimde, fabrikanın ölçeği ile birlikte, artma eğilimi görülmektedir. Fabrika (plant) ölçeğinden doğan bu tutum, fabrikanın tam olarak çalıştırılmasına ve dolayısıyla geniş bir pazarın (varlığına) dayanır. Teknik gelişmeler daha büyük ve daha etken döner fırınları (çimento) mümkün kılmıştır; fakat, ekipmanları uzun ömürlü ve birim ürün başına emek gideri düşük olduğu için bunların uygulanması sadece geniş bir pazarın değil fakat aynı zamanda genişleyen bir pazarın varlığına bağlıdır»[17].

Kısaca özetlemek gerekirse, ölçeğin sınırı sadece ve sadece zamandır. Zamandan soyutlanmış bir optimum ölçek kavramı bütünüyle anlamsız değilse bile, endüstrileşme süreci bakımından bütünüyle önemsizdir. On yıl ara ile yapılmış iki çalışmanın bulguları bunu açıkça göstermektedir. Açıkça gösteriyor ki, on yıl gibi bir zaman aralığında celik işletmeciliğindeki 'optimum ölçek' de önemli artışlar olmuştur. Ve daha yeni olan çalışma bunun nedenini açıkça ortaya koymaktadır: «İşletmenin optimum ölçeğindeki (Bain'in tahminlerine göre) artış, fabrika birimlerinin ölceğinde, inter alia, bir artışa yol açan teknik ilerleme nedeni ile olmuştur»[18].

UZMANLAŞMA, İÇİLİŞKİ DÜZEYİ VE PAZAR

Çözümlemenin kendi mantığına göre sıra, optimum fabrikanın büyüklüğünün ortaya konmasına geldi. Doğaldır ki, daha önce söylenenlerin ışığında, zamandan soyutlanmış bir optimum ölçek düşünülemez. Bu yüzden be-

lirgin bir zaman kesitindeki optimum ölçekten —teknolojinin belirdiği ve giderin en az olduğu— ölçekten söz edilecektir. Genel olarak, zaman kesitinin ne olacağı önemli değil. Fakat, önceden verilmiş tablolarla tutarlılık açısından yeni bilgilerin 1920'lerin sonlarına veya 1930'ların başlarına ilişkin olmasında yarar var. Yalnız böyle bilgiler sağlanamamaktadır. Buna karşın, 1940'ların sonları ve 1950'lerin başları ile ilgili bilgiler mevcut.

Bununla birlikte bilgilerin bulunuş biçimi, yirmi yıllık kaymayı önemsiz yapmaktadır. Çünkü bilgiler, pazara oranla verilmektedir. Pazarın, dünyanın en gelişmiş ekonomisinin ulusal pazarı olduğu ilâve edilmeli. Aşağıdaki tabloda, A. B. Devletlerinde 20 imalât kolunda optimum fabrikanın (plant) Amerikan ulusal pazarı içindeki yeri ve bununla ilgili oranları gösteriliyor[19]. Fabrika kapasitesinin optimum büyüklüğü hem mevcut fabrikalara ve hem de mühendislik kestirimlerine (tahmin) göre hesaplanmıştır.

Bu önemli tablonun bazı vargıları üzerinde birkaç söz gerek. Bir kez tablonun ortaya koyduğu bulgu açık olmalı. 'Optimal' fabrika ölçeği, dünyanın en büyük 'ulusal' pazarına göre ciddi sayılabilecek oranlara ulaşmaktadır. Aynı 'optimal' ölçeğin, endüstrileşme sürecinin daha başlangıç aşamalarında olan ve daha küçük ülkeler için ne kadar büyük pazar sorunları yaratacağı kolaylıkla anlaşılabilir. Bu, üzerinde durulması gereken bir olgudur.

İkinci olarak, tablo ile ilgili ve geçerken değinilecek bazı noktalar var. Bunlardan ilki, optimal fabrika ölçeği ile dört büyük firmanın ortalama ölçeği arasındaki ilişki. Teknik açıdan optimal fabrika ölçeğinin, ölçekten doğacak bütün tutumların elde edilmesi için yeterli olduğu kabul edilmeli. Bu durumda, daha büyük firmaların neden ortaya çıktığı sorusu haklı olarak ortada. Fakat, bu soruya cevap aranmasının bu çalışmanın konusu içinde yer almaması bir yana, yapılmakta olan çözümleme bakımından cevabın şu veya bu olmasının da önemi yok. Bu yüzden çalışmanın ilgi alanının dışında. Yalnız görünen ilişki daha önce yapılmış olan bir gözlemi katıksız doğrulamaktadır. Bu

Uzmanlaşma, İçilişki Düzeyi ve Pazar İ: A.B.D. Devletlerinde 20 Endüstri Kolu

Endüstriler	İlk Dört Firmanın ortalmasının pazara oranı (1947)	Bir optimal Fabrikadaki kapasitenin ulusal kapasiteye oranı (ortalama tahmin)	Ortalama Firma büyüklüğünün optimal fabrika kapasitesi kestirimine oranı	Bir fabrikada minimum etken ölçek kapasitesinin ulusal kapasiteye oranı
Bakır	23.1	10.0	2.3	10.00
Sigara	22.6	5.5	4.1	5.00- 6.00
Otomobil	22.5	7.5	3.0	5.00-10.00
Alçıtaşı ürünleri	21.2	2.5	8.5	2.00- 3.00
Daktilo makinası	19.9	20	1.0	10.00-30.00
Sabun	19.8	5	4.0	4.00- 6.00
Rayon	19.6	5	3.9	4.00- 6.00
Metal Kap (containers)	19.5	1.16	16.7	0.33- 2.00
Otomobil lâstiği ve iç lâstik	19.2	2.06	9.3	1.37- 2.75
Damıtılmış likör	18.7	1.5	12.5	1.25- 1.75
Traktör	16.8	12.5	1.3	10.00-15.00
Dolma Kalem	14.4	7.5	1.9	5.00-10.00
Çelik	11.2	1.75	6.4	1.00- 2.50
Paketlenmiş Et				
Taze	—	—	—	0.02- 0.2
Çeşitli	10.3	2.25	4.6	2.00- 2.50
Petrol Rafinerisi	9.3	1.75	5.3	1.75
Tarım Makinası	9.0	1.25	7.2	1.00- 1.50
Çimento	7.4	0.9	8.2	0.80- 1.00
Un	7.3	0.3	24.3	0.10- 0.50
Ayakkabı	7.0	0.32	21.8	0.14- 0.50
Konserve Meyve ve Sebze	6.6	0.37	17.6	0.25- 0.50

da şu: Yöneticilik (management), ölçek tutumun doğmasını engellememektedir. Engellese idi, 'optimum' fabrika ölçeğinin birkaç katı firmalar olmaz idi.

Ayrıca, görüldüğü gibi kapitalist ekonomilerde, 'optimal' ölçeğin çok üstünde bir pazarın varlığı bile, işletmelerin çoğunun 'optimal' olması sonucunu sağlamaya yetmemektedir. «Öyle görünmektedir ki optimal ölçekteki fabrikaların yaygın bir biçimde var olabilmesi için, genel olarak optimal fabrikaların on veya yirmi katı büyüklüğünde pazarlara ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat, toplulaşmamış endüstrilerin çoğunda, bundan çok daha büyük pazarların olmasına rağmen, (mevcut) kapasitenin çok büyük bir oranı optimal altıdır»[20]. Böyle bir durumun yaygınlığı ve böyle bir durum için gerekli pek az teknik neden olduğu hatırlanırsa, bu olgunun ortaya çıkışının temel nedeninin kapitalist sistemin mantığında aranması gerektiği açıklık kazanmış olur. Özel mülkiyet ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan büyük firmalar, aslında teknolojik gelişimin meyvelerinin tam olarak değerlendirilmesini engellemiş olmaktadır*. Bunu, bütün araştırma hayatını bu konuya vermiş bir araştırıcı şöyle açıklamaktadır: «Bütünleşmiş (integrated) firma, çeşitli endüstri kollarına açılmış fakat son derece büyük olmayan firma, her endüstriyel eylemi (faaliyet) daha küçük bir ölçekte yapıyor, olabilir. Kısacası, burada (firma düzeyinde), ölçek ve artan verim zorunlu olarak ilişkili değildir... Eğer bir firma veya fabrika, bütün

---

* İlerdeki kesimlerde yapılacak tartışmalar bakımından bu olguyu vurgulamakta yarar var. Sonraki kesimlerde görüleceği gibi 1930'ların Sovyet tartışmalarında, uzlaşma alanında Sovyetlerin en ileri kapitalist ülkelerden geri olduğu, fakat aynı teknoloji kullanılması halinde bile, toplumsal mülkiyetli ekonomilerde, uzmanlaşmanın rakiplerden çok daha ileri düzeylere ulaşacağı iddia edilmiştir. Batılı Sovyet uzmanları, böyle iddiaları 'ham övünme' olarak değerlendiregelmişlerdir. Yukarıdaki tartışma, böylesi Sovyet iddialarının pek de ham olmadığına ve batılı uzmanların yargılarının kendi sistemlerinin bilinmemesinden doğduğuna işarettir.

yumurtaları aynı sepete koymaktan korkarak bütünleşir ise, böylece tek bir eylem kolunu genişletmekten doğacak artan verimi durdurmuş olur. Gerçekten de bir kolda uzmanlaşarak yumurtanın hepsini bir sepete koyma riskini alan daha küçük bir fabrika veya firma, aynı eylem kolunu daha büyük bir ölçekte ve (dolayısıyla) büyük fakat bütünleşmiş bir firma veya fabrikaya göre daha yüksek verim ile yapabilir»[21].

Bu son aktarma ile tartışma, şimdiye dek eksik olan, bir diğer önemli boyuta yaklaşmış olmaktadır. Bu, uzmanlaşma düzeyidir. Ölçek ve bileşim ilişkisine, bir üçüncü ekseni eklemeksizin geçerli sonuçlara ulaşmanın olanağı yok. Şimdi bu yapılacak. Fakat bu yapılmadan önce, yukarıdaki ayrılmayı biraz daha uzatarak, kapitalist ekonomilerde büyük ölçeğin yarattığı bir önemli bozulmaya daha işaret etmek gerekiyor.

Ölçeği belirlemek, yeni bir kuruluşun hacmini kararlaştırmak, girişimcinin iradesini aşan bir sorun. Bu, şimdiye dek söylenenlerin ışığında açık olmalı. Bu durumda, endüstriye yeni girenler, kendileri ve mevcutları için ne gibi sorunları da beraberlerinde getirmektedirler, sorusu ortaya çıkıyor. Aşağıdaki aktarma, sorunun çerçevesini belirgin bir biçimde çizmekte ve bugünün zamanının cevabını vermektedir: «Endüstrinin ekonomik ve teknik koşulları, üretimin büyük ölçekte yapılmasını öyle bir zorunlulukla gerektirebilir ki, ancak en azından kombineler kadar etken bir biçimde örgütlenmiş ve donatılmış büyük kuruluşlar, (bu engel karşısında) bir çözüm bulabilmeyi ümit edebilirler. Fakat, öyle olsa bile, ümitin gerçekleşmesi kesin değildir; çünkü, mevcut **optimum ölçekli** birkaç birim, tüketicilerin bütün ihtiyaçlarını zaten karşılıyor, olabilir. Eğer, bu optimum ölçek büyük ise, (endüstriye) yeni giren birisi benzer düşük gider düzeyini sağlayabilmek için benzer ölçekte üretim yapmak zorundadır. Yalnız böyle bir durumda, yeni girenin toplam üretime yapacağı ekleme o kadar büyük olacaktır ki, piyasa fiyatının önemli ölçüde düşmesine yol açacaktır. Muhtemelen ne kendisi-

nin ve ne de bir başkasının kâr yapamıyacağı kadar düşük bir düzeye. Gerçekte de bazıları, zararla çalışmak durumunda kalacaktır»[22]. Böylece iflâslar ve dolayısıyla büyük bunalımlar kaçınılmaz görünür. Yalnız, bilinir ki büyük firmaların iflâsları ve büyük bunalımlar o kadar yaygın değildir. Arada-bir belirli bir düzenlilik ile ortaya çıkar. Halbuki, işaret edilen süreç devamlıdır. Öyle ise sistem, bu devamlı soruna devamlı bir çözüm bulmalı. Çözüm devamlı olmalı. Ancak, her çözümün bir fiyatı olduğu unutulmamalı. Amerikan ekonomisinin en canlı olduğu bir zamanda ortaya çıkan şu örnek, çözümü göstermesi ve ayrıca zamanlı gelmesi bakımından öğreticidir: «Duruma bir çözüm bulma çabası ile, CTI (Pamuklu Tekstil Enstitüsü) yeni programını 1927 Kasımında başlattı. Dar-bez imalatçıları grubu toplantısında (CTI'nin önemli bir yöneticisi olan) Hines, endüstrinin durumunu tartıştı ve üyeleri bunalımı karşılamak amacıyla bireysel olarak harekete geçmeye çağırdı. Hines'in konuşmasından sonra büyük bir firmanın temsilcisi, başkaları yapsın yapmasın, üretimi kısacağını belirtti. Diğerleri de aynı şeyi yapacaklarını söyleyince bütün fabrikaların Cuma günü öğleyin kapatılmasında ve dolayısıyla haftalık çalışma süresinin tam bir gün kısaltılmasında düşünce birliğine varıldı»[23].

Demek oluyor ki, büyük ölçek, teknolojinin katılığı ve pazar sorunu, kapitalist ekonomilerde sadece büyük ölçekli firmalarda optimal-altı teknik ve fabrikaların kullanılması sonucunu doğrulamakla kalmıyor aynı zamanda mevcut kapasitenin az kullanımına yol açıyor. Ve bu, bunalım zamanlarından önce ve daha doğru deyişle ekonominin en canlı olduğu zamanlarda da görülüyor. Alman örneği ve örneğin zamanı ilginçtir[24]. (Bkz. 58. s. daki tablo)

Burada, endüstrileşmesini tamamlamış bir ülkede, başka bir deyişle, çok geniş bir pazarın varlığında birden çok firmanın yarattığı bir sorun söz konusu. Teknoloji yaratan ülkeler bu sorunun üstesinden gelemiyor. Bu açık. Fakat endüstrileşme sürecine sonradan giren veya girecek ülkelerin bir tek işletme kurarak bu kıskaçtan kurtu-

Uzmanlaşma, İçilişki Düzeyi ve Pazar II: Alman Makina endüstrisinde Kullanım (Milyon mark)

	1925	1926	1927	1928	1929
Üretim	1.933	2.500	3.400	4.000	4.200
Kapasite	3.359	4.940	5.350	5.500	5.650
Kapasitenin yüzdesi olarak üretim	74.4	50.6	63.5	73.0	74.0
Kapasitenin yüzdesi olarak kullanılmayan kapasite	27.6	49.6	36.5	27.0	26.0

labilecekleri düşünülebilir. Örnekler, böyle düşünceleri doğrulamıyor: «Açıktır ki ilerideki genişlemeye olanak sağlamak ihtiyacından doğan fazla kapasite yaratılmasına ek olarak, nitelik kaygıları da bir Latin Amerika pazarını doyurmak için gerekli olandan daha büyük birimlerin kurulmasına yol açabilir»[25]. Kuşkusuz sadece kalite kaygıları değil. Doğrudan doğruya bazı endüstri kollarının kurulması ve 'optimal altı' ölçeklerin seçilmesi halinde bile kullanılmayan kapasite kaçınılmaz oluyor. Yunan endüstrisi, bu bakımdan, başka bir örnek: «İç talebin küçüklüğü ve minimum fabrika ölçeğinin teknik gerekleri yüzünden, makina ve ilgili sermaye araçları imalâtında veya kimyasal ürünler üretiminde iç talebin çok üstünde bir fabrika kapasitesi beklenmelidir»[26].

Ölçek sorununun sanayileşme sürecine sonradan giren veya girecekler için ilk görünümü bu. Yalnız bu, ilk görünüm. Bundan da ötesi var. Bu ise uzmanlaşma ile ilgili.

Endüstrileşme sürecini tamamlamış ülkelerdeki ölçeğin mutlak veya pazara göre büyüklüğü, sonradan sürece girenler için sorunu büyük boyutları ile ortaya çıkarmaz. Çünkü bilinir ki en büyük firma veya fabrika bile son ürüne giren parçaların önemlice bir bölümünü başka firma

veya fabrikalardan alır. Başka bir deyişle, en büyük firma veya fabrika bile son ürünün bir bölüğünü, yarı-bitmiş ürün olarak dışarıdan alır. Bunun anlamı, bu yolla son ürüne giren bütün parçaların en ekonomik bir biçimde yapılmasıdır. Bu yolla son ürün ekonomik olarak yapılmış olmaktadır. Yine başka bir deyişle, son ürünün en az gider ile üretilmesi için en son olarak çıktığı fabrikanın, teknolojinin gelişimi ile belirlenmiş optimum büyüklüğe sahip olması yetmemektedir. Bütün parçaların aynı şekilde üretilmiş olması gerekir. Bu ise uzmanlaşma düzeyinin artması demek.

İnsanlığın gelişimi, bir bakıma, uzmanlaşma düzeyinin gelişmesidir. Toplumların evrimi, iş bölümünün evrimidir. Önce tarımda iş bölümü biçimlendi. Sonra ticaret tarımdan ayrıldı. Daha sonra endüstriyel eylem ile ticareti birlikte tutan manüfaktür aşamasına ulaşıldı. Manüfaktürden modern endüstriye geçildiğinde, toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşma, tarım, endüstri ve ticaretten oluşan üçlü görünümünü kazandı. Bundan sonra fabrika içinde iş bölümü, toplumsal iş bölümünü etkiliyerek; toplumsal iş bölümü de fabrika içinde iş bölümünü körükleyerek modern endüstri, çeşitli kollara ayrıldı. İlk endüstri kolunda, tekstil, ilk önceleri tekstil makinaları da yapılırdı. Her tekstil fabrikası, kendi tekstil makinasını yapardı. Endüstride makina yapımı ile uzmanlaşmış kuruluşlar yok iken, makina vardı. Tıpkı terzilerden önce, elbisenin ortaya çıkışı gibi. Makinanın fabrika içinde çoğalımı, fabrika içinde tamir ve bakım bölümlerini doğurdu. Makinanın ekonomi içinde çoğalması ise makina yapan kesimlerin ortaya çıkışına yol açtı. Makina yapanlar ilk önce her türlü makinayı yaparlardı. Sonra, onlar da uzmanlaştılar*.

---

* Endüstri ile ilgili klâsik olması gereken bir çalışma bu eğilimi şöyle belirliyor: «Belirli bir süreç, küçükçe firmaların başarabileceğinden önemli ölçüde büyük bir üretim ölçeği gerektirdiğinde, bu süreç temel endüstriden ayrılır ve bütün küçükçe firmalar söz konusu sürecin

Bir doğrultuda bin yılların biriktirdiği ve gittikçe hız kazanmış olan süreç bu. Bu süreçten bir kesit alındığında ortaya çıkan şu: «Uzmanlaşma daha büyük ortak çarpanlara, daha büyük ortak çarpanlar da daha fazla uzmanlaşmaya götürür»[27]. Bunun anlamı, bir firma içinde uzmanlaşma olabilmesi için o firmanın yeteri kadar büyük olması gerekir. Ayrıca uzmanlaşmanın daha büyümesi ve yaygınlaşması için tek bir fabrikada uzmanlaşma yetmez. Başka bir deyişle, bir fabrika veya endüstri kolunda uzmanlaşmanın bütün olanaklarından yararlanmak mümkün değildir. Bir fabrika veya kolda uzmanlaşmayı ileri düzeylere götürebilmek için diğer fabrika veya kollarda uzmanlaşmanın ileri aşamalara ulaşmış olması gerekir. Tersinden söylendiğinde, ekonomide uzmanlaşma düzeyi yüksek ise yeni fabrika ve kollar ileri bir uzmanlaşma seviyesi ile işe girerler: «Amerika Birleşik Devletleri gibi geniş ülkelerde yeni endüstriler, deyim uygun ise, daha yüksek bir uzmanlaşma ve de muhtemelen etkenlik düzeyinden başlarlar. Olgun endüstrilerde, küçük ekonomilerde mümkün olmayan ölçülerde, diğer endüstrilerin yardımlarından yararlanılır. Ve eski endüstriler, ölçekleri küçüldüğünde bile uzmanlaşmanın bazı yararlarını muhafaza ederler»[28].

Şimdiye dek, ekonomik üretimin bir ölçek sorunu olduğu vurgulanmıştı. Şimdi ise asıl önemli olanın uzmanlaşma olduğu söylenmektedir. İkisi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü, ölçek uzmanlaşmaya imkân yaratmaktadır; büyük ölçek, ileri uzmanlaşma düzeyinin işareti olmaktadır*.

(kendileri için) başka bir uzman firma tarafından yapılmasını tercih ederler.»

E.A.G. Robinson: The Structure of Competitive Industry, London, 1937 s. 25-26.

* Bunun böyle olmadığı durumlar da var. Çalışmanın ileri kesimlerinde söz konusu edilecek. Fakat, şimdilik ikisinin paralel gittiği kabul edilmeli.

Bu durumda, uzmanlaşmayı sürdürmek, ölçek ekonomisinden yararlanma sorununa dönüşmektedir. Bu sorun ise, enînde-sonunda bir pazarı genişletme sorunudur. Öyle ise uzmanlaşma da aynı sınır ile karşı karşıya[29].

Fakat uzmanlaşmanın ortaya çıkış süreci, bu sürecin kendisi, bu sınıra gelmeden önce bazı kolaylaştırıcı gelişme olanaklarına sahiptir: Uzmanlaşma, herhalde, standardizasyonu içerir. Standardizasyon ise aynı pazarı daha az çeşit ile doyurmak imkânını doğurduğundan, daha etken işletmelerin ortaya çıkmasına olanak yaratmış olmaktadır: «Eğer Mary ve Martha aynı ölçü ve biçimde yatağı tercih ettiklerine ikna edilebilirlerse yataklarını, en sonunda kendilerinin ödeyecekleri pahalı reklâmlarla ayrı biçimlerde yatakları sevdiklerine ikna edilmeleri halinden daha ucuza alacaklardır»[30]. Bunun neticesinde ise daha büyük ölçek, daha uzmanlaşmış makina kullanma, imkân dahiline girmiş olur[31].

Yalnız her kolaylığın bir fiyat ödenerek elde edildiği unutulmamalı. Standardizasyon, bu ilkenin bir istisnası değil. Bunda da önemli bir fiyat ödenir. Fakat yukarıdaki yatak örneğine bakıldığında, ödenen fiyat açıkça görülmez. Bu, örneğin yetersizliğinden gelmez. Örneğin bütün standardizasyon biçimlerini kapsamaması asıl neden. Gerçekten de, doğrudan doğruya tüketiciye giden ürünlerde bir fiyat ödenmesi söz konusu edilemez. Ancak, üretim süreci içinde kalan ve son ürüne giren parçalarda standardizasyonun ortaya çıkardığı sorun önem ve açıklık kazanır. Hem miktar ve hem de getirdiği kolaylıklar bakımından ağırlıklı olan standardizasyon biçimi de budur.

Buradaki sorunu şöylece ortaya koymak mümkündür: «Standartların işlevi (fonksiyon), kütle üretimini kolaylaştırmaktadır. Bunu, fabrika ve makina için daha fazla uzmanlaşma yolunu açarak ve sürekli üretimin zorunlu koşullarını hazırlayarak yaparlar. Hem uzmanlaşma ve hem de sürekli üretim (continuous production), teknik ve endüstriyel bakımlardan iç ilişkili süreclerin, artan ölçüde ve dikkatlice bütünleştirilmesi ve koordine edilmesini gerek-

tirir. Her değişiklik, birbiriyle kilitlenmiş süreclerin daha sistemli bir biçimde düzenlenmesine ve daha dikkatli ve kapsamlı planlamaya, artan ölçüde, ağırlık verlmesini zorunlu kılar. Bu yüzden de böyle süreclere uygun standartlar, şematik olarak dengelenmiş sistemler takımı halinde bütünleştirilmeli ve koordine edilmelidir»[32].

Demek oluyor ki, üretim içindeki standardizasyon, üretimi birbirine bağlı, birbirinden ayrılmaz veya ayrılması zor ve masraflı standart parçalarından oluşmuş sürecler takımı biçimine sokmaktadır. Böylece, tekrar da olsa bir kez daha söyleyerek, ürünün her parçası uzmanlaşmış makinalar ile ve en ucuz biçimde üretilmiş olmaktadır. Son ürünü yapmayı üstlenen fabrika veya firma, ekonomideki mevcut parçaları bilerek ve sadece ucuza üretebileceği bazı parçaları ekleyerek üretim faaliyetini geliştirmektedir. Bunun, endüstri için büyük bir kolaylık ve aynı derecede büyük bir tutum kaynağı olduğu açık.

Fakat bu kolaylığın olabilmesi için, endüstrinin belirli bir aşamaya gelmesi gerekir. Bu endüstride değişebilir (interchangeable) parçaların kullanılması aşamasıdır. Söz konusu aşama, imalât tekniğinde ileri bir adımdır. Ve ancak bu aşamada, üretimin içinde standardizasyon olanağı kendini gösterebilmektedir. Ondokuzuncu asrın ortalarında A. B. Devletlerinde ortaya çıkan bu yeni «buluş» ile ilgili şu aktarma, yeterli bilgiyi sağlamaktadır: «Geriye bakıldığında, değişebilir imalâtın, askerî silâhların üretiminde doğmuş olmasına şaşmamak gerekir. Çünkü, askerî ateşli silâhlar çok büyük miktarlarda üretilmesi zorunlu ürünlerdir. Ayrıca, bütünü ile standartlaştırılmış ürünlerdir. Örneğin, kişisel spesifikasyonlara uygun olarak yapılan İngiliz av silâhları işiyle karşılaştırıldığında —bir İngiliz gentleman'in kendi silâh yapıcısı ile ilişkisi, terzisi ile ilişkisinden pek farklı değil idi— (burada) tek tek kullanıcıların kişisel beğenilerinin hiçbir etkisi olmaz. Çok yüksek üretim düzeyini tutturabilme olanağı, maliyeti çok yüksek olan fakat yeterli ölçüde büyük ve standart üretim hacmi sağlandığında düşük birim başına maliyet verecek

olan uzman makinelerin kullanılmasını mümkün kılar. Bu yüzden değişebilirlilik, bir kez kurulursa, bir-düze (uniform) üründen büyük miktarlarda üretecek olan uzmanlaşmış makine kulanımının vazgeçilmez şartıdır»[33].

Şimdi açıkça ödenecek fiyatlardan söz etmenin sırası: Standardizasyon ve değişebilirlilik, yukarıda dolaylı bir biçimde değinildiği gibi, endüstride çeşitli süreçleri birbirine kilitlemekte ve dolayısıyla endüstride iç ilişki düzeyini çok ileri boyutlara çıkarmaktadır. Bu durumda, bir ürünü ekonomik olarak üretebilmek için sadece ürünü nihaî olarak pazara sürecek firma ve fabrikanın uzmanlaşmış olması yetmemektedir. Son ürüne giren bütün parçaların, uzmanlaşmış birimler içinde üretilmiş olmasını gerekli kılmaktadır. Bu yüzden ortaya bir ürün ile ilgili bir teknik yerine, çeşitli süreclerden oluşan bir teknikler takımı çıkmaktadır. Alınacak veya alınmayacak olan bir süreç değil, süreçler bütünüdür.

Bu süreçler bütünü içine giren bütün teknikler tarihlidir. Belirli tarih kesitinin damgasını taşıyan teknolojiden oluşur. Bunun içindir ki, endüstri ve teknolojide önemli adımlar atmış ülkelerde her yeni tekniğin, teknolojik olarak, uygulanma şansı yoktur. Ancak, mevcut süreçler takımına uyabilen yenilikler uygulama görebilirler[34]. Ya da yeni süreçler takımını bütün olarak almak ve eğer eskisi var ise onları da bütün olarak atmak gerekecektir. Bunu —endüstrileşmeyi değil, endüstrileşmiş bir ülkenin teknolojisini bir bütün olarak değiştirmesini— kapitalist sistemin mantığı içinde yapabilme olanağı mevcut örnekler karşısında, mümkün görülmüyor. İngiltere örneği ortada: «Bütün bunlar, İngilizlerin (British), teknolojinin kutsal kuralları karşısında günah işledikleri anlamına gelmez. Sadece onların, öne geçmenin ve yolu göstermenin cezasını çektikleri ileri sürülüyor. Ayrıca bu öncülüğün onlar için yalnız ıstırap ve ceza getirdiği de sanılmamalıdır. Fakat Britanya'daki endüstriyel durumun eksiklikleri ancak İngilizlerin, geçmiş başarılarının durdurucu ölü kolu olmasaydı ne yapabilecekleri düşünüldüğünde ve yeni geliş-

miş Alman halkının, İngiliz teknik bilgisi ile ne yapmakta oldukları ile karşılaştırıldığında görülebilir»[35]. Bu aktarma ile ifade edilen düşünce, basitçe, şu: İngiltere'de endüstrileşme önce başlayıp olgunlaştığı için, teknolojik yapı katılaştı. Yeni buluşların hepsini kabul edemiyor. «Geçmiş başarıların durdurucu ölü kolu» buna engel. Ancak aynı buluşlar, bir teknolojik temele sahip olmayan Almanya'da kolaylıkla uygulanabiliyor.

Böyle bir yargıya varabilmek amacıyla 1915 yılında verilen örneklerden biri demiryolu ile ilgili: Daha iyi lokomotiflerin kullanılması için daha iyi lokomotiflerin yapılmış olması yetmez. Kurulmuş demiryolları ve istasyonların da değişmesi gerekir. Çünkü mevcut demiryolu ve istasyonlar, yeni lokomotife uymaz.

Ortada böyle bir durum var. Yalnız çözümleme, durumu ya da olguyu saptamakla bitmiyor. Bu olgunun zaman içindeki gelişimini de açıklamak gerekir. Teknolojik gelişme, bu katılığı yumuşatıyor mu, yoksa artırıyor mu? Sorunun bir önemli yanı da burada.

Burada da iki uç söz konusu olabilir. Biri eğilimin gittikçe artmakta olması*. Diğeri ise, teknolojik gelişimin

---

* Veblen, 5-6 yıl sonra yazdığı kitabında, kapitalist sistemde, girişimcilerin zaman zaman üretimi yavaşlatma ve sabote etmek ihtiyacını duyacaklarını söyleyerek, iç ilişki nedeni ile bunun bütün bir yıkıma sebep olup olmayacağını araştırırken, şöyle diyor: «Genel olarak endüstriyel sistem, üretimin normal kontrolu için iş yöntemleri içinde yapılacak bir miktar yavaşlatma ve sabotajın bütün yapıyı felce uğratabileceği girift ve dengeli bir mekanik yapı ve süreç durumuna ulaşmamıştır. Endüstriyel sistem, hâlâ bu denli içiçe kilitlenmiş durumda değil... (Fakat) endüstriyel sistemin birbiriyle kilitlenmiş süreçlerinin, öylesine sıkı bir biçimde dengelenecekler (ve bu yüzden de) küçük bir sabotajın... bütün sistemi nihaî yıkıma götüreceği zaman çok uzak olmayabilir.»
T. Veblen: The Engineers and The Price System, 1922. (yeniden basım 1965) s. 57.

endüstriyel yapıya giderek daha çok esneklik kazandırması[36]. İlerde bunlardan hangisinin geçerli olacağını şu anda kestirmek güç. Fakat, endüstri devriminden bu güne kadar gelen akış içinde iç ilişkinin devamlı olarak artmakta olduğu görülüyor. Öyle ki bugün aynı uğraş içindeki firmalar bile, birbirinden sahip oldukları makinalar bakımından ayrılıyor. «Endüstri öncesi bir toplumda... aynı süreçdeki firmalar arasındaki sınırı, işçiler arası sınırın belirlemesi normal idi. Modern endüstride, ters olarak, (... aynı) süreçdeki firmalar arasındaki sınır çeşitli makinaların eylemleri arasındaki sınır ile çizilmektedir»[37].

KISACA İLK SONUÇLAR:

İlk sonuçlar şöyle özetlenebilir:

1) İşçi başına verimlilik sermaye yoğunluluğunun bir işlevidr. Mekanizasyon düzeyi yükseldikçe, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, işçi başına veya adam-saat başına verim artar[38].

2) Ölçeğin büyümesi ile sermaye yoğunluğunun artışı bir ve aynı problemdir*.

3) Ölçek ve mekanizasyon bir ve aynı sorun olunca uzmanlaşma ve uzmanlaşma düzeyinin artışı endüstriyel sürecin bel kemiğini oluşturur. Uzmanlaşma ve ölçek birbirinin (sine non qua), olmazsa olmazıdır[39].

4) Uzmanlaşma ve uzmanlaşmanın gereği olarak ortaya çıkan standardizasyon, endüstriyel yapıyı, süreçlerin gelişi güzel toplamı olmaktan çıkarıp birbiriyle kilitlenmiş süreçler takımına dönüştürür.

---

* «Gerçekte, büyük ölçek ekonomileri, sermayenin yoğunlaşmasından **teknik olarak** ayrılamaz; öyleki daha büyük fabrika, eğer ölçek tutumundan yararlanacak ise daha büyük bir sermaye-emek oranı kullanmak zorundadır. Dolayısıyla da, daha büyük firma, daha büyük fabrikaya sahip olduğu sürece, daha sermaye yoğun olacaktır.» J. Steindl: Small and Big Business-Economic Problems of the Size of Firms. Oxford, 1945. s. 22.

5) Süreçler takımı zaman boyutludur ve bir tarih damgası taşır.

6) Bu yüzden, endüstriyel eylemler arasındaki ilişki bir duraksın (statik) girdi-çıktı ilişkisi değildir. Bundan çok ötedir. Öyle ki mevcut fakat zaman bakımından uyumsuz bir girdinin varlığı, bazı kuramların önerdiği gibi yeni bir yatırımın verimlilik katsayısını arttırmak yerine azaltır[40].

Başka bir deyişle eğer mevcut ve eski tekniklerden yararlanmak söz konusu ise, bu, yeni yatırımları da geri teknolojiye doğru çekecektir.

7) Yeni teknoloji ile eski teknoloji arasında, ekonomik anlamda, bir seçim sorunu yoktur. Eğer birim ürünün toplam reel gideri en aza indirilmek istenirse, bu yeni teknoloji ile olur. Yeni teknoloji mekanize, uzmanlaşmış, birbirine kilitlenmiş bir süreçler bütünüdür.

8) Söylenenlerin hepsi, endüstrileşme sürecine sonradan giren ülkelerde, isteyenin istediğini seçebileceği bir artış hızı eğrisinin olmadığını gösteriyor. Ya endüstrileşme başarılacaktır; bu ancak büyük bir hızla ve kısa bir zamanda olur. Ya da başarılamaz[41].

YOĞUNLUK, ÖLÇEK VE ZAMAN : ÖZET

ÖLÇEK VE BİLEŞİM

Sanayileşme sorununun ön plâna çıktığı bir aşamada sanayileşme sürecine doğru bir yöntem ile yaklaşmak vazgeçilmez bir gerek olmaktadır. Doğru bir yöntemin ise en azından iki ögesi vardır. Bunlardan biri, göz önündeki olgulara doğru kavramlar bulmak, diğeri ise bu kavramların yardımı ile açıklığa kavuşturulacak sürecin tarihsel gelişme ile uygunluğunu ortaya koymaktır.

Doğru kavramları seçmek, önemli bir sorun özelliği göstermez. Çünkü politik iktisadın haznesinden gerekli kategorilerin çoğunu alma olanağı var. Önemli olan, bu kategorilerin gelişimini, başka bir deyişle, bu kategorilerle belirlenen olguları, zamanın bir kesitinde veya zaman içinde, gözlenen bilgilerle saptamak.

Asıl güçlük burada ortaya çıkar. Bugün kullanılan bilgilerin çoğu doğru kavramlara ve daha önemlisi doğru kuramlara dayanmaz. Bu durumda ilk bakışta, geliştirilecek düşünceler ile derlenmiş bilgiler arasında bir uyuşmazlık kaçınılmazdır.

Böyle bir durumda iki yol izlenebilir. Gözlenen bilgileri temel alıp, geliştirilen kuram ve onun ögeleri olan kavramlardan vazgeçmek, bir almaşıktır. Buna bilimsel yöntem içinde ampirisism demek mümkündür. Bilimsel yöntem dar bir bakış açısını ve bilimsel yöntemin vargılarının somutlaşması durumunda ise fırsatçı bir dünya görüşünü yansıtır. Bu nedenle mücadele edilmesi gerekir. Mücadele volu ikinci yoldur. Doğru kavram ve kuramda ısrar etmek, istatistiklerle uyuşmama örneklerinde, istatistiklerin dayandığı yanlış kavramları sergilemek ve doğru kavramlara dayanan istatistiklerin derlenmesini önermek. Başka bir deyişle, bu yol yıkıcı bir eleştiri ile yapıcı bir geliştirmeyi birlikte içermek zorundadır. Burada da başlangıç noktası, derlenen istatistiklerin dayandığı yanlış kuram ve kavramları ele almaktır.

Burjuva iktisat kuramında ve iktisat üzerine yazılmış ders kitablarının kuramında, ölçek ve üretim teknikleri biribirinden ayrı iki kesimdir. İşletmelerin, bir yandan, kendilerine açık ölçekler yelpazesinden, birim üretim giderlerini minimum; diğer yandan da, çeşitli

üretim faktörleri (üretim araçları) arasından toplam kârı maksimum yapacak bir seçim ile karşı karşıya oldukları varsayılır. Hangi açıdan yaklaşılırsa yaklaşılsın, seçim sürecinin sonunda, işletmenin maksimum kârı veya tersi olan minimum gideri garantileyen bir üretim teknolojisine ulaşacağı hem kabul edilir ve hem de matematik olarak kanıtlanır.

Ortaya çıkan sonuç bir optimumlar takımıdır: Optimum sermaye bileşimi (faktör oranları) v.b.. Optimumların niteliği konusunda kuram açık olmaktan uzak. Optimum ölçekle ilgili olarak çıkartılabilecek sonuç şu: Piyasada yaşayabilecek işletmelerin sahip olmaları gerekli (minimum) ölçek büyüklüğü, seçim sırasında var olan ölçek ekonomilerini (tutumlarını) kullanabilecek sınırdan küçük olmamalıdır. Başka bir deyişle, yaşayan işletmelerin, bir endüstri kolundaki en büyük işletmeye göre yeterli ölçüde büyük sayılabilecek bir ölçekten önemli ölçüde küçük olmaması gerekir. Bunun anlamı şudur: Ölçek bakımından optimum koşulların sağlandığı aralık oldukça dar olmak durumundadır. Bunun vargısı ise, yaşayabilen işletmelerin ölçek yelpazesinin oldukça dar olmasının gerekmesidir. Ya da ileride de değinileceği üzere, yaşayan işletmelerin ölçekleri biribirinde çok büyük farklılıklar gösterdiği için, burjuva iktisat kuramının ölçek konusunda söylediklerinin gerçek ile ilişkisi pek azdır.

Burjuva kuramının faktör oranları konusunda söyledikleri ise daha az karışık değil. Söylenen sadece, seçilen faktör oranının optimum olacağı. Fakat, bu optimumun niteliği konusunda karanlık bir suskunluk var. Optimumun, işletmenin kontrolu dışında ve bir ekonomiden diğerine değişen bir takım değişken ve parametrelere bağlı olduğu iddia edilir. Bu yüzden de optimum bileşim, eğer değişken ve parametreler değişecek olursa, ya işgücü yoğun, ya da sermaye yoğun olabilir.

Sermaye bileşimi konusundaki susukunluk, ölçek ile ilgili optimum tartışmaları ile birlikte ele alındığında, anlaşılması son derece güç ve çıplak gözlemlerle bile çelişen durumları ortaya çıkarabilmektedir. Buna göre, çok büyük ölçekli bir işletmenin sermaye bileşimini çok düşük olarak düşünmek mümkündür. En azından, burjuva iktisatının ders kitaplarında, böyle bir işletmenin olamayacağını gösteren herhangi bir işaret yoktur.

Fakat denilebilir ki, ölçek ve bileşim sorunları, normal ders kitaplarında ele alınamayacak kadar «teknik» sorunlardır ve dolayısıyla doğru ve ayrıntılı bir yaklaşım ancak «teknik» incelemelerde bulunur. Aşağıdaki aktarma böyle bir teknik çalışmadan alınmıştır ve yaygın bir temsil yeteneğine sahiptir: «Teknikler (faktör oranları, sermaye bileşimi, Y.K.) üretimin ölçeği ile birlikte değişebilir. Burada, işletme ve endüstri üretimindeki değişmeleri gözetmek zorundayız. Birincisi ile ilgili olarak, rekabetçi güçlerin, işletmelerin büyüklüğünü, ölçek ekonomisinden bütünüyle yararlanamayacak kadar küçük işletmeleri ortadan kaldırarak, kontrol edeceğini düşünmek makuldur. Yeni ve hızla gelişen endüstriler için bir istisna düşünülmelidir; fakat bu durumun toplam endüstri içinde önemli olma olasılığı yoktur. Yeni endüstriler bir kenara konduğunda, dışsal ekonomilerin tekniklerde çok ciddî değişikliklere yol açması mümkün değildir»[1].

Görüldüğü gibi «teknik» çalışmalarda da, her nekadar büyük ölçek ile sermaye yoğunluğu düşük tekniklerin bir arada bulunabilmesi olasılığı azaltılmakta ise de, seçme yelpazesinin dar olduğu düşüncesi ısrarla saklı tutulmaktadır. Üstelik bu dar olma özelliği teknikleri de içine alacak biçimde genişletilmektedir. Ortaya çıkan tabloya inanılırsa, tek amaç olarak çeşitli seçme işlevlerini rasyonel bir temele oturtmayı benimsemiş olan burjuva iktisatının gerçek sorunları son derece az ve basittir. Bu durumda, bu kadar fazla tartışma ve yazının ne işe yaradığı ciddi olarak sorulabilir.

Ciddî olarak sorgu konusu edilecek olan sadece tartışmanın çokluğu değil. Aynı biçimde, bir çok kavramın elden geçirilmesi gerek. Eldeki tartışma bakımından önemli bir kavram, içsel ve dışsal ekonomiler (tutumlar) ayırımıdır. Bu ayırım üzerinde durmadan, burjuva iktisatının ölçek ve sermaye bileşimi konusundaki karışıklığını anlamanın olanağı yoktur.

İçsel ekonomiler ölçek ile ilgili olup fabrika veya işletme ile sınırlıdır: Ölçek büyüdükçe, tek amaçlı (uzmanlaşmış) üretim araçlarını kullanma imkânı o kadar yükselir. Dolayısıyla da, ölçek büyüdükçe, üretimin bütün giderlerini (birim başına) azaltmak mümkün

---

[1] R.N. Grosse, The Structure of Capital
W. Leontief (ed.), Studies in the Structure of the American Economy, N. Y. 1953. s. 186.

olur. Dışsal tutumların ise, endüstrinin büyümesi ile doğacağı ve esasda teknolojik olmayıp parasal olduğu, gerekli girdileri bulmada ve üretilen çıktıları elden çıkarmada sağlanacak kolaylıklarla açıklanacağı varsayılır. Varsayılan bir de şudur: İçsel tutum ile dışsal tutum biribirinden bağımsızdır. Çok küçük ölçekli işletmelerden oluşan bir endüstri, eğer büyük ise ya da büyüyorsa, içsel ekonomi yoktur, fakat dışsal ekonominin varolacağı düşünülür.

Bu ayırımın endüstriyel sürecin anlaşılmasında büyük kolaylıklar getirdiğine inanılır. Fakat, ayırımı burjuva iktisatında yaygınlaştıran kimse bu kanıda değildir: «Endüstriyel ilerlemenin süreçlerinin yapısını içsel ve dışsal ekonomiler ayırımında gören düşünce, zorunlu olarak, kısmî bir görüştür. (Bununla) sözkonusu süreçlerin belirli yanları açıklığa kavuşturulurken, sadece bu yüzden, (açıklığa kavuşturulan) sorunlara göre önemli olan diğer bazı yanlar karanlıkta bırakılır[2]. Ayrıca böyle bir ayırımla, belirlenmesi mümkün olmayan dışsal tutum ile, eskiden beri bilinen işbölümünün yaratmış olduğu tutuma verilen yeni bir isimden başka bir şey olmayan içsel ekonomi arasında gereksiz çin duvarı çekilmiş olur. Halbuki asıl önemli olan işbölümü ve bunu geliştiren ölçeğin büyümesi olgusudur. Ve bundan da önemlisi, işletme içinde işbölümünün ve dolayısiyle tutumun doğabilmesi ve artması için, toplum içinde, ekonominin bütününde toplumsal işbölümünün artmasıdır. Her türlü tutumun kaynağı olan işbölümünün artması ve giderek işletmenin sınırlarını aşarak ekonominin bütününe yayılması, dışsal ekonomiyi içerir. Marx, bu olguyu çok önceleri açıklığa kavuşturmuştur: «Metaların üretim ve dönüşümü, kapitalist üretim biçiminin genel ön-gerekleri olduklarından, manifaktürdeki işbölümü, genel olarak toplumdaki işbölümünün belirli bir gelişme aşamasına ulaşmış olmasını gerektirir. Tersine olarak da önceki işbölümü (manüfatürdeki) sonraki işbölümünü (toplumdaki) etkiler, geliştirir ve çoğaltır. İş araçlarının farklılaşmasıyla aynı zamanda, bu araçları üreten endüstriler gittikçe daha fazla farklılaşırlar»[3]. Marx'ın manüfak-

---

[2] A.A. Young, Increasing Returns and Economic Progress, Economic Journal 1928., aynı zamanda,
R. L. Smyth (ed.), Essays in the Economics of Socialism and Capitalism, London, 1964., s. 228.

[3] K. Marx, Capital., cilt I. s. 353.

türden modern endüstri aşamasına geçiş sırasında ortaya koyduğu bu diyalektik ilişkide ilginç olan, dinamik yaklaşımdır. İşletme içindeki işbölümü ile, toplumdaki işbölümü bir zaman kesitinde değil, bir zaman akışı içinde ele alınmaktadır. Burjuva iktisatının bu belirgin eksikliği ve içsel ve dışsal tutumların ayrılmazlığı ve birliği modern endüstri döneminde daha da açıklığa kavuşmaktadır.

Marx, üçüncü ciltte ve «sabit sermaye kullanımında tutum» adlı kesimde makinanın devamlı büyümesinden, kullanılan materyallerin iyileştirilmesinden v.b. doğan ekonomilerden söz ettikten sonra eklemektedir: «Bütün bu tutumlar için bir kez daha söylenebilir ki, bunların hepsi, büyük ölçüde, ancak birleşik iş için mümkündür ve genellikle üretim daha büyük bir ölçeğe ulaştırılıncaya dek gerçekleştirilemez. Bu yüzden, üretim sürecinin kendisinde, daha büyük bir iş kombinasyonunu gerektirir.» Ve sadece bir tek işletmede ortaya çıkmayacağında hiçbir kuşku bırakmaz. «Endüstrinin artan bir biçimde gelişmesinden doğan bu çeşit sabit sermaye tutumunun karakteristik özelliği bir endüstri kolunda kâr oranının artmasının başka bir (endüstri kolunda) işin üretici gücünün gelişmesine bağlı olmasıdır. Kapitalistin yararına düşen herhangi birşey, bir kez daha, kapitalistin kendisinin sömürdüğü işçilerin ürünü değilse bile, toplumsal işin yarattığı bir kazançtır. Üretici gücün böyle bir gelişmesi, son çözümlemede bir kez daha, üretimdeki emeğin sosyal niteliğinde, toplumdaki iş bölümüne ve özellikle doğal bilimlerde olmak üzere, entellektüel emeğin gelişmesine bağlanabilir. Kapitalistin yararlandığı şey toplumsal işbölümünün bütününden doğan avantajlardır. Bu, kapitaliste üretim araçlarını sağlayan dış departmanda emeğin üretici gücünün artmasıdır. Bu yolla, kapitalistin kullandığı sabit sermayenin değeri görece olarak düşürülmekte ve dolayısıyla kâr oranı artırılmaktadır»[4].

Açık olması gereken noktalar şunlardır: Bir kez, bir işletme için ölçek tutumunun söz konusu olabilmesi, bu içsel tutumu yaratan sermaye araçları için geniş bir kullanma alanının var olmasına bağlıdır. Çünkü, içsel tutumun kendini gösterme dönemi aynı zamanda üretim araçlarının büyük ölçekli ve uzmanlaşmış olduğu dönemdir. İkinci olarak, bir işletmede ölçekten doğan tutumun başka bir adı olan uzmanlaşma, diğer işletmelerdeki uzmanlaşmadan ayrı düşünülemez.

---

[4] K. Marx, Cilt III s. 82-83 altını çizen Marx

Bu karşılıklı uzmanlaşma ilişkisinin aynı sanayi kolunda olması gerekmez. Biribiri ile alış-verişi olan, biribirini üretim araçları bakımından tamamlayan kollarda olması zorunludur. Her bakımdan düşük bir üretici güçler düzeyini yansıtan bir ekonomide ölçek büyüklüğünden yararlanacak tek tek işletmeler kurma olanağı çok azdır; «Bir ürünün, bir fabrika veya işletmenin üretimi genişlettikçe işgücü ve sermaye araçlarının uzmanlaşması için gerekli olanaklar artacaktır; artırılan ürün, sadece bir fabrika içinde değil, fakat dışarıdan alınan materyal ve servisleri sağlayanlar için de daha büyük uzmanlaşma olanakları sağlayacaktır»[5].

Büyük ölçekten tutumun doğmasını sağlayan etken büyük ölçek ile uzmanlaşmış sermaye araçlarının kullanılma imkânının yaratılmasıdır. Bir başka deyişle büyük ölçekle gerek işletme içinde ve gerekse toplumsal ekonominin bütününde işbölümü ileri bir aşamaya ulaştırılmış olmaktadır. Önemli olan da budur. Çünkü, üretim araçlarının verimli kullanımını belirleyen özellik işbölümünün ulaşmış olduğu düzeydir.

Bu böyle olmakla beraber, büyük ölçek ile birlikte sermayenin organik bileşiminin arttığının gösterilmesi gerekir. Bu konuda ise önce bazı açıklıkların getirilmesi zorunludur. Bir kez sermayenin organik bileşimi kategorisi ile burjuva iktisatında kullanılan sermayenin yoğunluğu kavramlar, aynı şeyi göstermezler. Sermayenin organik bileşimi sabit sermayenin değeri ile işgücü değeri arasındaki bir ilişkidir. Sermaye yoğunluğu kavramı sadece bağlı sermayeyi gözetir; işletme sermayesinin, daha doğru bir deyişle, hammadde ve benzerlerini dışarıda bırakır. İkinci olarak, sermayenin organik bileşimi değer cinsinden bir ilişki olduğu ve bu her zaman böyle olduğu halde sermaye yoğunluğu için her zaman aynı şey söylenemez.

Aslında, sermaye yoğunluğu basit bir kavramdır, şu şartla ki sermaye kavramı üzerinde anlaşılmış olsun. Yalnız burjuva iktisatında sermaye kavramı ve ölçülmesi konusunda bir anlaşma yoktur. Çeşitli öneriler vardır. Bunların tartışılmasının yeri burası değildir. Şu söylenebilir: çeşitli öneriler arasında kullanılabilir sermaye ölçüsü beygir gücüdür. Yalnız beygir gücünü uzun bir zaman aralığında şaşmaz bir

---

[5] C. Pratten and R. M. Dean: The Economics of Large Scale Production in British Industry, Cambridge, 1965 s. 18.

ölçü olarak kabul etmek olanağı yoktur. Çünkü teknik ilerleme ile birlikte aynı beygir gücü zamanın farklı noktalarında farklı kullanma değeri verir. Teknik ilerlemenin anlamı da budur. Aynı beygir gücü farklı teknik ilerleme aşamalarını yansıtan makinalarda farklı iş yapma kapasitesini yansıtır. Bu bakımdan uzunca bir zaman aralığında kullanılması yanıltıcı olur.

Fakat herhalde beygir gücü sermayenin ölçüsü alınacak olursa, sermaye yoğunluğunu işçi başına beygir gücü olarak tanımlamak gerekir. Bulunabilecek istatistikler arasında en geçerlisinin bu olduğunda kuşku olmamalıdır.

Yalnız derlenen istatistiklerin çok büyük bir çoğunluğunun böyle olmadığı açıktır. Özellikle sermaye olarak muhasebe kayıtlarında görünen değerlerin alınması genel uygulamadır. Halbuki böyle ölçülmüş sermaye, sermayenin ne değişim ne de kullanma değerini yansıtır. Aynı biçimde ücret ödemelerini de işgücünün karşılığı olarak kullanan istatistiklere rastlamak mümkündür.

Böylesine istatistiklerden kuramsal geçerliliği olan sonuçlara ulaşmak olanağı azdır. Ve özellikle böyle istatistikler aşağıdaki durumlarda daha büyük sakıncalar yaratırlar. Bir kez bilgiler, büyük ortalamalar olarak verilirse. Bu durumda, üretim araçlarının teknolojik özellikleri gözden uzak tutulmuş olur. İkinci olarak, bilgiler uzun bir zaman aralığını kapsarsa. Bu durumda, özellikle zaman aralığının başlarında üretime giren sabit sermaye, eğer para cinsinden ifade edilmiş ise, değeri yansıtmaktan çok uzaktır. Sermaye araçlarının değeri, zaman aralığının sonunda başlayarak geriye doğru artan ölçüde abartılmış olur.

Bu nokta üzerinde ayrıca durmak gerekir. Çünkü bu noktanın iyice anlaşılmamış olması ya da anlaşılmak istenmemesi içerde ve dışarıda da bir çok yanlışlığın kaynağı olmaktadır. Yanlış kavram, yanlış ölçülür, yanlış sonuçları kaçınılmaz olarak vermektedir.

Sorunun özü şudur: «Makina, yapı ekipmanları ve genel olarak bağlı sermaye belirli bir olgunluk kazandıktan ve böylece belirli bir süre en azından temel yapısı bakımından değişmeden kaldıktan sonra, bu bağlı sermayenin yeniden üretim yöntemlerindeki iyileştirmeler nedeni ile benzer değer kaybetme (depreciation) durumları çıkar. Makina ve benzerlerinin değeri burada söz konusu makinanın daha yeni ve verimli makinalar çoğalarak onu ortadan kaldırması ve bir

ölçüde değerini kaybettirmesinden daha çok, aynı makinanın daha ucuz üretilmesi dolayısiyle düşer. Büyük işletmelerin genellikle başka ellere geçinceye dek yani ilk sahipleri iflâs ettikten ve onları daha ucuza alan yeni sahiplerin başlangıçtan daha küçük bir sermaye harcaması ile harekete geçişinden sonra serpilip büyümesinin nedeni budur.»[6] Konu bakımından önemli olan bu değer düşüşünün görülebilmesi ve gözetilmesi için bağlı sermaye araçlarının el değiştirmesi değildir. El değiştirme gerçekleşirse, değer kaybı kayıtlarda da görülebilir. Fakat el değiştirmenin her zaman gerçekleşmemesi bu önemli olguyu gözetmemeği haklı çıkarmaz.

Fakat bütün burjuva araştırmalarında bu noktanın gözden uzak tutulmuş olduğu açıktır. Bu ihmalin dramatik yanlışlıklara yol açtığı örnekler çoktur. Teknik ilerleme ve diğer üretim faktörlerinin «katkıları» ile ilgili araştırmalar bunlar arasındadır. Yalnız bu yanlışlığın bazı burjuva iktisatçıları tarafından da görülmediğini söylemek haksızlık olur. Bin dokuz yüz otuzlardan beri batı iktisatının gelişmesine en önemli katkılarda bulunmuş birinin yakın zamanlarda vardığı sonuç şudur: «Teknolojideki değişmenin kendisini, doğru ölçüldüğünde, sermaye stokunda bir düşüşü doğurur»[7] Çıkardığı sonuç şöyledir: «İncelenmekte olan ekonomi devamlı geçiş durumundadır, iyileştirmeler yüzünden «sermaye» kaybetmekte ve bu kaybı birikim (akümülasyon) ile karşılamaktadır. (Kaybı) karşılayan birikim gayet pasif bir biçimde olmakta ve farkedilmemektedir, fakat, her zaman orada olduğu için, uygun bir çözümleme de gözetilmesi zorunludur. Eğer bunu hesap dışı bırakacak olursak, kaçınılmaz bir biçimde, üretimdeki artışın gerektiğinden azını sermaye birikimine, çoğunu ise teknik ilerlemeğe bağlarız. Bu en azından üretim fonksiyonu tekniği kullanılıyorsa böyledir. Ve böylece bir kimse, sermaye birikiminin ekonomik ilerleme ile pek ilişkili olmadığı sonucuna varır*. Geçiş teknolojide bile dengede olmaktan çok uzak bir fakir ülkeye, kendi durumunda

---

[6] K. Marx: Capital, Cilt III s. 114.

[7] J. Hicks: Capital and Growth, Oxford U. Press 1965, s. 299. Altını çizen Hicks.

* Hicks, burada, dip-not olarak şu açıklamayı vermektedir. R. Solow: «Technical Change and The Aggregate Production Function Review of Economics and Statistics, 1957.

sermaye birikiminin öneminin az olduğu kanısını vermek çok yanlıştır.»[8]

Üçüncü olarak, böyle istatistiklere dayanarak, örneğin işletme büyüklüklerine göre araştırmalar söz konusu olduğunda yakın aralıkların karşılaştırılmasında kuşkulu sonuçlara varmak olasılığı yüksektir. Kuşkulu sonuçlar özellikle biribirine yakın en üst aralıkların karşılaştırılmasında ortaya çıkabilir. Eğer işletme büyüklüğü ile verimlilik arasındaki ilişki görülmek isteniyorsa, işletme büyüdükçe verimliliğin arttığını fakat en son dilimlere gelince düşüş eğilimi gösterdiğini saptamak mümkündür. Bundan, en büyük işletmelerin «optimal» olmadığı sonucu çıkartılabilir. Fakat böyle bir sonuca ulaşmakta acele etmemek gerekir.

Çünkü, **«kullanılmayan makina sermaye değildir»**[9]. Ve kapitalist sistemde üretimde görünmekle beraber sermayenin kullanılmaması ilk anda düşünüldüğünde çok yaygın bir olgudur. Bu olgu kendisini sadece bunalım zamanlarında göstermez. Bunalım zamanlarında kullanmama durumu sermaye yıkımı özelliğini kazanır. Fakat olgu her zaman vardır. «Yatırım ve işletmelerin olduğu ve fiyat sistemine göre örgütlenmiş her toplulukta, mevcut endüstriyel fabrika ve işçilerin bütünüyle ya da kısmen, fakat alışkanlık olarak, düşük kullanılması vazgeçilmez koşul olarak ortaya çıkar. Bu olmazsa, yaşantıyı sürdürmeye yarayan koşullar yok olur. Demek olmaktadır ki, böyle bir toplumda, uzunca bir zaman aralığında, endüstriyel sistemin tam kapasite ile çalışmasına müsaade edilemez. Aksi takdirde, durgunluk ve bunun sonucu olarak bütün sınıflar ve insanların durumları için yokluk kaçınılmaz olur. Kârlı iş gerekleri onu (tam kapasite kullanımını) hoşgörü ile karşılamayacaktır. Bu yüzden de, üretimin hız ve hacmi, mevcut kaynakların, ekipman ve işgücünün çalışma kapasitesi ya da topluluğun tüketim malları ihtiyacına göre değil de, piyasanın ihtiyaçlarına göre ayarlanmalıdır. Sonuç olarak da, her zaman fabrika ve işgücü için, bir değişen kullanmama marjı olacaktır»[10].

---

[8] İbid. s. 304.

[9] K. Marx: Theories of Surplus Value, part two, s. 495.

[10] T. Veblen: The Engineers and The Price System, 1921, yeniden basım 1965, s. 9.

Bu, bütün endüstriyel sistem gözönüne alındığında kısmî az kullanım olarak ortaya çıkan fakat tek tek makinalar söz konusu olduğunda tam kullanmama biçimine bürünen olgu konusunda söylenecek bazı noktalar var. Bir kez, az kullanma zaman içinde artma eğilimi gösterir. Çünkü herhangi bir endüstri kolunda üretim araçlarının bir tek işletmenin (kapitalistin) monopolünde toplanmamış olması, işletmelerin aynı pazara göz dikmeleri, diğer yandan teknoloji ile birlikte işletme ölçeğinin büyümesi, bu ikisinin sonucu olarak hem büyük ölçeği kullanma zorunluluğu ve hem de pazarın aynı ölçüde gelişmemiş, kullanmama oranının artması eğilimini doğurur. Fabrikadaki makinaların az kullanılması ya da bazılarının hiç kullanılmamasına ise daha çok büyük işletmelerde rastlanır. Çünkü yeni teknolojiyi içeren makinaların uygulanma alanları daha çok büyük işletmelerdir. Yeni teknikler uygulanmaya konulurken eskilerini içeren makinalar sökülüp atılmaz, ekonomik dalgalanmaların en elverişli zamanlarında kullanılmak üzere saklanır. Böyle işletmeler gideri minimum yapmak için yeni teknikleri uygulamak zorunluluğunu duyarlar. Çelik endüstrisi burada bir örnektir. «Endüstri kolundaki kapasite artışının niteliğini incelediği raporunda (Report to the President of the U.S. on the Adequacy of the steel industry for National Defense, Washington, 1941) Dunn gösterdi ki kapasite artışının gideri azaltma girişimleri sırasında doğması, yani ek kapasitenin, bir anlamda, yan ürün olması endüstrinin bir özelliğidir. Yeni bir teknoloji veya yeni bir yer seçiminde asıl ağırlık giderin en aza indirilmesi veya nitelik iyileştirilmesine verilmektedir. O, 1930 - 1939 depresyon sırasında, üretim, ortalama olarak, kapasitenin %29'una düşerken kapasitenin arttığını ortaya koydu»[11].

Büyük işletmede kullanılmayan kapasitenin daha çok olma eğilimi göstermesinin bir nedeni de, çeşitli zamanların damgasını taşıyan makinaların dengelenmesinde karşılaşılacak güçlüklerdir. Başka bir deyişle, yeni tekniği içeren yeni bir makinanın üreteceği parçaları tamamlayacak kısımları üretmeye hazırlanan eski makinalarda az kullanım çok zaman kaçınılmaz olur.

---

11 H. W. Broude: Steel Decisions and the National Economy. Yale U.P. 1963, s. 96.

Bütün bu nedenlerle, özellikle işletme büyüklüğüne göre yapılacak çeşitli karşılaştırmalarda, karşılaştırmanın üst aralıklarında ters eğilimlerin ortaya çıkmasına şaşmamak gerekir. Böyle durumlarda ise, kuramdan beklenen sonuçların saptanamadığı yargısına ulaşmak ampirisizmin tuzağına düşmek olur.

Ölçek ile sermaye yoğunluğu karşılaştırmaları ile saptanması söz konusu olan kuram şöyle ortaya konabilir: «..... beraberce kullanıldığı işgücüne oranla üretim araçlarının kapsamının genişlemesi, emeğin verimliliğinin artışının bir ifadesidir. Bu yüzden, bu sonuncunun (emeğin verimliliğinin) artışı, üretim araçları kütlesine oranla, (bu kütleyi) harekete geçiren emek kütlesinin veya nesnel faktöre oranla emek sürecinin öznel faktörünün azalması olarak ortaya çıkar.

Sermayenin teknik bileşimindeki bu değişme, kendisini canlandıran işgücü kütlesine oranla üretim araçları kütlesindeki bu artış, sermayenin sabit bölüğünün değişen bölüğünün aleyhine artması biçiminde değer-bileşiminde de görünür»[12]. Demek olmaktadır ki sermayenin organik bileşiminin artışı ile işgücünün veriminin artışı bir ve aynı şeydir. Ayrıca, işgücünün verimliliğinin artışı ile aynı şey olan sermayenin organik bileşiminin büyümesi ile üretimin artması da beraber gitmektedir: «Üretimin gelişme (düzeyi) yükseldikçe, artık değerin sabit sermayeye çevrilen bölüğü, değişen sermayeye çevrilen bölüğüne oranla daha büyük olacaktır»[13].

Fakat Marx dördüncü bölümde göstermektedir ki, «... toplumsal emeğin verimliliğinin artması büyük bir ölçekte işbirliğini ön koşul olarak varsayar; ... ancak (böyle bir şeyin) varlığı üzerine işbölümü ve emeğin birleştirilmesi örgütlenebilir ve üretim araçları geniş bir ölçekte toplulaştırılarak üretim araçlarında tutum sağlanabilir; ... makina sistemi gibi niteliği gereği ancak yaygın olarak kullanıma elverişli iş araçları kullanıma konabilir...»[14].

Parçalar birleştirildiğinde saptanması söz konusu olan kuram ortaya çıkmış olmaktadır. Ölçek büyüdükçe hem sermayenin organik bileşimi (değer yerine fizik ölçüler alındığında sermayenin teknik bileşimi) ve hem de işgücünün verimliliğinin artması gerekir.

---

12 K. Marx: Capital, Cilt I, s. 622.

13 K. Marx: Theories of Surplus Value, part two, s. 477.

14 K. Marx: Capital, cilt I s. 623.

Söylenenlerden sadece sermayenin organik bileşiminin artacağı, ya da ilişkinin bir yanında sabit sermayenin bulunacağı sonucu çıkartılabilir. Bu durumda, bağlı sermaye ile işgücü arasındaki ilişkiyi belirleyen sermaye yoğunluğu için aynı eğilimin söz konusu edilemeyeceği düşünülebilir. Bu düşünce geçerli değildir. Çünkü sabit sermaye için söylenenler bağlı sermaye için daha çok doğrudur: Makina uygulanırken temel ölçü makinanın fiyatının yerini aldığı işgücüne ödenen ücret toplamından az olmasıdır. Bunun anlamı, üretimden çıkartılan canlı işgücünün, üretime sokulan geçmiş işgücünün fazla olmasıdır. Böylece her makina kullanışta sermayenin teknik bileşimi artmış olmaktadır.

ÖLÇEK, BİLEŞİM, ZAMAN

Ölçek bu denli önemli olunca, şu soru akla gelir: Ölçek neden sonsuza kadar büyümez. Bu soruya batı iktisatının verdiği cevap basit ve anlaşılır. Ölçek artarken, bir büyüklüğe ulaşılır. Bu büyüklükte ölçek ölçekten doğan tutum biter ve daha da büyürse, tutumsuzluğa dönüşür. Bunun arkasında yatan düşünce ise şöyledir: Her üretim sürecinde üretim faktörlerinin «optimum» bileşimi söz konusudur. Sermaye ve işgücü istendiği kadar artırılabilir. Fakat bir başka üretim faktörü, management, vardır ve bu faktör istendiği ölçüde, diğerlerine uygun bir biçimde artırılamaz, darboğaz yaratır. Dolayısıyla ölçekten doğan tutum bir noktada durur ve üstelik tersine döner.

Batı iktisatının 'kuramsal' özü budur. Fakat bu öz batı iktisatının teknik çalışmalarında bile kabul görmez. Burada Lenin'in bir genel ilkesi geçerlilik kazanmaktadır: Burjuva iktisatında genelleme ve kuram adına söylenenlere inanmamak gerekir. Bununla birlikte, özel araştırmalardan yararlanmak her zaman mümkündür. Konu ile ilgili iki ayrıntılı çalışmanın vargısı şöyledir: «Büyük örgütlerin kaçınılmaz bir biçimde küçük örgütlerden daha etken olacağı iddiası ileri sürülmemektedir, (ileri sürülen) sadece büyük örgütlerin, gerçekte, management yüzünden başarısızlığa uğrayacağının kaçınılmaz olmadığıdır. Korporat management, ölçek büyüdükçe, manager'lerin uzmanlaşması nedeni ile daha etken olabilir, veya daha az etken olsa bile, eksikliği

gerçekte başka öğelerle giderilebilir»[15]. Başka bir araştırıcının aynı konudaki yargısının özeti ise şudur: «... böyle bir kabulün gerektiği her yerde, büyük ölçekli işletmelerde anlamlı bir tutumsuzlukla, uygulamada, karşılaşılmayacağını kabul ederim. Böyle bir kabul, belki de son derece büyük ve olasılığı olmayan ölçeklerin dışında, büyük işletmelerde tutumsuzlukla karşılaşacağı iddiası, sadece çürük verilere dayanmakla kalmıyor, aynı zamanda ikna edici olmayan arızi varsayımlardan çıkan a priori tezlere dayandığı için yapılmıştır»[16].

Aslında, management tıkanıklığı nedeni ile ölçek tutumunun sona ereceği inancının geçersizliği için çok ayrıntılı çalışmalara gitmeğe de gerek yok. Bir kez, zaman içinde bir çok işletme büyüyor. Büyürken management bir tıkanıklık yaratmıyor. İkinci olarak, bir zaman kesiti alındığında, çeşitli kollardaki işletmelerin büyüklüğü ayrı. Ve management denilen şey, bir işletmeden diğerine kolaylıkla geçebilir ve uygulamada da geçiyor. Bu bakımdan management'e bu kadar ağırlık verilmesinin gerekçesi yok.

Bu böyle olmakla beraber, bir zaman kesiti alındığında ölçeğin bir yerde durduğu da söz götürmez. Öyle ise bir zaman kesitinde ölçeğe sınır koyan faktörün ortaya çıkartılması gerekir.

Bunun için yapılacak yaklaşımın başlangıcı, «temsili» işletme düşüncesini atmak olmalıdır. Birbirine her bakımdan benzeyen işletmelerden kurulu bir endüstri anlayışı, gerçekten büyük ölçüde uzaklaşmaktır. Gerçekte ise işletmeler birçok bakımdan birbirinden ayrılırlar: «Yaptığımız araştırma sırasında, incelediğimiz her endüstride çalışan işletmelerde çok derin bir çeşitlilik gördük. Aynı endüstri kolunda olduğu varsayılan işletmeler ürettikleri ürünler, kullanılan ekipmanın yaş ve tipi, etkenliğin görünen düzeyi bakımından geniş ölçüde farklılık göstermektedir»[17]. Başka bir çalışma ise incelediği ekonominin özelliğini şu şekilde ortaya koymaktadır: «..... biz marjinal işletmelerin «küçük işletme» olduğu ve yeterli ölçüde küçük işletmelerin

---

15 S. Florence: The Logic of British-American Industry, London, 1953 s. 64.

16 J. S. Bain: Barriers to New Competition, Cambridge, 1956 s. 62.

17 Pratten... op. çit. s. 103

endüstrinin toplam ürününün ihmal edilemeyecek bir oranını oluşturduğu bir endüstriyi incelemekteyiz»[18].

Böyle bir endüstri tablosunun kabul edilmesinin anlamı şuradadır: Endüstride bir yandan en yeni teknikleri uygulayan fabrikalar («best practice» plants) diğer yandan da daha eski teknikleri uygulayan işletmeler vardır. Endüstride ortalama verimin artması yeni tekniklerin yaygınlaşması ile oluşmaktadır. Fakat bir yandan mevcut en ileri teknikler yaygınlaşırken diğer yandan da daha ileri yeni teknikler ortaya çıkmaktadır. Yeni tekniklerin uygulanması ise büyük işletmelerde olmaktadır. Yalnız, bunların uygulanması büyük işletmeyi daha da büyütmektedir: «Belirli emek-sakıngan yöntemlerin kullanılmasının büyük fabrikalarda çok daha yaygın olduğu söylenmektedir.....

..... mekanik olarak doldurulan (yüksek fırınlar) elde doldurulan fırınlardan daha büyüktür. Mekanik olarak doldurulan fırınların stackday tipik üretimi 286 ton iken, elle doldurulanlarda 169 tondur. Aynı biçimde makina kalıbı kullanan fırınlarda günlük üretim 292 ton iken, kum kalıbı kullananlarda 189 tondur»[19].

Bu sürecin ayrıntılarını irdelemenin yeri burası değildir. Fakat süreçin özünü görebilmek için şu kadarı yetmelidir: «Bir kapitalistin uygulamaya soktuğu üretim araçları ne kadar güçlü olursa olsun, rekabet bu üretim araçlarını üniversal yapacaktır ve üniversal yaptığı andan itibaren, kapitalinin daha çok verimli olmasının tek sonucu **aynı fiyata** öncekinden on, yirmi, yüz kere daha fazla sağlamak zorunluluğunda kalması olacaktır. Fakat, düşük satış fiyatının etkisini daha fazla satarak gidermek için belki de eskisinin bin katı kadar satmak mecburiyetinde olduğu, daha önce gösterdiğimiz gibi üretim araçları gittikçe pahalandığından, sadece daha fazla kâr etmek için değil, aynı zamanda üretim giderlerini karşılamak için daha yaygın bir satış gerektiği ve bu satış kütlesi sadece kendisi için değil, rakipleri için de bir ölüm - kalım sorunu olduğu için, **henüz keşfedilmiş üretim araçlarının verimliliği ne kadar yüksek olursa, eski** mücadele de **o kadar şiddetle** tekrar başlayacaktır. **Bu yüzden de işbölümü ve makina kul-**

---

[18] J. Steindl: Maturity and Stagnation in American Capitalism, Oxford, 1952, s. 40

[19] H. Jerome: Mechanization in Industry, N. Y. 1934 s. 266

lanımı mukayese edilmeyecek kadar büyük bir ölçekte yeniden devam edecektir»[20].

Demek olmaktadır ki ölçek zamanla büyümekte ve bu büyüyüşte üretim araçlarının fiyatları başlatıcı rol oynamakta, bu nedenle yeni teknolojiler ortaya çıkmakta ve bunlar uygulanırken de ölçek büyümektedir. Fakat, esas süreç bu olmakla birlikte, ortaya çıkan her yeni teknolojinin, gerek ölçek ve gerekse bileşim bakımından, kendisini doğuran ekonominin ihtiyaçlarına uygun olacağı söylenemez. Bu yüzden yeni tekniklerin uygulanmadan önce veya sonra bazı düzeltmelere konu olması kaçınılmazdır. «Üretici sürecin genişlemesinin biçimlendiği oranlar keyfi olmayıp, teknoloji ile belirlendiği»[21] için, örneğin ondokuzuncu yüzyıl Amerika Birleşik Devletlerinde 'üstün' makinaların sermaye yoğunluğu onları (Vardiyalarla) daha uzun çalıştırılarak düzeltilmeye çalışıldı. «Böyle bir düzeltmeye ihtiyaç duyulması belki de yeni tekniklerin eskilerden daha çok sermaye-yoğun olduğunun bir delili»[22] sayılmak gerekir. Yalnız yeni teknolojinin gerekli kıldığı düzeltmeler sadece sermaye yoğunluğu ile sınırlı değildir. Tarımsal ürünler işleyen bir çok endüstri kolundaki durumu yansıtan ve dolayısiyle yaygın bir örnek sayılabilecek sigara endüstrisinin ondokuzuncu asrın sonlarına doğru gelişimi oldukça açıklayıcıdır: «Tütünde, (o zamana dek) daha çok şehirlerde satılan yeni bir ürün olan sigara için genişleyen pazarın önemini (sonradan American Tobacco Company'nin kurucusu olan) James B. Duke anladı. Fakat, sigara imalatına makinayı uyguladıktan sonra üretim talebi aştı. Sonradan Duke, yaygın reklâm yaparak ve ilk önce ulusal, arkasından dünya ölçüsünde bir satış örgütü yaratacak pazarı genişletmeye ağırlık verdi»[23].

---

[20] K. Marx: Wage, Labour and Capital.
Marx-Engels, Selected Works içinde. s. 91 altını çizen Marx.

[21] K. Marx: Capital cilt II, s. 80.

[22] H. J. Habakkuk: American and British Technology in the nineteenth century, Cambridge U.P. 1962, s. 31.

[23] A.D. Chaadler Jr.: The beginnings of «Big Business» in American Industry, Business History Review, 1959 aynı zamanda
J.P. Bangham (ed): The History of American Management N.Y. 1969 s. 7.

Söylenenler özetlenecek olursa şudur: Ölçeğin büyümesinin temel kaynağı zaman içinde kendini gösteren teknik ilerlemedir. Teknik ilerleme hem sermaye yoğunluğunu artırmakta ve hem de ölçeği büyütmektedir. Ve dolayısiyle de 'optimum' ölçeğin sınırları teknik ilerlemede yatmaktadır. Bu yüzden de 1950'lerdeki çelik işletmesinin 'optimum' ölçeği 1960'larınkinden farklıdır. Ve ikincisi daha büyük olmak zorundadır. Nitekim bu konuda yapılmış iki ayrı çalışma (Birincisi Bain, ikincisi Pratten ve arkadaşları tarafından) bu yargıyı doğrulamaktadır. «İşletmenin optimum ölçeğindeki (Bain'in tahminlerine göre) artış, fabrikanın birimlerinin ölçeğinde, inter alia, bir artışa yol açan teknik ilerleme nedeni ile olmuştur»[24].

ÖLÇEK, UZMANLAŞMA VE İÇ İLİŞKİ DÜZEYİ

Ölçek konusunda şimdiye dek söylenenlere bir kaç boyut daha eklemek gerekecektir. Yukarıda, yeni uygulanan bir makinanın rekabet dolayısiyle üniversalleştiğine değinilmişti. İlk bakışta bunun bir ekonominin sınırları içinde gelişen bir olgu olduğunu düşünmek mümkündür. Yalnız geçerli olan bu gözlemin bir ekonominin sınırları içinde tutulması, gerçek sürecin sadece bir yüzünü görmek olur. Aynı itici güçler, yeni makina kullanımını ekonomi sınırları ötesine de götürürler: «İlk genel bunalım dönemi olan 1825 yılına kadar genel olarak tüketim talebinin üretimden daha hızlı arttığı ve makinanın gelişmesinin pazarın ihtiyaçlarının zoruniu bir sonucu olduğu söylenebilir. 1825'den sonra, makinanın bulunma ve uygulanması sadece işçiler ile işverenler arasındaki savaşın sonucu olmuştur. Fakat bu sadece İngiltere için doğrudur. Diğer Avrupa uluslarına gelince, onlar gerek iç pazarda ve gerekse dünya pazarındaki İngiliz rekabeti sonucunda makinaları kabule itildiler»[25].

Uluslararası rekabete kapanmak böyle bir yaygınlaşma sürecini önlemek anlamına gelmez. Tam tersine, koruyuculuk politikaları genellikle sadece büyük ölçeğin yaygınlaşmasının bir aracı olmuştur: «... Koruyucu düzen, bir ülkede büyük-ölçekli endüstriyi kurmanın bir

---

[24] Pratten ve diğerleri, op. cit. s. 81.

[25] K. Marx: P.V. Annenkov'a mektup, Poverty of Philosophy içinde s. 159-160.

aracından başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, (koruyucu politika bir ülkeyi) dünya pazarına dayanır yapmanın (aracıdır) ve bu dayanırlık sağlandığı andan itibaren az veya çok serbest ticarete bağlılık ortaya çıkmış olur»[26].

Yukarıdaki alıntıların yazıldığı tarihlerden (1847-48) önceki ve sonraki Fransız ekonomisinin gelişimi bütünüyle söylenenleri doğrular çizgide gelişmiştir[27]. 1789 dan bir kaç yıl önce Fransa, İngiltere ile yaptığı bir anlaşma ile sınırlarını İngiliz mallarına açtı. Bunun yarattığı yıkıntı ile 1789 geçirildi ve 1789'dan hemen sonra tekrar kapıların kapanması başladı. Ve zamanla koruyucu politika eğilimleri gelişti ve güç kazandı, İngiltere serbest ticaretcilikte daha ısrarlı olurken Fransa'da tersi görüldü: «İngiltere'de gerçekten-ki en büyük Fransız imalatçıları, İngiliz rakipleri ile karşılaştırıldığında küçük burjuva kalırlar -banka ve hisse senedi aristokrasisine karşı (açılan) haçlı seferinin başında bir Cobden, Bir Bright gibi imalatçıyı buluruz. Neden Fransa'da yok? İngiltere'de endüstri hakimdir. Fransa'da tarım. İngiltere'de, endüstri serbest ticaret ister, Fransa'da (ise) koruyucu gümrükler, diğer monopollerle birlikte ulusal monopol»[28]. Bunlar sağlanır, Lui Bonaparte'ın yönetimde Fransız ekonomisi, Engels'in deyimi ile tarihinin hiç bir döneminde görülmemiş bir gelişme sağlar. Bunu sağlayan yönetimin bazı yanları ile bir küçük burjuva görüntüsü vermesi, esas gelişmeyi gözlerden saklayamaz. Çünkü, «... küçük burjuvazi normal olarak endüstriyel burjuvazinin yapmağa mecbur olduğu şeyleri yapar». Ve bütün bunlar yapıldıktan sonra 1860'larda Fransa sadece serbest ticarete[29] açılmakla kalmaz, Avrupa'da serbest ticaretin yayıcısı rolünü üzerine alır.

Yeni tekniklerin, yeni makinaların ve dolayısiyle büyük ölçeğin yeryüzüne dağılışında bir düzgünlük, bir denge beklememek gerekir. Çeşitli ülkelerin deneyi bunun böyle olmadığını açıkca gösterir. Bu akış sırasında sadece çeşitli ülkelerin yeni teknikleri uygulama zamanları çeşitlilik göstermez, fakat şimdiye dek uygulanmış olan büyük

---

26 K. Marx: On The Question of Free Trade, ibid içinde s. 194.

27 Bkz. L.C.A. Knowles: Economic Development in the Nineteenth Century, France, Germany, Russia and The United States 1932 (1964).

28 K. Marx: The Class Struggles in France, 1848 to 1850 s. 105.

29 K. Marx: İbid. s. 105.

ölçek ile ileri teknoloji arasındaki doğrudan ilişkide bazı geriye dönüşler görünür. Başka bir deyişle, özellikle teknoloji uygulayan ülkelerde büyük ölçek her zaman en ileri teknolojiyi yansıtmaz. Bu, büyük ölçek ile uzmanlaşma düzeyi arasındaki ilişki nedeni ile ortaya çıkar. İleri teknoloji ile ileri uzmanlaşma düzeyi devamlı olarak elele gider. Büyük ölçek, daha ileri bir uzmanlaşma olanağını yarattığı için, ileri teknolojinin bir göstergesi olarak ele alınır. Fakat, bazen bu durum gerçekleşmez. Bu yüzden de sanayide gelişme düzeyi saptanırken, gelişme düzeyinin bu üçüncü boyutunu gözetmek gerekir.

Söylenenlerin açıklanmasına iki örnekle başlanabilir. Örneklerin ilki devrim öncesi Rusya'ya ait: Devrim öncesi Rusya'da, endüstrinin bir çok kolunda toplulaşma düzeyi ve işletmelerin ölçeği aynı zamanın Amerika Birleşik Devletlerindeki benzer kollardaki toplulaşma düzeyi ve ölçekten büyüktü. Makina yapımı kesimi bunlar arasında idi. Bu duruma bakıldığında, karşılaştırmanın sonucu olarak, Rus işletmelerinin, Amerikan işletmelerinden daha ileri bir teknolojiyi yansıttığı iddia edilebilir. Böyle bir iddia kökten yanlıştır; çünkü Rus işletmeleri çok daha düşük bir uzmanlaşma düzeyini içermektedir. Başka bir deyişle Rus işletmeleri, veri teknoloji'de başka işletmelerin uzmanlık alanına giren bir çok atelyeyi de içine almakta idi. Başka bir deyişle büyük işletme, küçük ve dolayısiyle görece olarak geri teknolojiler kullanan atelyelerden oluşmakta idi. Bir Sovyet uzmanın bu konudaki düşünceleri şöyle özetlenmektedir. «Fabrikalar (ilk savaştan önceki makina yapan fabrikalar) sadece döküm atelyelerine değil ayni zamanda metalürjik çelik dökümhaneleri denilen atelyeler ve haddehanelere de sahipti. Bu durum, bir yandan, makina yapımı fabrikalarının ölçeğinin büyük olmasından, diğer yandan da işbirliği yapılacak üretimin eksikliği veya son derece yetersiz gelişmesinden ileri geliyordu. Bu sonuncu durum ise devrim öncesi Rusyanın genel endüstriyel geriliğinden doğmaktadır. Bu da büyük makina yapımı fabrikalarının yardımcı ve hazırlayıcı üretim (süreçleri) ile daha da büyüyerek canlı ve birikmiş işgücü kaybetmelerine yol açtı. Çünkü yardımcı ve hazırlayıcı süreçlerdeki üretim teknolojisi ve örgütü, bir kural olarak geri idi»[30].

---

30 L. Ya. Berri: Spetzializatzia i Kooperirovanie v Promışlennosti SSSR, 1954 s. 175-6.

Sovyetler, daha ileri bir gelişme düzeyine erişmiş olmakla birlikte, benzer durumla karşılaştılar. 1930 ların başında Gorki otomobil fabrikasını (Gaz) kurarken, Ford'un River Rouge fabrikasını örnek aldılar. Fakat üretimi daha küçük plânlamalarına karşın, fabrika daha büyük çıktı. Çünkü Ford'ta olmayan atelyeleri kurmak ve kurulan atelyelere daha çeşitli görevler vermek zorunda kaldılar. Örneğin «Gaz'ın dövme atelyesi, Ford ile (Ford'a iş yapan) 67 işletmedeki teknik süreçlerin bir birleştirilmesinden meydana gelmekte idi»[31]. Ford bütün dövme işini kendisi yapmıyordu ve Sovyetler Birliğinde bunları yapacak başka işletme yoktu. Aynı durumu Gaz'ın diğer atelyeleri için de söylemek mümkündür.

Buna karşın Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinde başka bir durumla karşılaşılır: «Amerika Birleşik Devletleri gibi geniş ülkelerde, yeni endüstriler, deyim uygun ise, daha yüksek bir uzmanlaşma (Specialization) ve de muhtemelen etkinlik düzeyinden başlar. Olgun endüstrilerde, küçük ekonomiler de mümkün olmayan ölçülerde, diğer endüstrilerin yardımlarından yararlanırlar. Ve eski endüstriler, ölçekleri küçüldüğünde bile uzmanlaşmanın bazı yararlarını muhafaza ederler»[32]. Kuşkusuz burada, ekonomi veya ülkenin büyüklüğünden coğrafi büyüklüğü anlamamak gerekir. Coğrafi büyüklük de önemli olmakla beraber, eldeki tartışmada belirleyici faktör, gelişmişlik düzeyi ve onun bir yansıması olan uzmanlaşma derecesidir. Asıl bakılması gereken özellik, uzmanlaşma düzeyidir. Uzmanlaşma derecesi arttıkça herhangi bir para veya ürünü gerek işletmeler ve gerekse ekonomi açısından daha tutumlu bir biçimde üretme olanağı doğmaktadır. Bir işletmenin ihtiyaç duyacağı ve dolayısiyle veri teknolojinin gerektiğinden daha küçük ölçekte bir parça üretmek yerine, aynı parçayı uzman bir işletmede üretip diğer işletmelere de vermekle önemli tutum sağlanacağı açıktır. Bir metal işleyen işletmenin sadece kendi ihtiyacına yetecek kaliteli çelik üretmesi yerine bunu, sadece kaliteli çelik üreten bir işletmeden alması gibi. Gelişme süreci ile birlikte ya-

---

[31] L. Merttz ve diğerleri: «Gaz» i «Ford» Planovoe Hozyaistvo, 1932/6-7 s. 255.

[32] S. Fabricant: Study of the size and efficiency of the American Economy E.A.G. Robinson (ed), Economic Consequences of the Size of Nation, London, 1960, s. 44.

pılmakta olan da budur: «Belirli bir süreç, küçükçe işletmelerin başarabileceğinden önemli ölçüde büyük bir üretim ölçeği gerektirdiğinde, bu süreç temel endüstriden ayrılır ve bütün küçük işletmeler söz konusu sürecin kendileri için başka bir uzman işletme tarafından yapılması yolunu seçerler»[33].

Çok eskiden beri süregelen bu uzmanlaşma, endüstrinin ve özellikle metal işleyen endüstrinin temel özelliği durumuna gelince ekonominin yapısında niteliksel bir değişim oluşmaya başlamıştır, demektir. Çünkü hem doğrudan doğruya tüketilen mallar ve hem de üretim sürecinde kullanılan ara mallar standartlaşmış olmaktadır. Standartlaşma ise uzmanlaşmış işletmelerin büyümesi imkânını yaratır: «Amerikan imalâtının büyük iç pazarında standardizasyonu artıran her etki, kütle üretimi (Mass Production) ve mekanize edilmiş yöntemler kullanma eğilimini hızlandırır»[34]. Bundan doğacak sonuç ise açıktır: «Eğer Mary ve Martha, ayni ölçü ve biçimde yatağı tercih ettiklerine ikna edilebilirlerse, onlar yatağı, en sonunda kendilerinin ödeyecekleri pahalı reklâmlarla ayrı biçimleri sevdiklerine ikna edilmeleri halinden daha ucuza alacaklardır»[35].

Metal işleyen endüstri kollarında ara malların standartlaşmasının yüz yılı aşkın bir tarihi vardır. İlk kez tabanca (Colt) yapımında başlayan bu gelişme, giderek, bütün kollara yayılmış durumda. Bugün endüstri birbirinden standart parçalar alıp veren işletmelerden kurulu. Bu özellikle endüstride, çeşitli kollar ve işletmeler arası ilişkiye yeni bir özellik getirmektedir. Bu özelliğin bir yanı, yeni teknik ve işletmelerin varolan iç-ilişkiyi gözetme zorunluluğudur. Öyle ki bugün, «Her yeni tekniğin uygulanamayacağı, fakat sadece, bir anlamda geçmişe uyan[36] tekniklerin uygulanabileceği söylenebilmektedir. Ve bu iç-ilişkinin gelişme düzeyini, endüstri devrimini yaptıktan sonra ge-

---

[33] E.A.G. Robinson: The Structure of Competitive Industry, London, 1937, s. 25-26

[34] H. Jerome: Op. cit., s. 34.

[35] E.A.G. Robinson: Op. cit., s. 174.

[36] M. Frankel: Oblolescence and Technological Change in Maturing Economy A.E.R., 1955, s. 301.

lişme hızını kaybeden, İngiliz ekonomisinin durgunluğunun en önemli nedeni sayanlar da var[37].

Uzmanlaşma ve iç-ilişki bu denli önemli olunca, dikkatlerin buraya çevrilmesini beklemek gerekir. Ve uzmanlaşma ve iç-ilişki arttıkça gelişme olduğuna göre, bunun araştırmalarda da görünmesi kuramsal bir gerektir. Buna göre, örneğin, girdi-çıktı yaklaşımında, fizik olarak, girdi katsayısı, eğer ekonomi gelişiyorsa artmalıdır. Eğer böyle bir durum ortaya çıkmıyor ise, ya yanlış bir toplulaştırma ya da yanlış veriler söz konusudur.

---

37 T. Veblen: Imperial Germany and Industrial Revolution, London, 1915, s. 132.

BAĞLI SERMAYENİN KULLANIMI

GİRİŞ

Bundan sonraki kesimlerde sadece Sovyet deneyi üzerinde durulacak. Zaman aralığı, esas olarak, 1925—1940 yıllarını kapsar. Bunun anlamı, bu yıllarda oluşan sürecin ön plana çıkarılacağı. Yoksa, bu aralığı geriye veya ileriye doğru aşan hiç bir olgudan söz edilmeyecektir, anlamına gelmemektedir. Tartışmanın mantığı gereği, bazı olguların çözümlenmesi bu tarihlerin getirdiği sınırı aşabilecektir.

Tartışma esasta Sovyet deneyi üzerinde olmakla birlikte, zaman zaman başka ülkelerdeki benzer olgulardan söz edilecek. Burada da bir karşılaştırma amacı güdülmüyor. Sadece belirli bir sürecin çözümlenmesinde, ek deneylerin getirebileceği olanaklardan yararlanılıyor.

Zaman aralığının seçilmesi, bir beğeni ya da rastlantı sonucu değil. Tarihin çok hızlanmış ve dolayısıyla her kesitinin yoğunlaşmış olduğu bu dönemde temel amaç, endüstrileşme sürecinin bütün temel sorunlarını bir birlik içinde ortaya koyabilmek. Bu birliğin incelenmesi endüstrileşme sürecinin temel sorunlarının incelenmesi oluyor. Başka hiç bir deneyde, temel sorunlar sistemin bütünü için bu denli can alıcı ve dolayısıyla çözüm isteyen bir özellik kazanmamıştır. Tarihin hiç bir kesitinde ve hiç bir yerinde, endüstrileşmenin temel sorunlarının çözümü zorunluluğu, bir sistem için böylesi bir ölüm-kalım sorunu olmamıştır. Zorunluluk, çözüm doğuran ve son derece üretken olan bir süreci de beraberinde getirir. Bu aynı zamanda büyük bir özgürlük ve tartışma denemesidir. Ne kadar katı olursa olsun, bütün birikmiş, belirlenmiş ve benimsenmiş düşünce kalıplarının tekrar süzgeçten geçirildiği bir dönemdir. Sovyet deneyinde, bu dönemde çokçası Amerika yeniden bulunmuştur. Pratik, birikmiş düşünce sisteminin güvenirliğini denemiştir. Ve bu arada yeni ögeler eklemiştir.

Yöntemsel olarak ilginç olan şudur: Sovyet deneyinde, endüstri liderliği işe, birikmiş genel çerçeveye dayanarak başlamıştır. Hareket noktası genel düşünce mirasıdır ve bu miras bazı temel yönler getirmektedir. Yalnız, miras geneldir ve onun somut olaylar ile ilgili uzantıları kullanılabilir ölçüde özümlenmiş olmaktan uzaktır. Bu durum, ayrıntılı somut olaylarda başlangıçtaki düşünce sisteminden uzak olma anlamında, ampirik davranma olanağını, getirmektedir. Fakat ilerde örnekleri ile tartışılacağı gibi ayrıntının somutunda ampirik gibi görünen bu çözümler bir araya geldiğinde ortaya çıkan bütünün, genel düşünce mirası ile son derece tutarlı olduğu görülmektedir. Sovyet deneyinin yöntemsel açıdan en zengin yanı bu olsa gerek.

Yalnız bu çalışma, Sovyet deneyinin kendisi ile ilgili değil. Çalışma endüstrileşmenin temel sorunları ile ilgili. Bu yüzden Sovyet deneyi bir olgu olarak kullanılırken, ağırlık deneyin tanımlanmasından çok temel süreçlerin, eğilimlerin, eğilimden sapmaların ve dolayısıyla bir eğilim görünümünde yasaların ortaya konmasındadır. Eğilimler kadar eğilimden sapmalar önemlidir. Sapmaları açığa çıkarmadan eğilimleri ve eğilim görünümündeki doğal (fiziksel) yasaları ortaya koymanın olanağı yoktur. Eğilimin anahtarı, sapmaların sınırının çözümlenmesi ile elde edilebilir. Bu yaklaşım ile bu çalışma Sovyet deneyi üzerine yapılmış birçok çalışmadan önemli ölçüde ayrılır.

Yalnız süreçlerin ön plana çıkarılması önemli bir çarpıtma tehlikesini de beraberinde getirir. Bu, süreçleri bütünden koparark ortaya koymaktır. Bunun sonuçlarını bütün çalışma hayatını Sovyetlere ayırmış bir araştırıcı içtenlikle ortaya koyuyor: «Rus ekonomik kalkınması ve Sovyet Hükümetinin ekonomik politikasının yıllar süren incelemesi, beni, günlük (cari) olay ve önlemlerin benim ve diğer yazarlarca yapılan değerlendirilmesinin, bu olay ve önlemler (tedbirler) bütünden koparılmış olarak ve bütün SSCB ekonomisinin **genel gelişme çizgisinin** dışında düşü-

nüldüğünde, yanlış olabileceği sonucuna götürdü»*. Buyüzden şüreçleri bütünden koparmamak ve ayrıca kendi bütünlüğü içinde incelemek gerekmektedir. Bunun anlamı, kuşkusuz, deneyin bütün yanlarını anlatmak değildir. Böyle bir çalışmanın yapılabilme ve yapıldığı zaman da önemli ip uçları getirebilme olasılığı yüksek görünmez. Yapılacak şey soyutlamadır. Fakat, tarihten ve bütünden soyutlama değil. Temel eğilimleri oluştuğu bütünden koparmadan, ayrıntılardan ayıklama. Bunun bir kuralı henüz bulunmamış. Aynı kesit, farklı çalışmalarda farklı biçimde soyutlanabilir: Biri temel süreçleri, ilgi alanının dışına çıkartır; teknoloji ve tarihi atar ve ayrıntıyı genellemeye çalışır. Diğeri, tersini. Hangisinin geçerli olduğunu, ancak ortaya çıkan ürün belirler. Bu, araştırmanın yöntemsel yanıdır. Yalnız, araştırmanın içeriğini belirleyen bir yöntemsel yan.

«Sovyet ekonomisinin gelişimini ve SSCB ekonomik sisteminin yıllara yayılan düzenli incelemesi beni inandırdı ki, ancak bu günün SSCB ekonomik sisteminin incelenmesinde tarihsel yaklaşımın kabulü ile bir kimse, yanılgı ve tuzaklara düşmekten sakınmayı ve gerçeğe uygun açıklamalar bulmayı umut edebilir. Ayrıca, bu yaklaşım, başka ülkelerde benzer sorunlarla karşılaşan iktisatçı ve sosyologların Rus deneyinin dersini anlıyabilmeleri için aynı derecede gereklidir»[1]. Tarih bir bakıma, üretici güçler düzeyinin yükselmesinden başka bir şey değildir. Sorunlar, üretici güçler düzeyinin gelişimiyle birlikte ortaya çıkar, yenilik kazanır ve çözüm bulur. Bir düzeydeki çözüm, başka bir düzeyde aynı görünümde ve fakat içerik değiştirmiş bir sorunun karşılığı değildir. Belki tersidir. Bu durumda, aynı görünümdeki bir soruna, birbirinin tersi iki çözüm getirilmektedir. Böyle bir durum ortaya çıkabilir. Böyle bir

* A. Baykov: The Development of Soviet Economic, System Combridge U. P. 1946. (Yeniden basım 1970), önsöz.
Baykov'un ilk kesimin ilk dip notunda sözü edilen ve Sovyet ekonomisinin çökeceğini 1920'lerde haber veren Birmingham araştırmalarının önde gelen bir katkıcısı olduğu, söylenmeye değer.

durumda, çözümlerin birinin yanlış olduğu iddia edilir. Halbuki yanlış olan, çözüm değil yaklaşımdır.

Yanlışlığa düşmemek, görünüm ile öz arasındaki ilişkiye ve daha doğru bir deyişle bu ilişkideki değişmeye dikkat etmek ile mümkündür. Bu ise, ancak tarihsel yaklaşım ile mümkün olabilir. Tarihsel yaklaşımın belirgin zaman aralıkları yoktur. Önemli olan üretici güçler düzeyindeki gelişmenin hızıdır. Eğer bu hız yavaş ise, sorunların içeriğindeki değişme yavaştır. Bu durumda zaman aralığı yüz yıla veya yüz yıllara uzanabilir. Eğer maddî birikim hızlı ise, tarihsel yaklaşım çok daha dar zaman aralıklarını kullanmayı gerektirir.

Daha önce söylendi: 1925—1940 aralığında üretici güçler düzeyindeki artış şimdiye dek tarihin hiç bir kesitinde ve yeryüzünün hiç bir yöresinde tekrarlanmamıştır. Yüz yıllara yayılmış gelişmeler, bir onbeş yıla ve hatta bir plan dönemine sığdırılmıştır. Deneyi ilginç yapan ve ona bir laboratuvar değeri kazandıran özellik bu olsa gerek. Fakat bu değer aynı zamanda derinlemesine bakışı zorunlu kılıyor. Ve bir pyatletke* geride kaldığında, yeni birikmiş maddî güçlerin yepyeni sorunlar yarattığı görülüyor. On yıl geçince, on yıl önceki çözüm çok geride kalıyor ve o çözümde ısrar etmek gericilik oluyor ve öylece mahkûm ediliyor. Bu yüzden eğer dar zaman aralıklı tarihsel yaklaşım ile işe başlanmaz ise, bütün gelişmeyi bir «yanlışlıklar dramı» olarak değerlendirmek ve sunmak kaçınılmazdır. Çokça böyle yapılır. Fakat yine önce söylendiği gibi, söz konusu dram böyle araştırmaların sahiplerinin dramıdır ve yanlış olan gelişmenin kendisi değil, yaklaşımın kendisidir.

Söylenenlerden deneyin ilginçliğinin 1940'da bittiği anlamı çıkartılmamalıdır. Ya da bütün sorunların bu aralık içinde çözümlenmiş olduğu kanısı uyanmamalıdır. Önemli olan, bu dönemde endüstrileşme sürecinin temel sorunlarının büyük bir açıklıkla ortaya çıkmış olmasıdır. Temel

---

* Beş yıl; fakat beş yıllık plan anlamında kullanılır.

sorunlara ciddî çözümler getirilmiştir. Fakat çözümlerin bu dönem içinde sonuçlandırılmış olduğu iddiası yok.

Öyle ise tartışmanın anlamlı sonuçlara ulaştırılması, tartışmanın sınırlarını uzatmak ile mümkün olacak. Sadece ileriye doğru değil. Aynı zamanda geriye doğru. Ve söylemek gerekir ki bu da yetmez. Bir de ele alınan sorunların bütün içine oturtulması gerekir.

Yalnız bütün bunların bu çalışma içinde yapılmayacağı daha önce söylendi. Fakat bunun anlamı, çalışmanın yazarının bu sınırların dışındaki olgular konusunda bir düşüncesi olmadığı değil. Söz konusu konularda, belirli bir anlayışın yokluğunda, bütün söylenenlerin havada kalacağı açık. Bu yüzden yapılabilecek olan, yazarın anlayışına yakın kaynakları belirlemek. Böylece ileri sürülen düşüncelerin bütün içindeki yerini saptamak kolaylaşır*.

RESTORASYON

1925 yılı sonu ve 1926 yılı başı, 1921 yılında başlamış olan restorasyon döneminin birinci aşamasının sonu olarak kabul edilir. Bundan sonra ilk beş yıllık planın (IBYP) açıklanmasına kadar geçen süre, restorasyon döneminin ikinci aşaması veya endüstrileşme atılımına hazırlık yıllarıdır.

Restorasyonun birinci aşaması, ekonominin Sovyet devrimi öncesi düzeye dönmesidir. Uygulamada bu, devrimden önceki son normal yıl olan 1913 düzeyine erişme olarak alınır. Karşılaştırmalar 1913 yılına göre yapılır.

---

* Tarih sırasıyla şu kaynaklar hem söylenenleri tamamlayacak ve hem de daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır:
V. Lenin: Development of Capitalism in Russia
P. Lyaşenko: İstoria Narodnogo Hozyaistva SSSR, M. 1939
A. Baykov: The Development of the Soviet Economic System, op. cit.
Bunların dışında M. Dobb'un, Soviet Economic Development Since 1917, London, ilk basım 1948, kitabı var. Bu liste içinde Türkçeye çevrilmiş tek kitap. Fakat anlaşılır bir Türkçe olduğu söylenemez.

Böyle bir karşılaştırmaya ihtiyaç var. İlk savaşın arkasından başlayan ve emperyalist güçlerin silâhlı mücadelesi ile desteklenen iç savaşın sonunda, Sovyet ekonomisi kesin bir duruşun sınırlarına erişir. Her hangi bir Sovyet kaynağında, bu duruşun rakkamlarını bulmak mümkün. Örneğin, 1920 yılında devlete ait 4877 işletmeden sadece 2984'ü çalışıyordu. 1920 yılında önemli bir metalurji bölgesi olan güney'de 50 yüksek fırından sadece birinin bacası tütüyordu ve bölgedeki demir izabesi, savaş öncesi düzeyin sadece binde beşi kadar idi[2].

NEP ile birlikte 1925 yılı sonuna ulaşıldığında, ekonomi ve özellikle endüstri genellikle savaş öncesi durumuna dönmüş görünür. Kuşkusuz, endüstrinin dönmesi, bütün kesim ve ögelerin aynı çizgiye ulaştığı anlamına gelmez. Bazı alt kesimlerin, geri kalmış olması söz konusudur: «Endüstri bir bütün olarak, 1926 yılına kadar, hemen hemen savaş öncesi düzeye dönmüşse de, bazı endüstriler hâlâ dünya ve iç savaşın yıkımından kurtulamamıştır. Bunların en önemlisi, 1924—1926 yılları arasında yapılan göz alıcı çabalara karşın, savaş öncesi üretim düzeyini bulamayan demir ve çelik endüstrisidir»[3]. Böyle alt-kesimlerin restorasyonu daha sonraki yıllara rastlar. Bu yüzden de bütünüyle restorasyon yılını daha ileriye alanlar da var[4].

Bununla birlikte, 1926 yılını bir aşamanın tamamlanıp diğerinin başlatılması açısından dönüm yılı saymak gerekmektedir. Bunun için bazı geçerli nedenler var. Bunlardan biri, Partinin, VKP (b) Bütün-Birlik Komünist Partisi (Bolşevikler), 1925 Aralık ayında toplanan 14'üncü kongresinde alınan kararlardır. Bu kongre Sovyet tartışmalarında endüstrileşme kongresi olarak anılır ve Merkez Komitesine aşağıdaki direktifleri verir:

«a) Her çareye başvurarak özel kapital üzerinde sosyalist ekonomik biçimin zaferini sağlama, dış ticaret monopolunu güçlendirme, sosyalist devlet endüstrisini geliştirme ve onun yönetimi altında kooperatiflerin yardımı ile, köylü işletmelerinden artan ölçüde kütleleri sosyalist

yapan (kalkınma) kanalına çekme görevlerine en büyük önemi vermek;

b) SSCB'nin dünya kapitalist ekonomisinin bir eki durumuna düşmesini önliyerek, ekonomik bağımsızlığını sağlamak; bu amaçla ülkenin endüstrileşmesi, üretim araçları üretiminin geliştirilmesi ve ekonomik manevralar için rezervler hazırlanması yolunu tutmak;

c) Sosyalist ekonomiyi daha yüksek bir teknolojik düzeyde, fakat hem pazar kapasitesi hem de devletin akçalı (malî) gücü ile tam bir uyum içinde geliştirmek»[5].

Parti kongresinin endüstrileşme ile ilgili temel kararı almış olmasının dışında sanayi ile doğrudan doğruya ilgili sorumlu kişilerin açıklamaları var. Buradaki temel düşünce, 1925/26 yılına gelindiğine, burjuva düzeninden kalma bütün kapasitenin kullanılmış olduğu. Örneğin, Dzerjinskiy, VSNH'nın (Vışıy Sovyet Narodnoga Hozyaistva, Yüksek Ekonomi Kurulu) başı, aşağıdaki tabloyu vermekte;

Kullanım I. Büyük-Ölçekli Devlet Endüstrisinde Üretimin Artışı (önceki yılın yüzdesi olarak)

1921/22	150.0
1922/23	115.8
1923/24	130.8
1924/25	161.4
1925/26	148.0

ve şöyle eklemektedir: «... Bu yıl, önceki yıla göre neden daha düşük bir artış hızı elde ettiğimizi kendimize sorabiliriz. Burada, şu noktaya işaret etmek zorunludur: Biz, bize burjuva düzeninden devredilen bütün bağlı sermaye ve ekipmanların tam kullanımı durumuna yaklaşmış bulunuyoruz»[6].

Öteyandan, Sovyet plancılığının duayeni sayılan Strumilin, Gosplan'ın perspektif planlama bölümünün başı olarak, 1925/26 kontrol rakamları ile (ki beş yıllık plan-

dan önce sadece yıllık kontrol rakkamları vardı) ilgili şu özet tabloyu vermektedir:

Kullanım II: 1925/26 Yılında Devlet Yatırımlarının Dağılımı*

Kesimler :	Sermaye Stoku (milyon ruble)	Yatırım (milyon ruble)	Yatırımların Stoka Oranı (yüzde)
Tarım	354	301	85.0
Endüstri	4586	801	19.2
Şehirlerde Konut	6464	365	5.7
Taşıma	6050	236	3.9
Toplam	17454	1782	10.2

Strumilin, çeşitli yönlerden gelen çeşitli eleştiriler karşısında tabloyu ve dolayısıyla kontrol rakamlarını şöyle savunur: «Görüldüğü gibi, mevcut fonlar (stok) ile yeni yatırımlar arasında bir orantı birliği yoktur. Gerçekten de böyle birşey olmamalıdır. Bizim sosyalist dayanaklarımızın (ileri karakol) en zayıf olduğu yer köydür; bu yüzden onları güçlendirmek için, elimize geçen ilk akçalı olanaklarla, mutlak olarak olmasa bile, oransal olarak en büyük sermaye yatırımı artışını oraya veriyoruz. İkinci sırada endüstri var; çünkü endüstri mevcut fonların (stokların) kullanım kapasitesinin sınırına gelmiş bulunmaktadır ve önümüzdeki yıl derhal yeni yatırım yapılmaz ise bir adım ileri gitmek mümkün değildir»[7].

Endüstrinin bu iki sorumlusunun kapasite kullanımı ile ilgili değerlendirmelerine ağırlık vermek gerektiği açık. Bu yüzden 1926 yılında kapasite kullanımının, hiç olmazsa 1913 ile karşılaştırıldığında, mümkün olan sınıra ulaşmış olduğunu düşünmek mümkün. Fakat, 1928 yılında

---

* Strumilin, taşıma ile ilgili sermaye fonu rakamının küçük gösterilmiş olduğu eleştirisi ile karşı karşıya. Buna karşılık sermaye fonu ile ilgili bütün rakamlar için aynı eleştirinin söz konusu olduğunu, dolayısıyla dağılım tablosunun pek değişmeyeceğini söyler.

SSCB Merkezi İstatistik İdaresi tarafından yapılmış bir araştırmanın sonuçları bu konuda dikkatli olmak gerektiğini ve tabloların arkasında önemli gelişmelerin gizlenmiş olduğunu göstermektedir[8].

Kullanım III: Vardiya Katsayısı ve Ekipmanların Kullanımı: 1913—1928 (üretici atölyeler)

Endüstri Kolları	Yıllar	Genel Vardiya Katsayısı	Günlük Çalışma Süresinin Ortalama Uzunluğu (saat)	Ekipmanların çalışma süresi (saat)
Cam Endüstrisi	1913	1.28	9.69	12.4
	1928	1.90	6.91	13.1
Kömür Endüstrisi	1913	1.31	10.06	13.2
	1928	2.08	7.13	14.9
Demirli Metalurji	1913	1.89	10.07	19.0
	1928	1.88	7.73	14.5
Metal İşleme ve	1913	1.16	9.73	11.3
Makina Yapımı	1928	1.22	7.77	9.5
Tütün	1913	1.02	10.00	10.2
	1928	1.21	7.15	8.7
Pamuklu Tekstil	1913	1.56	9.37	14.6
	1928	1.86	7.84	14.6
Yün İşleme	1913	1.18	10.12	11.9
	1928	1.75	7.79	13.6
Keten İşleme	1913	1.28	9.69	12.4
	1928	1.31	7.85	14.2
Elektrik Santralleri	1913	1.60	8.60	13.8
	1928	1.53	7.80	11.9

Tabloya bakarak iki eğilimden söz etmek mümkün oluyor. 1913 yılı ile karşılaştırıldığında 1928 yılında, bir kez, günlük çalışma saati kısalmıştır; ikinci olarak, vardiya katsayısı büyümüştür. Bu sonuncu hakkında ilerde çok söylenecektir, yalnız şimdilik bu iki eğilimin ortaya çıkardığı

olguyu vurgulamak gerekiyor: Birçok stratejik endüstri kolunda ekipmanlar daha az çalışır, olmuştur.

Burada önemli bir nokta, karşılaştırmalarda 1913 yılının bir standart olarak alınmış olması. Yalnız, 1913 yılındaki kullanımı mümkün olan tam kullanım saymak için hiç bir gerekçe yok. 1913'deki kullanımın, teknik olarak mümkün tam kullanım olmaması söz konusu edilebilir. Fakat burada gerekli bilgiyi bulma olanağı mevcut değil. Üstelik olsa bile, tanım ve ölçüm sorunları böyle bir karşılaştırmayı oldukça kuşkulu yapabilir. Bununla birlikte kapitalist ülkelerin deneyleri ve Strumilin'in kendisinin metalurji ile ilgili çalışmaları, hiç olmazsa 1913'lerdeki kullanımın tam olduğundan kuşku duymak için yeterli ipuçları getirmektedir[9].

1928 yılında ve dolayısıyla daha önceki yıllarda araçların tam olarak kullanılmamış olması konusunda başka kaynaklardan gelen bilgiler de var. Örneğin, o zamanlar Gosplan'da etkili bir araştırıcı olan Fel'dman, 'kapital kullanımın etkenliği' olarak tanımladığı, fakat aslında sermayenin ortalama verimliliğinden başka bir şey olmayan kavramla ilgili olarak şunları söylemektedir: «Amerikan endüstrisi üzerindeki istatistiklere göre, önde gelen kapitalist ülkelerde son on yıl içinde, sermaye kullanımının etkenliğinde bir artma eğilimi görülmemektedir. Biz de benzer bir kalkınma aşamasından geçeceğimiz için, eğer kapitalist ekonomilerin izinden körü körüne gidecek olursak ilerde aynı durum ile karşılaşabiliriz. (Bu yüzden) yenisinin olduğu kadar eski kapitalin etkenliğinin arttırılmasına özellikle dikkat edilmelidir. Üretici aygıtımızın (apparatus) akılcı bir biçimde kullanılması konusunda önde gelen endüstriyel ulusların çok gerisinde kaldığımız için, sermaye yatırımlarının etkenliği sorununa bakışımızda (yapılacak) bir değişiklik, katsayının değerinde önemli değişiklikler doğurabilir»[10]. Sermaye kullanımının etkenliğini çalışmasının önemli bir parametresi yapan Fel'dman, yapmış olduğu hesaplamaların sonucunu şöyle özetlemektedir: «Hesaplamalar oldukça ilginç sonuçlar vermiştir. Gö-

rülmektedir ki, sermaye kullanımının etkenliğini arttırmak olağanüstü anlamlıdır ve önem bakımından 1926/27 yılında bile yeni kapital formasyonunu geride bırakmaktadır. Bununla birlikte, 1924/1925 ve 1927/28 yılları arasında sadece 0.35'ten 0.69'a, başka deyişle %30 oranında artmıştır. İnanmaktayız ki, daha ileriye gitmek için önemli olanaklar hâlâ vardır ve S'yi (etkenlik katsayısı) 1.5'a çıkarmayı mümkün görmekteyiz»[11].

Açıktır ki bu tutarsızlık bir açıklamayı gerektirmektedir. Tutarsızlığın ortaya çıkarılmasının amacı da budur. Çünkü açıklama, tutarsızlıktan daha önemlidir. Böyle bir açıklama, NEP süresinde oluşmakta olan gelişmelerin ortaya konmasına yol açacaktır.

Önce şu söylenmelidir: Restorasyon deyimi bir yandan gelişmeleri abartmakta; diğer yandan ise, bazı yönlerini gizlemektedir. Nelerin abartılmış olduğuna yukarıda değinilmişti. Şimdi önemli olan nelerin gizlenmiş olduğu.

Gelişme, tarımdaki gelişme açısından bir yana sarkık bir görünüm vermektedir. Başka bir deyişle, endüstride, tarıma hizmet götüren kolların restorasyon ve gelişimi daha hızlı olmuş ve görece olarak daha yüksek düzeylere ulaşmıştır. Bunun örnekleri, tarımsal makina ve araçların ve köylü nüfusun kullandığı tekstil gibi endüstri ürünlerin üretimine ağırlık ve hız verilmesidir. Ayrıca, tarım kesiminin gelişiminde de benzer bir sarkıklık görülmüştür. Sovyet tartışmalarında teknik bitki denilen endüstriyel bitkilerin gelişimi diğerlerinden hızlı ve diğerleri pahasına olmuştur.

Kuşkusuz buradaki hız ve ağırlık bir derece sorunudur, bir eğilimi yansıtır. Fakat kullanım tartışması bakımından önemlidir: Bir yandan endüstride kullanımı arttırmak için gerekli ham maddeyi; diğer yandan da, gerekli talebi sağlama ve canlandırma işlevi görür.

Asıl önemli gelişme endüstrinin içinde oldu. Daha Nisan 1918'de, Sovyet Hükümetinin başı olarak Lenin şu politika ilkesini koydu: «Endüstrinin akılcı bir yoldan ve en

modern büyük ölçek endüstrisi ve özellikle tröstler açısından, birkaç büyük işletmede birleştirilmesi ve toplulaştırılması»*. Daha Sovyet iktidarının ilk altıncı ayında, mevcut makina ve araçların en yeni ve en elverişlilerinin bir araya getirilip işletilmesi bir politika ilkesi olarak ortaya çıktı.

Burada bir önemli nokta var: Marksist düşünce bütünlüğü içinde üretim araçlarının büyük birimler içinde toplanmasının ayrı bir yeri olduğu bilinmektedir. Sovyet Liderliğinin bu düşünceye bağlı olarak büyük işletmelerden yana bir politik çizgiyi ortaya koymuş olmasını beklemek gerekir. Nitekim, 1920'lerin başlarında bu politika çizgisi tekrar belirlenmiş olmaktadır: «Toplulaşmış proletarya görece olarak ne kadar çok ise, komünist devriminin tipi o kadar yüksektir; **zaferi** sağlamak zordur, fakat (zaferden sonra yeni düzeni) **kurmak** o kadar kolaydır. Komünizmin örgütsel dayanağı üretim araçlarının toplulaşmasında (konsantrasyon) ve emeğin toplumsallaşmasında (sosyalizasyon) yatar.»[12] Öte yandan aynı tarihlerde, ileride değinilecek olan Goelro planı ile ilgili olarak Stalin, Lenin'e şöyle yazmaktaydı: «Üstün bir kitap. Gerçekten bütün ve gerçekten devlet adamı tipinde ve tırnak işaretsiz bir ekonomik **planın** şaheser bir taslağı. Geçen yıl Trotskiy tarafından önerilen ve becerisiz köylü kitlelerinin ve endüstriyel işçilerin emeğini savaş öncesi endüstrinin parçacıklarına uygulama (yayma) temeline (oturtulmuş) Rusya'nın 'ekonomik dirilişi' için (hazırlanmış) 'planı' hatırlarsınız. Goelro planı ile karşılaştırıldığında, ne kadar zavallı, ne

---

* V. Lenin: Draft Plan of Scientific and Technical Work, Selected Works, Volume 2 içinde, s. 684.
Sırası gelmişken söylenmeli, Bilim Politikası ile ilgili olarak başlatmış olduğum bir tartışma dolayısıyla bazıları Lenin'in bu bir sayfalık direktifini okumadan olsa gerek, bilim politikası üzerinde bir belge imişçesine kullanmak istediler. Bütünüyle endüstrileşmenin ilkelerini açıklayan bu direktifin, bilim ile ilgisi sadece söz konusu çalışmanın Bilimler Akademisi'nden istenmesidir.

kadar geri! Kendisini (Trotskiy) eski İskandinav efsaneleri biçiminde Rusya'yı 'kurtarmaya' çağrılmış bir İbsen kahramanı sanan Ortaçağ zanaatkârı...»[13] Goelro'nun bir yandan ekonomiyi restore etmek, fakat bununla birlikte yeni, büyük ve modern birimleri kurmayı amaçlayan bir plan olduğu hatırlandığında, bir yığın küçük kahramanlarla ve Ortaçağ lonca işletmeciliğinin anlayışı ile Sovyet endüstrisini canlandırma ve geliştirme 'planının', 1920'lerin başında kızgın bir ifade ile eleştirilmiş olduğu ortaya çıkıyor.

Yalnız bu 'doktriner' eğilimin dışında toplulaşmayı zorunlu kılan başka bir etken görülüyor. Yakıt ve diğer ham madde stoku bütün fabrikaların işletilmesi için yeterli değil. Bu durumda, sadece modern fabrikaları çalıştırmak ve modern makina ve araçları yeni ve büyük birimler içinde toplamak akılcı bir seçim olarak ortada duruyor. Başka bir deyişle, eldeki kuramın ve günlük uygulamanın gerekleri izlenecek politikayı aynı yere götürüyor. Aşağıda görülecektir ki yapılan da bu olmuştur. Demirli metalurji, bu konuda ilk örnek[14].

Kullanım IV: Ural Bölgesinde Demirli Metalurji'de Toplulaşma

	1921	1922
İşletme Sayısı	119	119
Çalışan İşletme Sayısı	92	82
İşletme Başına İşçi Sayısı	836	741
Çalışan İşletme Başına İşçi Sayısı	986	1018
İşçi Başına Pig Demir İzabesi (1000 put)	70.3	138
Çalışan İşletmede İşçi Başına Pig Demir İzabesi (1000 put)	77.2	146
Bir Yüksek Fırında Pig Demir İzabesi (1000 put)	490	782

Aynı gelişmeyi makina yapımı* kesiminde de görmek

* Makina yapımı için, İngilizce engineering; amerikanca machine-building; rusça, amerikancada olduğu gibi, maşino-stroenie deyişleri kullanılmaktadır.

mümkündür. «Sovyet ekonomisi koşulları altındaki ilk çalışma aylarından itibaren makina yapımı, o zamana dek bir çok küçük işletmeye dağılmış olan temel araçlar bir araya getirilerek, en büyük işletmelerde toplulaştırılmağa başlandı. Özellikle devrim öncesi Rusya'da 800 küsur tesis (zavod) veya küçük tesise dağılmış olan tarımsal makina yapım kesimi, ilk yılda sadece bir kaç düzinelik çok daha ileri işletmede toplulaşmış oldu. Aynı zamanda VSNH'nin yeni kurulmuş tarımsal makina yapımı ile ilgili kesimi, üretilebilir tip ve modelleri en aza indirmeğe çalıştı.»[15]

Aşağıdaki tablo, 1 Ekim 1925'deki ve dolayısıyla o zamana dek ulaşılan durumu bütün sayım-endüstrisini kapsayacak biçimde vermektedir[16].

Kullanım V: Çalışan ve Çalışmayan Kuruluşlar: 1 Ekim 1925
(Değer, 1000 çervonyets ruble)

		Çalışan Kuruluşlar		Çalışmayan Kuruluşlar	
		Kuruluşların sayısı	Kuruluş Başına Temel Fon ve Varlıklar	Kuruluşların Sayısı	Kuruluş Başına Temel Fon ve Varlıklar
Bütün Endüstri	a—	11403	721.6	899	315.5
	b—	11403	473.0	399	191.7
Üretim Araçları	a—	4176	977.9	277	412.6
Üretimi	b—	4176	612.7	277	217.9
Tüketim Araçları	a—	7227	573.5	622	722.3
Üretimi	b—	7227	392.3	622	180.0

a, tam replasman değeri; b, yıpranma ve aşınma çıkartıldıktan sonraki değeri göstermektedir. Zamanın kullanılışına göre temel fonlar (osnovnie fondı) bağlı sermaye anlamına gelir.

Tablodan açıkça görülmektedir ki 1925 yılının sonuna doğru, 'burjuva düzeninden' kalma bütün makina ve araçlar kullanılmış olmaktan çok uzak. Sadece, görece olarak

en modern olanlar kullanılıyor. Ve restorasyon sürecinin sonuna dek toplulaştırma politikasına devam edildi*. (103. sayfadaki tabloya bakınız.)

Dzerjenskiy ve Strumilin gibi endüstrideki gelişmelerin ayrıntılarını bilme durumunda olan sorumluların, çarlık Rusya'sından kalma mirasın sonuna dek kullanıldığını ileri sürmelerinin altında yatan gerçek bu olsa gerek. Burada görece olarak en modern ve işgücü giderini belirli sınırlar içinde tutan makina ve ekipmanların üretime sokulmuş olması söz konusu. Bu, yukarıda değinilmiş olan tutarsızlığa getirilen ilk açıklama. Bu açıklamanın önemli uzantıları ve vargıları olacak. Yakıt ve hammadde arzındaki gelişmelere ve endüstrileşme atılımının gereksinmelerine paralel olarak kullanılmayan kuruluşlar, hemen sonraki yıllarda, üretime açıldığında, birim giderlerde artışların belirgin olarak ortaya çıkması kaçınılmaz oldu. 1927 ve sonraki yakın yılların olgusu böyle.

Getirilen açıklama bundan ibaret değil. Ve gerçekten de bu kadarı, bir çok alt kesimde 1928'de makina ve araçların kullanım süresinin savaş öncesinden bile kısa oluşunu açıklamaya yetmez. Yalnız bunun neden böyle olduğunun anlaşılması için, ilk kesimde geliştirilmiş olan çerçeveyi hatırlamak gerek. Bu, ekonominin kesimleri arasında olduğu kadar bir kuruluş ya da tesisin içindeki makina ve araçlar arasındaki denge veya uygun bir deyim ile, birbirini tamamlama ihtiyacı ile ilgili. Toplulaştırma süreci içinde makina ve araçlar yer değiştirmiş; yapılış amaçlarının dışında üretim yapma durumuna konulmuştur. Bunun bir fiyatı olacağı kuşkusuz. Ayrıca böylece ortaya çıkan bir makinalar toplamından oluşan yeni fabrika ve tesisde bütün atölyelerin tam çalışmasını sağlayacak bir üretim hacmi bulunması, her zaman mümkün olamaz. Olabilmesi için yeni makina ve araçların eklenmesi zorunlu olur. Bu en-

* 103. s'daki tablo, 1925'den 1926 yılına gelişmeyi gösterdiği gibi, yakın yıllarda toplulaşma düzeyi açısından SSCB ile ABD arasında bir karşılaştırmaya olanak hazırlamaktadır.

Kullanım: **SSCB ve ABD Topluluştırma Karşılaştırması**
(işçi sayısına göre yüzde olarak)

		Kuruluşların Dağılımı				Kuruluşlardaki İşçilerin Dağılımı					
		16-50	51-100	101-500	501-1000	1000-	16-50	51-100	101-500	501-1000	1000
SSCB	1/1/1925	50.5	16.8	23.5	4.0	5.2	5.2	5.0	21.0	118	57.0
	/1/1926	46.4	18.6	23.9	5.2	5.9	4.3	4.6	18.4	129	59.8
ABD	1921	50.4	22.5	23.3	2.5	1.3	12.9	12.8	38.1	14.9	22.2
	1923	47.5	22.4	25.1	3.2	1.3	10.5	11.1	36.4	15.5	26.5

Gosplan SSSR: Kontrol'nıe Tsifrı Narodnogo Hozyaistvo Na 1926-1927 God, M. 1926 s. 165.
SSCB için motor kullanan kuruluşlardan 16 işçi; kulanmayanlardan 30 işçi; ABD için 16 işçi başlangıç alınmıştır.

düstrileşme sürecinin kendisidir. Ancak, yeni yatırımlar geldikçe mevcutların kullanım katsayıları artabilir.

Böyle bir açıklama veya bu açıklamaya dayanak olabilecek benzer çözümleme ile karşılaşılmamıştır. Bu bakımdan, getirilen açıklamanın geçerliliğinden kuşku duymak mümkün. Yalnız, özellikle ikinci planın başlarında ve daha ileri bir uzmanlaşma ve fakat hâlâ yeterli derecede yüksek olmayan bir üretici güçler düzeyinde, mevcut kapasitenin, daha kompleks makina ve takım (agregat) yapımı için kullanılması söz konusu olmuştur. Söz konusu olan, makina ve ekipmanları bulundukları fabrikalar içinde fakat, kuruluş amaçları dışında çalıştırmak zorunluluğudur. İki durum, birbirine nitelik bakımından tümüyle benzemektedir. Ortaya çıkan sonuç ise şöyle: «Makina yapımında uzmanlaşma, ve (işletmeler arası) işbirliği süreci genellikle düzensiz bir özelliğe sahip olmuştur. Yeni kompleks makina ve takım üretiminin başlatılabilmesi için sık sık fabrikaları ekipman, kadro ve deneyimlerine uymayan ürünler için çalıştırmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu zamanda, bazı makina yapım işletmeleri veya bazı atelye veya enerji takımlarının (dökümhane, metal işleme tezgâhları, presler, otomat v.b. gibi) önemli miktarı bulan üretim kapasiteleri —ki bunlar sadece kendi işletmelerine değil, bir çok başka işletmeye de uygun parça verebilecek durumundadır— az kullanılır olmuştur»[17].

GÜNLÜK ÇALIŞMA SÜRESİ VE VARDİYA

Buraya kadar söylenenler, kullanım durumuna ayrıntılı bir bakış işlevini görmektedir. Kullanım katsayısındaki değişmenin sınırlarından bazısını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıntılı bir bakış ise çalışma süresi ve vardiya katsayısı üzerinde durmayı zorunlu kılar. Çünkü emeğin yoğunluğu veri olduğunda kullanım, çalışma gününün süresi ile vardiya katsayısının bir fonksiyonudur. Bu ikisi her zaman birbirinden ayrı düşünülemez. Özellikle marjinde, biriyle ilgili karar diğerini ilgilendirir. Örneğin, günlük çalışma süresi 9 saat

ise, üç vardiyalık bir çalışma düzenini başlatmak çalışma süresini 8 saate veya daha aşağı düşürmeyi gerektirir. Neden, gayet basit; 27 saat bir günden uzundur. Bu nedenle günlük çalışma süresi ve vardiya tartışması birlikte gitmek zorunda.

Vardiya katsayısı, çalışma gününün süresi, ancak ekipmanların kullanım sürelerini gerçekçi bir biçimde yansıttıkları ölçüde anlamlıdır. Tartışma, bunun için yapılır. Fakat, bu koşul her zaman tutturulamaz. Örneğin, Sovyet tartışmalarında bütün vardiyalarda çalışan işçilerin toplamının, en kalabalık vardiyada —genellikle birinci vardiya—, çalışan işçi sayısının bölümü ile elde edilen vardiya katsayısındaki değişmeler, bağlı sermayenin kullanımındaki değişmeleri her zaman yansıtmaz. Çünkü ilk kez, «en kalabalık vardiyada bile, şu ya da bu neden ile bütün ekipmanlar kullanılmaz; bir bölüğü rezervde veya kısa dönem için tamirde olabilir.»[18] Eğer durum böyle ise ve eğer zaman içinde artan sayıda işçi kullanarak en kalabalık vardiyada kullanım düzeyi arttırılırsa, bu kullanım açısından bir iyileşme olduğu halde vardiya kat sayısının değişimi ters yönde olur. Başka bir deyişle ve ceteris paribus varsayımı ile, böyle bir süreç ile kullanım düzeyi artar iken vardiya katsayısının azalmakta olduğu görülür.

Bu nokta ile ilgili olarak şöyle bir uyarma gerekli: Bu söylenenleri amprik olarak doğrulamak veya yanlışlığını göstermek pek mümkün olamaz. Çünkü, en kalabalık vardiyada işçi sayısı artırılarak ya da arttırılmadan kapasite kullanım düzeyi iyileşecek olsa bile, bunun sadece bu neden ile meydana gelmiş olduğu söylenmeyebilir. Mümkündür ki aynı zamanda hem nitelik ve hem de nicelik açısından ekipmanlar da değişiyor, olsun. Bu yüzden söylenenleri, kullanılan ölçünün sınırlarını gösterici düşünceler olarak kabul etmekte yarar var[19].

İkinci olarak ister kollara göre, ister bütün için verilsin, bütün üretim süreçlerini kapsayan genel vardiya kat sayıları, makina ve ekipman kullanımı bakımından bir başka açıdan da, güvenilir bir gösterge olmayabilir. Eğer çe-

şitli süreçler için gerekli makina ve ekipman donatımı farklı ise, —ki farklı olduğundan kuşku yoktur— genel katsayı bağlı sermayenin kullanımı için yanıltıcı bilgi verir. Örneğin, bütünüyle adele gücü ile yapılan fabrika içi nakliyatta üç vardiya yapılması, bağlı sermayenin kullanımı konusunda bir fikir vermez. Bu yüzden, katsayının çeşitli üretim süreçleri için ayrı ayrı verilmesi daha yararlıdır. Yalnız bilgiler bu türden değil. Bulunabilen bilgi, sadece böyle bir ayırımın çözümsel değerini göstermeye yetmektedir[20].

Kullanım IV: 1928 Yılında Vardiya Katsayıları

	Kömür Çıkarımı	Petrol Çıkarımı	Metal İşleme	Makina Yapımı	Pamuk İşleme	Yün İşleme	Keten İşleme
Bütün Üretici Atelyeler	2.08	1.66	1.38	1.17	1.82	1.75	1.81
Temel Üretici Atelyeler	2.09	2.34	1.38	1.17	1.92	1.86	1.85

Yöntem ile ilgili bu tartışmaya eklenecek bir boyut daha var. Günlük çalışma süresi ve vardiya katsayısı beraberce, bir gün içinde bağlı sermayenin kullanım düzeyi konusunda bilgi verir. Fakat, yıl boyunca kullanım bilgisini sağlamaz. Aşağıdaki tablo bu eksikliği gidermektedir[21].

Kullanım VII: İşçi Başına Çalışılan Günler, 1928 = 100

Yıllar	Demirli Metalurji	Makina Yapımı ve Metal İşleme	Keten Endüstrisi	Yün Endüstrisi
1923	102.45	99.19	113.59	97.77
1924	102.60	98.72	112.06	98.07
1925	102.20	98.93	112.90	98.08
1926	100.60	98.57	113.08	97.28
1927	99.37	98.72	104.49	98.71
1928	100.00	100.00	100.00	100.00

1929	99.24	100.80	114.15	99.57
1930	94.70	96.74	105.83	96.81
1931	91.89	95.24	105.58	94.90
1932	92.75	97.23	113.30	97.03
1933	95.39	101.05	118.60	100.28
1934	95.26	101.16	117.87	100.50
1935	94.24	101.09	117.51	99.77

Eğilim ve damgalanmayı, tablonun kaynağındaki ayrıntılı bilgilere bakarak, iki zıt hareket ile açıklamak mümkün. Bir yandan tatil ve istirahat günlerinin sayısı devamlı olarak artarken, diğer yandan, geçerli bir neden olmadan iş başı yapılmayan günlerin sayısı dalgalanma göstermekte; fakat azalma eğilimini de beraberinde getirmektedir. Ayrıca, 1930 yılından başlıyarak hemen hemen bütün kesimlerde sert düşüşler görülmekte ve bu, bir iki yıl sürmektedir. Bunun nedenini tarımda başlatılan kollektivizasyona kulakların tepkisi olarak ortaya çıkan hayvan ve çiftlik yakım ve yıkımında aramak gerek. Bu nedenle bir yandan endüstrinin ihtiyacı olan hammaddenin, diğer yandan da işçilerin tüketim ihtiyaçlarının sağlanmasında tıkanıklıklar olmuştur. Dolayısıyla çalışma gün sayısı ve kullanım düzeyi geçici olarak düşmüş olmaktadır.

Bütün bu bilgilerin ışığı altında vardiya katsayısının değişimini görmek mümkün[22].

Kullanım VIII: Bazı Kollarda ve Bazı Yıllarda Vardiya Katsayıları

Kollar	1913	1928	1935	1937
Elektrik Santralleri	1.60	1.53	—	1.49
Kömür Çıkarımı	1.37	2.08 (2.00)	2.38	2.45
Petrol Çıkarımı	—	—	—	1.57
Peat Çıkarımı	—	—	—	1.34
Cevher Çıkarımı	—	—	—	2.07
Demir Cevheri Çıkarımı	—	—	—	2.08
Kimya Kesimi	—	—	—	1.61

Çimento Kesimi	—	—	—	1.83
Demirli Metalurji	1.89	1.88	1.93	1.97
		(1.75)		
Metal İşleme	—	—	—	1.47
Makina Yapımı	—	—	—	1.50
Metal İşleme ve Makina Yapımı	1.16	1.22	1.40	—
Cam kesimi	1.28	1.90	—	—
Basım Kesimi	—	1.19*	1.43	—
Kâğıt Kesimi	—	1,51*	1.35	—
Tekstil Kesimi	—	—	—	2.12
Pamuklu Kesimi	1.56	1.82	—	2.12
		(1.94)		
Yünlü Kesimi	1.18	1.75	1.97	—
		(1.72)		
Keten Kesimi	1.28	1.81	—	—
Giyecek Kesimi	—	—	—	1.82
Deri Kesimi	—	—	—	1.47
Gıda Kesimi	—	1.36*	1.71	1.76
Sigara Kesimi	1.02	1.21	—	—

Katsayı ile ilgili Sovyet politika tartışmalarının çözümlemesine girmeden önce iki soru ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki başka ülkelerin deneyimleri ile ilgili. Başka ülkelerin deneyimleri ile ilgili karşılaştırılabilir bilgilerin bulunması durumunda, Sovyet katsayılarının yerini belirlemek daha kolay olabilirdi. Burada, bu amaçla yapılan araştırmanın sonucunun ilginç olduğu kadar şaşırtıcı olduğu söylenmeli. Her ekonominin işleyişi bakımından son derece aydınlatıcı olması gereken bu tür bilgilerin yok denecek kadar az olması her halde önemli sayılmalı[23].

İkinci soru, vardiya katsayısının alt-kesimler arasında dağılımının bir mantığı olup olmadığı konusunda; kuşkusuz, bu soru çeşitli alt-kesimlerdeki kullanım düzeyini belirleyen etken bir ögenin var olup olmaması sorusuna gider. Bu bakımdan önemli. Ve bu yönde bir yaklaşım, özellikle kapi-

talist ülkeler deneyimlerinin kısırlığı karşısında, zorunlu da olmaktadır.

Bu amaçla, üç aşamalı bir denemeye girişildi. Her aşama bir diyagramda görülmektedir. İlkinde, çeşitli alt-kesimlerin vardiya göstergesi ile 1928-34 yılları arasında adamsaat başına elektrik enerjisi donatım gösteresi ilişkilendirildi[24]. Seçilen zaman süresi, istatistik bilgilerle sınırlı. Fakat 1937 yılının vardiya katsayısını, 1928-1934 yılları arasındaki elektrik enerjisi donatımındaki değişmeler ile açıklamak deneme için bir zaaf unsuru sayılmamalı. Tam tersine, eğer bir değişken ile diğeri açıklanmak isteniyorsa, **ve etken olabilecek diğer bazı değişiklikler dışarıda bırakılmış** ise, baskın değişkenin kendi etkisini gösterebileceği bir zaman aralığı kullanmak, yöntemsel açıdan gerekli ve geçerli. (110. sayfadaki şekillere bkz.)

Kuşku yok, elektrik enerjisi donatım göstergesi, sermaye yoğunluğunun endeksi olarak seçildi. Zaman aralığı çok geniş değil ise en iyi endeks bu. Denemede elektrik enerjisi, genel olarak enerjiye (mekanik + elektrik) tercih edildi; çünkü elektrik enerjisi yeni biriktirimi ve dolayısıyle yeni ekipmanı yansıtır.

Ortaya çıkan diyagram (Diyagram I), açıklama gücü bakımından yeterli sayılamaz. Fakat oldukça düşündürücü olduğu kabul edilmeli. Katsayıların dağılımında bir düzenlilik olduğunu gösteriyor. Yalnız, kullanımdaki değişmeleri açıklamaktan çok uzak. Bu söylenenlerin anlamı, çizilen her iki doğrunun başka tür üretim yapısına sahip olduğu bilindiğinde daha açıklık kazanır; yukarıya doğru eğim gösteren doğru, takım-tezgâhı ve metal işleme kolu bir yana bırakılırsa, üretim araçları üretimi ile ilgili alt-kesim gözlemlerini birleştiriyor. Aşağıya doğru eğim gösteren doğru ise, tüketim araçları üreten alt-kesim gözlemlerini birleştiriyor.

Sermaye yoğunluğu kullanım dağılımını açıklamak için yeterli ölçüde güçlü bir açıklayıcı değil. Bunun, en azından verimlilik endeksi ile tamamlanması düşünülebilir. Fakat, mutlak rakam olarak verimlilik rakamı eksik.

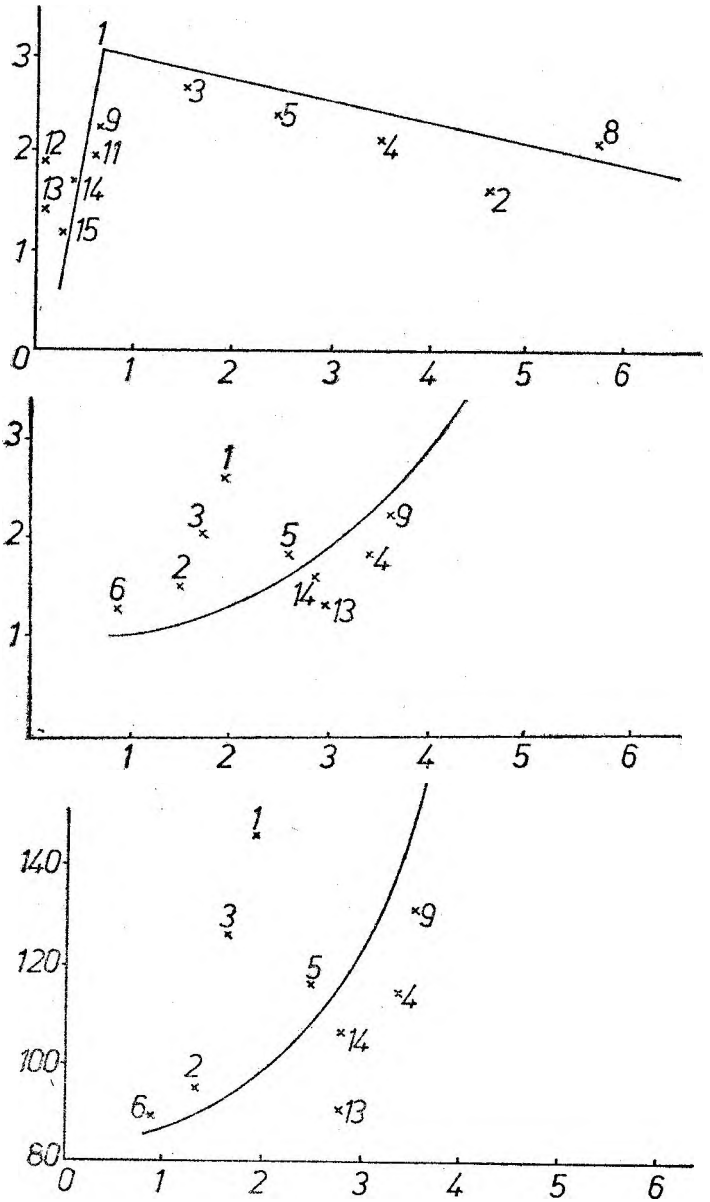
3
2
1
0
1
2
3
4
5
6
1
2
3
4
5
6
8
9
11
12
13
14
15
140
120
100
80

Ayrıca olsa bile kesimler arası karşılaştırmalar için kullanılamaz. Kullanılabilmesi için, değer cinsinden belirlenmesi gerekir. Bu ise karşılaştırmayı büyük ölçüde çarpıtır. Çünkü, fiyatlar kullanılacaktır; fiyatlar, alınan dönemde, değeri yansıtmaktan uzak. Adam başına kilo ile metrenin karşılaştırılamayacağı açık olmalı.

Varolan, 1928—1934 arasında zincirleme verimlilik endeksi. İlk yapılan 1928—34 zincirleme endeksinden, 1928—34 verimlilik artış oranını elde etmek oldu. Aynı kaynaktan, ikinci olarak elektrik enerjisi donatım oranı bulundu. Son olarak da sermaye yoğunluğu artış yüzdesi ile verimlilik artış yüzdesinin oranı hesaplandı. İkinci ve üçüncü diyagramların yatay eksenlerinde kullanılan açıklayıcı değişken bu. Üçüncü diyagramın dikey ekseninde vardiya katsayılarının, 1.70 olan endüstri ortalamasından, sapmaları gösterilmiştir.

Ortaya çıkan ilişkiyi değerlendirebilmek için, kullanılan açıklayıcı değişkenin ne olduğunu görmek gerekir: İ, sermaye yoğunluğu veya K/N, K, sermayeyi gösterir ve elektrik enerjisi cinsinden ölçülür. N, işgücüdür: işçi sayısı veya adam-saat cinsinden ölçülür. P, emek verimliliğidir veya O/N . O, üretimin yerine geçmektedir; miktar olarak düşünülür. Bu durumda yatay eksenin değişkeni $\triangle İ/İ : \triangle P/P$ dir.

Aynı ilişki verilen bilgilerin ışığında şöyle de yazılabilir:

$$\frac{\frac{\Delta İ}{İ}}{\frac{\Delta P}{P}} = \frac{\frac{\Delta K}{\Delta N}}{\frac{K}{N}} : \frac{\frac{\Delta O}{\Delta N}}{\frac{O}{N}} \longrightarrow \frac{\frac{\Delta O}{\Delta N}}{\frac{K}{N}} \cdot \frac{\frac{O}{N}}{\frac{\Delta O}{\Delta N}} = \frac{\Delta K.O}{\Delta O.K} = \frac{\frac{\Delta K}{\Delta O}}{\frac{K}{O}}$$

Demek olmaktadır ki, yatay eksenin değişkeni sermaye-üretim oranındaki artış büyüdükçe, vardiya katsayısının ölçüt olduğu kullanım düzeyi yükselmektedir.

Yalnız herhangi bir yoruma girişmeden önce, bazı yanılgılardan kurtulmak zorunlu görülüyor. Birinci konu; çokça yapıldığı gibi, sermaye-üretim oranı, sermaye yoğunluğunun göstergesi değil[25]. Bu ikisini birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü, bu iki kavramın birbirinden farklı oluşları bir yana ikisinin daima aynı yönde gelişme gösterecekleri de kabul edilemez[26].

İkinci konu: Vardiya katsayısı ve sermaye yoğunluğu ilişkisi ile ilgili. Bu ikilinin de birbirinden ayrı tutulması; vardiya katsayısının, sermaye yoğunluğunu belirleyen etkenlerden sayılmaması gerekli. Bunun için yeterli neden var: Bir kez üretim süreci vardiya sayısı ile birlikte değişmez. Vardiyalı veya değil, her çalışmada aynı miktarda işçinin aynı makinayı kullanması anlamında üretim sürecinde bir değişme görülmez. İkincisi, örneğin, ikinci vardiyanın da tam kadrolu olduğunu, dolayısıyla aynı derecede etken olduğunu düşünmek mümkün. Bu durumda, ikinci vardiyayı eklemek ile işçi başına verimlilik etkilenmiş olmamakta. Fakat eğer, vardiya katsayısının sermaye yoğunluğunu etkilemesine imkân verilecek olunursa, sermaye yoğunluğu yarıya düşmüş olacaktır. Bu ise sermaye yoğunluğunu güvenilir olarak kullanılabilir bir kavram olmaktan çıkaracaktır[27].

Ayrıca, sermaye yoğunluğu **özünde** işletme ölçüsünde kullanılabilir bir kavram. Kesim veya bütün ekonomi ölçüsündeki etkileri, firma ölçüsündeki etkilerinin uzantısıdır. Halbuki, kullanım düzeyi **daha çok** ekonominin bütününün özellikleri ile sınırlı. Örneğin, bir kapitalist ekonomide vardiya katsayısının yükseltilmesi, üretim araçları üreten kesimlerdeki kapasitenin kullanımı sorununu ortaya çıkarır[28]. Bu ise bütün ekonomi için, bir ölçek ve pazarın büyüme sorunundan başka bir şey değildir: «Sunmuş olduğumuz deliller bir bütün olarak alındığında söyleyebiliriz ki, ölçek sınırı kesin olarak, sermaye kullanımını etkileyen tek öge değilse de, (ögeler içinde) pekâlâ en önemlisi olabilir»[29].

Bu yüzden, vardiya katsayısını örgütsel bir gösterge olarak almakta yarar var. Şu anlamdaki, vardiya katsayısı bir ekonominin sermaye kullanımında karşılaştığı, akılcı olmayan (irrational) gelişmeleri yenmede gösterdiği başarının ölçüsüdür. Başka bir deyişle, **geniş anlamda** örgütsel bir endekstir[30].

Bu durumda, sermaye-üretim oranı yükseldikçe kullanım düzeyinin artışını örgütsel bir olanağın bir ekonomik mantık içinde kullanılması biçiminde anlamak gerekmektedir. Yalnız burada da başka ekonomik olanak ve etkenlerin varlığı söz konusu edilmelidir. Sovyet düzeninde, ölçek sorununun kapitalist ekonomide olduğuna benzer bir pazar sorunu yaratmayacağı açıktır. Bu konu ileri kesimlerde ayrıntıları ile tartışılacaktır. Fakat, ekonomik etkenler bununla bitmez. Özellikle ham madde ve yakıtın gerekli ölçüde sağlanması zorunlu olur.

Ham madde ve yakıt etkeninin varlığı, bulunan ilişkinin istatistik açıdan bütünüyle güvenilir olmamasından da anlaşılmaktadır. Başka bir değişle, eğer ilişkinin geçerli bir mantığı var ise, ham madde ve yakıt sorunu yüzünden bu mantık tam olarak görülmemektedir. Ancak diğer etkenlerde gözetildiği takdirde ilişkiyi daha açıkça görmek mümkün olabilir*.

Bu koşullar içinde söz konusu ilişki nasıl yorumlanır? Bir cevap için yine yatay eksendeki değişkene bakmak gerek: $\triangle İ/İ : \triangle P/P$. İlişki mekanizasyon esnekliğinin tersini vermektedir[31]. Mekanizasyon esnekliği, $\triangle P/P : \triangle İ/İ$

---

* Nitekim, bu satırların ilk yazılışından iki yıl sonra yayımlanan bir çalışma, Batı Pakistan istatistiklerini kullanarak, istatistik olarak güvenilir sonuçlar elde etmektedir.

$U = 28.99 - 0.358\ M + 0.251\ X + 3.747\ K/Y + 0.305\ S$

(0.074) (0.080) (0.774) (0.094)

U = Kullanım endeksi, M = Rakip ithalât, X = İhracat

K/Y = sermaye-üretim oranı, S = Ortalama firma büyüklüğü

G.C. Winston: Capital Utilization in Economic Development Economic Journal, March 1971, s. 42.

olarak tanımlanmıştır. Değişken büyüyor ise, başka deyişle sermaye-üretim oranında artış büyük ise, mekanizasyon esnekliği küçülmüştür, demektir. Bunun da anlamı, görece olarak bu alt-kollarda sermaye yoğunluğundaki artış, gittikçe azalan ölçüde verimlilik artışına yol açmaktadır.

Söylenenden, daha önce burada mekanizasyon esnekliğinin yüksek olmadığı anlamı çıkmaz. İlk önce, bu olanaklardan yararlanılmış olması gerekir. Bunun sonucunda, artık kullanım düzeyini arttırmanın akılcı bir yol olarak görünmesi mümkündür. Öyleyse bundan böyle, kullanım düzeyinin arttırılması ön plana çıkacaktır. Kapitalist ülkelerle ilgili sürecin de böyle bir mantığı vurguladığı görülüyor. Firmalar ilk kez, mekanizasyon düzeyini arttırarak genişleme yolunu seçiyorlar. «Sonradan kullanımın, genişlemeyi kontrol eden baskın ilke işlevini üzerine aldığı bir noktaya erişiliyor; çünkü; artık köklü teknik yeni-uygulamalar (innovation) ile (genişlemeyi) sürdürmek mümkün ve kârlı olmaktan çıkmıştır»[32].

Bu söylenenleri, bir eğilimin belirtisi olarak almak gerekir. Söylenenlere gerektiğinden fazla anlam vermek, ilişkiyi abartmak olur. Ayrıca bununla, kullanım düzeyini belirleyen ögelerle ilgili düğümün çözüldüğü ve dolayısıyla kullanım düzeyi konusunda en ilginç soru ve cevabın bulunmuş olduğu sanılmamalıdır. Sorulacak çok daha can alıcı sorular var. Örneğin, vardiya katsayısı ile ölçülen kullanım düzeyi neden, diyelim, 1937 veya 1940'da bulunduğu yerde kalmıştır; neden daha yukarlara çıkartılamamıştır? Varılan düzeyin, kapitalist ülkelerdeki uygulama ile karşılaştırıldığında çok yüksek olduğu söz götürmez. Fakat, yukarıdaki tartışmada da değinildiği gibi kapitalist sistemin kendi mantığının gerekleri, böylesine bir örgütsel fırsattan yararlanılmasına imkân vermemektedir. Bu, açık. Öte yandan, Sovyet sisteminin özellikleri, bu olanağı getiriyor. Bu da, açık. Yalnız, eğer böyle bir örgütsel olanak varsa, neden ortalama iki vardiya yerine ortalama üç vardiya uygulanamıyor, sorusu ortadadır. Bu sorunun cevabı açık değil. Ve bu soru, en azından örgütsel özgürlüğün aç-

mış olduğu olanaklardan yararlanmadaki mantığın araştırılması kadar can alıcıdır.

Bu soruya, bütünüyle inandırıcı bir cevap bulunabileceği iddia edilmemektedir. Belki, bazı ipuçları getirilebilir. Bunun için, uygulamanın öyküsünü, politika tartışmalarını sistematik olarak görmek gerekir.

Elde kesin olmayan bilgilere göre, Devrim-öncesi Rusya'da 1913 yılında ortalama günlük çalışma süresi 9.7 saat idi. Fakat bazı işletmelerde 11—12 saati buluyordu. Ekim Devrimi ile birlikte günlük çalışma süresi 8 saate indirildi. Yalnız uygulamadaki çalışma süresi daha kısa oldu. «Fazla çalışma (over-time) ile birlikte gerçek günlük çalışma 1923'te 7.8; 1924'de 7.8; 1925'de 7.6; 1926'da 7.5 saattir; bunlardan günlük fazla çalışma, ortalama olarak, 1923'de 0.25 saat; 1924'de 0.19; 1925'de 0.18; 1926'da 0.17 saattır»[33].

Devrim öncesinde, yasaların imkân verdiği günlük maksimum çalışma süresi, 11.5 saat. Bu, 67,5 saatlik haftalık çalışma süresine dönüşüyor. Devrimle birlikte 8 saatlik maksimum günlük çalışma süresi ile haftalık yasal çalışma süresi 46 saate inmiş oluyor. Böylece, 3040 saatlik yıllık yasal çalışma süresi, %27 düşüş ile 2206 saat olarak değiştiriliyor[34].

Bütün bu gelişmelerin sonucu aşağıdaki tabloda özetlenmektedir[35].

Kullanım IX: Çalışma Süresi

Yıllar	Yılda Çalışma Günü	Çalışılan Gün Sayısı	Yılda Kullanım Kat Sayısı (yüzde)	Günlük Çalışma süresi (Fazla-Çalışma dahil, saat)	Yılda Çalışılan Saat
1913	278	257.4	92.7	10.0	2574
1920/21	300	219.5	73.2	7.8	1712
1921/22	300	254.2	84.2	7.8	1983
1922/23	299	262.4	87.8	7.8	2047

1923/24	296	262.5	88.4	7.8	2048
1924/25	298	262.1	88.0	7.6	1992
1925/26	301	259.8	86.3	7.5	1949
1926/27	300	262.8	87.3	7.4	1945

Görüldüğü gibi yılda çalışılan saat Devrimden sonra azalmıştır. Bu böyle iken, 1928 yılı başından itibaren bütün endüstride 7 saatlik çalışma süresinin uygulanmasına başlanacağı ilân edilir. İlân edilen, 7 saatlik çalışma süresinin bütün endüstriye uygulanacağıdır. Çünkü, bazı altkollarda bu uygulama daha önceden başlamıştır. Tekstil, bunlardan biri.

Tekstildeki uygulama yeni politikanın motiflerini göstermesi bakımından oldukça öğretici: «7-saatlik çalışma gününe geçiş tekstil endüstrisinde başladı; fakat bu, tekstil endüstrisinde verilen görevin en kolay olarak gerçekleştirilebileceği (düşüncesi ile) açıklanamaz. Tekstil fabrikalarının 7 saatlik çalışma gününe zorunlu olarak geçişi ekonomik endişelerle dikte edilmiştir: Tahıl arzını arttırabilmek için tekstil endüstrisi, mevcut ekipmanların maksimum kullanımını sağlayarak üretimini hızla arttırmak zorunda idi. Bu koşullar altında, üç-vardiya çalışmasına geçişi zorlamak ve bununla birlikte daha kısa çalışma gününe geçmek gerekli olmuştur»[36]. Bunun sonucu olarak da, özellikle üç-vardiyalı çalışan fabrikaların yüzdesi artmıştır[37].

Kullanım X: Pamuklu Tekstil Fabrikalarının Vardiya Sayısına Göre Dağılımı

	1— Vardiya	2— Vardiya	3— Vardiya	4— Vardiya
8 — saat çalışan Fabrikalar	4.3	87.5	7.2	1.0
7 — saat çalışan Fabrikalar	1.1	30.8	66.9	1.2

Aynı kaynaktan alınan aşağıdaki tabloda görüleceği gibi, günlük çalışma süresinin tek olumlu etkisi 3 vardi-

ya ile çalışan fabrikaların yüzdesini artırmak değil. Aynı zamanda her vardiyanın doluluk durumunu da olumlu olarak etkiler. Doluluk durumu ileride görüleceği üzere, kullanım ile ilgili ayrıntı düzeyinde fakat önemli göstergedir. Eğer, ikinci ya da üçüncü vardiyalarda çalışanların sayısı, en kalabalık vardiyaya göre önemli ölçüde az ise, bunun gideri artırmak yönünde ciddi uzantıları olur. Tablo XI, bu açıdan da olumlu gelişmeleri vurgulamaktadır.

Kullanım XI: Pamuklu Tekstilde Her Vardiyadaki İşçilerin En Kalabalık Vardiyadaki İşçi Sayısına Oranı

	İki Vardiya Uygulayan Fabrikalar	Üç Vardiya Uygulayan Fabrikalar	
	İkinci Vardiya	İkinci Vardiya	Üçüncü Vardiya
8 — saat çalışan Fabrikalar	96.2	94.8	53.4
7 — saat çalışan Fabrikalar	97.5	96.7	93.4

Bu şekilde vardiya sayısını artırarak kullanım düzeyini yükseltirken bir önemli «gider» ortaya çıkabilir. Bu, gece çalışmasıdır. Bazı işçilerin gece çalışmaları gerekir. Burada da bazı işçilerin gece çalışmayı istemiyecekleri düşünülebilir. Aslında bu ilk bakışta doğrudur. Fakat sadece ilk bakışta. Çünkü, bazı işçilerin gece çalışmak istemeyişlerinin nedeni, gece çalışma ve yaşantısının her bakımdan «mahrumiyet» ile dolu olmasıdır. Yalnız, gece çalışması ve yaşantısının mahrumiyet olmasının gece çalışmasının bir ilke olmayışından ileri geldiği unutulmamalıdır. Eğer gece çalışması bir ilke olursa, mahrumiyetler de ortadan kalkar. Bir ülkede çalışanların yarısının gündüz, yarısının gece işe gittiğini düşünmek mümkün. Bu durumda, gündüz için kurula gelmiş kolaylıkların aynını gece için de hazır etmek işten bile değil. Aynı kolaylık ve canlılık sağlanabilir.

Demek oluyor ki, işçilerin gece çalışmak istemeyecekleri düşüncesi, gece çalışmasının işçiler bakımından prensip olarak reddedilmesinden ileri gelmez. Temel neden, gece çalışmasının bir ilke olmaması.

Kaldı ki, 7—saatlik çalışma günü ile üçüncü vardiya ciddî olarak uygulamaya konduğunda **gece çalışması cinsinden** giderlerde önemli bir artışın olmadığı görülüyor. 8—saatlik fabrikalarda bütün işçi başına ortalama 0.53 saat gece çalışması düşerken, 7—saatlik fabrikada ve dolu üçüncü vardiya yapılırken, ortalama gece çalışma süresi 1.07 saata çıkıyor. Ayrıca, günde 3—5,5 saat gece çalışan işçilerin oranı, 8—saatlik fabrikalardaki yüzde 0.3 den, 7—saatlik fabrikalarda 36.6 çıkarken; günde 6—8 saat gece çalışanların yüzdesi 7.4'ten 1.8'e düşüyor.

Gece çalışması ile ilgili durum bu. Fakat gece çalışmasının psikolojik yükünden daha anlamlı özellikleri var. Örneğin, verimlilik. Gece çalışmasında verimliliğin düşüp düşmeyeceği sorusu ortada. Eldeki bilgiler[38] verimlilik açısından, gece çalışması sürekli olmadığı sürece, bir fark olmadığını gösteriyor. Başka bir deyişle, eğer gece çalışması peryodik olarak, gündüz çalışması ile değiştiriliyorsa gece ve gündüz çalışmalarının verimliliklerinde önemli bir farklılık olmuyor.

Yalnız bu söylenenler ancak ceteris paribus koşulları altında geçerli. Eğer vardiyalar aynı koşullar altında çalışmıyorlar ise, verimliliğin de farklı olmasını beklemek gerek. Uygulama, vardiyalar arasında önemli ayrılıklar olduğunu göstermiştir. Bunların çeşitli nedenleri var.

Bir kez, tekstil kolunda 7—saatlik çalışma günü ve dolayısıyla vardiya artırımı öylesine bir acele ile uygulamaya kondu ki, birçok işletme gerekli hazırlıkları yapmak için zaman bulamadı. Ayrıca, yeni vardiyalarda çalıştırılan işçiler genellikle yeni ve daha az becerili işçiler oldu. Buna ek olarak, ikinci ve üçüncü vardiyalarda, özellikle teknik personel kullanımında güçlükler ortaya çıktı[39]. Daha önemlisi, üçüncü vardiyada kullanılacak ham madde hem nitelik ve hem de nicelik bakımından yeterli olamadı[40]. Bu-

nun dışında, Sovyet devriminde ve endüstrileşmesinde önde gelen kişilerden biri olan Kuybişev'in 1930 yılında ısrarla vurguladığı bir olgu daha var: Sorumlu bir kişi olarak Kuybişev vardiya katsayısını ikiye çıkarmak için çaba harcar. Böylece, birdenbire üretimin %25 artırabileceğini açıklar. Bunu yapabilmek için yenilenmesi gerekli saydıkları arasında, bazı 'dar boğazları' (uzkoe mesto) kaldırmaya yönelik sermaye yatırımlarından söz eder[41]. Bunlar yapılmadığı takdirde verimliliğin vardiyadan vardiyaya değişmesi ve daha açık bir deyişle düşmesi kaçınılmaz olur. Bunun, tam olmamakla birlikte, bir göstergesi sonraki vardiyaların doluluk düzeyi ile ilgili bilgilerdir. Tablo XI de, 7—saatlik çalışma süresi ve dolayısıyla üçüncü vardiya uygulamasının başlangıcındaki durum görülmektedir[42].

Kullanım XI: İki ve Üç Vardiya Sistemlerinde Vardiyaların Doluluk Düzeyi

(En Kalabalık Vardiyanın İşçi Sayısına Oranla)

	İki Vardiya Sistemi		Üç Vardiya Sistemi		
	Birinci Vardiya	İkinci Vardiya	Birinci Vardiya	İkinci Vardiya	Üçüncü Vardiya
Bütün Endüstri	100	80	100	80	61
Porselen-Fayans	100	68	100	80	70
Cam (Şişe)	100	78	100	90	85
Petrol (çıkarım)	100	77	100	84	71
Demirli Metalurji	100	46	100	89	83
Demir-dışı Metalurji	100	72	100	91	7
Temel Kimya	100	88	100	89	82
Kâğıt	100	71	100	89	82
Elektrik Santrali	100	67	100	88	81
Kömür	100	80	100	82	53
Demir Cevheri	100	73	100	81	69
Metal İşleme	100	69	100	83	67
Makina Yapımı	100	38	100	54	35
Deri	100	58	100	42	27
Pamuklu Tekstil	100	96	100	94	55

Yün	100	96	100	93	67
Keten İşleme	100	92	100	94	53
Giyim	100	80	100	95	88

Tablo XI, üç-vardiya düzenini, genelleme aşamasının başındaki durumu göstermektedir. Daha önceki tartışma ise, vardiya artırımında ortaya çıkacak güçlükler ile ilgili idi. Çeşitli vardiyaların doluluk düzeyi konusunda ileriki yıllara ait bilgiler elde edilmedi. Yalnız bütünüyle vardiya katsayısı konusunda daha önce ayrıntılı bilgi verilmişti. Bunlar toplanırsa endüstri ortalamasının Birinci Beş Yıllık Planın sonunda 1.73'e ulaştığı görülüyor. Fakat daha sonra, 1933'de 1.70'e; 1935'de 1.61'e; 1936'da 1.66'ya ve 1937'de 1.70'e düştüğü saptanıyor[43]. Bunun anlamı, bu zamanlarda üç-vardiya kullanımının hâlâ ilke olduğu hatırlandığında, doluluk düzeyinin düşmekte ve/veya dalgalanmakta olduğudur.

Böylesine bir durum, şöylesine bir özetlemeyi zorunlu kılıyor: Sovyet düzeni, vardiya yolu ile kullanım düzeyini artırmak için bir örgütsel fırsat yaratmaktadır. Yalnız, örgütsel kolaylığın altında ekonomik bir dayanak var: «Kapitalist üretim biçiminin çelişkilerinin ortadan kaldırılması, üretim araçlarında maddeleşmiş insan emeğinin daha etken olarak kullanılması ve tutum sağlanması için istisnaî imkânlar yaratır. Çok iyi bilinir ki bir kapitalist, çalışan canlı işgücüne oranla, ölü ve maddeleşmiş emeğe daha tutum ile yaklaşır. Fakat yine de, kapitalist düzenin kendisi, özel olarak sınırlı satın alma gücüne sahip emekçileri, çalkantılı dalgalanmaları, anarşisi ve üretim araçlarındaki özel mülkiyeti ile, mevcut ekipmanların daha çok çalıştırılma ve kullanımını olanaksız yapar»[44]. Başka bir deyişle, vardiya çalışmasını artırabilmek için ek vardiyanın meydana getireceği üretimi realize etmek, başka yerde kullanabilmek gerekir. Eğer bu yapılmıyorsa, bırakınız ek vardiyayı, tek vardiyada bile tam kullanım sağlanamaz. «1929 yılında, işletmelerin görece olarak yüksek bir düzeyde çalıştırıldığı bir yılda, Alman endüstrisinin üretici gü-

cünün kullanımı, bütün olarak, (kapasitenin) yüzde 67.4'ünü buluyordu.

Burada bu hesabın üretici aygıtın bir vardiya çalışmasına göre yapıldığına dikkat edilmelidir. İşletmelerin üretici kapasitesinin iki veya daha çok vardiya çalışacakları varsayımından hareketle yapılacak hesap, üretici aygıtın önemli ölçüde daha düşük bir oranla çalıştığını gösterecektir... (Nitekim üç vardiya esasına göre yapılan bir hesap) mevcut üretim kapasitesinin yüzde 67.4 oranda değil, ancak yüzde 20.9 oranında kullanıldığını gösteriyor»[45].

Yalnız sosyalist düzen kurulur kurulmaz bütün kolaylıkların kendiliğinden akmağa başlayacağını da düşünmemek gerekir: «Sosyalist ekonomi düzeninin istisnaî üstünlükleri kendiliğinden, durmadan ve devamlı bir mücadele vermeksizin gerçekleşemez.

Sosyalist zenginliğin daha çok artması ve çoğalması için ekonominin büyümesinde kullanılabilecek bütün açık ve kapalı rezervlerin harekete getirilmesi için her gün mücadele zorunludur»[46]. Burada söz konusu mücadele, yaratılan üretimin başka kesimlerde kullanılmasının sağlanması ile ilgili. Bu ise, alt kollarda uygulanan teknolojinin yeni kapasiteler yaratmayı zorlamaması ile mümkündür. Başka bir deyişle uygulanan teknolojinin ölçeğinin ve bölünmezlik sınırının, yeni yapımlar yerine daha uzun kullanma imkânı vermesi gerekmektedir. Tartışmanın bu yanı, şimdilik burada bırakılabilir.

Sadece ek vardiyanın yaratacağı ürünün realize edilmesi ile sorun çözülmüyor. Ek vardiyanın uygulandığı altkesim, üretim araçları ve bunun içinde de bağlı sermaye üretiyor olabilir. Bu durumda, ek vardiya başka kollarda ek yatırım, demektir. Bunun yapılabileceği varsayılabilir. Fakat bunun yapılması ile çözüm sağlanmış olmaz: «Sp ve Su'yu (Fel'dman'ın deyimi ile üretim ve tüketim araçları üretimi kesimlerinde sermaye kullanımının etkenlik göstergeleri) yükseltmek, genellikle dönüşen sermayenin arttırılmasını zorunlu kılar»[47]. Burada söz konusu olan yalnızca tarım kökenli ham maddelerin sağlanması değil. En-

düstrinin de kendi içinde yaratmış olduğu ham madde üretiminin uygun oran ve nicelikte elde edilmesi gerekir.

Bu tartışmanın ışığı altında, sonraki vardiyalarda verimliliğin durumunu, uygulamada görüldüğü biçimde, tekrar ele almak gerekiyor. Yukarıda işaret edilmiş olduğu gibi, eğer ceteris paribus koşulu geçerli ise, verimlilik vardiyadan vardiyaya değişmeyecektir. Fakat gerçekte, «şaşırtıcı olmayan bir biçimde üçüncü vardiyanın işgücü verimliliği, gündüz vardiyasında işçi başına ürünün yüzde 60—70'ini geçmemiştir»[48]. Bu ceteris paribus koşulunun işlemediğini gösteriyor. Bunun sonuçu olarak da, 1930'ların sonlarına doğru üçüncü vardiyadan kurtulma önlemlerinin araştırılması şaşırtıcı olmuyor. İkinci büyük savaşın Sovyet sınırlarına yaklaştığı sırada, SSCB Yüksek Sovyeti Presidium'unun almış olduğu bir karar bu olanağı sağlıyor. Karara göre, günlük çalışma süresi tekrar 8 saate yükseltiliyor; haftada 7 gün çalışma ilkesi getiriliyor ve işçilerin bir işletme veya bir kurtuluştan diğerine geçme özgürlüklerine sınır konuyor. Sonuç olarak da «8—saatlik çalışma düzenine geçiş, birçok durumlarda daha az etken olan üçüncü vardiyanın tasfiyesini kolaylaştırıp üretimi azaltmak bir yana, artırarak, iki-vardiya çalışma düzenine geçişi sağlıyor»[49].

1940'ların başında sorun ve sorunun boyutları şöyle görünmektedir: «Emeğin, günde 8 saat haftada 7 günlük çalışma düzeninde örgütlenmesinin temel sorunlarından biri, üç-vardiya işletmelerinin, iki-vardiyalık çalışmaya geçişidir. Gündüz vardiyası ile karşılaştırıldığında, üçüncü vardiya daha az etken görünmektedir ve (elektrik santralleri, metalurji tesisleri gibi) sürekli çalışan işletme ve atölyelerin dışında üç-vardiyalı çalışma üretim açısından kendini haklı göstermemiştir:

1) Üç-vardiya çalışan işletmeler, ekipmanları tam olarak kullanmamış; sadece iki vardiya süresince çalıştırmıştır.

2) Üç-vardiya çalışması, ekipmanların zamanında ve iyi bir biçimde tamirine imkân vermemektedir.

3) Üçüncü vardiya, mühendis-teknisyen yönetiminden hemen hemen yoksundur.

4) Üçüncü ve gece çalışan vardiyalarda işgücü verimliliği ve üretimin niteliği, gündüz çalışılan vardiyalarınkinden düşüktür; bu da, işletmenin genel verimliliğini düşürmektedr.

5) Üç-vardiya çalışmasında, elektrik enerjisi verimsiz bir biçimde kullanılmakta, genel harcamalar önemli ölçüde yükselmektedir»[50].

KULLANIM

Şimdiye dek bu kesimde yapılmış olan tartışmalar, ancak ekipmanın kullanımı ile bağlantılı olduğu sürece anlamlıdır. Gerçekten de, çalışma süresi ve benzerleri üzerindeki her tartışmanın ekipman kullanımı ile ilgili tartışmayla beraber gittiği görülür. Fakat tartışmanın beraber gitmesine karşın, vardiya ile kullanım ilişkisi, ilk bakışta sanılabileceği kadar açık ve tek yanlı değil. Şu anlamda; vardiyada artış, her zaman kullanımda artış anlamına gelmez. Örneğin, 1937 yılında pamuklu tekstil kolunda, işçi sayısı cinsinden belirlenmiş vardiya katsayısı 2.16 iken, kullanılan ekipmanlar cinsinden ölçülmüş vardiya katsayısı 2.82 olarak görülmektedir[51]. Ayrıca vardiyadaki değişme, kullanım düzeyinde değişmeye yol açacağı gibi, yeni kapasite yaratılmasını da gerektirebilir: «Üretimde dar boğazların belirlenmesi sorunu, işletmelerin iki vardiya düzenine geçişleri ile sıkıca bağlıdır. Bu (iki-vardiya düzeni), özellikle elektrik santralleri gibi birçok (yeni) kapasitenin üretime konmasını, işletmelerin eksik ekipmanlarının tamamlanmasını ve (mevcut) ekipman ve insan gücünün doğru bir biçimde kullanımını gerektirir»[52].

Görüldüğü gibi, kullanım düzeyini artırmak her aşamada kapasiteye yeni (ekipman) eklemeleri zorunlu kılmaktadır. Bunun anlamı bir fabrika ve tesis içinde ekipmanlar arasında bitmek bilmeyen bir dengeleme sorunu olduğudur. Dengesizlik bir kuraldır ve dengesizliği giderme

yönündeki her çaba başka bir düzeyde yeni bir dengesizliğe yol açmaktadır. Bunu tersinden de okumak mümkün: Bazı ekipmanların kullanım düzeyini artırmak için yeni eklemeler gerekir. Fakat bu, yeni eklenen kapasitenin tam kullanılabileceği anlamına gelmez*. Başka bir deyişle endüstrileşme süreçi dengesizliği gidermek için dengesizlik yaratmaktan başka bir şey değildir.

Bu yüzden, vardiya ve çalışma süresi bilgisinden sonra, kullanım düzeyinin gelişimini gözden geçirmek yararlıdır. Başlangıç olarak, bilinen bir durumun şimdiye dek verilmiş bilgiler ile özeti şöyledir: 1920'de sayım-endüstrisindeki üretim, savaş öncesi düzeyin yüzde 14.1'i kadar. Bu, çeşitli kolların ortalaması. Bazı kollarda ve özellikle üretim araçları kollarında üretim düzeyi ortalamanın çok altında. Örneğin, demirli metalurjide yüzde 3.5 çevresinde. Tüketim araçlarında daha yüksek; tahıl üretimi yüzde 52'ye ulaşmış. Fakat, tarımda teknik (endüstriyel) bitkilerin ulaştığı düzey yine de düşük: Şeker pancarı yüzde 7.8; pamuk yüzde 3.3. Bütün bunların sonucu olarak, demiryolu nakliyatı yüzde 16.5'i buluyor[53].

NEP'in amacı, herşeyden önce kullanım düzeyini artırmak. NEP'i çok kısa bir zaman aralığı ile önceliyen Goelro planının da ilk amacı bu. Her ikisinde de kısa zamanda meyveler toplanıyor. Elektrik enerjisinde çok az kapasite eklemeleri ile hızlı bir kullanım düzeyi artımı görülüyor[54]. 1923 yılında, kömür çıkarımında savaş-öncesi kullanım düzeyinin %30—60'na ulaşılıyor. Bir yıl önce Donbass madenlerinde kullanım düzeyi sadece yüzde 14'e ulaşmıştı. 1922'de petrol endüstrisinde yüzde 53.1'lik bir kullanım elde edilebiliyor.

Doğrudan doğruya kullanım yüzdelerine gelince VSNH'nin 1922/23 üretim programından şu bilgiler sağlanabiliyor: Petrograd makina tröstünde, yüzde 12—15;

---

* Birinci kesimde çizilen çerçevenin ışığı altında söylenenler hiç kimse için şaşırtıcı sayılmamalı. Fakat yeteri kadar inandırıcı görünmez ise, yapılacak iş birinci kesime tekrar bakmak.

Petrograd gemi yapımı tröstünde yüzde 20; Moskova makina tröstünde yüzde 30; Yugostal'da (demir-çelik) yüzde 23; tarımsal makinalar tröstünde yüzde 70[55]. Makina yapım kesiminde aşağıdaki iki tablo zaman içinde kullanım düzeyindeki gelişmeyi göstermektedir[56].

Kullanım XII: Makina Yapımı 1922—1925
(Savaş öncesi kullanıma göre yüzde olarak)

	1922/23	1923/24	1924/25
Makina Yapımı (Nakliyat ve Endüstriyel)	27	37	47
Gemi Yapımı	12	24	25
Tarımsal Makinalar	33	52	105

Kullanım XIII: Makina Yapımı 1925—1928 (yüzde)

	1925/26	1926/27	1927/28
Genel Makine Yapımı (1912'ye göre)	82.2	125	164
Gemi Yapımı (1913'e göre)	47	71	—
Tarımsal Makinalar (1912'ye göre)	132	183	236

Burada bir uyarma gerekiyor. Görüldüğü gibi Sovyet kaynaklarında üretim büyüklükleri, kullanımın göstergesi olarak alınmaktadır. Bu durum, Sovyet tartışmalarına da özge değil. Yalnız böyle bir uygulama, ancak bazı koşulların geçerli olduğu zamanlarda sakıncasızdır. Bunlardan biri, ekipman stokunda önemli bir değişmenin olmaması. İlk zamanlarda bu koşulun varlığından kuşku duyulamaz. İkinci ise, işgücü verimliliğinde önemli sıçramaların olmaması. İlerde görüleceği gibi verimlilik artışı yukarıdaki tablolarda görülen üretim artışını açıklayacak güçte değil. Bu bakımdan yüzde olarak üretim artışını, söz konusu zaman aralığı için bütünüyle sakıncalı bulmak mümkün değil.

Fakat çözümsel olarak, yine de doğrudan kullanım büyüklüklerine başvurmakta yarar var. Çünkü, böyle yapıldığında endüstrileşmenin temel sorunlarından biri, bir kez daha, vurgulanmış olacaktır.

Bununla birlikte, bu tür bilgilerin bol olduğu sanılmamalı. Eğer bol olsa idi, bütün çözümleme böyle bilgilere dayandırılırdı. Bulunabilen bir takım bilgi tablo XIV de veriliyor[57].

Kullanım XIV: Ekipmanların Saat Olarak Günlük Çalışma Süresi

	1913	1927/28	1928/29
Kömür Kesimi	18.2	14.66	14.88
Makina Yapımı	11.3	8.73	8.92
Kibrit	12.2	12.40	14.02
Ağaç İşleme	13.0	10.07	10.48
Pamuklu Tekstil	14.6	14.07	14.11
Yünlü Tekstil	11.9	12.65	12.76
Keten	12.4	12.80	12.86

Tablo XIV'den anlaşılacağı gibi ekipmanların 1928/29 çalışma süresi 1913'deki süreden daha az. 1930 yılında çalışma süresi, 1913'den yüzde 15 kadar daha kısa.

Böylesine bir durum daha önceleri verilen bilgilerle çelişir mi? Aslında çelişmez ve sadece ortaya çıkarılmak istenen özelliğin açıklanmasına yardım eder.

Son bilgi her alt-kesim ile ilgili **ortalama** süreleri vermektedir. Bütün ekipmanları içermektedir. Burada bazı ekipmanların sonuna dek kullanılması mümkün. Diğerlerinin ise daha uzun süre kullanılabilmesi ancak stratejik ekipmanlardaki dar boğazların ortadan kaldırılması ile sağlanabilir. Söylenenlere bir varsayım gözü ile bakılabilir. Fakat bilgiler bu varsayımı destekliyecek yönde: Makina yapımında 1931 yılında bile, çeşitli tesislerde kullanım yüzde 25—70 arasında dalgalanıyor. Bu yüzde hesaplanırken bütün durma ve güçlüklerin normal savıldığını eklemekte yarar var. Leningrad'da 1931 yılında yapılmış bir araştırmaya göre plan hedefleri yüzde 100 gerçekleştirilse bile

bir tesisde kullanım düzeyinin yüzde 30—33 arasında; Stalin metal tesisinde yüzde 45—47 ve gemi yapım tesisinde yüzde 50—55 olabilecekti. Kaynak, bunların hiç birinde plan hedeflerinin gerçekleştirilemediğini söyleyip şunları ilâve ediyor: «Diğer tesislerde ekipmanların kullanım dengesi daha da kötüdür»[58]. Başka bir kaynak, yine 1931 yılında, büyük inşaatlarda, Birlik-İnşaatın 12 tröstünden elde edilen bilgilere göre, makinaların kapasitelerinin yüzde 20—30 çevresinde kullanıldığına işaret ediyor[59].

Bu durumun yıldan yıla tekrar ortaya çıktığı görülüyor. 1936 yılında toplanmış olan takım-tezgâhı gereçleri ve taşlama makinaları kesimi ile ilgili bir teknik konferansta, döner tezgâhlarda (turret lathe) kapasitenin çokçası kullanılmadığı belirtiliyor ve burada kullanımın yüzde 50—60 artırılması karar altına alınıyor[60]. Buna karşılık, örneğin Molotov, Onsekizinci Parti Kongresinde, İkinci Beş Yıllık Plan döneminde elektrik üretim hedefinin yüzde 95; elektrik santralleri yapım hedefinin yüzde 55 oranında gerçekleştirildiğini söylüyor[61]. Molotov'un işaret ettiği olgu tek değil: «Ekonominin bazı kolları için yapılmış hesaplar gösteriyor ki, ikinci planda endüstride üretim artışının en az yüzde 30—40'ı, ekipmanların daha iyi kullanılmasıyla başarılmıştır»[62].

Genel olarak bütün alt-kollarda kendini gösteren bu, bir yandan, makinaların dengelenmesi; diğer yandan, en strateiik makinaların, kullanım planında en önde bir yer tutması sorunu kullanım düzeyini yükseltmede önemli bir teknik sorun olarak ortaya çıkıyor[63]. Bunun dayanaklarından biri şu: Makina yapımı alt-kesimi **görece olarak** düşük vardiva (işgücü) katsayısı verir; yine görece olarak düşük **ortalama** kullanım düzeyi gösterir. Fakat **bazı** makinaların kullanım süresi belki de en uzundur*. Bunun nedeni, ma-

* Kuşkusuz üretim teknolojisi ve tüketim yapısı dolayısıyla, 24 saat durdurulmaması gereken üretim süreçleri var. Birinciye, demir-çelik de yüksek fırınlar; ikinciye demiryolu örnek. Karşılaştırma yapılırken bu özellikler göz önünde tutulmalıdır.

kina yapımının, çok çeşitli süreçleri içeren bir alt-kesim olması. Ve ayrıca kullanılan ekipmanların gittikçe uzmanlaşmış makinayı daha uzun süre kullanmak, onu sık sık başka kullanımlara koymayı gerektirir. Fakat bunun da bir fiyatı var: «Üretilen parçaların (malların) nomenklatura'sı (çeşitlilik listesi) ne kadar çeşitli ise, makina yapımı işletmelerinin ekipmanlarını üç vardiyada dengeli bir biçimde kullanmak o kadar kolaydır. Fakat, ekipmanların tam kullanımına giden bu yol, işletmelerin uzmanlaşma düzeyinin düşürülmesi (despetsializatsiya) demektir. Bütün ekipmanları üçüncü vardiyada kullanmanın (yararlı) etkileri, özellikle makina seri veya kütle imalâtı için kurulduğunda, tek ve az sayıda imalâta uygun kısmî yeniden düzenlemeler ve diğer güçlükler nedeni ile bütün işletmelerde makinanın veriminin düşüşüyle ortadan kalkacaktır»[64]. Bu gözlemlerin son yıllara ait olması, temel ilişkinin kaybedilmesine yol açmamalıdır. Kaldı ki, ilgi dönemi içinde iki kez uzmanlaşma mevcut üretici güçlerinde ötesine götürülmek istenmiştir[65].

İŞGÜCÜ VE MEKANİZASYON

SORUNLAR

Endüstrileşme kararı alındığında, endüstrileşme sorununa, ya işgücü ya mekanizasyon ya da makina parkının gelişmesi açılarından yaklaşılabilir. Bu, bir basit deyiştir; fakat, her zaman kabul edilmez. Soruna, bu üç açıdan biriyle bakılabileceği kabul edilir. Genellikle yadırganan şudur: Hangi bakış açısı seçilirse seçilsin irdelenecek süreç bir ve aynıdır. Bu, bugünkü endüstrileşmenin, bugünün endüstrileşmiş ülkelerinin endüstrileşme süreçlerinde elde etmiş olduklarından daha yüksek bir hızla gerçekleşmesi söz konusu ise, özellikle doğrudur.

Çalışmanın tezlerinden biri, bugünün endüstrileşme süreçlerinin sadece daha yüksek hızları gerçekleştirebileceği değil. Buna ek olarak yeni denemelerin, süreci tamamlayabilmek için daha hızlı bir gelişme yörüngesine oturmak zorunda olduğu. Bu zorunluluk, daha hızlı gelişme zorunluğu, ekonominin yöneticilerinin kapris ya da iradelerinden bağımsızdır. Zorunluluk süreçin kendisinden gelmektedir.

Kuşkusuz, ister yeni kârlı mahreçler arayan veya iktidarını sağlamlaştırmak isteyen tüccar sınıfının, isterse maddî koşullarını düzeltmek veya iktidara yerleşmek durumunda olan işçi sınıfının iradesi, ya da daha doğru koyuşla itişi, endüstrileşme sürecinin ön-gereği, başlatıcısıdır. Benzer koşul olmadan endüstrileşme süreci başlamaz. Fakat bir kez başladıktan sonra, sonradan endüstrileşme sürecine giren ülkelerdeki hız, sürecin kendisi tarafından belirlenir*.

---

* Sovyet Ekonomisinin baş yöneticisi Stalin, Birinci Beş Yıllık Plan'ın başlarında sorunu şöyle koyuyor: «Sorun, bu ülkeyi —Ortaçağ ve cehalet— çizgisinden alıp modern endüstri ve mekanize (makinalı) tarım çizgisine koymaktadır; sorun, gördüğünüz gibi, ciddi ve güç-

Söylenenler, bir varsayım ya da endüstrileşme sürecinin her aşamasında etkili bir parametre olarak kabul edilebilir. Gerçi bu tartışmaya dışardan sokulmuş bir varsayım değildir. Şimdiye dek yapılmış olanlar ve hemen izleyen bölümlerin tartışmaları bunun keyfî bir kabul olmadığını göstermeye yetecektir. Fakat, bu noktada, yüksek hız zorunluluğunu bir varsayım olarak düşünmekte herhangi bir sakınca yok.

Bu çok kısa girişten sonra, sorunun belirlenmesine işgücü ile başlanabilir[1]. Burada söylenecek şudur: İşgücünün bol ve sınırsız olduğu düşüncesi, gelişme süreçinin geri aşamalarındaki ekonomilerin içinde bulundukları koşulları yansıtmaz. Devimsel (dinamik) bir bakış açısında, gerçekçi görünmez. Kuşkusuz, Sovyetler Birliğinde olduğu gibi, endüstrileşmenin ilk aşamalarında, örneğin tarım kesiminde, bir işsizler kümesinin varlığı düşünülebilir. Fa-

---

tür. Karşımızdaki soru şudur: ya en kısa zamanda bu sorunu çözer ülkemizde sosyalizmi güçlendiririz; ya da çözmeyiz ve bizim-teknik bakımdan zayıf, kültür bakımından geri ülkemiz bağımsızlığını kaybeder, emperyalist güçlerin bir oyuncağı haline düşer.»

Kalkınma hızı konusunda da, İktisatçıların Görevleri (1931) adlı yazısında şunları söylüyor: «Bazen hızın biraz yavaşlatılmasının ve hareketin biraz durdurulmasının gerekip gerekmediği sorulmaktadır. Hayır, asla, yoldaşlar. Hızı asla düşürmeyin. Tersine, mümkün olduğu kadar yükseltilmelidir. SSCB'nin işçi ve köylülerine olan sorumluluklarımız, bizden bunu yapmayı ister. Dünya işçi sınıfına olan sorumluluklarımız, bizden bunu (yapmayı) ister.

Hızın yavaşlatılması gerilik demektir. Ve geri olanlar mağlûp edilir. Fakat, biz mağlûp edilmek istemiyoruz. Hayır, istemiyoruz. Eskiden Rusya'nın tarihinde, başka şeylerle birlikte, geri olduğu için devamlı yenilgi vardır. Moğol hanları yenmiştir, Türk beyleri yenmiştir. İngiliz-Fransız kapitalistleri yenmiştir. Japon baronları yenmiştir. İngiliz-Fransız kapitalistleri yenmiştir. Japon baronları yenmiştir. Hepsi, geri (olduğumuz) için yenmişlerdir.»

J. Stalin: **Voprosi Leninizma,** Onuncu basım, 1938, s. 487 ve 445.

kat bu, bitmez tükenmez bir kaynak değil. Tıpkı endüstrileşme sürecinde ileri aşamalara ulaşmış fakat zamanın bir kesitinde bunalım tuzağına düşmüş bir ülkede olduğu gibi sonu olan bir kaynaktır. Yalnız işgücü bol ve sınırsız dendiği zaman, düşünülen bu değil. Batı iktisatında uzun yıllar kullanılabilen bir kaynak varsayılıyor[2]. Eldeki örnek, işgücüne bu biçimde yaklaşımın verimli çözümlemelere götürmediğini gösterir. Eldeki örnek, Sovyet endüstrileşme sürecinde, atılımın hemen başında işgücü sıkıntısıyla karşılaşıldığını ortaya koyuyor.

Gizli işsizler kavramı da verimli olmaktan uzak. Bunun nedeni sadece, uygulamada böylelerini endüstriyel uğraşlarda çalıştırmak için taşıma, konut ve benzerleri gibi giderlerin gerekmesi değil. Buna ek olarak, böylelerini, gizli işsiz oldukları varsayılan uğraşlarda «yapısal» düzenlemeler yapmaksızın başka kesimlere aktarma olanağı olmamasıdır. Bu yapılmadan aktarma gerçekleştirilecek olursa, örneğin tarımda üretimin düşmesi kaçınılmaz[3]. Bu gösterir ki, işgücünü fabrika kapısına getirmenin bir fiyatı var. Fiyatı ödememenin yolu yok. Nitekim Sovyetler Birliğinde restorasyon döneminde tarımsal makinalar üretimine ağırlık verilmesi ve endüstrileşme itişinin tarımda kolektivizasyon süreci ile birlikte başlaması söylenenlerle tutarlı iki olgu olarak görülmektedir.

Mekanizasyonun resme girişi burada olur. Çünkü, her üretim eyleminde gerekli canlı ve somutlaşmış işgücü toplamı, eğer eylem mekanize ise, mekanize olmamış duruma göre daha azdır. Bu, yaygın olması gerekli bir ilke. Yalnız bu ilkeden, mekanizasyon, işgücü kullanımında tutuma yol açtığı ve böyle bir tutum da her zaman istenecek için, bütün üretim eylem ve süreclerinin aynı anda mekanize edilmesi sonucu çıkmaz. Bu sonucu çıkarmak güç. Birçok nedenle. Bir kez, makina üreten kesimlerin kapasitesi sınır getirebilir[4]. İkincisi, uluslararası değişim katsayıları öyle olabilir ki bir noktadan sonra veya bazı üretim faaliyetleri için, mekanizasyon işgücü tutumuna yol açmaz. Mekanizasyonu sağlayacak makineyi, mekanizasyonun

üretimden çıkaracağından daha fazla işgücü ile değiştirmek zorunlu olabilir. Dış ticaretteki değişim oranlarının endüstrileşme sürecine yeni başlayan ülkelerin aleyhine olması mümkün. Bu durumda mekanizasyondan sonraki toplam işgücü, söz konusu üretim eyleminin mekanizasyondan önce gerektirdiği toplam işgücünden fazla olabilir. Çünkü makinayı ithal etmek için, tekellerin egemen olduğu makina üreten ülkelere, çok daha fazla işgücü içeren ürünler satmak zorunluluğu doğabilir.

Ayrıca eğer makinayı elde etmek için tarımsal ürünler veriliyorsa bu değişimin doğasından (tabiatından) gelen başka bir güçlük var, demektir. Gerçi, böyle bir durumun Sovyetler Birliği için geçerli olduğu söylenemez. Çünkü, başından beri Sovyetler Birliği ihracat listesinde yarıbitmiş ürünlerin önemli bir yeri ve ağırlığı olmuştur. Yalnız, ortaya çıkan güçlük temelli ve genel olduğu için üzerinde durulmağa değer. Eğer daha az işçi kullanabilmek için işçinin ücret-malları, beslenme ürünleri makina ile değiştirilecekse, bunun bir sınırı olmalıdır. Makinasız işçi, bazı üretim eylemlerini sürdürebilir. Fakat, beslenme ürünleri olmayan işçilerin bulunduğu bir ekonomide makinalar çalışmaz. Ve endüstrileşme süreçinin eşiğindeki ülkeleri besin ürünleri bakımından birer bolluk ülkesi olarak düşünmemek gerekir. Buna ek olarak, tarımda bir itiş sağlamanın diğer kesimlerden daha güç olduğu kabul edilmelidir. Bunlar yapılırsa, endüstrileşme süreçinde görece olarak en güçlü açıklardan birinin tarımsal açık olduğu ortaya çıkar[5]. Bu ise, mekanizasyon için ayrı bir durak anlamına gelir.

Durum böyle ise, endüstrileşme sürecindeki ekonominin, mekanizasyon hedefleri için bir öncelik listesi olmalı. Bu, kesimler veya süreçlere göre olabilir. Mekanizasyonu, kesimlere göre sıralama konusunda sistematik olarak bir şey söylenemez. İki nedenle. Birincisi, kesimler arası denge ekonomiye verilmek istenen genel yönün bir işlevidir; verilmek istenen genel yöne bağlıdır. Bu yüzden, doğrudan doğruya kesimlerden hareketle bir mekanizasyon lis-

tesi elde etmek söz konusu değildir. İkinci olarak, dünya teknolojisinin ulaşmış olduğu mekanizasyon düzeyi çeşitli kesimlerde başka başka olabilir. Eğer yine kesimlerin önceliğinin, genel yön ile belli olacağı kabul edilirse, sadece dünya teknolojisinin ulaşmış olduğu düzeye bakarak, kesimlere göre bir mekanizasyon öncelik listesi yapılamayacağı sonucu çıkar.

İkinci gözlem, süreçlere göre bir sıralama yapma sorunu ile de ilgili. Fakat bu da, farklı sonuçlara götürür. Amerikalı H. Jerome —ki Endüstride Mekanizasyon adlı kitabı 1930'ların ikinci yarısında, Sovyet tartışmalarında 'kalıcı' (monumental, abidevî) olarak tanımlanmıştır— temel ve fabrika içi taşıma gibi yardımcı süreçlerin mekanizasyon düzeylerinde çok önemli farkların olduğunu ortaya koymuştur. Farklılık niceliksel aşamayı aşıp niteliksel bir özellik kazanmıştır. Şu anlamda: İki süreçte mekanizasyon esnekliği farklıdır; temel süreçlerde yüksek, yardımcı süreçlerde düşük. Dolayısıyla yardımcı süreçlerde mekanizasyonu artırmak, temel süreçlerdeki kadar işgücü veriminin yükselmesine yol açmaz. Bunun neden böyle olduğunu araştırmak, bu çalışmanın konusu değil. Yalnız, söz konusu olgunun vargılarını gözetmemek ve mekanizasyon politikası ile ilgili sonuçları çıkarmamak mümkün olamaz. Endüstrileşme sürecini başlatmış bir ülke, ister sosyalist ve planlı olsun ister kapitalist ve plansız olsun, temel süreçlerde önemli miktarda mekanizasyon uygulamaktan geri kalmaz. Bununla birlikte yardımcı süreçlerde mekanizasyon uygulamasını, endüstrileşme sürecini aksatmaksızın, **bir süre** erteleyebilir[6].

Kuşkusuz, erteleme süresi, endüstrileşme hızının bir işlevi. Eğer oldukça hızlı bir endüstrileşme söz konusu ise kısa bir süre içinde öyle bir aşamaya ulaşılır ki, artık yardımcı süreçlerin mekanizasyonu ihmal edilemez bir özellik kazanır. Yine iki nedenle. Birincisi, işgücü ihtiyacı ile ilgili. Hızlı endüstrileşme, mekanize bir yöntem izlemekle

birlikte endüstrileşme sürecinin başında mevcut işgücü rezervini kısa zamanda bitirmiş olur. Yeni kaynaklar, daha doğrusu, yeni işgücü bulma zorunluluğu ortaya çıkar. Bunun kaynağı, başta yardımcı süreçleri mekanize etmektir. Ayrıca, ikinci olarak, bir fabrika içinde temel süreçler mekanize edilip yardımcı süreçler öylece bırakıldığında, yine bir aşamaya ulaşılırki, artık yardımcı sürecler fabrika içinde iş akımını aksatıcı dar boğazlara yol açar. Özellikle, fabrika-içi taşıma ve montaj gibi yardımcı süreçler için bu gözlem daha çok geçerlidir. Bu durumda, yardımcı süreçlerin mekanizasyonu kaçınılmaz olur. Ulaşılan aşama, Sovyet tartışmalarında kompleksnaya mekanizatsiya (kompleks, bütün mekanizasyon) olarak adlandırılmıştır.

Kimileri, endüstri sürecini başlatmış ekonomilerdeki mekanizasyon atılımını, becerili işgücü ihtiyacını hafifletici bir girişim olarak görmek isterler. Bu eğilimin altındaki politika yargısı şudur: Endüstrileşmek için mekanizasyon düzeyini artırmak, daha çok makina kullanmak gerekli değil. Sovyetler, mekanizasyon düzeyini artırmak gibi bir yanılgıya düştüler. Bu yanılgının kaynağı, işgücünün beceri düzeyini artırmada gösterdikleri beceriksizlik. Bu beceriksizliği gidermek için makinaya aşırı ölçüde saldırdılar.

Böyle bir yaklaşımın nedeni değilse bile, önemli dayanaklarından biri Ford'un şu cümleleri olmuştur: «Çeşitli uğraşlarda usta olabilmek için gerekli zaman süresi şöyledir: Bütün işçilerin %43'ü bir günden fazla olmayan bir yetiştirme gerektirir; %36'sı bir gün ile bir hafta (arasında değişen bir süre) ister; %6'sı bir hafta ile iki hafta arası; %14'ü bir aydan bir yıla kadar; %1'i bir ile altı yıl arasında değişen bir yetiştirmeyi zorunlu kılar. Sonuncu iş, tezgâh ve kalıp yapmada olduğu gibi daha yüksek beceri ister»[7]. Fordizmi çekici yapan ögeler arasında bu açıklamanın da yeri büyük olsa gerek. Ford'un kendi işçilerini yetiştirme süresi ile ilgili sözleri Sovyetlerde de büyük et-

kiler yapmıştır. Taylorizm ile birlikte Fordizm itibarlı kavramlar olmuştur*.

Yalnız zaman, Fordizm'in öyle gerçekten mucizeler yapmadığını gösterir. Ayrıca Ford, daha sonraki açıklamalarında, 1922'ye ait bu gözlemlerinin büyük ölçüde abartmalı göründüğünü belirtmekten geri kalmaz. Fakat bütün bunlara karşın, mekanizasyon atılımının altında beceri ihtiyacını karşılayamamaktan gelen sorunlar aranır[8].

Burada, en yumuşak deyimi ile, böyle bir hipotezi başlangıç noktası yapmadan önce, düşünülmesi gerekli sorunlar var. Bir kez, Ford'un işgücü kaynağının her zaman ve her yerde hazır olduğunu varsaymak, aşırı bir iyimserlik olur. Endüstrileşmiş bir ekonomide işgücü kaynağı, ya eskiden çalışıp da ekonomi bir **bunalım tuzağına** düştüğü için işsiz kalanlardır. Ya da daha az verimli işlerden daha mekanize uğraşlara geçme durumunda olanlardır. Böyle durumlarda, söz konusu yetiştirme süresi **beceri birikimine** sahip işgücüne yeni uğraşın özelliklerini tanıtmak için gerekli süredir. İşgücü, başlangıçtan, endüstriyel uğraşlara yatkınlık ve alışkanlık kazanmıştır. Bu önemli bir farktır.

Şu duruma göre: Endüstrileşme sürecine sonradan giren ekonomilerde en belirgin kaynak tarımsal uğraşıları bırakanlar olmaktadır. Klasik endüstri devriminden önemli ölçüde ayrı olarak, böyle ülkeler uzunca sayılabilecek bir süre el zanaatları ve özellikle küçük işletmelerin üretimini sürdürmektedirler. Küçük işletmelerin üretim yapısını, büyük ve modern işletmelere uydurmaya çalışmaktadırlar. Bu yüzden zanaatkârlar, becerili bir işgücü kaynağı işlevi görmemektedirler[9].

Önemli kaynak, **fabrika disiplinine** alışmamış, endüstriyel uğraşlarda herhangi bir beceri kazanmamış tarımsal kökenli işgücü olunca, endüstrileşme sürecinin bir beceri

---

* Hatırlatmakta yarar var ki, Fordizm denince akla ilk olarak konveyör sistemi gelir. Bundan sonra beceri ihtiyacını azaltıcı sonuçlar söz konusu edilir.

kazandırma sorununu da beraber getireceği tartışma götürmez. Başka bir deyişle, endüstrileşme herhalde yeni beceriler yaratmayı gerektirir. Bunu inkârın mümkünü yok. Fakat buradan, mekanizasyonun böyle bir zorunluluğu ikame edecek bir yöntem olarak görülmesi ve üstelik mekanizasyonun tek motifi olarak bunun alınması ilginç sonuçlar verir.

Belki de sonuç ilginç olduğu için böyle düşünülür. Çünkü böyle bir hipotezden hareket edildiğinde, mekanizasyonun kendinden beklenen işlevi görmemesi mümkündür. Mekanizasyon, mutlak olarak, becerisiz ve becerili emek ihtiyacını azaltır. Burası açık. Fakat görece (nisbi) olarak düşünüldüğünde durum o kadar açık değil. Çok olasıdır ki, görece olarak beceri ihtiyacını artıracaktır. Burada daha kesin bir şey denemez. Bunun böyle olup olmaması, ekonominin içinde bulunduğu başlangıç durumuna ve uygulanması söz konusu teknolojinin yapısına bağlıdır. Eğer gerçekten görece olarak beceri ihtiyacının artacağı varsayılabilirse, **toplam** olarak beceri ihtiyacının yükselip yükselmiyeceği, mekanize edilecek üretim hacmine göre değişir.

Söylenenlerden çıkan genel sonuç: Mekanizasyonun beceri gereksinmesini azaltacağı düşüncesi, gerçekçi olmayacak kadar basit. Gerçi böyle bir düşüncenin doğruluğu, iki uç karşılaştırıldığında söz götürmez. Eğer bir yandan, kütle üretim yöntemi; diğer yandan, bireysel talebe göre, terzilerin yaptığı gibi, üretim var ise kütle üretim yöntemi daha az beceri gerektirir. Fakat böyle uçların karşılaştırılmasına her zaman rastlanamayacağı bir yana; bir hipotez veya kuram da uçların karşılaştırılmasına dayandırılamaz.

Genelden özele geçince eklenecekler var: Eğer mekanizasyon sadece becerili işgücünü azaltmak için yapılacaksa ve örneğin 1920'lerdeki petrol ve madencilik teknolojisi veri alındığında, bu kesimlerin mekanizasyonunun çok sonralara bırakılması gerekir. Çünkü, bu kollarda uygulanacak her mekanizasyon, mekanize edilmemiş üreti-

me göre mutlak ve toplam olarak beceri ihtiyacını artırır. Yine örneğin, Sovyetler Birliğinde bu kollar mekanizasyonun ilk olarak başladığı alt-kesimler olmuşlardır. Ayrıca eğer mekanizasyonla güdülen amaç becerili işgücü yetiştirmek için gerekli harcamalarda tutum sağlamak olsa idi, endüstrileşme sürecine girmiş ülkelerin makina-yapımı alt-kesimine el atmaması gerekir. Makinanın beceri ihtiyacını her zaman azaltacağı varsayılsa bile, makina-yapımı aynı ihtiyacı her zaman artırır[10].

Halbuki söz konusu olan makina-yapımı alt-kesiminin başlatılması değil, en hızlı bir biçimde geliştirilmesi. Herşeyden önce, makina-yapım kolu diğer kollara gerekli mekanize araçları sağlar. Bu yüzden, diğer kollarda mekanizasyon düzeyinin artırılması, makina-yapım alt-kesimindeki gelişmenin hızlandırılmasına bağlı.

Fakat makina-yapım alt-kesimin hızlı gelişmesini gerektiren başka neden var: Makina-yapım teknolojisinin kendisi. Konu ile ilgili bir Sovyet tartışmacı bunu şöyle koyuyor: «Makina-yapımında devrim yapmaksızın, teknolojik devrimi bütün endüstriye götürmek olanaksızdır. Bu, bir ve aynı görevin iki cephesidir»*.

Teknolojinin genel sorunlarına ilk kesimlerde değinilmişti. Ayrıca ileride ayrıntılar üzerinde durulacak. Burada sadece şu hatırlatma gerekli: Yirminci yüzyılın ilk on yıl-

---

* Ve ekliyor: «Makina için talebi, makina üretimini, endüstrinin ne tür ve yapıda makinaya ihtiyacı olacağını bilmeden planlamayınız. Endüstride teknolojik devrimin ve onun daha yüksek bir teknolojik temelde daha ileriye götürülmesinin planlanması, makina-yapımının kurulması ve geliştirilmesi için plan hazırlamanın dayanağıdır. Fakat sonuncu planın gerçekleştirilmesi (de), bütün endüstrinin yeniden— kurulması ve kalkındırılmasıyla ilgili planın gerçekleştirilmesinin dayanağı ve ön koşulu olur. Sorunun karışık yapısı, bütün endüstri ile sıkı bağı, hiçbir yerde makina-yapımıyla olan ilişkide olduğu kadar açık görünmez.»
A. Paşkov: «Balans Promışlennıh Maşin», Planovoe Hozyaistvo, 1930/3, s. 33.

larına gelinceye dek teknoloji büyük ölçüde uzmanlaşmıştı. Fakat, özellikle makina-yapımı kesiminde, uzmanlaşmanın ortaya çıkardığı sorunlar var: «Makina-yapımında ürünlerin çeşitliliği ve tiplerin çokluğu, ilkedir. Burada, standardizasyon ve çeşitlerin azaltılması çabaları, kaçınılmaz bir biçimde, endüstrinin ürünlerinin çeşitlilik yönünden gelişmesi ile ilgili ekonomik ve teknik olarak ispatlanmış (yasallaşmış) eğilimlerle tam bir çatışma ve çelişme durumundadır. Tip 'dizileri' daraltılabilir ve (şu veya bu üretim, dolayısıyla böyle üretimlerde kullanılan makinalar) standardize edilebilir. Bu yapılmalıdır da. Fakat, örneğin sigara ve kömür veya tekstil ve kitap gibi bütünüyle farklı tipteki ürünler için kullanılacak makinalar düşünülmemeli ve yapılmamalı.

Toplumun üretici gücünün gelişmesine paralel olarak, insanlar tarafından üretilen ve kullanılan ürünlerin çeşitliliği artar. Fakat bu çeşitliliğin artması, bütünüyle makina, aygıt (apparatus), enstruman ve insanlar tarafından kullanılan diğer iş araçlarının niteliksel çeşitliliğinin artmasına bağlıdır. Makina-yapımı ve onun planlamasının temel güçlüğü bu çeşitlilikte yatar»[11].

Soruna çözüm, aynı tartışmalarda yer almış birisinin sonraki çalışmalarının birinde açıklık kazanır: «Makina yapımı ve metal işleyen işletmelerde atölye ve bölümler, herşeyden önce, uzmanlaşma düzeyine göre sınıflandırılmalıdır: Yüksek, orta, düşük. Daha yüksek uzmanlaşma grubuna aktarılacak işletme ve işletme içinde atelye ve bölüm sayısı artıkça, mevcut kapasitenin tam kullanılma olanakları çoğalacak ve kompleks mekanizasyon ve otomasyon için gerekli koşulların yaratılması kolaylaşacaktır»[12].

Bir yandan çeşit yaratma; diğer yandan, çeşit yaratırken uzmanlaşma. Uzmanlaşmış işletme ve tesislerin büyük ölçek oldukları hatırlandığında, makina yapımının neden hızlı gelişmesi gerektiği konusunda ipuçları ortaya çıkar[13].

«Yeni Durum: Ekonomik Yapının Yeni Görevleri» adlı konuşmasında Stalin, 1931 yılında, Sovyetler Birliğinde işsizliğin ortadan kalktığını ileri sürer. Bundan yeni sonuçlar çıkarır.

Stalin'in bu gözlemi, «destalinizasyon» sürecinde de tartışma konusu edilmez; üstelik desteklenir: «Bu beş-yılda SSCB'de işsizlik bütünüyle tasfiye edilmiştir. 1927—1929 yıllarında bile işsizler sayısı 1 milyondan fazla idi ve fakat 1930 Mayısına kadar ülkemizde işsizlik kalmamıştır»[14].

1930 yılının ortasına doğru Sovyetler Birliğinde fazla işgücünün kalmadığının ortaya çıkması, birçok gözlemci için inanılmaz görünebilir. 1950'lerin sonlarına kadar Sovyet ekonomisini bir işgücü bolluğu içinde çalışan ekonomi olarak düşünenler için böyle bir gözlemi kabul etmek kolay olmasa gerek. Çünkü, bütün çözümlemede her derde devâ işgücü bolluğunun yeri büyük olmuştur. Bütün çözümlemede her türlü sıkıntı ve zorlukların yenilenmesinin, bol olan işgücünün «israf» dolu bir biçimde kullanılmasıyla mümkün olduğu varsayılmıştır. Bu bakımdan, bu gözlemin gerçekliğinin iyice ortaya konması gerekir.

Aslına bakılırsa, böyle bir gözlemin zamanın birçok Sovyet yöneticisi için de beklenmedik bir gelişme olduğu belirtilmeli. Nitekim, 1927 yılı sonunda toplanan Onbeşinci Parti Kongresinde zamanın en önde gelen kişilerinden biri olan Rikov şöyle demekteydi «Yakın yıllarda 7-saatlik çalışma gününe geçişle birlikte, endüstride çalışan işçilerin sayısı önemli ölçüde artacaktır. Fakat bu koşullar altında bile, (gelecek) 5 yıl boyunca işsizlik ve tarımsal aşırı nüfus sorunlarını bütünüyle çözmek mümkün değildir»[15].

Rikov, bu düşüncesinde yalnız değil. İlk plan hazırlıklarının baş sorumlularından Strumilin, 1929 Mart'ında toplanan Beşinci Plancılar Kongresinde yaptığı konuşmada, ilk planda işgücü sorununun boyutlarını açıklıyor: Beş

yılda SSCB de nüfus 17.9 milyon artacaktır. Bu %11.8 demektir. Çalışma yaşında (16—59 yaşlar) olanlarda artış 9.1 milyon, ya da %11.1. Buna BBYP başında, tarımdaki fazla nüfus ve şehirdeki işsizler eklenmelidir. Birincisi, 8—9 milyon; ikincisi 1 milyon olarak hesaplanmaktadır. Bu durumda **«beş-yıllık içinde 19 milyon çalışma gücünde kişiye iş sağlamak gibi çok büyük bir görev (grandioznaya zadaça) ortaya çıkmaktadır»**[16].

Devamlı olarak parti çizgisinde bir tutum sürdürmüş olan Strumilin devam ediyor: Bu fazla nüfusun önemli bir bölüğü yine tarımda kullanılacaktır. Ham madde üretmek için entansif tarım ve bazı basit işleme birimleri ile bu sağlanacaktır. Buna ek olarak şehrin (endüstrinin) ek talebi var. Şehir, 2,5 milyon kadar köyden gelecek işçiye iş sağlayabilecek. Sonuç olarak, kullanılmayan işgücü rezervi 8.5 milyondan 2.6 milyona düşer. Eğer, kadın işgücü, erkek işgücüne çevrilerek rakam verilecek olursa 7.5 milyondan 2.4 milyona iner. Bundan sonra sorulan soru ve cevabı olduğu gibi izlemek daha yararlı: «Eğer, aynı süre içinde makinalaştırma dolayısıyla işgücüne olan talebin, yaklaşık olarak, aynı büyüklükte azaltıldığı düşünülürse, makineleştirme yapılmasaydı bütün tarımsal aşırı nüfusun tamamiyle ortadan kaldırılabileceği sonucuna ulaşılabilir (mi) idi. Fakat bu bütünüyle yanlıştır. Makineleştirme olmadan, planda öngörülenden çok daha mütevazi ölçüde bile, tarımsal aşırı-nüfusu azaltamazdık. Çünkü, bir kesiminin (tarımsal) aşırı-nüfusu, çok büyük ölçüde, bir mevsimlik olgudur. Kış zamanlarında, 1928 Şubatında, 15.9 milyona ulaşan (toplamın %25.4'ü) büyük fazlalık çalışma zamanlarında açığa (1928 Ağustos'unda 1.6 milyon kadar) dönüşür. (Böyle zamanlarda) tatillerde çalışma, çocuk ve ihtiyar emeğini kullanma, çalışma gününü olağanüstü ölçüde uzatma gibi zorunluluklar doğar. Emeğin makinalaştırılması, yazları ortaya çıkan böylesi olağanüstü çalışma pikini (azaltır) törpüler»[17].

Aşırı-nüfusun mevsimlik oluşu ile ilgili gözlemelerde değinilecek. Fakat görülüyorki, ilk planın sonunda 2.5 milyon kadar iş yapmayan ve iş yapma yeteneğinde kişinin bulunabileceği hesap edilmiş. Bu durumda, 1931 yılında toplanmış Sosyalist Endüstride Çalışanların Birinci Bütün-Birlik Konferansı'nda yapılan konuşmalar gerçekten sürpriz sayılmalı.

Konferans'da Kozitsın şöyle diyor: «Geçmiş yılın, 1930'un deneyimine bakıldığında, 1931 yılında inşaat kesimimizi ve özellikle büyük yatırım inşaatımızı geliştirmede, işgücü eksikliğinin görünen bir sınır olacağı anlaşılıyor. Bu, Ural ve özellikle Çelyadiskiy bölgelerinde daha güçlü duyuluyor»[18]. Zavodstroy tröstünden Kattel' aynı gözlemi yapıp nedenini açıklamaya çalışıyor: «İşgücü açığı bizim inşaatımızda darboğazdır. Açığın temel nedeni olarak, yeni inşaat malzemesini uygulamada geri kalışımız, düşünülmelidir. Amerikalılar, inşaat malzemesi ile ilgili bu sorunu çoktan çözdüler»[19]. Aksenov, sorunun başka kesimlerde görüldüğüne işaret ediyor: «Kuşkusuz, 1931 yılında en (önemli) dar-boğaz işgücü sorunu olacak. Üretim hedeflerine ulaşabilmek, inşaatı (programını) gerçekleştirebilmek ve diğer işler için 2 milyon (ek) çalışana ihtiyacımız var»[20]. Yine aynı zamanda Gosplan'ın dergisinde yazan bir etkili tartışmacı işgücü eksikliğini en müzmin sorun olarak görüyor: «Bugünkü, dönemde işgücü yetersizliği, bizim kalkınmamızın en zorlu dar boğazıdır. Fakat bolşevikler her zaman, sağ ve 'sol' oportünistlere rağmen, dar boğaz önünde baş eğmemeli, onları yenmelidir»[21].

Bolşeviklerin bu sorunu nasıl çözdükleri kadar buraya nasıl gelindiği önemlidir. Aslına da bakılırsa, bolşeviklerin ekonomik sorunlara bakış yöntemlerini bilenler için burada bir çözümsel problem yok. Bolşevikler, her türlü koşul altında değişmez bir biçimde işgücü tutumundan yana oldular. Bu temel ilkedir ve herhalde burada bu ilkenin açıklanması için bir gerek olmamalıdır. Sadece şu hatırlatılabilir: Lenin daha önce sözü edilen bir sayfalık Bilimsel ve Teknik Çalışmalar Üzerine Plan Taslağı'nda,

daha 1918 Nisan'ında, «hammadde işlemesinden yarı-bitmiş malların işlenmesindeki bütün ardışık aşamalara geçişte (ve) bitmiş ürün (yapımı da) dahil, en az işgücü kullanımı» ilkesini getirmekteydi. Krijijanovskiy ise 1920'deki Ob Elektrifikatsiya başlıklı çalışmasında bu ilkeye herkesin anlayabileceği bir açıklık kazandırmakta idi: «Bütünüyle açıktır ki, ekonomik mücadelede biz, onlar (kapitalistler) nasıl donatılmışlar ise, o araçlarla donatılmalıyız. Bu bakımdan, canlı enerji denilen ögenin gücünü abartmak, sadece sayıya dayanarak bizim geniş ülkemizde, ekmekçi nüfus kütlesinin muzaffer olabileceğini sanmak son derece tehlikeli olur. Savaş öncesinde bizim motorlarımızın gücü 13 milyon H.P.'yi aşmaz iken, Amerika'da (mekanik) motorların 130 milyonluk H.P. gücüne sahip olduğunu hatırlatalım. İnsanın adale gücüne çevrilirken her bir H.P. onla çarpılması gerektiğinden, Amerika'nın motorları (yoluyla) 1300 milyonluk bir (insan) ordusuna sahip olduğu ortaya çıkar»[22].

İç savaş süresince işsizlik diye bir sorun yoktu. Öncü, becerili işçilerin çoğu, ya cephede ya da kamu yönetimi veya ekonomik yönetimde çalışırdı. Üstelik şehirde başgösteren besin ürünleri yetersizliği nedeni ile, birçok işçi şehirleri bırakıp köylere akın etmişti. Bu yüzden iç savaş boyunca, işsizlik sorunu olmaması bir yana asıl sorun işgücü yetersizliği olmuştur.

Fakat 1922'den sonra tersine bir akışın başladığı görülüyor. Besin sorununun, görece olarak, çözümü; tarımda restorasyonun daha hızlı oluşu, bu kez kır kesiminden şehirlere bir akıma yol açıyor. Endüstri, bunları ememediği sürece işsizlik sorununun ortaya çıkması kaçınılmaz. Endüstrinin normal gelişiminin bu emme işini bütünüyle yerine getirmediği anlaşılıyor. Üstelik, endüstride başlamış olan yeni eğilimler, işsizlik sorununun daha da açık bir sorun olması sonucunu veriyor: «Köylerden serbest ve fazla işgücünün akışına paralel olarak, şehirlerde işsizliği derinleştiren ve keskinleştiren bir karşı süreç sürmektedir. **Üretim ve devlet aygıtının rasyonalizasyonu,** (şimdiye dek)

hizmet aygıtının, normal olmayan bir biçimde, personel ile şişirilmesi veya çalışanların, çok sayıda yarı işleyen işletmeler arasında serpiştirilmesi —ki böylece her işçinin tek başına tam kullanılmama durumu doğmaktaydı— yüzünden üretimde, daha doğru bir deyişle, sözde üretimde tutulan bütün fazla işçinin zorunlu olarak ayıklanmasına yol açmaktadır.»[23].

Görüldüğü gibi, işsizlik olması işgücünün tasarrufu ilkesinin bir kenara atılması sonucunu doğurmuyor. Rasyonalizasyonun devam ettiği, üretimin toplulaştırılması politikasına sıkıca bağlı olunduğu 1924 yılında iş bulma kurumlarının kayıtlarına göre şehir işsizlerinin sayısı 1.300.000'i bulmaktadır. Bu toplamda, birkaç yere başvurma dolayısıyla, çift sayımdan gelen bir abartma payı olabilir. Fakat başvurmayanlar, iş bulma umudunda olmayanlar veya daha çok kıt ve verimsiz iş ile yetinenler de bulunabilir. Bu yüzden iş-işçi bulma kurumlarının (birja truda) verdiği sayıları fazla veya eksik bulanlar olmuştur. Yalnız, gerçeği kesinlikle söylemek mümkün değil. Ayrıca ileri sürülen düşüncenin geçerliliği bakımından daha kesin bilgilere de ihtiyaç yok.

Önemli olan işsizliğin olduğu zamanda, iş gücü kullanımında tutum sağlayacak politikalardan dönülmemiş olması. Ve aşağıdaki tabloda görüleceği üzere birinci planın uygulanmasının başladığı anda da işsizliğin devam etmesi*.

---

* E. Mapkoviç: «Bor'ba Bezrabotitsey i Ee Finansirovanie», Vestnik Finansov, 1928/9, s. 87.

Partinin, 1927 yılında yapılan Onbeşinci Kongresinde alınan karar, işsizliğin olduğu bir yılda, rasyonalizasyonu işsizliği çözecek bir önlem olarak görmesi bakımından ilgiye değer. «Bütün parti, ekonomi, meslek ve Sovyet örgütlerini, en önemli görev olan sosyalist rasyonalizasyonu, bütün enerji ile, ele almaya çağıran VKP (b)'in XV. Kongresi ancak bu temele dayanarak ülkenin endüstrileşmesinin (endüstri ve tarım birlikte), işsizliğin yok edilebilmesinin, proleter devletteki bürokratik çarpıklıkların giderilmesinin, işçi-köylü kitlele-

İşgücü ve Mekanizasyon I: Gruplara Göre İşsizlik

	Toplam	Becerisiz	Kafa-İşçisi	Endüstri İşçisi	Diğerleri
1/10/1927	1041167	508340	261669	165331	105827
1/ 1/1928	1352808	632223	322177	202067	196341
1/10/1928	1355600	661300	314600	203300	176400

Bu işsizliğin yapısını ve işgücünde tutum sorunu ile ilgisini görebilmek için daha önce, planla ilgili olarak Strumilin'in yapmış olduğu açıklamalarda değinilen konuya dönmek gerekiyor. 1929 yılında, VSNH'nın (Vışıy Sovyet Narodnogo Hozyaistvo, Yüksek Ekonomi Kurulu) yıllığında, endüstride emek durumunu inceliyen uzmanın değerlendirmesi şöyle: «Son iki yılda bütün endüstride, işgücü sayısının dinamiğinde görülen durum, temmuz ayında işçilerin hasat kaldırımı için tarımsal bölgelere akmaları dolayısıyla çalışanlar sayısında azalmadır.»[24] Bunun sonucunda, özellikle tüketim araçları kesiminde, söz konusu aylarda üretim düşmektedir. Yukarıdaki kaynak, üretim araçları üretiminin daha az etkilendiğini ileri sürmektedir. Fakat yine VSNH bilgilerine göre örneğin, taş kömüründe yılın (1926/27 yılının) üçüncü ve dördüncü üç ayında çıkarılan taş kömürü miktarı önemli ölçüde düşer. Tablo II, bu düşüşün nedeni olan işgücü dalgalanmasını göstermektedir[25].

---

rinin ihtiyaçlarının artan ölçüde karşılanmasının ve onların kültürel gelişmelerinin ileriye götürülmesinin ve sosyalist kalkınmanın en önemli güçlüklerinin yenilmesinin mümkün olacağına inanır.»
KPSS V Resolyutsiyah i Reşeniyah S'ezdov, Konferentsiy i Plenumov TsK, Çast' 1923—1930, Moskova, 1954. s. 439.

İşgücü ve Mekanizasyon II: VSNH'nın Bilgilerine Göre İşgücü Dalgalanması (büyük endüstri)

		Ekim	Ocak	Nisan	Temmuz
Taş Kömürü	1925/26	170071	178920	181722	181650
	1926/27	212934	224691	213007	209392
Ortalama Olarak Endüstri	1925/26	1815979	1622567	1910998	1905839
	1926/27	1960893	2107361	1988394	2010482

Rakamlarla ortaya çıkan durumun herhangi bir yoruma ihtiyacı yok. İşgücü fazlası ve özellikle gizli işsiz «kuramlarının» sınırı açık: Tarım kendi normal işsizlerini aşırı olarak kullanmakla kalmıyor; şehirdeki işsizleri, üretimi etkileyecek ölçüde, emiyor. Asıl ilginç yanı, bunu yaptığı zaman, gizli işsizlik kuramına bel bağlayanların en fazla mutlu olduğu zamanlar. Bilindiği gibi, gizli işsizlerin en çok inşaat işlerinde kullanılması önerilir. Fakat, inşaat mevsimi aynı zamanda tarımın pik mevsimidir.

Kuşkusuz, tarımdaki çalışmanın pik özelliği ve hava koşulunun etkinliği törpülenebilir. Yalnız bunu yapmanın tek yolu var: Mekanizasyon.

MEKANİZASYON

Stalin, 1931 yılında işgücü sorunu ile ilgili «yeni durumu» saptadıktan sonra bundan şu sonucu çıkarır: «En ağır iş süreçlerinin **mekanizasyonuna** derhal geçmek ve bunu bütün kesimlere (kereste endüstrisi, inşaat işleri, kömür çıkarımı, yükleme-boşaltma, taşıma, demirli metalurji v.b.) yaymak bir zorunluluktur. Kuşkusuz bu, el emeği (ile yapılan işlerin) bırakılması demek değil. Tam tersine, el emeği üretimde uzunca süre ciddi bir rol oynayacak. Fakat bu, bizim için emek süreçlerinin mekanizasyonunun, onsuz hızımızın ve üretimimizin yeni ölçeğini korumamızın mümkün olmadığı **yeni** ve **çözücü** bir güç olması demektir»[26].

1930'ların başlangıcında karşılaşılan işgücü sıkıntısı mekanizasyonu günün âcil görevleri arasına sokuyor. Yalnız bundan, Sovyetler Birliğinde mekanizasyona bu sıralarda el atıldığı sonucu çıkmaz; çıkmamalı. Sovyet iktidarının ilk günlerinden itibaren, mekanizasyona düzenin yaşayabilirliğini sağlayacak önemli ögelerden biri gözü ile bakıldı. Lenin'in daha 1920'de ortaya atmış olduğu slogan pek bilinir: «Komünizm, Sovyet iktidarı artı elektrifikasyona eşittir... Ancak, ülke elektriklendiği; endüstri, tarım ve taşıma büyük ve modern endüstrinin teknolojik temeline oturtulduğu zaman, ancak o zaman, biz nihaî olarak muzaffer oluruz.» Aşağıda gösterileceği gibi 1930'ların başlarına gelene dek bu konuda büyük adımlar atıldı. «Bu yüzdendir ki», 1931'de yazan bir tartışmacı böyle diyor, «işgücü-yoğun işlerin mekanizasyonu görevi bizim için yeni değil. Bununla birlikte bugün mekanizasyon sorununun bütünüyle yeni bir görünüş kazanmış olduğunu göstermekteyiz. Şimdi, SSCB'nin kalkınmasının bu aşamasında emek yoğun işlerin mekanizasyonu birinci dereceden bir ekonomik zorunluluk ve dolayısıyla da yakın zamanların en önemli siyasal görevlerinden birisi olmuştur»[27].

Bunun anlamı, işgücü sıkıntısının mekanizasyon atılımını harekete getiren faktör olması değil. Mekanizasyon atılımında verimlilik kaygıları en az işgücünü serbest bırakmak kadar önemli rol oynar. Böyle olmasaydı, mekanizasyonun bazı kesimlerde restorasyon ile birlikte başlamış olmasını tutarsız bir politikanın uygulaması olarak görmek gerekirdi. Petrol endüstrisi, mekanizasyonun ilk olarak başladığı kesimlerden birisi. Bu konuda, açıkça anti-Sovyet bir yazar, «Sovyetlerin iktidarı alışından sonra petrol endüstrisinin bütünüyle yıkıldığını» kaydederek şunları söylüyor: «1923'den önce SSCB'de ciddi ölçüde döner teknikle (rotary) sondajlama yoktu. Fakat bunu izleyen beş yıl içinde, perküsyon yöntemi hemen hemen bütünüyle terkedildi ve yerini Amerikan rotari yöntemi aldı»[28]. Aynı kaynak sondajlama teknikleri ile ilgili olarak Tablo III'deki bilgileri aktarmaktadır[29].

İşgücü ve Mekanizasyon III: Azneft (Baku) Sondajlama Teknikleri, 1913—1928 (yüzde)

Yıllar	Rotari	Kablo	Perküsyon	Türbin
1913	—	—	100.0	—
1924	36.6	8.0	56.0	—
1925	54.3	7.7	37.2	0.8
1926	62.6	20.6	16.2	0.6
1927	71.3	19.7	7.3	1.7
1928	81.3	14.0	2.1	2.6

Mekanizasyonun önceden başladığı kesimlerden biri de kömür çıkarımı. Tablo IV'de bu kesimdeki gelişme görülüyor[30].

İşgücü ve Mekanizasyon IV: SSCB'de Kömür Çıkarımı ve Mekanizasyon

	1913	1927/28	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Kömür Çıkarımı (milyon ton)	29.1	35.5	64.7	76.2	93.9	108.9	126.4	127.8
Mekanize Çıkarımın oranı (yüzde)	1.7	16.5	65.1	69.8	73.4	79.1	87.3	89.6

Görülüyor ki, petrol ve kömür çıkarımında mekanizasyon iç savaşın bitimiyle hemen başladı. Bu bir rastlantı değil. İç savaştan sonra, Sovyet ekonomisinin karşılaştığı en önemli sorun, yakıt kıtlığı. Petrol ve kömürde üretimi artırmak gündemin en önemli maddesi. İlk yapılacak iş verimi artırmak. Verimi artırmak ise mekanize yöntemleri kullanmayı gerektiriyor. Sovyet ekonomisi, birtakım soyut optimalite kaygılarına esir olarak, bu gereği yerine getirmekten geri kalmaz.

Yalnız, bir alt-kesimin gündemde önde bir yer alması ancak böyle kesimlerin mekanizasyonunun önce başlaması sonucunu doğurur. Yoksa, diğerlerinin mekanizasyonunu önlemez. Nitekim Tablo V'ten anlaşıldığı gibi, diğer kesimlerin mekanizasyonu gecikmedi[31].

İşgücü ve Mekanizasyonu V: Çeşitli Üretim Kollarında Mekanizasyon Yüzdesi

Kollar ve Süreçler	1913	1922	1937
Demirli Metalurji			
a— Yüksek fırınlarda; bütünüyle mekanize fırınlar	0	25	62'den fazla
b— Yüksek fırınlarda; pig demiri dökümü (razlivka)	elle	50—55	83.5
c— Martin Atelyeleri	elle	65	80—90
Kömür Kolu			
a— Kömür Kesmesi (zarubka)	elle	65.4	89.6
b— Yükleme (Dostavka, delivery)	elle	76.5	85.6
c— Taşıma (Otkatka, haulage)	elle	15.0	47.6
d— Yer üstünde Yükleme (pogruzka)	elle	26.0	67.3
Yer Kömürü (Turba) Çıkarımı			
a— Çıkarımda Mekanizasyon yüzdesi	0	49.7	75.0
b— Kurutma	elle	16.0	32.0
Briket			
a— Kil Çıkarımı	elle	—	25.0
b— Kurutma	elle	—	27.0
Keten İşleme	elle	30.0	61.0
Et Paketleme İşletmeleri	elle	—	50.0 kadar
Balıkçılık (piscary)	elle	45.00	70.2
Tereyağı Yapımı	elle	—	33.0
Fırıncılık	elle	68.0	78.0

Bu kesimin başında, işgücü, mekanizasyon ve makina parkı sorularının, bir ve aynı sorunun üç ayrı açıdan görünüşü olduğuna değinilmişti. Ayrıca daha önce verilen

tanıma göre* mekanizasyon yüzdesini endüstriyel bir işin makina ile yapılıp yapılmaması belirlemektedir. Bu yüzden mekanizasyon ile ilgili tartışmayı daha ileriye götürmeden önce makina parkı konusunda bir parantez açmak zorunlu görülür.

Makina parkının oluşumu ile ilgili tutum şöyle özetlenebilir: «(Devrim öncesinden) miras kalan teknolojik geriliğin, endüstrileşme ile birlikte tasfiyesi işinin gelişimi üç yönde olmaktadır:

1 — En ileri kapitalist ülkelerin teknolojik kültürünü kavrayıp kritik bir biçimde işlemek ve çok yanlı olarak uygulanmasını geliştirerek (mekanizasyon, elektrifikasyon, himizatsiya-kimyasallaştırma-v.b);

2 — Kapitalizmin antagonistik yapısı ve çürümesi neniyle kapitalizmde ancak kısmen uygulanabilen veya hiç uygulanamıyan teknolojik gelişmeleri uygulayarak (yüksek voltajlı tek bir ağ, tarım ve taşımanın elektriklenmesi, v.b.);

3 — Toplumsal yapının sosyalist karakterine uygun yeni teknikler yaratarak.

Bu aşamada bile sosyalist teknolojinin filizleri görülmektedir. Çünkü, 'ekonomik dönemler, ne üretildiğine göre değil, nasıl ve ne tip emek araçları ile üretildiğine göre ayrılırlar' (Kapital, cilt I, s. 156; Rusça çeviri, Y.K.) Bu konudaki parlak örneklerden biri olarak, tarıma sokulan ve tarımda kaybolmakta olan ilkel tekniklerin yerini hızlı bir biçimde alan MTS (Makine Traktör İstasyonu) verilebilir. MTS, sosyalist üretim biçiminin orijinal bir buluşudur»[32].

Anlaşılacağı gibi, yeni teknikler veya makinalar yapımı söz konusu edilmiyor. Dünya teknolojisinin en ileri örneklerini almak, geliştirmek ve uygulamak temel ilke. Bu ise iki yolla yapılabilir. Ya en ileri örnekleri ithal ederek, ya da üreterek. Tablo VI'da bu iki yolun ne ölçüde ve hangi zaman dizisi içinde uygulanmış olduğu görülmektedir[33].

---

* 33 numaralı dip nota bakınız.

İşgücü ve Mekanizasyon VI: Makina Üretim ve İthalâtı Endeksleri

	Üretim (1926/27 yılı fiyatları ile)		İthalât (cari fiyatlar ile)	
	1913=100	1929=100	1913=100	1929=100
1913	100		100.0	
1926	181		74.5	
1927	206		76.5	
1928	260		112.5	
1929	330	100	127.0	100.0
1930	581	176	235.5	181.5
1931	969	294	281.5	221.6
1932	1216	369	188.0	148.0
1933	1421	433	72.0	56.7
1934	1545	468	28.5	22.4
1935	2019	612	27.5	21.6

Sovyetler Birliğine, Ekim devriminden sonraki yirmi yıl içinde (1918—1937) 13 milyar rublelik makina ve ekipman ithalâtı yapıldı. Bunun %57'si, Birinci Beş Yıllık Planın ilk dört yılına düşer. Bu ithalâtın nerelerde kullanıldığı Tablo VII'de görülür[34].

İşgücü ve Mekanizasyon VII: İthal Edilen Makina ve Ekipmanın Kesimlere Göre Kullanımı

	1925/26	1929/30	1931
I — A Grubu Kesimleri	41.9	81.5	93.5
Bunun İçinde			
Metal İşleyenler	8.4	39.2	59.8
Elektrik	14.8	9.8	6.7
Kimya	3.1	5.9	6.8
II — B Grubu Kesimleri			
Bunun İçinde			
Tekstil	33.2	4.6	0.7
III — Çeşitli Ekipman	4.0	2.4	1.7
IV — Bütün Endüstri	100.0	100.0	100.0

Tablo VI ve Tablo VII birbirini açıyor ve tamamlıyor. İlk zamanlarda makina ithalâtı mekanizasyonu doğrudan doğruya sağlarken, Birinci Plan ile birlikte makina ithalâtı, mekanizasyonu yapacak makinaların yerli olarak üretimi için kullanıldı. Petrol kolunda önceden başlayan mekanizasyon devam etti. Fakat petrol ekipmanlarının ithalâtı 1933 yılında durdu. Metalurji alt-kesiminde, ithal ekipmanların kullanılan bütün ekipmanlara oranı 1931'de %52 iken; 1932'de %35.1'e ve 1933'de ise %12.7'ye düştü. Bunun için makina yapımı alt-kesiminin hızlı olarak büyümesi gerekir. Nitekim öyle oluyor: «Daha Birinci Beş Yıllık Planın üçüncü yılında, makina yapımında üretim düzeyi, planın son yılı için konmuş olan hedefi %5.1'i aşmıştır. 1932 yılında, makina yapımında Beş Yıllık Planın gros üretim hedefi %57 fazlası ile gerçekleştirilir. Planın ilk dört yılında makina yapımı üretimi 4 kez artarken, beş yılda bütün endüstrinin üretimi %218.5 kadar yükselir»[35]. Ve 1936 yılına gelindiğinde Tablo VIII'de görülen karşılaştırılmalı durum ortaya çıkıyor[36].

İşgücü Mekanizasyon VIII: Çeşitli Ülkelerde Makina Yapımı Alt-Kesiminin Endüstri İçinde Yeri (yüzde)

Ülkeler ve Yıl	Oran
SSCB (1936)	26.9
ABD (1935)	17.6
Büyük Britanya (1935)	16.2
Almanya (1935)	14.6
Japonya (1935)	10.2
Fransa (1935)	7.4
İtalya (1935)	7.1

Mekanizasyon programını gerçekleştirmede stratejik bir role sahip makina yapımı ile ilgili parantezi kapatıp, mekanizasyon sorununa dönerken makina yapım kesimindeki mekanizasyon düzeyi konusunda bilgi sahibi olmak-

ta yarar var. Tablo IX'da bu bilgiler nitel ve nicel olarak veriliyor[37]. Görüldüğü gibi makina yapımı ileri bir mekanizasyon düzeyine ulaşmış olmaktan uzak. Bunda makina yapımı teknolojisinin etkisi büyük. Makina yapımında teknoloji görece olarak emek yoğun. Yalnız, emek derken bunun becerili emek olduğunda kuşku yok. Bu ise, daha önce değinilmiş olan mekanizasyon-beceri düzeyi ilişkisi üzerinde söylenmiş olanakları destekliyor.

İşgücü ve Mekanizasyon IX : Makina Yapımında El Emeğinin Yüzdesi

	B.B.Y. Planın Başı	İ.B.Y. Planın Başı
İşletme Atelyeleri (mehaniçeskie tsehi)	Makine ile çalışma Hakim	Makine ile çalışma Hakim
Montaj Atelyeleri	Hemen Hemen El Emeği	Önemli Oranda Makine ile çalışma
Dövme Atelyeleri	%74	%40—45
Demir-Döküm Atelyeleri	Hemen Hemen El Emeği	%50—60

Mekanizasyon tartışmasının bir yanı, işgücü verimliliğinin artırılması ile ilgili. Sovyet düzeninde, verimlilik artırmaya verilen büyük ağırlık bilinir*. Ayrıca, verimliliği

* Nisan—1918'de yazılan «Sovyet Hükümetinin Acil Görevleri» çalışmasında Lenin şunları söylemektedir: «Her sosyalist devrimde proletarya, iktidarı alış sorununu çözdükten sonra ve mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi görevi ile onların mukavemetlerinin bastırılma işlerinin, esas da, gerçekleştirilmesi ölçüsünde, kapitalizme üstün bir sosyal sistemin yaratılması ile ilgili temel görev; yani işgücünün verimliliğini yükseltmek ve bu bakımdan (ayrıca bu amaçla) daha iyi iş örgütü kurma görevi, zorunlu olarak ön plana çıkar.» Lenin, bu görevin özelliğine değinir: «Merkezi hükümeti almak birkaç gün içinde mümkün olurken; büyük bir ülkenin çeşitli bölgelerinde bile sömürücülerin askeri mukavemetlerini (ve sabotajlarını)

artırmanın yolu, hiç olmazsa, kuramda açık: «Emeğin üretici gücünün artması, sermayenin organik bileşiminin yükselmesinin, başka bir deyişle, aynı miktarda canlı işgücü ile harekete getirilen somut, birikmiş işgücünün çoğalmasının sonucudur.

Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi, aynı zamanda, birim canlı işgücüne düşen bağlı sermayenin ölçeğinin artması demektir»[38]. Yalnız kuramsal açıklık yetmez. İlişkinin uygulamada da görülmesi gerekir. Görülür de: «Emek verimliliği çok sıkı bir biçimde, kömür çıkarımında mekanizasyon düzeyine ve işçilerin makinalara sahip olma ve bunlardan maksimum verimi almayı becerme derecesine bağlıdır. Aşağıdaki tablo (Tablo X) Donbass bölgesinde, mekanizasyon ile emekçi verimliliği arasındaki ilişkiyi göstermekte ve başkaca yorum gerektirmemektedir»[39].

İşgücü ve Mekanizasyon X: Donbass Bölgesinde Mekanizasyon ve Verimlilik

Yıllar	Mekanizasyon Oranı	Emekçi Verimliliği (ton/ay)
1927/28	22.9 (yüzde)	12.96
1928/29	32.0	13.47
1930	41.4	14.70
1931	67.2	13.50
1932	72.0	13.10
1933	76.6	14.10
1934	79.1	16.40
1935	83.0	18.70
1936 (yarı yıl)	86.0	20.80

---

kırmak birkaç hafta içinde mümkün olurken, emeğin verimliliğini yükseltme sorununun bütünüyle çözümü, herhalde (ve özellikle en korkunç ve yıkıcı bir savaştan sonra) uzun yıllar gerektirir. İşin uzun oluşu, kesin olarak, nesnel (objektif) koşulların sonucudur.» Ve devam ederek izlenecek yola işaret eder: «İşgücü verimliliğinin artı-

Metalurjide aynı çözümleme kendini gösteriyor: «SSCB'de 1937 yılında, bizim yüksek fırınlarımızda işçi başına yıllık üretim 800 tona ulaşmıştı. Eğer, demirli metalurjide günlük çalışma süresinin ABD için 1929'da 9.2 saat; Almanya için 1928'de 9.4 saat ve bizim için 7.2 saat olduğu hesaba katılırsa, 1937 yılına kadar İngiltere ve Almanya'yı geçmiş olduğumuz; fakat, bu alanda ABD'nin başarılarının çok gerisinde kaldığımız ortaya çıkar. Geri kalmanın nedeni, işin mekanizasyonunun yetersiz olmasıdır.

İşçi başına çevirici güçün bizde, 1933'de, 6,6 H.P. olmasına karşılık, ABD'de, 1929 yılında 17 H.P. a ulaşmıştır, bile. Buna uygun olarak, ürün birimi ve takım (makina) başına işçi sayısı onlarda, bizimkilerden önemli ölçüde düşüktür... Daha kısa çalışma süresi hesaba katıldığında bile, takım başına çalışanlar bizde 2—3 kez fazladır»[40]. Makina-yapımında (demir yolu vagonları tamiri hariç) ise, mekanizasyon düzeyi ile verim arasındaki ilişki Tablo XI görülmektedir[41].

İşgücü ve Mekanizasyon XI: Makina Yapımında Motor Bücü ve Verim

Ülkeler ve Yıllar	İşçi Sayısı (1000)	Makinaları Çalıştıran Motor Gücü (1000 KWT)	Gros Üretim (milyon ruble, 1926/27 fiyatları ile)
SSCB (1935)	1451	1959	14103
ABD (1929)	1670	4504	42505
İngiltere (1930)	881	1532	10348

İkinci yanı, mekanizasyon konusunda elde edilen düzeyin diğer ileri ülkeler ile karşılaştırılması ile ilgili. Yukarıdaki paragraflardan da anlaşılacağı üzere, kapitalist ül-

---

rılması, herşeyden önce büyük ölçekli endüstrinin maddî temelinin, yani yakıt, demir, ağır ve kimya endüstrilerinin kalkınmasının garantilenmesini gerektirir.»

V. İ. Lenin: **Selected Works**, Vol. 2, N.Y. 1967, s. 662-663.

kelerin ve özellikle en önde gelen kapitalist ülke olan ABD'nin başarıları, çok yakından izlenmekte. Yalnız, ABD ile SSCB arasındaki karşılaştırma mekanik olmuyor. Şu anlamda; ABD'den geri olunduğu ve ABD'ye yetişmek gerektiği sık sık belirtiliyor ve açıklanıyor. Fakat, A.B.D. düzeyine ulaşmak, son durak değil. Aynı teknolojik stokun, SSCB'de çok daha ileri uygulamalara kavuşturulabileceği söyleniyor. Kapitalist düzeyin anarşik yapısı, canlı işgücünün ihmali pahasına somutlaşmış işgücünün kullanımında gösterilen tutum, ücretlerin görece olarak düşüklüğü teknik olarak ulaşılabilir olandan daha düşük bir mekanizasyona götürüyor. Sovyetler Birliği gibi bir ülkede bambaşka koşulların geçerli olduğu ileri sürülür: «İşgücü verimliliğini artırmanın sosyalist yasasından söz ederken, makinanın çeşitli alanlarda uygulanması ile ilgili olarak sosyalizme özgü avantajları asla unutamayız. Bir kapitalist için şu veya bu mekanizmanın uygulamaya konmasının uygun olup olmayacağı (sorunu), makinanın değerinin, (yerini aldığı) ücretli emeğin değerinden küçük olma derecesi ile belirlenir. Sosyalist toplum için, makinanın yerini alacağı canlı işgücü kullanımında tutum ve azalma sağlayan her makinayı yapmak ve kullanmak (ekonomiktir) uygundur. Bu yüzden, sosyalizmde makina kullanımı bambaşka bir uygulamaya kavuşmaktadır. Bu yüzden, bütünüyle istisnaî bir işgücü mekanizasyonu hızı ortaya çıkmaktadır»[42].

Kapitalist ülkelerin başarılarına, böyle bir eleştirici gözle bakmak genel bir eğilim. Mekanizasyon burada sadece bir örnek. Yalnız tartışılan ve karşılaştırılan sadece genel mekanizasyon düzeyi değil. Çeşitli süreç ve alt-kesimlerin mekanizasyon düzeylerinde görülen uygunsuzluğa da ağırlıklı bir yer veriliyor. Çarlık Rusya'sının gelişmesinde bu nokta, en belirli gözlemlerinden birini buluyor: «Üretimin mekanizasyonu ile ilgili bütün bu çelişkiler, kapitalist ekonomi sisteminde görülen bu çelişkiler, Çarlık Rusya ekonomisinde açık-seçik bir özellik kazanmıştır. Devrim öncesi Rus ekonomisinin yapısı, benzeri dünyada

hiçbir ülkede görülmeyen, ileri ile geri teknolojinin, büyük-ölçekli (makina kullanan) teknoloji ile el emeğine dayanan ortaçağ teknolojisinin garip bir karışımını yaratmıştır. Ağır imalât sanayiinde temel kollar, ağaç işleme tekstil sanayii ve (şeker, tütün, votka gibi) bazı besin endüstrisi alt-kesimleri, büyük makinalı endüstri teknolojisine dönüşmüşken, (bütün çıkarım kolları, ayakkabı, kenevir ve jüt işleme ve besin endüstrisinde alt-kesimlerin çoğu gibi) birçok önemli kol hâlâ bütünüyle el emeğine dayanmaktaydı»[43].

Fakat bütün bu eleştiriler, Batı'nın gelişmesini değerlendirmeye, onlara bakarak ortaya çıkan sorunlara açıklık kazandırmaya ve hatta bazı çözüm yollarını ödünç almaya engel değil. Aşağıdaki aktarma, bunun tipik bir örneği olduğu kadar, Otuzların ikinci yarısında ısrarla üzerinde durulan bir mekanizasyon aşaması ile ilgili tartışmaya da geçiş işlevi görmektedir: «Teknik olarak ileri kapitalist ülkelerdeki yüksek işgücü verimliliği (kömür çıkarımında), herşeyden önce yeraltı işlerinin önemli ölçüde yoğunlaştırılması ve bazı işlemlerin mekanizasyonunda daha büyük bir eşgüdüm sağlanması ile açıklanır. Bu, verilen şu bilgilerden de (Tablo XII) anlaşılabilir:

İşgücü ve Mekanizasyon XII: Kömür Çıkarımında İşlemlere Göre Mekanizasyon Düzeyi, 1933 **(yüzde olarak)**

	Kömür Kesmesi (zarubka)	Yükleme (dostavka)	Taşıma (otkatka)
ABD	75.4	100.0	85.0
Ruhr Bölgesi	93.0	54.0	90.0
İngiltere	31.0	17.5	50.0

Donbass bölgesinde (ise) bu işlemlerin mekanizasyon yüzdeleri arasındaki ilişki 1933 yılında, 76.6:72.0:15.4 ve fakat 1935 yılında 83.0:82.0:53.6'dır»[44].

Öyle görünür ki, 1930'ların ortaları yeni bir durumun ortaya çıkışına ve yeni durumla birlikte ortaya çıkan so-

runlara çözüm yolları arayışlarına şahit olmaktadır. Bunu başka bir biçimde de söylemek mümkün. Daha önce belirlenmiş bazı politika doğrultuları ancak, otuzların ikinci yarısında maddi dayanak kazanıyor. Çünkü, otuzların ikinci yarısına varıldığında, **bazı alt-kesim ya da bazı süreçlerde geri mekanizasyon düzeyi, artık genel verimlilik artışını tehdit eden, durduran bir nitelik kazanmış olmaktadır.** Eğer bu alt-kesim ve süreçlerdeki geri mekanizasyon düzeyi yükseltilmezse, diğer alt-kesim ve süreçlerde mekanizasyon hangi kerteye getirilirse getirilsin genel verimliliği artırmak mümkün olamaz. Bu bir gözlem. Gözlem varsa, çözüm de bulunur: Kompleks mekanizasyon (kompelksnaya mehanizatsiya, tam-kapsamlı mekanizasyon).

Geçerken vurgulanması gereken nokta şu: Mekanizasyon düzeyinde, çeşitli süreçler arasındaki uyumsuzluğun olumsuz etkileri ilk kez gözlenmemektedir. Daha 1926 yılında, Dnieper Projesinin tasarlayıcısı (designer) ünlü mühendis Aleksandrov, Amerika gezisinin sonunda ticaret ve endüstri gazetesine verdiği demeçte, Amerikan yönteminin bölük-pörçük uygulanamayacağını söylüyor ve «bir işletmede baştan sona kadar herşeyin mekanize olması gerektiğini» ileri sürüyordu[45]. 1928 tarihli inşaat yatırımları ile ilgili bir VSNH raporu, 1925/26—1927/28 döneminde eşgüdüm eksikliğinin, bütün mekanizasyon işlerinin verimliliğini son derece olumsuz olarak etkilediğini saptamaktadır[46]. Yine 1926/28 yılı için, çıkarımın çeşitli işlemlerindeki mekanizasyon düzeylerinin farklılığı (kesme: %25.4 yükleme: %32.4; taşıma: %3.8; yer üstünde yükleme: %2.5) mekanizasyondaki başarının düşük olmasının nedeni olarak gösterilmektedir. Bu gözlemler sonucu olsa gerek, 1932 yılında toplanmış olan VKP (b)'nin On Yedinci Konferansı* 1932 yılı, kömür çıkarımı planının ger-

* Seçilmiş delegelerden oluşan parti konferansları, kongrelerden ayrıdır. Konferanslarda, kongrelerde olduğu gibi önemli sorunlar tartışılır, karara bağlanır ve fakat seçim yapılmaz.

çekleştirilmesi için «başta kömür kesmesi, konveyorlere yükleme ve işlenmiş yerlerin pekiştirilmesi gibi en çok emek yoğun işler olmak üzere (bütün işlerde) el emeğini makinalarla değiştirmek suretiyle, bütün kömür bölgelerinde, çıkarımda kısmî mekanizasyondan bütün süreçlerin kompleks mekanizasyonuna kararlı bir biçimde geçişi» karar altına alıyor[47].

Ve Tablo XIII'de görüldüğü gibi 1933 yılında kompleks mekanizasyonunun uygulandığı madenlerde, ilk zamanların kavrama güçlükleri geçtikten sonra, işçi başına verim önemli ölçüde artmaktadır[48].

İşgücü ve Mekanizasyon XIII: İşçi Başına Aylık Çıkarım Büyüklükleri

Madenler	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül
Grişinskiy bölgesi 56 numaralı maden (kompleks mekanizasyon)	13.6	13.6	16.3	16.1
Stalinugol' tröstü madenleri (ortalama)	12.7	12.6	13.5	13.6

Bütün bunlar, sorunun daha önce saptanmış olduğunun işaretleri. Fakat genel bir politika oluşu, otuzların ikinci yarısına rastlar. Bunun anlamı, ekonominin belli bir süre kısmî mekanizasyon ile yetinebileceği. Geriye bakıldığında, ekonominin bir süre kısmî mekanizasyon ile yetinmesi ve sonradan kompleks mekanizasyona geçilmesi tutarsız görünmüyor. Çünkü kompleks mekanizasyon, teknolojinin gelişimine göre mekanizasyonsuz yapılması düşünülmeyen bazı kol ve süreçlerin mekanizasyonu demek olan kısmî mekanizasyon ile makinaların işleyiş ve kontrollarının da makina ile yapıldığı üretim biçimi olan otomasyon arasında yarı yolu gösterir[49].

İnşaat, mekanizasyonun gelişiminde niteliksel değişmeyi vurgulayan alt-kesimlerin en ilginçlerinden biri. 1927'de, sermaye yatırım hedeflerinin gerçekleştirilmesinde en büyük güçlüğü yaratan kol olarak inşaat gösterilir-

ken bile, inşaatta «fizik el emeğinin önemli bir role sahip olduğunu ve en azından gelecek beş yıl içinde (de) önemli bir role sahip olacağına» işaret edilmekteydi. Gerekçesi ise şöyle: «Herşeyden önce, inşaat kolunda malzemeyi bitmiş ürüne, başka deyişle, binaya çevirmek kullanım yerinde olmaktadır. Bu yüzden, burada enerji kullanmak, bağlı sermaye yatırımı yapmak, sermayenin organik bileşimini yükseltmek ve dolayısıyla da başka kollarda olduğu ölçüde işgücü verimini artırmak olanağı yoktur»[50].

1934 yılına gelindiğinde inşaat cephesinde önemli bir değişikliğin olmadığı görülüyor. Örneğin işçi başına enerji donatımı (H.P.) petrol (azneft) kesiminde 18.35; kömürde (artemugol', kadiefugol', kizekugol') 1.79—3.21 iken, inşaat endüstrisinde sadece 0.3—0.4 H.P.dır. NKTP'nin (ağır endüstri komisaryası) en modern inşaat işlerinde 0.75 H.P. a ulaşmasına karşılık, yabancı ülkeler ortalaması 1.5—2.5 H.P. çevresindedir. Diğer yandan, makine parkının inşaat değerine katkısı, 1934 yılında diğer ülkelerde %8—15 arasında değişirken, Sovyetler Birliği için aynı büyüklük 3—4'ü bulur; başka bir deyişle 3—4 kez daha düşük.

Bundan çıkan anlam şu: Kompleks mekanizasyon sorununun ortaya çıkabilmesi için herşeyden önce kısmî mekanizasyon işlerinde önemli düzeylere erişilmiş olması gerekir. Başka bir deyişle, her üretim kolunda temel süreçlerin mekanizasyon düzeyinin teknolojik olarak mümkün olan aşamayı bulmuş olması ilk koşul. Ancak bu yapıldığı takdirde kompleks mekanizasyon sorunu olgunlaşmış olur: «İkinci plan, kompleks mekanizasyon sorununun ortaya atılmasının dayanaklarını hazırladı. Bütün olanak kömür kesiminde ve bazı uzantılarında teknolojik kalkınma (şimdi) bu sembol (kompleks mekanizasyon) etrafında oluşacaktır»[51].

Kompleks mekanizasyon verimliliği artırır. Bu, bir yandan, yeniden mekanize olan işlerin meyvalarını toplamak yoluyla olur. Diğer yandan ve daha önemli olarak, daha önceki mekanizasyonun katkısını artırmak suretiyle ger-

çekleşir: «Kömür çıkarımında ekipmanların düzeyini artırmak, ayrılmaz bir biçimde madenlerin kompleks mekanizasyonu işine bağlıdır. Biz, kömür çıkarımı (kesmesi) mekanizasyon düzeyinde olduğu kadar kömür-kesicisi ve hava tabancası gibi temelli madencilik makinalarının kullanımında da ileri kapitalist ülkeleri geçmiş durumdayız. Fakat bütün maden işleri bir araya konduğunda, ortalama işgücü verimliliği bakımından, önde gelen kapitalist ülkeler normlarının çok gerisindeyiz. Bunun en ciddi nedenlerinden birisi, çeşitli süreçlerin mekanizasyon düzeyleri arasındaki çok büyük dengesizliktir. Mekanizasyon düzeylerinde denge sağlamak, kömür kesiminde en acil görevdir.»[52]

Bütün bu bilgiler «(yatırım) inşaatı işlerinde, en kısa zamanda tasfiye edilmesi gerekli en temelli ve en önemli eksikliği» gösteriyor. Bu, inşaattaki işgücü fazlalığı ve dolayısıyla düşük verimlilik düzeyidir. Yapılacak iş, inşaattaki işgücünü hızlı bir biçimde azaltmak ve «(İkinci) plan sonuna kadar verilmiş iş hacmini 2—2.5 kez daha az işgücü ile» gerçekleştirmektir. «Bu hedefi başarmak için (ise), On Yedinci Parti Kongresinin açık direktiflerini uygulamaktan başka bir yol yok: İnşaat sahasında temel süreçlerin mekanizasyonunu %80'e kadar çıkarmak»[53].

İnşaat işlerinde temel süreçlerin mekanizasyonu, bir aşamadır. Fakat bir yandan ekonominin; diğer yandan, inşaat kesiminin gelişimi yeni aşamaları kaçınılmaz yapar. inşaatta yeni aşama: (skorostnoy metod stroitel 'stva) yüksek-hızlı inşaat yöntemi. Yöntem, inşaat kesiminde yeni bir işbölümü anlayışına dayanır. Bir yandan, şimdiye dek inşaat sahasında yapılmakta olan işleri, mümkün olduğu kadar çok, inşaat malzemesi üreten tesislere aktarmayı amaçlar. Diğer yandan ekskavator, turret vinci ve elektrik araçları gibi küçük ve büyük makinaların inşaat sahasında kullanımını genişletmek ister. Birincisi, standardizasyon ve inşaat malzemesi üretimini artırmayı; ikincisi ise, ekipman üretimini çoğaltmayı gerektirir. Çünkü, yüksek-hızlı inşaat daha çok ekipman kullanır. Örneğin, Leningrad'da böyle inşaatlarda kullanılan ekipmanlar diğer in-

şaatlarda kullanılana göre 2—2.5 kez fazla olmuştur. Fakat karşılığında da birçok tutum sağlandığı görülür ;inşaat sahasına gidiş ve gelişler azalır. İnşaatın kendisinde tutum ve çabukluk sağlanır; Moskova'da böyle bir inşaatta, Narkomstroi'nin (inşaat komisaryası) bir buçuk yıllık bir norm koyduğu iş, beş ayda tamamlanmıştır[54].

Fakat, otuzların sonuna kadar, yüksek-hızlı inşaat yönteminin yayılması hızlı olmadı. 1939 yılında, bütün sermaye yatırımlarında bu yöntem inşaatın yeri %2.8'i geçmez. «Çünkü yüksek-hızlı inşaatın geniş yaygın (bir biçimde) gelişmesinde inşaat işlerinin kompleks mekanizasyonunun özellikle önemli bir rolü vardır»[55].

Kompleks mekanizasyon sorununun bir uygulanma alanı var ki, endüstrinin bütün alt-kesimlerini ilgilendirir. Bunlar her üretim içindeki yardımcı süreçler. En bilinen örnekleri, her işletmenin montaj işleri, işletme içi tamir ve taşıma işleridir. Kompleks mekanizasyon herşeyden önce böylesi süreçlerin mekanizasyon düzeyini yükseltmeyi amaçlar.

Otuzların sonlarına gelindiğinde bütün dikkatlerin yardımcı süreçlere çevrildiği ve verimlilik karşılaştırmalarında yardımcı süreçlerin önemlice bir yer aldığı görülüyor: «Bilinir ki, demirli-metalurjideki bizim yeni ve tevsi edilmiş tesislerimiz, yeni model güçlü takımlarla donatılmış ve temel süreçlerde, görece olarak yüksek bir mekanizasyon düzeyine sahip olmalarına rağmen, ABD metalurji tesislerinden, verimlilik bakımından, ciddi olarak geridirler. Bu gerilik, yükleme-boşaltma işleri ile ilgili birimlerde özellikle açık bir görünüşe sahiptir»[56].

Verimliliği düşüren, dolayısıyla fazla işgücü kullanmak anlamına gelen bu durum sadece yükleme-boşaltma işlerine özge değil. Üç gruba ayrılabilir. «Birincisi, başta taşıma-yükleme işleri olmak üzere çeşitli yardımcı süreçlerin mekanizasyonunun yetersizliği... Büyük ve küçük mekanizasyonun entansif bir biçimde gerçekleştirilmesi, taşıma-yükleme işlerinin rasyonalizasyonu bu kategori işçilerinin sayısını birdenbire azaltacaktır.

İkincisi, özellikle günlük tamirde olmak üzere, tamir işleriyle meşgul kadronun büyüklüğü ve günlük tamirde kullanılan makinalarda çalışanların çoğunun yeteneksizliği. Çok meslekli işçilerin yetiştirilme işinin hızlandırılması ve herşeyden önce işçilere çalıştıkları ekipmanın günlük tamirinin öğretilmesi ve her fırsatta, tamir işlerinin aşırı desantralizasyonunun ortadan kaldırılması, bu kategori işçilerin sayısının, önemli ölçüde, azalmasına yol açacaktır.

Üçüncü olarak, birçok işletmede kustar düzeyini aşamamış tedarik, yardımcı ve hizmet aygıtının aşırı büyümesi, modern devlerin (dev işletmelerin) bir yığın ikinci dereceden ve çoklukla küçük (ölçekli) üretim ile şişmesi, görece olarak, düşük işçi verimliliği ve yüksek gider düzeyine yol açar ve bütünüyle işletmenin üretim gideri ile işgücü verimliliği üzerinde olumsuz etki yapar»[57].

1930'ların sonlarında böyle bir durumun gözlenmesinin ortaya çıkardığı bir gerçek var. Uzunca süre, yardımcı süreçlerin mekanizasyonu ihmal edilmiştir[58]. Bunun ise bir anlamı bir mantığı olmalı. Bu mantık şöyle: Yardımcı süreçlerde sermayenin organik bileşiminin yükseltilmesinden dolayı elde edilebilecek verim artışı, temel süreçlerde aynı oranda bir yükseltme dolayısıyla sağlanabilecek verim artışına göre düşüktür. Başka bir deyişle, yardımcı süreçlerin mekanizasyon esnekliği temel süreçlerin mekanizasyon esnekliğinden küçüktür. Daha da açık bir deyişle, mevcut teknolojinin içinde bulunduğu aşamada, yardımcı süreçlerin mekanizasyon düzeyinin yükseltilmesi daha az emek verimliliği artışına yol açıyor.

Mekanizasyon esnekliklerinin farklılığı doğrudan doğruya teknolojinin gelişmesine bağlı. Aslında bunu şöyle söylemek de mümkün: Genel olarak, bütün teknolojinin; özel olarak, temel süreçlerle ilgili teknolojinin gelişimi, temel süreçlerin mekanizasyon esnekliğini belirlemekle kalmaz, yardımcı süreçlerde teknolojik gelişmenin sınırlarını da çizer. Otomatik ve birçok işi aynı istasyonda yapan tezgâhlar gelişmeden, fabrika içi taşımanın mekanizasyonundan elde edilebilecek verim artışı sınırlı olmak

durumundadır. Çünkü bu tür makinalar olmadan fabrika içi taşıma önemli düzeyleri bulmaz.

Bu yüzden, yardımcı süreçlerin mekanizasyon esnekliğinin zamanın belirli bir kesitinde düşük olması mümkün. Örneğin, dokuzyüz yirmilerde dünya ölçeğinde, endüstride verimlilik artışının nedenleri arasında (fabrika içi) taşıma işlerindeki iyileşmenin yeri büyük oldu. Taşıma işlerindeki teknolojik iyileşmeler, en ileri kapitalist ülkede bile, dokuzyüz yirmileri bekledi. Otuzlar, en ileri ülkelerde bile bu iyileşmelerin yayılma yılları. Buna karşın, temel süreçlerde teknolojik yeniliklerin çok eskilere uzanan bir birikimi var. Böyle bir durumda, **endüstrileşme sürecine yeni giren bir ülke için** iki esnekliğin farklı bir görünüm alması beklenebilir[59].

Tamir işlerine gelince, işlerin içeriği ve yapısı gereği, buradaki teknolojik gelişim son derece sınırlı olmuştur. Tamir işini standardlaştırma ve kütle üretimini uygulama olanaklarının oldukça az olduğu belli. Bu, bırakınız dokuzyüz otuzları, altmışlarda da geçerli bir gözlem: «Tamir ve enstrüman atelyelerinin büyük sayıda üniversal metalkesen tezgâhlarla donatılmış olduğu hesaba katılmalıdır.

Endüstriyel işletmelerin küçük sayılarda enstrüman, avadanlık, kalıp ve ekipmanlar için yedek parçalar üretilen, enstrüman ve tamir atelyelerinde üniversal tezgâhlar gereklidir»[60]. Bu nedenle, her ülkede bu tip işlerin mekanizasyonunun, görece olarak, geç başlaması ve dolayısıyla da bu tür işlerdeki işgücünün kabarık olması normal. Fakat Sovyet uygulamasında, kabarıklığa yol açan ve normal olmayan nedenler de bulmak mümkün. Bunlardan biri, «hedef planlaması» deyimi ile belirtilmek istenen Sovyet planlamasının bir özelliği. Daima mevcut kapasiteyi sonuna dek zorlayan bir üretim hedefini gerçekleştirmeye çalışmak. Böyle bir durumda tamirin zamanında yapılmaması veya ekipmanla ilgili bir parçanın sağlanamaması üretim hedefinin gerçekleşmemesi sonucunu doğurur. Bunu önlemek için ise her zaman hazır bir tamir atelyesi bulundurulur.

Ayrıca, Sovyet uzmanlaşma düzeyinin içinde bulunduğu aşama etkili. Amerikan işletmelerine göre, Sovyet tamir ve enstrüman atelyelerinin daha büyük ve kabarık olmasının bir nedeni de budur. Amerikan işletmelerinin çok zaman hazır olarak başka işletmelerden aldıkları avadanlık ve yedek parçaları Sovyet işletmeleri kendileri yapmak durumundadır. Çünkü toplumsal işbölümü, bunları yapacak ayrı işletmelere sahip olacak kadar çeşitlenmemiştir.

Üçüncü neden, işgücünün yapısı ve oluşumu ile ilgili: «Birinci ve İkinci Beş Yıllık Planlarda işgücü kadroları çok çabuk oluşturulmuş ve üretim sürecinde yetiştirilmiştir. Yeni işletmeler, genellikle, pahalı ve çapraşık ekipmanlarını, kırılma ve benzeri öğrenme (kavrama) hastalıklarına karşı korumaya çalışmışlardır. (Bu amaçla) günlük gözetim (supervizyon) için gerekli uzmanlık isteyen servislerin miktarını artırmışlar... Normal işçinin herhangi bir düzeltme veya tamir hakkı yoktur. Eğer tezgâh yavaşlayacak veya duracak olursa, 'uzman' çağırmaya mecbur tutulmuştur»[61]

Bütün bunlar, yukarıda da söylendiği gibi, yardımcı süreçlerde mekanizasyonu daha sonraki zamanlara bırakmanın bir gerekçesi, bir mantığı olduğunu göstermek için. Yalnız, aynı mantığın uzantısı da var: «Ulaşılmış olan mekanizasyon düzeyi, endüstride yükleme-boşaltma ve taşıma gibi süreçlerin en hızlı biçimde mekanizasyonunu gittikçe ön plana çıkartmaktadır. Çıkarım kesiminde ve imalât endüstrisinin demirli metalurji, şeker gibi, teknolojinin özellikleri sonucu, eşit mekanizasyon (düzeyinde) birim canlı işgücü başına daha büyük hammadde ağırlığı düşen kollarında böyle süreçleri mekanize etmek son derece önemlidir»[62]. Yardımcı süreçlerin mekanizasyonunun sıralanmasında bile, mekanizasyon esnekliğinin bir rolü olduğu görülüyor.

Yardımcı süreçlerin mekanizasyonunun durum ve gelişimini işgücü büyüklüklerine bakarak değerlendirmek mümkün. Bunun için işgücünün süreçlere göre dağılımını bilmek gerek. Örneğin, 1932 yılında, mekanize olmayan

iki yüksek fırında (Stalin Metalurji Tesisi) temel süreçlerde çalışanların bütün işçilere oranı %13.9—26.8 arasında değişiyor. Kısmen mekanize olmuş fırınlarda (Makeev Metalurji Tesisi) bu oran %38.4. Bütünüyle mekanize olmuş fırınlarda (Makeev Metalurji Tesisi) aynı oran, %50.0 oluyor[63]. Aynı zaman kesitinde ülkeler arası karşılaştırmalar da bu konuda belli ve açık sonuçlar veriyor. Biri Amerikan, 2,5 milyon ton kapasiteli; diğeri Sovyet, 1,5 milyon ton kapasiteli iki çelik tesisinden Amerikan tesisinde işçilerin, %75.1'i temel atelyelerde, %12.7'si taşıma ve %5.2'si tamir işlerinde çalışıyor. Sovyet tesisinde bu oranlar, sırasıyla, %40.3, %32.7 ve %11.8[64].

Yalnız böyle bir ölçütü, söz konusu alt-kesimin teknolojisinden ve teknolojinin zaman içinde gelişiminden soyutlamamak gerek. Makina yapımında yardımcı süreçlerin mekanizasyonu daha geç ve daha güç oluşan bir çizgiye sahip. Bu yüzden, temel süreçlerin mekanizasyonunun, ilk önce yardımcı süreçlerde çalışanların oranını artırmasını beklemek gerek. Aşağıdaki şekil bunu gösteriyor[65].

İşgücü ve Mekanizasyon: Makina Yapımında Yıllara Göre Yardımcı İşlerde Çalışanların Oranı

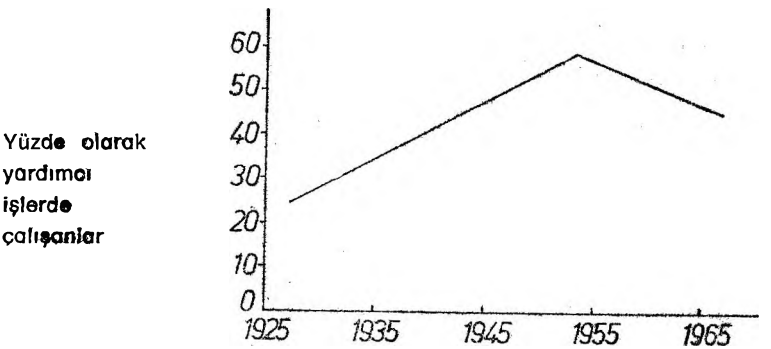

MEKANİZASYON VE BECERİ DÜZEYİ

Yukarıdan beri yapılagelmekte olan tartışmaların ışığında beceri düzeyi ile mekanizasyon ilişkisine tekrar dönmek gerekecek. Görüldüğü gibi, yüksek beceri düzeyi isteyen işlerin mekanizasyonu, mekanizasyondan elde edilebilecek verim görece olarak düşük olduğu için ilerki zamanlara bırakılmıştır. Daha önce karşılaştırılmış olan, Amerikan ve Sovyet çelik tesisleri örneği bunu açıkça göstermektedir: Daha büyük ve daha modern olan Amerikan tesisinde, tamir atelyesinde 40 mühendis ve teknik personel; taşımada 60; temel metalurji atölyesinde ise 560 mühendis ve teknik personel çalışır. Karşılaştırılan Sovyet tesisinde ise, bu büyüklükler, sırasıyla, 158, 394 ve 476'dır.

Ayrıca, elde edilen bulgular, mekanizasyonla beceri düzeyini yükseltme ihtiyacının ortadan kalkacağı düşüncesini kuşku ile karşılamayı gerektiriyor: «Örnekleme yoluyla yapılmış bir araştırmaya göre, SSCB endüstrisinde, 1927 yılında, becerisiz işçilerin oranı %25.38 iken, 1934'de %19.28'dir. Teknolojideki son sözü temsil eden ekipmanlarla donatılmış yeni fabrikalarda yüksek becerili işçilerin oranı, bütün endüstri (ortalamasından) daha hızlı artmıştır. Örnek olarak, Nadyejda tesisi ile ilgili bilgiler (Tablo XIV) verilebilir»[66].

İşgücü ve Mekanizasyon XIV: Nadyejda Tesisinde Beceri Bileşimi (yüzde)

	Düşük Becerili	Yarı Becerili	Orta Becerili	Yüksek Becerili	Diğerleri
Rekonstruksiyondan Önce	23.1	38.7	29.5	8.7	—
Rekonstruksiyondan Sonra	15.0	25.2	40.0	12.5	7.3

Aşağıdaki tabloda (Tablo XV) aynı gelişme daha da açıklık kazanmaktadır. Burada iki tesisin, Voroşilov ve Dzerjenskiy demir-çelik tesislerinin çeşitli fırınları ele alın-

İşgücü ve Mekanizasyon XV: Voroşilov ve Dzerjenskiy Tesislerinde Beceri Durumu

	Voroşilov Tesisi				Dzerjenskiy Tesisi			
	Rekons. Önce (4 fırın)		Rekons. Sonra (6 fırın)		Rekons. Önce (5 fırın)		Rekons. Sonra (7 fırın)	
	İşçi Say.	İşçi Yüz.	İşçi Say.	İşçi Yüz.	İşçi Say.	İşçi Yüz.	İşçi Say.	İşçi Yüz.
Kısım Yöneticileri ve Yardımcıları	164	12	130	26	196	11	165	15
Doğrudan doğruya Ekipmanda Çalışanlar	68	5	165	33	124	7	549	50
Bunlardan Becerili Olanlar	14	1	70	14	36	2	440	40
Mekanize Olmayan İşlerde Çalışanlar	1129	84	205	41	1460	82	384	35
Bunlardan Becerili Olanlar	55	4	80	16	54	3	88	8
Bütün Çalışanlar	1361	100	500	100	1780	100	1098	100
Bunlardan Yöneticiler hariç Becerili Olanlar	69	5.1	150	30.0	80	4.5	528	48.0

maktadır. Fırınlar durumlarına göre yeniden yapıma tabi tutulmuş ve tutulmamış diye ayrılmışlardır. Rekonstruksiyon ile fırınlar **bütünüyle mekanize edilmiş** olmaktadır. Bilgiler, 1933 yılına ait[67].

Görülüyor ki, gerçekleştirilmiş olan mekanizasyon yüksek becerili işgücüne olan ihtiyacı azaltmamaktadır. Yalnız böyle bir durumu gözleyip de, her türlü mekanizasyonun her zaman beceri ihtiyacını artıracağı sonucuna varmamak gerek. Mekanizasyondan mekanizasyona fark var: «Metal işleyen tesislerde yeni takım-tezgâhlarla üretime geçişle birlikte işgücüne olan talep de değişmektedir. Bazı durumlarda, örneğin, basit döner tezgâhın revolver tezgâhı ile değiştirilmesiyle, daha yüksek becerili işlere ihtiyaç doğmaktadır. Başka durumlarda, otomasyonun olduğu işlerde, tam tersine daha düşük becerili işçilerle çalışmak mümkün olmaktadır. GET'e bağlı (karusel') tezgâhlarla çalışan tesislerde, otomasyondan hemen sonra 7—8 (beceri) düzeyindeki işçilerin yerine 4—5 beceri düzeyindeki (derece) işçiler konulabilmiştir... Her tezgâhta belirli miktarda işin olduğu dar bir uzmanlaşma halinde, her işçiden sadece sınırlı sayıda yöntemi kavraması istenecektir. Bu yüzden de, böyle tezgâhlarda çalışabilmek için, düşük becerili işçiler uygun olur»[68]. Ancak izlenen zaman aralığında mekanizasyonun bu aşamaya gelmemiş olduğunu hatırlatmaya lüzum olmasa gerek.

Mekanizasyonun beceri düzeyini yükseltme sorununu ortadan kaldırmadığı açıklık kazanınca, bu gereksinmenin nasıl karşılandığı sorusu ön plana çıkar. Bir çözüm yolu olarak, yüksek beceri isteyen görevlerde düşük becerili işçiler kullanmak düşünülebilir. Bu yapılmıştır ve aşağıda Birinci Beş Yıllık Plan'dan alınan karşılaştırmalı tablo (Tablo XVI) bu durumu göstermektedir[69].

Bu tabloya, endüstrileşme atılımından önceki durumu yansıttığı için ve yeteri ölçüde açık olmadığı gerekçesi ile güven duyulmayabilir. Önemli Demir Çelik tesislerinde ça-

lışan İTR* ile ilgili bilgi daha sonraki yılları kavramaktadır.

İşgücü ve Mekanizasyon XVI: SSCB ve Almanya'da Beceri Dağılımı

		SSCB-1927/28	Almanya-1926
Bütün Endüstri	Becerili	41.3	62.6
	Becerisiz	58.7	37.4
Maden Çıkarımı ve (ilk) İşleme	Becerili	28.0	40.3
	Becerisiz	72.0	59.7
Maden Tesisleri	Becerili	42.6	74.4
	Becerisiz	57.4	26.6
Metal İşleme	Becerili	46.1	60.7
	Becerisiz	53.9	39.3
Makina Yapımı	Becerili	55.3	74.8
	Becerisiz	44.7	35.2
Kimya Kesimi	Becerili	25.0	24.2
	Becerisiz	75.0	75.8
Tekstil	Becerili	43.5	60.7
	Becerisiz	56.5	39.3

Tablo XVII'de Stal', Dneprostal', Vostokostal', Tsentrostal', Spetstal' tesislerine ait bilgiler toplanmıştır[70].

İşgücü ve Mekanizasyon XVII: Demir Çelik Tesislerinde Teknik Personelin Kullanımı

		Müh. Görevlerinde			Orta Tek. görevlerde		
	Bütün İTR	Topl.	Mühen.	Pratis.	Topl.	Teknis.	Pratis.
1/X/1929	8382	3143	1818	1325	5199	2164	3034
1/1/1932	14037	4808	2233	2575	9229	1739	7489
Artış Oranı	168.0	154.0	122.3	194.0	179.0	80.0	246.9

Bu uygulamanın burada kalmayıp daha ileriye götürüldüğü konusunda işaretler var. Örneğin, Sovyet devri-

* İTR (inženerno-tehničeskie rabotniki), mühendis ve teknisyenleri içine almaktadır. Teknik personel ile ilgili dağılımda bu iki kategori genellikle birleştirilir.

minin heyecanı ile Amerika'da rahat işini bırakıp, Sovyetler Birliği'ne geçen ve orada aradığını bulamayıp ilk önce trotskist olan, sonra ülkesine dönen becerili ve «sosyalist» bir işçinin hâtıraları var ortada[71]. Bu işçiyi şaşırtan en önemli olgular arasında, otuzların başlarında Amerika'da mühendislerin yaptıkları birçok görevin kendisine verilmiş olması yer alıyor.

Aslında bunun bir çözüm olabileceği söylendi. Ve ilk bakışta herhangi bir çözüm getiremiyeceği söylenebilir. Şöyle düşünülebilir: Eğer yüksek beceri gerektiren işler, düşük beceri sahibi çalışanlara yaptırılacak olursa, bunun sonucunda işlerin aksaması kaçınılmaz. Böyle bir düşünce, kuşkusuz, doğru. Yalnız, herşeyde olduğu gibi burada da doğru olanın açıkça ve bütün boyutlarıyla saptanması gerekir. Doğru olan, tekrar da olsa söylenmeli; her işin gerektirdiği becerili işgücünü bulmak. Önemli olan, her işin gerektirdiği beceri düzeyini saptamak ve sağlamak. Bundan sonra gerekli becerinin nasıl sağlanacağı sorusu çıkar ortaya. Gerekli beceri, biçimsel eğitim ile ya da doğrudan doğruya üretim uygulaması içinde elde edilebilir. Biçimsel eğitim söz konusu olduğunda, çokçası beceri gereği ile biçimsel eğitim süresi arasında belirli ve değişmez bir ilişkinin geçerli olduğu varsayılır. Ve denilir ki, şöyle bir iş için, şu kadar sürelik biçimsel eğitimden geçmiş, örneğin, adına mühendis denen çalışanlara ihtiyaç var.

Doğruluğundan kuşku duyulması gerekli ilişki budur*. Eğitimin her zaman üretim ile yakın bir paralellik içinde geliştiğini düşünmek için yeterli neden yok. Eğitim, zamanla gerekli beceri vermek ve 'iyi' yurttaş yetiştirmek işlevlerini aşan bir kişilik kazanır. Eğitim kuruluşları, zamanla varlıklı işsizlerin tutulduğu yerler olurlar. Sınıflı top-

* Buradaki düşüncelerin daha ayrıntılı bir tartışması için bkz; Y. Küçük: «Türkiye'de Eğitim Gerekleri, Eğitim Planlaması ve Büyük Kent Dışı Üniversitelerin Bu Planlama İçindeki Yeri.» (Teksir), Kasım 1970.

lumlarda, mekanizasyon ve konsantrasyon, bir yığın çalışanı işsiz yapar. Bunlar, kaybedenlerdir. Bu kaybedenler ne yapılır? ABD'de yapılan şu olmuştur: «Açık çözüm, bunları okulda tutmak idi. Böylece, (şimdiye dek) 'kaybedenleri' ayırmaya yarayan otomatik ayırıcılar olarak çalışan liseler, herkesi caddelerden uzaklaştırmayı ve sınıflarda tutmayı amaçlayan kütle nezarethanelerine dönüştüler. Eğer bu arada, bazıları beyaz-yaka işler için yetiştirilirse, bu bir yan yarar idi. Çünkü, liselerin büyük çoğunluğunda beceri verme işi, çocuk ıslâhevlerindeki kadar ek bir role sahip idi.

1960'a doğru, lise yaşındaki gençlerin yüzde doksanı okula devam ediyordu. Liseler, 40 yıl içinde, üniversiteye yönelik, görece olarak, elit kuruluşlar olmaktan çıkıp, kütle tevkifhanelerine çevrildiler... Artık kamu okullarının başarıları, gençleri, okullarını sonsuz olarak uzatmaya zorlama ve kandırmada gösterdikleri etkenlikle ölçülmektedir. Artık sadece (tutarak) değil, fakat mümkünse kısa süreli üniversitelere (junior college) göndererek. Ve (artık) her üst (eğitim) kurum, daha öncekini düzeltme programı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte, kamu oyuna, okulların bu yeni nezarethane rolünü satabilmek için, eğitimin bütün kapıları ve özellikle yüksek ücret ve sınırsız tüketim kapısını açan sihirli bir silâh, okulların ise bu eğitimin alınabileceği tek yer olduğu efsanesi yayıldı. (Böylece) uzatılmış okulculuk bir Amerikan tutkusu oldu...»[72].

Çarlık Rusya'sında benzer bir eğitim yapısının gelişmiş olduğunu düşünmek gerek. Üstelik, hızlı bir endüstrileşme olmadığı için eğitimin elitist özelliğini korumuş olması mümkün. Aslına bakılırsa, gerçek olan da bu: «Devrim öncesi Rusya, matematikçi, fizikçi, kimyacı ve biyolojici olarak büyük bilim adamlarına sahip idi.

Onlar bir yığın önemli keşif ve bulgular verdiler, bir yığın gerçek bilimsel kuram geliştirdiler; fakat bu kuram ve keşiflerin çok büyük çoğunluğu sadece dışarıda uygulandı. Çünkü ne zayıf endüstri, ne de 'uluslar hapisane-

si' denen Çarlık otokrasisinin genel havası bu keşiflerin geliştirilme ve pratikte uygulanmasına müsaade etti»[73]. Aynı Çarlık Rusya'sında teknisyenlerin yetiştirilme sorunu ise, son derece ihmal edilmişti. Birinci Beş Yıllık Planı hazırlayanlar bu durumu gözlemekte gecikmediler: «Teknisyen yetiştirme işi, ülkenin eğitim kuruluşları sistemi içinde eski düzenden miras aldığımız en zayıf alanın bu olması dolayısıyla, daha da güçleşmektedir.»

BBYP'nın getirdiği çözüm iki yanlı. Birincisi, **«hazırlama (yetiştirme) süresini kısaltma** yönünde uzman yetiştirme sisteminin kendisinde bazı değişiklikler yapma olanaklarını daha da araştırmak.» İkincisi, «özellikle ikinci dereceden teknisyen kadrolarını doldurmak, için **gece işçi teknikumları yoluyla yetiştirme sistemini geniş bir biçimde geliştirmek** veya aynı amaçla, başlıcası en ileri, en gelişmiş endüstri işçileri arasından seçilmiş kimseleri endüstrimizin orta komuta tabakasının yeni kadroları olarak (yeniden) yetiştirecek kursları açmak»[74]. Birinci yan, Amerikan işçisini şaşırtan uygulama ile ilgili. İkinci yan, yeni kadrolar yetiştirmekle.

Birinci çözümün sınırlılığı açık. Şu anlamda; miras kalan eğitim sisteminin çarpıklığını görerek, normal olarak mühendislerin dolduracakları postlar, teknisyenlere veya iyi yetişmiş işçilere verilebilir. Ayrıca eğitim süresi kısaltılabilir. Fakat böyle bir uygulamanın, daha doğrusu böyle bir rezervin sonu olduğu ortadadır. Bu yüzden yeni kadrolar yetiştirme daha devamlı çözüm olarak görünür.

Gerçi, yüksek beceri düzeyi konusunda planlı olmayan ekonomide gözlenebilecek çarpıklık, işaret edilenle sınırlı değil. Üstelik, bazı çarpıklığın planlı bir düzende de bir süre kendisini gizlemesi mümkün. Buna örnek, mühendis ve benzeri personelin üretimden başka uğraşlarda çalışmalarıdır. XVII. Tablo dolayısıyla sözü edilen Vostokstal' metalurji birliğinde, yüksek öğrenim görmüş 472 mühendis çalışmaktadır. Bunlardan 185'i üretim işlerindedir. Birliğe bağlı tesislerin yönetim aygıtlarında çalışan mühendis sayısı 231'dir. Birlik yönetim aygıtında ise 56 mü-

hendis çalışmaktadır. Demek olmaktadır ki, Vostokstal'' Birliğindeki mühendislerin sadece %39'u üretim ile uğraşır. Bu oranı tersine çevirmemek için hiçbir neden yok[75].

Yalnız gerek burada ve gerek yeni kadrolar yetiştirmede, Sovyet düzenine özgü güçlükler var. Bir kez, başta mühendisler olmak üzere, İTR'yi, canla başla işe sokmak mümkün olmuyor. Aslında işe giriyorlar. Fakat Kuybişev'in 1929 yılında verdiği mühendis Stulov örneğinde olduğu gibi «ben kendimi 8 saat için satarım, geriye kalan zaman benimdir» anlayışı içinde çalışıyorlar[76]. Sosyalist yarışa, (sorevnovanie)* katılmıyorlar. Buna karşın, sosyalist yarışa katılan işçiler, «şok birliklerinin» teknik komutasını ya kendi üzerlerine alıyorlar ya da mühendisleri yarışa sokmak için her türlü imkânı kullanıyorlar[77]. Bu ise, gerginliklerin sebebi olur.

Böyle bir durumun ortaya çıkması işçi kökenli yüksek becerili personel yaratma girişimini hızlandırır. Burada kısaca şu söylenmeli: Sovyet örneğinde, kısa zamanda çok büyük sayılara varan orta ve yüksek becerili işgücü yetiştirmek için her türlü örgütsel güçlük yenilebilmiş ve çok kapsamlı bir süreç geliştirilmiştir. Bu açıdan söylenecek bir şey yok.

Fakat yeni işgücünü, yeni kurulmuş öğretim kuruluşlarına çekmede önemli bir güçlükle karşılaşılır. Güçlüğün nedenine inebilmek için, yeni işgücünün yapısına bakmak gerek.

Endüstrileşme sürecinin hızlanması ile birlikte işgücünün yapısında görülen değişikliklerin biri, işgücünün gençleşmesi. «1930, 1931 ve 1932 ilk yarısı boyunca, bütün işçiler içinde gençlerin (23 yaşına kadar) oranı %24.7'den %39.9'a çıkmıştır. Yeni kurulan endüstri kesimlerinde, önemli ölçüde, daha yüksek oldu. Örneğin, oto-traktör ve

* Sorevnovanie, rekabet anlamına gelmez. Rusça'da rekabet anlamına konkurentsya kelimesi kullanılır. İkisi arasındaki önemli fark birincide maddî yararın gözetilmemesi. Gerçi, uygulamada sosyalist yarışın da bazı akçalı yararlar getirmiş olduğu görülür.

havacılık kesimlerinde 1833 yılında, 23 yaşından küçükler, bütün işçilerin %46.7'sini oluşturuyordu»[78]. Yaş bileşiminin başlı başına bir sakıncası olmadığı düşünülebilir, eğer beraberinde herhangi bir olumsuz etki getirmez ise. Fakat getirmektedir; Devrim öncesinde üretim deneyinden geçmiş işçilerin oranı, Ukrayna metal endüstrisinde 1920 yılında %45.5 iken, 1931 yılında %30.5'e düşmektedir. Donbass bölgesinde, kömür çıkarımında aynı büyüklük %33.2'den %19.6'ya iner. Ayrıca 1930—1931 yıllarında ilk kez üretime giren işçilerin oranı Leningrad metal endüstrisinde %21; Ukrayna metal endüstrisinde %19.6; Donbass kömür bölgesinde %33'dür[79].

Bu kadarla kalmıyor: «1929 yılında maden işçilerinin %61.6'sı; metal işçilerinin %40.0'ı; tekstil işçilerinin %36.1'i köylü kökenli idi. Endüstride çalışıp da (köyde) toprak tutan işçilerin oranı 1905'den 1925'e kadar gösterişsiz fakat devamlı bir azalış gösterir. (Bundan) sonra, kır kesimindeki işçi akımı ile birlikte tekrar sıçramaya başlar. 1926 ile 1929 arasında, Donbass madenlerinde çalışmaya başlayanların %37.4'ü; Moskova ve Ukrayna metal endüstrisine giren işçilerin, sırasıyla, %28.4 ve %27.3'ü hâlâ toprak tutmaktaydı. Oranlar diğer endüstri kollarında daha düşük olmuştur. Parti üyesi işçilerden %10.7'si kır kesimi ile olan bağlarını koparmamıştır; bu oran, inşaat işçilerinde daha yüksek, becerili fabrika işçilerinde daha düşüktür»[80].

Aynı durumun, endüstrileşmenin ilk hızlanış yıllarındaki gelişimi ise Tablo XVIII'de görülmektedir[81].

İşgücünün yapısını belirledikten sonra görünür aksaklığa işaret etmenin zamanı geldi. Burada da bir Sovyet tartışmasına başvurmakta yarar var: «Bazı ekonomi yöneticileri, emek verimliliği planlarının gerçekleştirilemeyişinin nesnel nedeni olarak, işgücünün beceri bileşimindeki düşüşü göstermeye çalışırlar. Söylenmelidir ki, böyle bir tez herhangi bir eleştiriye dayanmaz; çünkü, işçilerin becerilerinin yükseltilmesi ve onların teknolojiyi kavrama sa-

İşgücü ve Mekanizasyon XVIII: Doğumlarına (kökenlerine) Göre İşçilerin Dağılımı

	Yıllar	İşçi	Hizmetlerde Çalışanlar	Köylü	Tüccar ve Zanaatk.	Köylü Kökenli Olanlardan: Köyle İlişkili	Köylü Kökenli Olanlardan: Köyle İlişkisiz
Leningrad							
Makina Yapımı	1929	51.8	7.1	38.6	2.5	12.4	87.6
	1931	48.7	7.0	40.8	3.5	11.8	88.2
Tekstil	1929	57.7	4.8	35.5	2.0	4.3	95.7
	1931	60.1	4.7	31.6	3.6	5.6	94.7
Ukrayna							
Makina Yapımı	1929	62.5	7.0	26.8	3.7	5.7	94.3
	1931	60.0	5.7	31.2	3.1	4.1	95.9
Metalurji	1929	41.2	3.1	53.7	2.0	21.0	79.0
	1931	47.3	2.3	48.7	1.7	12.3	87.7
Ural							
Meatlurji	1929	69.9	2.3	26.5	1.8	32.0	68.0
	1931	49.5	1.3	48.7	1.5	7.9	92.1
Kömür	1929	33.8	1.9	63.1	1.2	27.4	73.6
	1931	27.1	1.2	70.6	1.3	33.3	66.7

vaşlarının başarısı, **bütünüyle bize,** işletmelerimizin **iş örgütüne bağlıdır.** Çünkü, bizim koşullarımızda, beceri kendiliğinden ve sadece hizmet birikimi ile elde edilmez; **aynı zamanda onları yetiştirerek, onları değiştirerek sağlanır.**

1931 yılında, emek verimliliğinin artışına olumsuz etkide bulunan ögelerden birisi, işgücündeki dalgalanma (Tekuçest', turnover) olmuştur»[82]. En çok dalgalanan, sık sık işletme değiştiren işçilerin, hızlı bir biçimde işe alınmış, çalışma süresi kısa, endüstri disiplin ve bilincinden uzak köylü kökenli işçiler olduğunu söylemeye lüzum olmasa gerek.

Bu bir aksaklık. Aksaklığın temelinde, işgücünün bileşiminin yattığında kuşku olmamalı. Fakat herkesin çalışmak isteyeceği varsayıldığında ve otuzların hemen başında işgücü sıkıntısının göründüğü daha önce söylendiğine göre, bu işçiler neden bir yerde kalmaz ve devamlı işletme değiştirirler? Stalin 1931'de aynı soruyu sorar ve kendi cevabını verir: «İşgücündeki dalgalanmanın nedeni nerededir? İşgücü ödemelerinin yanlış örgütlenmesinde yanlış ücret sisteminde; ödeme alanındaki 'sol' ücret eşitlemesinde (uravnilovka)...

Bu derdi (dalgalanma) yok etmek için, ücret eşitlemesini ortadan kaldırmak ve eski ücret sistemini geliştirmek zorunludur. Bu derdi yok etmek için, becerili ve becerisiz emek, ağır ve hafif iş arasındaki farkı gözetecek ücret sistemini örgütlemek gerekir... Her kim, ücret sistemini uravnilovka 'ilkesi' üzerine kurmak ister, becerili ve becerisiz emek arasındaki farkı gözetmez ise, o Marksizmden kopar, Leninizmden kopar, demektir»[83].

Uravnilovka (ücret eşitlemesi) sadece işgücünün dalgalanmasına yol açmıyor. Aynı zamanda, yapılan tartışma bakımından, daha önemli bir uzantısı var. Hiç olmazsa öyle görünüyor: «Sosyalist ekonominin başarılı bir biçimde gelişmesi sorununda, işletmelerde devamlı kadroların kurulması, dalgalanmaların tasfiyesi ve işgücünün doğru kullanımı önemli bir yere sahip. Bu görevin gerçekleştirilme-

sinde, ücret sisteminde var olan ve beceriyi yükseltme motiflerini yok eden, dalgalanmaya yol açan **uravnilovka** ciddi bir engel olarak göründü. Endüstride emek verimliliğinin artışını daha ileriye götürmek için ücret eşitlemesinin tümüyle yok edilmesi zorunlu koşul olarak ortaya çıktı»[84].

Ücret makasının açılmasının bir yandan, yüksek beceri elde etme isteğini artıracağı; diğer yandan da, dalgalanmayı önliyeceği düşünüldü. 1934 yılına gelindiğinde, dalgalanmanın kontrol altına alındığı görülür. Fakat tamamen ortadan kaldırılması, daha önceki kesimde de değinildiği gibi SSCB yüksek Sovyet Prezidyumu'nun Ekim-1940 tarihli kararı (ukaz) ile mümkün olmuştur. Bu kararda «mevcut durumda komisaryaların (bakanların), mühendis, hizmet işlerinde çalışanlar ve becerili işçileri bir işletmeden diğerine, zorunlu olarak, nakletme yetkilerinin olmayışının, ekonominin kalkınması bakımından bir engel olduğu» belirtilir[85].

UZMANLAŞMA VE GİGANTOMANİYA

UZMANLAŞMA VE ÖLÇEK

Daha önceki kesimde, özellikle mekanizasyon üzerinde duruldu. Mekanizasyon el emeğinin makina ile değiştirilmesi anlamına geliyor. El emeğinin yerini makinanın alması, her üretim sürecinin gerekli kıldığı toplam emeği azaltır. Bunun açık olması gerek*.

Yalnız açık olması gerekli gerçekler bununla bitmiyor. Makinadan makinaya fark var. Makinaların verimlilik üzerindeki etkileri birbirinden farklı. Uzmanlaşmış makina, her işe yarayan makinadan daha etken. Bu yüzden, nasıl el emeği makina ile değiştirildiğinde emeğin verimliliği artarsa, —aynı işin daha düşük toplam emek ile yapılması emeğin verimliliğinin artması demek— üniversal makinanın yerini uzman makina aldığında da verimlilik yükselir. Bu nedenle, mekanizasyon ile verimliliğin sınırına ulaşılmış olmaz. Makinanın, makina ile değiştirilmesi süreci kendini göstermeye başlar.

Makinanın uzmanlaşmasını, iş bölümünün ileri bir aşaması olarak düşünmek mümkün. İş bölümü nasıl verimliliği arttırıyorsa, onun ileri aşaması da verimliliği arttırmaya devam edecek**. Bu yüzden çok-amaçlı (üniversal) bir tezgâhın tek amaçlı (uzmanlaşmış) bir tezgâhla değiştirilmesi herhalde verimlilik artışına yol açar. Endüstrileşme süreci, verimliliği arttırma sürecidir. Bunun sonucu olarak, en-

---

* «Uygun makina kullanılmasıyla, işin (emeğin) ne kadar kolaylaştığı ve kısaldığını herkes anlamalıdır. (Bunun için) herhangi bir örnek vermek lüzumsuzdur.»
A.Smith: An Inquiry into the nature and Causes of the Wealth of Nations, The Cannan Edition, N.Y. 1937, s. 9.

** «... iş bölümü uygulanabildikçe, her uğraşda, emeğin üretici güçlerinde oransal bir artışa yol açar.»
A .Smith: **An Inquiry...** ibid. s. 5.

düstrileşme süreci, her işe yarayan makinaların, giderek, bırakılma sürecidir.

Makinanın uzmanlaşması, fabrikanın uzmanlaşmasını doğurur. Çünkü, zamanla bir tek süreç ile ürün elde etmek tarihe karışır. Endüstrileşmeyi, bu bakımdan, gittikçe artan sayıda süreçlerden oluşan ürünleri yapma aşaması olarak tanımlamak mümkün. Bu da, tarihsel olarak teknolojinin ilerleyiş doğrultusudur ve iş bölümünün fabrika veya atelye sınırlarını aşarak toplumsal bir boyut kazanması olgusunu gösterir. Bu nedenle, makinanın uzmanlaşma düzeyini, fabrikanın uzmanlaşma düzeyinden ayrı düşünmek mümkün olamaz. Hatta bir adım daha atarak şu söylenebilir: Makinanın uzmanlaşması, makina yapan fabrika ve kesimlerin uzmanlaşmasından ayrı düşünülemez. Daha da ileri gidilebilir ve makinanın uzmanlaşmasının, makina yapacak makinaları üreten fabrika veya kesimlerin uzmanlaşma düzeyinden ayrı incelenemiyeceği söylenebilir. Söylenenlerin kısaca özeti ise şudur: «Toplumdaki iş bölümü ve işletme içindeki iş bölümü birbirine sıkıca bağlıdır»[1].

Uzmanlaşmanın sağladığı tutumu pratik örnekler de doğrular. Verilecek örneklerin ilki, uzmanlaşmış ekipmanın getirdiği tutum ile ilgili ve Tablo I'de görülmektedir[2].

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya I: Bilyalı Yatakta Yatak Yuvasının Taşlanması için Gerekli Zaman

Ekipmanın Cinsi	Gerekli Takım Tezgâh Sayısı	Gerekli İşçi Sayısı	Bir Kasnağı İşleme Süresi (Dakika)
Üniversal Torna	44	44	11.66
Turret Tezgâh	28	28	7.46
Tek-milli Otomatik	5	2	1.43
Dört-milli Otomatik	2	1	1.53

Ekipmanların uzmanlaşmış olması, onlardan beklenen işin daha az zamanla ve de daha az emekle yapılmasına yol açıyor. Ekipmanların daha az emekle üretilmesi ise,

onların uzmanlaşmış tesislerde üretilmesine bağlı: «2125 tipli üniversal (dikey) matkaplar, seri üretimin (seriynoe proizvodstvo, batch production) yapıldığı takım-tezgâhı tesislerinde, diğer bakanlıkların tesislerinde üretilenlere göre beş kere daha ucuz olmaktadır. Takım-tezgâhı yapımı Bakanlığının Srednevoljkiy tesisinde üretilen 160—VV—2 tipi torna, uzmanlaşmamış tesislerde üretilen benzerlerine göre iki kez daha ucuzdur»[3].

Bu, işin bir yanı. Diğer yanında, Lenin'in daha ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Moskova bölgesinde, küçük-meta üretiminde çalışan işletmelerde bile gözlemiş olduğu bir olgu var: «Her derecedeki (dilim) işçi başına toplam üretim ile ilgili bilgiler, **kuruluşların ölçeği büyüdükçe emek verimliliğinin iyileştiğini** göstermektedir»*. Bu olgu yaygındır ve ilgi döneminde Sovyetler Birliğinde sık sık karşılaşılır. Örnek metalurjiden[4].

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya II: SSCB'de Yüksek Fırınlarda Verimlilik, 1934

Fırınların Ortalama Hacmi (m^3)	Fırın Başına İşçi Sayısı	Yılda Pig Demir İzabesi (ton) Fırın Başına	İşçi Sayısı
... — 100	96	7.500	77
100 — 200	175	31.000	177
200 — 500	363	63.300	174
500 — 900	354	143.200	404
900 — ...	280	236.000	844
1933 Ortalaması	265	71.800	270
1934 Ortalaması	270	98.000	363

* V. Lenin: **The Development of Capitalism in Russia**, s. 351. Lenin'in bu olgu ile ilgili açıklaması şöyle: «Büyük atelyeler, daima, teknik olarak daha iyi donatılmış; onlar, daha iyi avadanlık, araç, aksesuar, makina, v.b. sahipler. Oyuncak endüstrisinde, zanaatkârların çoğu, ürünlerini kurutmak için normal sobalarda değişiklik yaparlar; büyük oyuncak yapımcıları özel kurutma fırınlarına ve en büyükleri özel kurutma bölmelerine (binalarına) sahiptirler.» V. Lenin, ibid, s. 352.

İlgi döneminde, kullanılan makinaların büyüdüğü görülüyor. Kullanılan makinaların büyümesi, bir yandan, daha büyük makinalar yapılması ile sağlanır. Nitekim, takım-tezgâhı yapımı kesiminde böyle bir büyüme gözleniyor. Kesimin ürettiği makinaların ortalama gücü, 1930 yılında 2.5 H.P. iken, 1935 yılında 9 H.P. oldu[5]. Benzer gelişme, takım-tezgâhı ithalâtında da var: «İthal edilen takım-tezgâhın ortalama değeri, 1928 yılında yaklaşık olarak, 12.000 rubledir; fakat 1934 yılında, 1929 dünya ekonomi bunalımı nedeniyle dünya fiyatlarında bir miktar düşüş olmasına rağmen, 14.200 rubleye çıkmıştır. 1937'de ise, ithal edilen takım-tezgâhı ortalama fiyatı 27.000 ruble olmuştur. Bunun anlamı, eskiden ekonominin ihtiyacını karşılamak için hemen hemen her tip takım-tezgâhı ithal etme durumundayken, ikinci beş yıllık planla, her cins değil, en yüksek kalifikasyona sahip, teknik bakımdan en yeni tezgâhları ithale başladık»[6].

Makinadaki büyüme enerji kaynaklarındaki büyüme ile beraber gider. Tablo III'de, kazanların ısıtma yüzeyinin büyüme endeksi ile bölgesel elektrik santrallerinin ortalama gücü görülüyor[7].

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya III: Kazanların Isıtma Yüzeyinin ve Santrallerinin Büyümesi

Yıllar	Ortalama Kazan Yüzeyindeki Artış Endeksi		Bölgesel Santrallerin Kapasiteleri (KVT)
1913	100.0		
1918	106.8		
1923	109.5		
1924	114.0		
1925	118.0		
1926	120.0		
1927	128.0		
1928	134.0	100.0	32248
1929	148.5	111.0	36140
1930	180.0	133.5	39685
1931	197.0	146.0	59669
1932	216.0	160.0	67300

Bir yandan uzmanlaşmanın verimliliği artırması; diğer yandan, ölçek büyümesi ile birlikte verimlilik artışının sağlanması ve de endüstrileşme sürecinde ölçeğin giderek büyümesi rastlantı olmaktan uzak. Uzmanlaşma ile ölçek arasında sıkı bir bağ var. İlke olarak söylenebilecek olan şu: Büyük ölçek, uzmanlaşmış ekipmanların kullanılmasına olanak hazırlar. Uzmanlaşma, ekipmanın üretim kapasitesini artırır. Bu yüzden, uzman ekipmanın kullanılması ancak büyük ve uzmanlaşmış işletmeler içinde mümkün olur. Yalnız ilişki tek taraflı değil: «İşletmelerin toplulaşması (konsantrasyon) ve uzmanlaşması güçlü ve ileri teknolojinin uygulanmasını mümkün kılar. (Buna karşın) endüstriyel üretim hacminin büyümesi, yeni teknolojik ilerlemelerde, toplulaşmanın, uzmanlaşmanın işbirliği ve birleştirmenin (kombinasyon) dayanaklarıdır»[8].

Burada geçerken vurgulanacak ve açıklığa kavuşturulacak bir iki nokta var. Birincisi, büyük ölçeğin verimliliği ile ilgili. Bu temel ya da ilk ilke. Ölçek büyüdükçe verimlilik artacak. Fakat özellikle batı iktisatında, bu ilkenin geçersizliğini göstermeyi amaçlayan «ampirik» çalışmalar görülür[9]. Böyle ampirik çalışmaların görmek istemediği bir boyut söz konusudur. Ölçeğin verimlilik artışına yol açması, doğrudan doğruya yeni ve uzmanlaşmış ekipman kullanımı içerdiği sürece geçerli. Eğer, aşağıda değinileceği gibi, uzmanlaşma, bazı nesnel nedenlerle, tesislerin bölünmesi ile sağlanabiliyorsa, ölçek küçüldüğü halde de verimlilik artar. Böyle bir durumda verimliliği artırmak için, görünen işletme ölçeğinin küçültülmesi zorunludur[10]. Yalnız bu, küçültülen ölçeklerde daha uzman ekipmanların kullanılmadığı anlamına gelmez. Tam tersine, uzman ekipmanların kullanılmasını mümkün kılar.

Sorun bu biçimde anlaşıldığında ve bütünüyle bir teknolojik konuma kavuşturulduğunda, ölçek tutumunun her yerde ve bütün boyutları ile ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Nitekim yakın yıllarda yapılmış ve tamamiyle **mühendislik parametrelerine** dayanan kapsamlı bir çalış-

manın sonuçları, bu konuda hiçbir kuşku bırakmıyor. Söz konusu çalışmanın sonuçları şöyle özetleniyor:

«1 — Tesis (plant) ve ekipman türlerinin çoğunda, endüstriyel ülkelerde gözlenen en büyük tesislere kadar, başlangıç yatırım harcamasının (ve dolayısıyla toplam gider içinde amortisman payının) ölçek tutumu göstermesini, genellikle bekleyebiliriz. Daha sermaye yoğun endüstrilerde, sermaye harcamasındaki (gider) tasarrufları, ölçek tutumun önemli bir kaynağıdır.

2 — İşleme (process) tesislerinde, emek, gözetim ve bakım için işletme harcamaları da anlamlı ölçek tutumu gösterirler.

3 — Elektrik, gaz ve su (utility services) kullanımlarında hafif bir ölçek ekonomisi görülür ve ölçek ekonomisi, hammadde kullanımında daima vardır»[11].

Bu açıklığın, tesis ve ekipmanlara dayanan ve mühendislik parametreleri kullanan araştırmalarla ortaya çıkması sebepsiz değil. Böyle durumlarda, ölçek ve uzmanlaşma düzeyleri arasındaki ilişki doğrudan ve çarpıtılmadan sağlanabilir. Buna karşın, firma veya işletme konumunda sorun araştırıldığında, **üretim ilişkileri** ya da **üretici güçlerin gelişme** düzeyinden gelen zorlamaların sonucunda bu ilişki çarpık bir görünüm alabilir.

Söylenenleri bir şekil yardımı ile daha da açmak mümkün. Şekilde, makina yapımı kesiminde ölçek ile gider arasındaki ilişki görülüyor. Şekil tipik bir ilişkiyi somutlaştırıyor: Ölçek büyüdükçe, gider düşüyor. Yalnız, ilginç olan bir nokta var. Ölçeğin büyümesi ile birlikte, tesis içindeki ekipmanların özellikleri ve üretim örgütü de değişmektedir. Tutumu doğuran, aynı teknolojik özelliği gösteren ekipmanların alabildiğine büyümesi değil. Tutumu doğuran, teknoloji ve üretim örgütünün değişmesidir[12].

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya: Makina Yapımı Kesiminde Gider Eğrisi

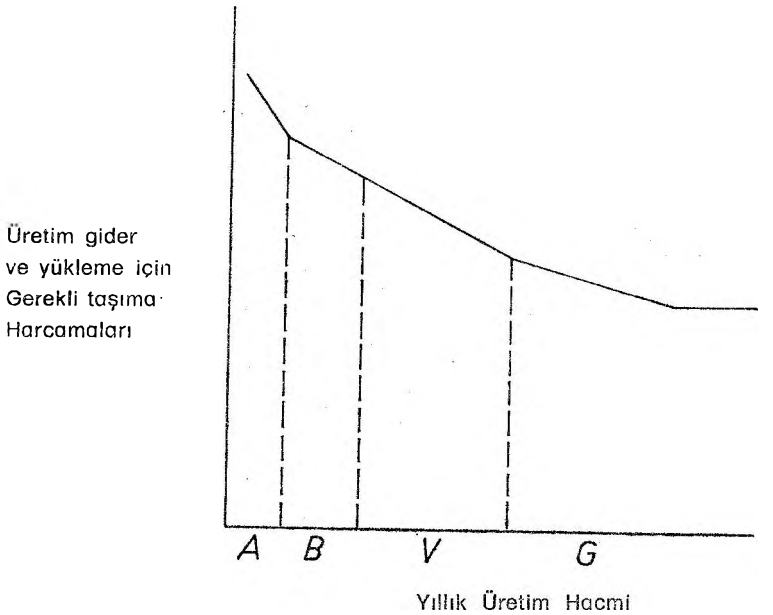

A bölgesinde tek tek ve küçük seri üretim yapılır. Üretim departmanları, ekipmanların teknolojik özelliklerine göre—torna, freze, departmanları gibi—ayrılırlar. B bölgesinde seri üretim yapılır. Departmanlar işlenen parça veya ürüne göre ayrılmıştır. Her departmanda, parçanın gerektirdiği bütün teknik işlemler yapılır. V bölgesinde büyük seri üretim sözkonusudur. Üniversal veya kısmen yarı otomatik tezgâhlardan oluşan akış üretimi (Potoçniy metod, line production) kurulur. G bölgesinde kütle üretimi (massovoe potoçnoe proizvodstvo, mass production) yapılır. Otomatik ve takım (agregat) tezgâhlar kullanılır.

Demek oluyor ki, ölçeğin kendiliğinden büyümesi değil, yeni ve uzmanlaşmış teknikleri içererek büyümesi ve-

rim artışına yol açmaktadır. Bu sağlanmadığı takdirde ölçeğin büyümesinden verimli sonuçlar beklenemez. Yüksek fırınlarla ilgili şu uzun aktarma, hem ölçek büyümesine ve hem de büyümenin sınırlarına ışık tutmaktadır: «Devrime kadar, Çarlık Rusya'sı 700 metreküp yararlı hacimli sadece bir tek fırına sahipti. Şimdi her biri 800 metreküpten büyük yararlı hacimli 12 fırınımız var ve inşaat halinde daha 15 güçlü fırın bulunmaktadır. Yararlı hacmi 1180 metreküp ve Avrupa'da en büyük olan Magnitogorskiy fırınları inşa edildi. Yakın yıllar için, Sovyet fırınlarına standart olarak, 930—1000 metreküp alındı; fakat yeni ve güçlü fırınlarda üretimin kavranması ve izabe işlerinin teknolojik süreçlerinin derinlemesine incelenmesi, günde 1500 ton verimli yeni (agregat) takımların yapılması sorununu gündeme sokmuştur...

İkinci beş yıl boyunca fırın yapımı, esasta, mevcut standarda göre devam edecektir. Aynı zamanda, model fırın ünitelerinin projelerinin hazırlanmasına ve kurulmasına başlanacaktır. Yalnız, bütünüyle düşünce ürünü ve teknolojik bakımdan sağlam önerilerin yanında, günde 2000 ton'dan fazla verimle çalışan 'aşırı güçlü' taslaklar gibi 'sol' sapmalar (da) görülmektedir. Böyle projelerin gerçekleştirilmesinin, bazı makinaların yapılması, böyle fırında (başta devamlı gaz sağlamak olmak üzere) tesisin diğer bölümleri arasında eşgüdümün kurulması gibi istisnaî güçlükleri var; böyle fırınların taşıma işi de, ham maddenin zamanında verilmesi ve pig-demirin alınmasında önemli güçlükler çıkarır. Bu aşamada aşırı güçlü fırın projesi zamanlı değildir ve tekrar edelim, temel hedefi gölgelememelidir: Agregatı, çalışması için en iyi koşulları sağlayan optimal ölçeğe kadar büyütmek»[13]. Eklenmelidir ki, optimal büyüklük, yüksek fırın örneğinden de anlaşılacağı gibi teknolojinin gelişimi ile belirlenmektedir. Teknolojinin gelişimi ise uzmanlaşmanın gelişimidir*.

---

* Lenin, toplumsal işin (emeğin) uzmanlaşmasının «tıpkı teknolojinin gelişimi gibi, kendi doğası gereği, sonsuz olduğunu», söyler. Ve

Sovyet endüstrileşme sürecinde, sorunun böyle alındığı konusunda işaretler var. Tartışma, bunu gösterecek. Şimdilik, Partinin Ekonomi Enstitüsü'nün bir çalışmasından söz etmek yeter: «Bizim makina-yapımı endüstrimiz, sadece ileri teknolojinin üstesinden gelmekle kalmaz, sadece dünyadaki en büyüklerden biri olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda, kendi organizasyonu bakımından kapitalist makina-yapımı endüstrilerinin örgüt ve yapısından çok ileridir. Biz, uzmanlaşma ve işbirliği alanındaki olanaklarımızdan söz ediyoruz. Tek tek ve küçük seri üretim yapan üniversal işletmeler, kapitalist makina-yapımı kesiminin karakteristiğidir. Özel mülkiyet nedeniyle, üretim anarşisi yüzünden, kapitalizm geniş uzmanlaşma ve işbirliğini gerçekleştiremez. Bu ilke, ancak SSCB'de, ekonominin planlı yönetim koşullarının altında gerçekleştirilebilir»[14].

1932 yılında, Sovyet makina yapımıyla ilgili bu övünme dolu iddiayı kuşku ile karşılamak mümkün. Üstelik Çarlık döneminden, bu alanda, önemli hiçbir şeyin devralınmadığı biliniyor*.

---

ekler: «Örneğin, her hangi bir ürünün her hangi bir parçasını yapan insan emeğinin verimliliğini arttırmak için, o parçanın üretiminin uzmanlaşması, kütle üretimine elverişli ve dolayısıyla makina ve benzerlerinin kullanılmasına imkân veren (ve zorlayan) ayrı bir üretim olması zorunludur.»

V.İ. Lenin: **Soçinenie,** tom 1, s. 84.

* Kuybişev gibi ekonominin en önde gelen sorumlularından biri, 1930 yılında şöyle demekteydi: «Kapitalizm, yurt için makina yapımı alanında bize miras olarak, **hemen hemen** tam bir yokluk bıraktı. Bizim, **hemen hemen** bâkir bir kesimi kurmamız gerekmektedir. Bunun dışında, son zamanlarda hızla gelişen teknik ilerleme, savaş öncesi Rusya'sının sahip olduğu **son derece önemsiz makina yapımı kesimini** yokluğa indirgemiştir.

Ülkemizi, teknolojideki son söze göre, ileri kapitalist ülkelerdeki yeni teknolojik başarıları esas alarak yeniden kuruyoruz.»

V. V. Kuybişev: **İzbrannie Proizvedeniya,** Moskova, 1958, s. 199.

1932 yılında Sovyet takım-tezgâhı parkının dağılımına bakıldığında iddianın önemli bir abartma payı taşıdığı anlaşılır. Tablo IV'de 1932 yılındaki Sovyet parkı ile 1930 yılındaki ABD takım tezgâhı parkı karşılaştırılmaktadır[15]. Karşılaştırma, Sovyet parkının daha geri teknolojiyi yansıtan tezgâhlardan oluştuğunu göstermektedir.

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya IV: Sovyet ve Amerikan Takım-Tezgâh Parklarının Dağılımı (yüzde)

Takım Tezgah Grupları	ABD (1930)	SSCB (1932)
Torna	23.6	45.4
Otomatik ve Yarı Otomatik Tezgâhlar	6.9	1.9
Matkap	21.3	22.3
Freze	1.0	7.8
Parlatma (şlifoval'nie, Polish)	21.3	5.6
Diş Açma Tezgâhı	2.0	1.0
Planya	6.1	8.0
Civata Makinası	4.0	4.1
Metal Kesme Testeresi	3.8	2.9
Diğerleri	—	1.0
Toplam	100.0	100.0

Gerçi iddianın bir yanı, istatistiklerle doğrulanmaktadır. İlk planın sonuçlarını değerlendiren Gosplan yayınından alınan Tablo V, Sovyet makine üretiminin 1931 yılında dünyada ikinci bir yer tuttuğunu göstermektedir. Gosplan tablosunun kaynağı Berlin Konjonktür Enstitüsünün dergisidir[16].

Fakat asıl tartışılması gerekli konu, otuzların başlarında, uzmanlaşma ve üretim örgütü açılarından, Sovyet

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya V: Dünya Makina Üretiminin Dağılımı

	SSCB	Almanya	İngiltere	Fransa	ABD
1928	4.0	13.7	10.8	2.2	56.9
1931	21.4	13.9	15.0	3.8	36.9

makina yapım kesiminin en ileri kapitalist ülkelerde elde edilmiş düzeyle boy ölçüşüp ölçüşemiyeceği. Ölçüşüp ölçüşemediği o kadar önemli değil. Hiç olmazsa çözümsel bakımdan. Çünkü böyle olmadığı biliniyor. Otuzların sonlarında ve ileride değinilecek anti-gigantomaniya* kampanyası sırasında, ekonomik politika tartışmalarına katkıda bulunanlardan birisi tarafından ifade edilen görüşler ortada: «Trotskist-Buharinist haydutlar, bilindiği gibi, takım-tezgâhı endüstrisine önemli zararlar vermişlerdir. Yıkıcılar, mümkün olan her yolla, takım-tezgâhı endüstrisinde teknolojik ilerlemeyi durdurmuşlardır. Teknoloji politikası alanında yıkıcılığın bir yolu, Alman modellerine yönelmek ve daha verimli Amerikan modellerini ihmal etmekte kendini gösterir. Kapitalist dünyada en ileri takım-tezgâhı yapımı deneyimi (tecrübesi), ABD'dedir. Bu deneyim ve ayrılmaz biçimde kütle üretimi ile birlikte giden son yıllardaki gelişme, bizim için çok büyük öneme sahiptir. Ve bütünüyle bu nedenle Trotskist-buharanist yıkıcılar çoğunlukla tek tek ve küçük üretim için geliştirilmiş Alman takım-tezgâhı modellerini uygulama (seçme) yolunu tuttular»[17]. Sorumluluğun «Trotskist-Buharinist yıkıcılar» ile ilgili yanı bir yana bırakılacak olursa, otuzların sonlarına doğru endüstrinin ulaşmış olduğu düzeyi anlamak kolaylaşıyor. İthalât rakamları, Tablo VI'de görüldüğü gibi, söylenenler ile tutarlı[18].

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya VI: Sovyet Takım-Tezgahı İthalatının İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı

	ABD	İngiltere	Almanya	Diğerleri
BBYP Yıllarında (1929-1932)				
Ortalama Yüzde	23.2	8.4	54.6	13.8
İBYP Yıllarında (1933-1937)				
Ortalama Yüzde	25.9	8.4	52.8	12.9

* Gigantomaniya, gigant (dev) ve maniya (tutku) kelimelerinden yapılmıştır. Dev işletme tutkusu anlamına gelir.

Birinci Beş Yıllık Plandaki (BBYP) üretime gelince, makina-yapım endüstrisinin tarihi ile ilgili «klasikleşmiş» bir kaynak şu bilgileri vermektedir: «BBYP'nin sonuna dek üretilen takım-tezgâhı çeşitleri son derece sınırlı ve (onların) teknolojik düzeyi, görece olarak düşük idi. Bu yüzden BBYP süresince Sovyet makina-yapım (endüstrisinin) donatılmış olduğu yeni teknikler, esasda, ithal edilmiştir»[19].

Burada da aynı tema ile karşılaşılıyor. Bir yandan, en ileri kapitalist ülkenin başarılarını ithal etme çabası; diğer yandan, en ileri kapitalist ülkede bu başarıların bir sınırı olduğu ve dolayısıyla, Sovyet endüstrisinin en ileri kapitalist ülkeyi geçeceği iddiası. Örnek, uzmanlaşma. Bu konudaki iddianın iki temeli var.

Uzmanlaşma, işletmeler arasındaki işbirliğinden ayrı düşünülemez. Uzmanlaşmadan doğacak yararların gerçekleşebilmesi için, ilk önce, son ürüne girecek parçaların uzman tesis veya işletmelerde yapılması lâzım. Sonra, bu parçaların birleştirilmeleri gerekir. Bu, tesis veya işletmeler arasındaki işbirliği aşamasıdır. Bu olmadan, uzmanlaşmadan beklenen yararlar elde edilemez. Eğer işletmeler arasında işbirliği sağlanamazsa, aynı parçanın üretimi ve sağlanması için bir çok firma rekabet halinde olursa, her parça teknolojik olarak mümkün olandan daha küçük ölçekde üretilmiş olur.

«Öyle ise kapitalizmde rekabet, uzmanlaşma için yenilmez sınırlar yaratır.»[20] Çünkü kapitalizmin anarşik özelliği ileri bir işbirliğine engeldir. Bu yüzden, kapitalizmde, giderek ortaya çıkacak sınırlar var.

İleri bir işbirliğinin monopolcü bir aşamada sağlanabileceği söylenebilir. Bu doğrudur ve çıplak gözlemlerle de desteklenir. Monopolcü aşamada, son ürüne giren parçaların ne kadar dağınık ve uzak üretim yerlerinden getirildiği bilinir. Yalnız, ileri işbirliğinin sağlanması karşılığında bir fiyat ödenmektedir. Monopolcü aşamada ortaya çıkan bütünleşme (entegrasyon) ve birleşme (merger) hareket-

leri sonucunda, ya da doğrudan doğruya firmaların büyümesi nedeniyle, uzmanlaşma düzeyi kontrol altına alınmaktadır: «Bir işletme, başlangıçta örneğin bir dökümhaneye sahip olmayı avantajlı bulmayabilir ve döküm işi sınırlı olduğu için, (dökümlerini) kendisinin yapabileceğinden daha ucuz olarak uzman (firmalardan) sağlayabilir. Fakat iş hacmi büyüyünce, döküm miktarının bir dökümhane çalıştırmak için yeterli olacağı ve böylece daha önce uzman (firmaya) ödenen kârın tasarruf edileceği bir zaman gelir. Demek ki, işletme büyüdükçe, işlerinin gerektirdiği bütün aksesuarları yapma yetenekleri artar ve daha geniş bir son ürünler demetine komuta edebilirler... Bu aksesuarları yapabilmede, malî tasarruftan başka, teslim zamanının genellikle önemli olduğu bugünlerde, arz kaynaklarını daha iyi kontrol etmek gibi büyük avantaj vardır.»[21]

Dikkat edildiğinde görüleceği gibi firmalar, büyüdüklerinde **mutlak kârlarını** artırmak için ve bazı akçalı (malî) tasarruflar sağlamak amacı ile endüstrinin uzman işletmelerden oluşan kollara ayrılması (branching off) sürecini sınırlama eğilimi gösterirler. Mutlak kârı artırmak, arzdan emin olmak amacıyla, çeşitli parçaların en uzman tesisler yerine kendi işletmeleri içinde ve çok büyük olasılıkla **atıl kapasiteler** yaratarak veya daha küçük ölçekli ve dolayısıyla daha düşük verimli bölümlerde üretilmesini tercih ederler. Bunun altında, kârın, özel-oluşu olgusunun yattığı açık.

Ayrıca, «aşırı uzmanlaşma, (üretim) süreçlerinde âni değişme veya yeni bir buluş halinde, fabrika veya diğer işletmeyi, yıkımla olmasa bile, ciddi akçalı (malî) zararlarla karşı karşıya bırakabilir. New England tekstil endüstrisinin ilk zamanlarında, makinalardaki hızlı ilerleme mevcut fabrikaları, sık sık ağır akçalı yük altına sokmuş ve böylece (bu) alana girmek isteyen imalâtçıların (işini) kolaylaştırmıştır. Bugün Güney'in kalkınması, New England tekstil endüstrisini dezavantajlı bir duruma getirmiştir. Güney eyaletlerindeki yeni tesisler, bazı New England tesislerinin

kapanmasına bile yol açmıştır. Bu atıl tesis ve makinalar, ekonomik olarak başka kullanımlara çevrilemeyeceğinden, kuşkusuz önemli bir kayıptır... Yüksek derecede uzmanlaşmış bir tesis, daha az uzmanlaşmış olanlara göre, bazı ürünlere talebin yüksek ve fakat diğerlerinin talep edilmediği depresyon dönemlerinde, büyük bir dezavantaja sahiptir. Çeşitli malın üretildiği bir tesiste, devamlı talep bulma olasılığı daha yüksektir.»[22] Çok basılmış bir Amerikan kaynağından aktarılan bu düşünceleri, bir Sovyet kaynağından alınan tablo VII ile desteklemek mümkündür[23]. Tabloda, temel (uzmanlaşmış) ürünün toplam üretim içindeki yeri görülüyor. Bunalım döneminde, 1931 yılında, alt-kolların hepsinde uzmanlaşmış üretim oranı düşüyor.

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya VII: ABD Makina Yapımı Alt-Kollarında Uzmanlaşma Düzeyinde Değişme: 1929-1937 (yüzde)

Alt - Kollar	1929	1931	1933	1937
Takım-Tezgâh	79.0	—	70.0	79.2
Lokomotif	73.9	51.4	10.1	75.0
Vagon	68.5	57.0	—	73.6
Otomobil	92.0	88.5	85.0	90.4
Motor, Türbin, Su Türbini	—	68.5	82.6	85.9
Saat	85.1	78.5	59.9	95.0

Yeni buluşları planlı bir biçimde uygulayabilen ve ekonomik bunalımlardan kurtulmuş bir ekonomide, uzmanlaşmanın böyle bir sınırı olmayacağı açık.

Bir de, uzmanlaşmanın karşılaştığı pazar sorunu var. Klasik iktisadın ilk kitabında, temel ilke olarak, şöyle ifade ediliyor: «İşbölümüne imkan veren, değişim gücü (pazarın büyüklüğü, Y.K.) olduğu için, bu bölümün sınırı, her zaman gücün, başka bir deyişle, pazarın sınırı ile belirlenecektir.»*

---

* A. Smith: **An Inquiry Into**... op. cit., s. 17.
Lenin, 'Pazar Sorunu Üzerine' adlı çalışmasında işbölümü ve uz-

İşbölümü (ve uzmanlaşma) böyle bir sorun ile karşılaşırsa, onun bugün için en ileri aşaması olan otomasyon için de aynı engel söz konusudur. İki örnek: İlki, Moskova'da Krasnıy Oktyabr' şekerleme (konfeta) fabrikası ile ilgili. Fabrika, otomatik makinalarla donatılır. Bir otomatik takım ile kapasite, dakikada 400; saatte 2400; günde 576000; ayda 14 milyondan fazla; yılda ise 170 milyona yakın şekerlemeye çıkar. Tek değil, bir çok şekerleme üretileceğinden ve bunun için de, diyelim, bir düzine otomatik takım kurulursa, yıllık kapasite 2 milyar şekerlemeyi aşar. Bu şekerlemeyi kullanabilmek başkentin bütün çocuklarının midesini aşırı olarak şekerleme ile doldurmak riski ile karşı karşıyadır.

Diğer örnek: Amerikan New Republic dergisi Madison'da otomatik manganez tesisinden söz eder. Verilen bilgiye göre yeni tesisin kapasitesi, o zamanki Amerikan manganez endüstrisi kapasitesinden büyüktür. Bu yüzden, pazarın sıçrama sayılabilecek ölçüde, genişletilmesi gerekmektedir.

1950'lerin sonlarına ait bu iki örneği verdikten sonra Strumilin, şu sonuca varıyor: «Kapitalizmde, şu veya bu kesimde kompleks otomasyon ne kadar kârlı ise, özel girişimciler yatırımlarını o kadar çok o kesimlere akıtacaklardır. Her hangi bir genel plan içine oturtulmamış kütle üretimi, zorunlu ve çok hızlı olarak, mevcut pazarın belirlediği satınalma gücünü aşar ve ilk kalkışı böyle ekonomilere özgü bunalımlı 'çöküntü', bütün kötü sonuçlarıyla birlikte, izler. Son yıllarda otomasyon uygulamasının genişlemesi nedeniyle böylesi çöküntüler, ABD'de duyulmaya başlamıştır. Ve otomasyon, avantajları dolayısıyla, kapitalist dünyada daha geniş alanlara yayıldığı zaman 'çöküntüler' büyüyecek ve derinleşecektir.»[24]

---

manlaşmayı özdeşleştirir: «Pazarın büyüklüğü ise, tam olarak, toplumsal işin uzmanlaşma (bölümü) düzeyine tekabül eder.»
V.İ. Lenin: **Soçinenie,** tom 1, s. 80.

Bu söylenenlerin ışığı altında, Sovyet iktisatçılarının kapitalist ülkelerdeki uzmanlaşma olanaklarının sınırlılığı ile ilgili olarak ileri sürmüş oldukları düşünceler daha kolay anlaşılacak. Yalnız, bu anlama kolaylığı başka bir yanlışa yol açmamalı. Üretim ilişkilerinden gelen sınırlamaların ortadan kalkması, bütün sınırların yok olması demek değil. Üretici güçlerin gelişme düzeyinin koymuş ve belirlemiş olduğu aşamalar da olsa gerek. Her aşama, geçilmesi gerekli bir engel. Aşamaların, **tarih içinde sıkıştırılabileceğini** düşünmek mümkün. Hızlı endüstrileşen ülkelerin geçirdikleri deneyim bu. Fakat, aşamaların atlanması: Bu, henüz yaşanmamış bir deneyim.

Üretici güçlerin gelişme düzeyinin getireceği sınırların olduğu kabul edilince, otuzların başlarında uzmanlaşma derecesi açısından bir Sovyet-Amerikan karşılaştırmasının ancak Sovyetlerin Amerika'yı geçip geçmediği değil, **geçip geçemeyeceği** çerçevesinde anlamlı olacağı ortaya çıkar. Böyle bir karşılaştırmanın gerekli dayanaklarını ise, otuzların başlarında yapılmış Sovyet uzmanlaşma tartışmasında bulmak mümkün.

Sorokin, tartışmanın taraflarından birisi ve uzmanlaşmanın genel gelişiminin açıklayıcı bir özetini yapar. Çeşitli uzmanlaşma biçim ve aşamaları arasında ayırımı bulup bunların her birini toplumdaki üretici güçlerin gelişme düzeyine bağlar. Bunun vargısı şu: Üretici güçlerin gelişmelerinin belirli aşamalarında, bir uzmanlaşma biçimi ortaya çıkar ve ilerletici bir rol oynar; fakat, daha ileri aşamada söz konusu uzmanlaşma biçimi tutucu olur. Dolayısıyla ona bağlı kalmak gerici bir davranışı gösterir. Örneğin, Ford'unki kadar büyük bir üretim hacminde, bütün üretici ve yardımcı atelyelerin çok büyük bir bölüğüne sahip ve dolayısıyla, hemen hemen son ürün için gerekli bütün parçaları üreten tesis olarak tanımladığı bir üniversal tesis, «Amerikan üretici güçlerinin belirli aşamasında» avantajlı olmaktan çıkar.

Üniversal tesiste, uzmanlaşma, tesis içinde, tesisin atelyeleri arasında oluşur. «Fakat bu biçim uzmanlaşma,

üniversal tesise özgü uzmanlaşma, **modern** teknolojinin başarılarıyla açık bir çelişkiye düşer. Gerçekten de herşeyi yapan üretim yapılarıyla benzer işletmeler, teknik bakımdan az veya çok ölçüde birbirlerini tekrarlarlar. Bu yüzden onların üretim ölçekleri, kaçınılmaz biçimde, ufalır.»[25] Başka bir deyişle, ürüne göre uzmanlaşma aşamasını gösteren üniversal tesisler, birçok parçanın daha büyük atelye veya ayrı tesislerde üretilmesini gerektiren modern teknolojiden doğacak tutumların gerçekleşmesini önler. Sonuç olarak da modern teknoloji, örneğin kâr endişesinin ters yönde çalıştığı kapitalist ekonomilerde tam uygulama alanı bulamaz ve bulmaz.

Daha ileri aşamada uzmanlaşma, tesisler ve bölümler arasında uzmanlaşmadır. Ya yay, dişli gibi ürünlerin benzerliklerine; ya da döküm, dövme gibi teknik süreçlerin benzerliklerine göre uzmanlaşılacak. Birincisi, ürüne giren birimlere; ikincisi, teknik sürecin aşamalarına göre uzmanlaşma demek. Ancak bu yapıldığı takdirde, teknolojik başarıların meyveleri toplanabilir; ancak, kütle üretiminde bunlar yapılabilir. Sosyalist ekonomi bunların gerçekleştirilebileceği tek yerdir. Ve ekliyor Sorokin; Sovyet ekonomisi için bunların yapılması sadece istenmez, aynı zamanda bir zorunluluktur: «Modern teknolojinin ulaşmış olduğu temele uygun uzmanlaşma, sadece işin sosyalist biçimde örgütlendiği (bir ekonomide) mümkündür. Bu, kapitalist ekonomide gerçekleşenden yüksek emek verimliliğini, **ancak Sovyet endüstrisini geniş ve kollara ayrılmış bir uzmanlaşma ve işbirliği ilkesine göre kurarsak elde edebileceğimiz**, anlamına gelir. **Bu demektir ki, uzmanlaşma ve işbirliğinin yardımı ile, en ileri kapitalist ülkeye en kısa zamanda yetişecek ve (onu) geçecek en etkili ve yüksek hızları yaratmayı becerebiliriz.»**[26]

Bu görüşlerin, eleştiri ile karşılanmış olması bir sürpriz olarak değerlendirilmemeli. Eleştiri, tartışmacının uzmanlaşmayı «mantıksal uca» götürmüş olduğu noktasında yoğunlaşır ve iki yönden gelir. Birincisi, «yoldaş Sorokin uzmanlaşma sorununu sadece yeni tesislerin yapımıyla ilgili

bir sorun olarak ortaya koymakla, problemi o kadar basitleştirir ki, sadece bizim küçük ve kustar (ev) endüstrimizdeki işbirliği ve uzmanlaşma (ihtiyacını) reddetmiş olmakla kalmaz, **aynı zamanda çalışan devlet işletmelerimiz için bile (böyle bir) sorunu yok sayar.»**[27] İkinci yön ise, yeni işletmeler kurarken bile böyle bir uzmanlaşma düzeyinin gerektirdiği yatırımın hacmi ile ilgili: «Bu doğrultuda uzmanlaşma olanakları birinci planda son derece sınırlı olmuştur. Üretimi teknolojik (süreçlerin) benzerliği yönünde düzenlemek, işbirliği yapan işletmelerin çalışmaları arasında tam bir uyuşma, planların tam gerçekleştirilmesi ve mevcut tesisleri ilgilendiren durumlarda da genellikle dövizle olmak üzere ek sermaye yatırımları gerektirir. BBYP döneminde, böyle bir yapım (kalkınma) için gerekli yatırım olanaklarımız son derece sınırlı idi; ve çalışan tesisler arasındaki uyum sağlama olanaklarımız da daha az sınırlı değildi.»[28]

Bu noktayı vurgulamak gerekir. Bunu, dönemi sonradan incelemiş bir araştırmacının değerlendirmesi ile de yapmak mümkün: «(ilk plan) yıllarında, işbirliği yapılacak bir yığın uzmanlaşmış üretim yeterli ölçüde gelişmemişti. Bilindiği gibi, her hangi bir üretimin (makina, grup, takım, parça üretiminin) uzmanlaşma ve otomasyonunun başarılı olarak gerçekleştirilmesi için, söz konusu ürünün kullanım alanının (pazarının) geniş olması zorunludur; ve bu koşullar o zaman mevcut değildi. Bu, uzmanlaşma ve işbirliğinin gelişmesini frenledi ve tesisleri kendi kendine hizmete zorladı. Tamamlayıcı (zagotovitel'niy) atelyelerden yoksun olarak kurulmuş bir çok tesis, tedricen onları yarattı; ve derhal, el emeği ve geri teknolojinin hakim olduğu, bir yığın cüce yardımcı ve aksesuar üretimi ile aşırı biçimde büyüdü.»[29] İlk planda kurulan yeni fabrikalar, gerekli bütün iş ve parçaları kendileri yapmak durumunda idiler. Çünkü, onlara gerekli parçaları verecek tesisler yoktu. İki nedenle. Bir kez, eğer gerekli bir parçayı hazırlayacak tesis, uzman bir tesis olacak olursa, bu tesisin üreteceği parça hacminin talep eden işletmenin ve hatta o

aşamada ekonominin toplam talebinden çok daha fazla olması mümkün. Bu yüzden, bazı parçaların uzmanlaşmamış bir yolla üretilmesi kaçınılmaz. İkinci olarak, gerekli olan bir veya bir kaç parça değil. Bütün bunların uzman tesislerde üretilmesini düşünmek, endüstrileşme hızını ulaşılamaz sınırlara uzatmak anlamına gelir.

Demek ki, uzmanlaşma, daha önceden gelişmiş en ileri teknolojiyi bütünüyle uygulamak isteyen ülkeler için endüstrileşme hızını taşınamaz sınırlara doğru götürmek görevini getirmektedir. Aslında burada, 'isteyen' sözcüğünü kullanmamak gerek. Çünkü, ne kadar uzmanlaşmış üretim biçimleri seçilirse, **birim üretim** o kadar verimli oluyor. Bu bakımdan, söz konusu olan, istekten çok, baskı veya zorunluluk. Bunun için olsa gerek, makina yapımı ile ilgili BBYP hedefleri üç yılda gerçekleştirilmiş ve BBYP'nin dördüncü yılında makina yapımı üretimi dört kez artmış oluyor. İlk plan, planda öngörülmemiş bir çok makina yapan tesislerle tamamlanıyor.*

---

* Bu söylenenlerin, kişilerden bağımsız bir anlamı olmalı. Örneğin, «makina ekipmanlarının 2/5'den veya daha iyi durumda, yarısından fazlasını üretmek ekonomik olarak savunulamaz» diyen Trotskiy (Towards Socialism or Capitalism, s. 24, aktaran; A. Braude: Maşinostroenie v Vtorom Pyatiletke, Planovoe Hozyaistvo, 1932/2 s. 19) iktidarda olsa idi, hızın daha düşük olabileceği düşünülebilir. Bir kez, iktidara gelemezdi. İkincisi, gelse bile aynı zorunluklarla karşı karşıya kalırdı. İzleyicileri bilinmez ama, Trotskiy'in bunu sezmiş olması mümkün. Trotskiy, daima 'itici' bulduğu Stalin'in 'amprism'-inden söz ettikten sonra şunları ekliyor: «Daha fazlası, Onikinci Kongre öncesinde, 'bir Lenin ve Trotskiy bloku' havası içinde Stalin bürokrasisine karşı çıksaydı, mücadelede Lenin hiçbir doğrudan rol oynamasa bile, muzaffer çıkacağımdan kuşku duymuyorum. Zafer ne kadar sağlam olurdu, kuşkusuz, ayrı bir soru. Buna karar vermek için, ülkede, İşçi sınıfı ve partinin kendisi içinde birçok nesnel süreçleri hesaba katmak gerek. Bu, ayrı ve büyük bir konu. Lenin'in karısı 1927'de eğer o (Lenin) hayatta olsa idi, muhtemelen şimdi Stalin hapishanelerinin birinde vakit dolduruyor olurdu, dedi.

Yalnız, makina yapımını bu kadar hızlı geliştirmek bile teknolojinin ulaşmış olduğu düzeyin gerektirdiği uzmanlaşmayı gerçekleştirme anlamına gelmiyor. Bu durumda, üretici güç temelinin örmüş olduğu duvar birdenbire aşılamayacağına göre, uzmanlaşmayı da buna göre ayarlamak zorunlu oluyor. Yapılacak olan ve gerçekte de yapılan, bu.

Traktör tesisleri örnek olarak kullanılabilir: «İlk traktör tesisi olan Stalin tesisi, diğerleri her hangi bir şey hazırlayacak durumda olmadığı için, başka tesislerle işbirliği sistemine dayandırılamadı. Bu yüzden, parça üretimine göre işbirliği ilkesine uygun olarak kurulamadı. Fakat, sonradan, Harkov traktör tesisi, (çeşitli parçaları) sağlayacak yaklaşık 20 işletme ile devamlı bağlar hesaba katılarak kuruldu.»[30] Fakat mevcut üretici güçten hareketle uzmanlaşma düzeyi ileriye götürülürken, gözetilen sadece yeni tesisler değil. Çalışan irili ufaklı bütün işletmeler her an yeni uzmanlaşma düzeyine uyduruluyor.

Bu uyduruluşa dikkat etmek gerek. Bunun bütünüyle kişisel kaprislerden doğduğunu düşünen ve ileri sürenler var. Ve teknolojinin gelişimini, onun katılığı ve içilişki düzeyini kavramadan da başka türlü düşünmek olanaksız. Yeni tesisler eklendikçe, eskiler yeni üretim programı ile

---

Sanıyorum, o (Krupskaya) haklı. Çünkü önemli olan Stalin değil farkına bile varmadan temsil (ifade) ettiği güçlerdir.» (L. Trotsky: My Life, N.Y. 1930, s. 481)

Trotsky son çalışmasında bile (L. Trotsky: Stalin, iki cilt) sözünü ettiği 'ayrı ve büyük konu' üzerinde açıklayıcı ipuçları getirmiyor. Buna karşın, Stalin'in 'Diyalektik ve Tarihi Materyalizm Üzerine' adlı çalışmasında şunlar vardır: «Eğer dünyada kopuk (izole) olgular yoksa, eğer bütün olgular birbirine bağlı ve birbirinin nedeni ise, her toplumsal düzenin, toplumsal hareketin tarihçilerin sık sık yaptığı gibi, 'ebedî adalet' veya diğer bir önyargı açısından değil; fakat, o dönemi ve o toplumsal hareketi doğuran ve onların bağlı olduğu koşullar açısından değerlendirilmesi gerektiği açıktır.»...

(J. Stalin: **Voprosi Leninizma**, İzdanie odinnodtsatoe, 1945, s. 539)

yükümlenir: «Makina yapımının eski kollarına gelince, geçmişteki üretim planlarından büyük ölçüde uzaklaştılar. Bununla birlikte, makina yapımının eski kollarındaki tesislerde, üretimin uzmanlaşmasında zorunlu olan istikrar mevcut değildi. Üretim (programına) giren yeni makinalar ve onların imali için tesislerin ayarlanması ile birlikte, tesisler arasındaki üretim bağları, sistematik olarak, değişiyordu.»[31]

Böyle bir kullanmanın, başka deyişle, mevcut tesisleri yeni üretim programına göre ayarlamanın da fiyatı var. Bunlardan biri az kullanım olarak ortaya çıkıyor: «Makina yapımında, uzmanlaşma ve işbirliği süreci, genellikle düzensiz bir özelliğe sahip olmuştur. Yeni kompleks makina ve takım üretiminin başlatılabilmesi için, sık sık yeni fabrikaları, ekipman, kadro ve deneyimlerine uymayan ürünler için çalıştırmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu zamanda, bazı makina yapımı işletmeleri veya bazı atelye veya enerji takımlarının (dökümhane metal işleme tezgahları, presler, otomat v.b. gibi) önemli miktarı bulan üretim kapasitesi —ki bunlar sadece kendi işletmelerine değil, başka işletmeye de uygun parça verebilecek durumdadır— az kullanılır olmuştur.»[32]

Fakat bütün fiyat bu değil. Kaldıki, üçüncü kesimde tartışıldığı gibi, burada ödenen fiyat devamlı olmaktan da uzak. Asıl sorun, **eski teknolojik temele** dayanarak yeni bir teknolojik atılım yapmaktan çıkıyor. **Eski teknolojik yapı, yeni ekleri de geriye çekiyor. Çünkü, yeni eklemelerin ya mevcutu inkar etmesi; ya da ona uyum göstermesi gerekiyor.**

Bunun açık göstergesi ilk planda üretilen takım tezgahlarının özellikleri. Birinci planda, teknolojik bakımdan ölü makinaların üretilmiş olduğu sık sık söylenmiştir: «Makina yapım kesiminde, makinaların seçiminde yapılan hatalar yıkıcı hatalardır; makinaların yapımı, kendi teknolojisini, bu makinaların kullanıldığı kollarda emek verimlilik düzeyini belirler; makina yapımcılarımızın tutuculuk ve ataleti, onların terk edilmiş, teknolojik bakımdan ölü makinaları üretmeye dikkatsizce devam edişleri, bu teknolojik

bakımdan ölü makinaları kullanan kollarda verimlilik artışını durdurarak bütün ekonomiye yük olmaktadır.»[33] Eğer bu, örneğin, 1930'da görülen ve bir daha ortaya çıkmayan bir olgu olsa idi önemli sayılmayabilirdi. Ayrıca benzer tutum ithalatta da görülmeseydi: «Teknolojik yeniden kuruluş cephesinde sınıf mücadelesi, açık işaretlerinden birini, dışardan teknik bakımdan mükemmel olmayan ve eskimiş ekipmanları sipariş ve ithal etme yıkıcılığında bulur. Teknolojik yeniden kuruluştaki yıkıcılığın bir türü de, bazı yabancı firmaların yıkıcılarla anlaşarak, teknikçe ileri firmaların üretimden çıkarmaya karar verdikleri eski tip ekipmanları, 'teknik yardım' adıyla bize göndermeye çalışmalarıdır.»[34]

Üretici güçlerin gelişme düzeyi, birinci plan süresinde uzmanlaşma düzeyini belirleyen en önemli etken oldu. Görünür gelişme, alt-kolların ortaya çıkmasındadır. Özellikle makina-yapımı kesimi, yeni alt-kollara ayrılmıştır. Eski tesisler tevsi ve değiştirme yoluyla ve yeni tesislerin eklenmesi ile, madencilik ve metalurji ekipmanları, takımtezgahı, traktör, kimyasal makina-yapımı, enstrüman yapımı ve diğer bazı kollar için ekipman yapan alt-kesimler ortaya çıkmıştır.

Aslında uzmanlaşma çabalarının ilk plan ile birlikte başladığını düşünmez yanıltıcı olur. Endüstrileşme atılımının başlaması, aynı zamanda uzmanlaşmanın bir politika olarak benimsenmesinin de bir başlangıcıdır. Örneğin, 1927/28 yılında 'Dinamo' tesisi, tramvay ve trenleri aydınlatmak için jeneratör, demiryolu için motor yapımında yoğunlaşır. 'Elektrik' tesisi, enerji ekipmanları ve kaynak makinalarında yoğunlaşır ve diğer türleri bırakır. Ayrıca, bazı tröstler teknolojik süreçlere göre uzmanlaşma denemelerine bile girişirler. Moskova makina tröstünde (Mosmaş Trest), Vladmir İliç tesisi sadece döküm işi ile uğraşır. Leningrad makina tröstünde de (Lenmaş Trest) benzer uzmanlaşma başlar[35].

İlk çabalar kendini, bir standardizasyon kampanyası olarak gösterir. Her fabrika veya tesis, uzmanlaşacaksa

üretimini standartlaştırmak zorundadır. Çünkü, ne kadar standart üretime geçerse, birim üretim hacmi büyüyecek ve dolayısıyla uzmanlaşma ve ölçekten doğacak tutum gerçekleştirilebilecek. Kuşkusuz, bunun olması için sadece standartlaşma yetmez. Standartların azaltılması da gerekir. Ayrıca, teknolojinin belirli aşamasında, bir son-ürün sayısız parçalardan oluştuğu bir zamanda, standartlaşma olmadan uzmanlaşmanın gerçekleşemiyeceği açık. Bu yüzden, standartlaşmaya verilen ağırlık uzmanlaşmaya veriliyor demektir.

Tablo VIII'de giderek bir takım-tezgahı fabrikasına dönüşen Krasnıy Proletariy fabrikasının gelişimi görülüyor. Tabloda, 1932'den sonra sadece takım-tezgahı üretiminin toplam üretim içindeki yeri belirtiliyor[36]. (201. sayfadaki tabloya bakınız).

Sadece, fabrikaların belirli grup mamullerde uzmanlaşması değil, söz konusu olan. Fabrikalar, belirli grupda uzmanlaşıp belirli alt-kesimleri oluştururken, kendi üretim yapıları içinde de model ve boy (ölçek) çeşitlerini azaltıyorlar. Tablo IX, bu açıdan ilginçtir. Pay, model sayısını; Payda, toplam boy sayısını gösteriyor[37].

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya IX: Takım Tezgâhı Tesislerinde Standardizasyon

Tesisin Adı	1929/30	1929/30	1931	1932
Krasnıy Proletariy	8/16	5/14	2/ 5	2/ 8
Samotoçka	2/ 3	2/ 4	2/ 6	3/ 3
Komsomolets	2/ 2	2/ 2	2/ 3	4/ 4
Sverdlov	4/ 5	7/ 8	2/ 4	4/ 5
TsK Maşinostroeniya	3/ 4	2/ 3	2/ 2	2/ 2
Lenin	4/10	4/13	4/14	4/11

Benzer gelişme başka kesimlerde de görülür. Bunun da uzun geçmişi var. 1927/28 yılında Dzerjenskiy tesisinde 56 boy hadde demir üretilir. 1918'deki sayı 1312'dir. Maksevskiy tesisinde, aynı yılda 93 çeşit hadde demir üretil-

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya VII: Krasnıy Proletariy Fabrikasında Üretiminin Yapısı (yüzde)

Mamul Gruplar	1925/26	1926/27	1927/28	1932	1933	1934	1935	1936
Takım - Tezgâhı	37.0	45.0	65.6	63.0	100.0	98.0	98.0	100.0
Motor	12.0	11.3	20.7					
Çeşitli Mamul	22.0	12.5	12.5					
Dökme ve Dövme	29.0	31.2	1.2					
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	98.0	9.80	100.0

mektedir. 1913'deki sayı, 1592'dir. 1931 yılına dek, hadde demir çeşitli 4742'den 713'e inmiştir. Bu bilgiyi veren kaynak, bu yüzden verimliliğin %16 arttığını ileri sürmektedir[38].

İlk planda başlayan bu standardizasyon çabalarının bir özelliği açıklığa kavuşmalı. Standardizasyon, çeşitli tesislerin ürettikleri mamuller çevresinde oluşmuştur. Tesislerin ürettikleri temel mamul sayısı azaltılmağa, tesisler homojen üretim yapısına kavuşturulmağa çalışılmıştır. Böylesi bir standardizasyon, ürün çeşitlerine göre uzmanlaşmanın gereklerini yerine getirir. İlk planda, esas olarak, yapılan budur.

Fakat, zamanla, böyle bir durumun gelişen ekonominin ihtiyaçlarına cevap vereceği kuşkulu. Çünkü, gelişme çeşitlenme demek. Yeni yeni kesimler, ürünler ortaya çıkarken, aynı üretici makina çeşitine sahip olunamaz: «SSCB'de, esas ekonomik hedefin gerçekleştirilmesi, makina yapımı endüstrisinin güçlü bir biçimde geliştirilmesini, ekonominin bütün kesimlerinin ve savunmanın artan isteklerini karşılayabilecek ileri makina yapımının yaratılmasını gerektirir. Bu bakımdan, üçüncü beş yıllıkda makina yapımı ciddi talepler karşısındadır: Makina yapımı yeni tip makinalarda ustalaşmalı ve üretilecek ekipman çeşitini (assortiment) genişletmelidir.»[39]

Otuzların sonları, çeşitliliğin artışına şahit oluyor. Özellikle makina yapımında yeni makinaların yapılmasına ağırlık veriliyor. İlginç olan, bu yeni gelişmenin, uzmanlaşmanın daha ileri aşamaları götürülmesi anlamına gelmesi. Çünkü, makina yapımında kütle üretimi, kendisini zorlamağa başlamıştır. Fakat, «otomobil, uçak, takım-tezgâhı, içten yanmalı motor, elektrik motorları ve benzerlerinin kütle üretimi, onları yapmak üzere bir çok fabrikanın işbirliği sağlanmadıkça mümkün olamaz; yedek parça üretimi örgütlenmedikçe, onların normal işlemesi sağlanamaz. İşte bu durum, sözü edilen makinalarla ilgili tek ve genel devlet standartlarının konuşulmasını zorunlu kılar.»[40]

Böyle makinalarda kullanılacak parçaların standardizasyonu, daha ileri bir uzmanlaşma aşamasının gerçekleştirilmesinin ilk şartıdır. Bu, makinanın parçalarına göre uzmanlaşmaktır. «Makinanın parçalarına göre uzmanlaşma, en önemli ve en etken uzmanlaşma türlerinden birisidir. Çeşitli yapıda makinaların varolmasının temelini yaratır... Daha gelişmiş teknoloji, uzman ekipmanların kullanılması, mekanizasyon ve otomasyonun geniş olarak uygulanması, parçaların kütle (uzmanlaşmış) üretim yolu ile yapılmasını, onların uzmanlaşmış tesislerde üretilmesine göre, bir çok kez daha verimli kılar.»[41]

ANTİ - GİGANTOMANİYA

Standardizasyondaki bu dönüş, tek olgu değil. Hatta, gigantomaniya eğiliminin, anti-gigantomaniya kampanyasına dönüşü yanında pek sessiz bile kalır. Ve gerçekten de aynı zamanlar, anti-gigantomaniya kampanyasının kıvama geldiği zamanlardır. Molotov, 1939 yılında şöyle demekteydi: «Plan, bir çok işletme yöneticisi için gerçek bir hastalık olan yapım işlerinde gigantomaniyanın kökten redredilmesini istemektedir; elektrik santrallarından başlamak üzere ekonominin bütün kollarında orta ve küçük işletme yapımına geçişi öngörmektedir. Bu, yapım süresini kısaltmak, yeni kapasitelerin üretime girişlerini hızlandırmak ve de yeni işletmeleri başlıca ekonomik bölgelere yaymak için zorunludur. Bu konuda, küçük ve orta enerji santralleri yapımı örnek olmalıdır.»[42]

Gigantomaniya eleştirileri daha önce de görülürse de, otuzların son yıllarında eleştiriler yoğunlaşıyor ve anti-gigantomaniya, bir politika oluyor. 1939'da toplanan Parti'nin Onsekizinci Kongresi, gigantomaniya eleştirileri ile dolu. 1930'ların başında büyük işletmeler övülür ve büyük işletmelerle övünülürken, otuzların sonlarında ekonomideki bütün aksaklıkların altında büyük işletmeciliğin olduğu söyleniyor. Daha ileri gidip büyük işletmeciliğin Sovyet endüstri düzenine bütünüyle yabancı olduğu bile ileri

sürülüyor. Otuzların başlarında 'dar uzmanlaşma' anlayışı eleştirilere uğramış olan bir araştırıcı şimdi şunları söylüyor: «Yıkıcılar tarafından yerleştirilmiş olan gigantomaniya, sosyalist işletme türünün bilimsel anlamı ile sert bir çelişki halindedir ve ekonomiye büyük zarar vermiştir.»[43]

Sovyet düzeninin kuruluş aşamalarında, daha önceleri savunulmuş politikaların böylesine eleştirilere konu olmaları pek ender değil. Bunların çoğunu, daha önceki gelişmelerin reddi veya bir yenilginin kabulü biçiminde anlamamak gerek. Daha çok niceliksel birikimlerin, zaman içinde, niteliksel dönüşüm kazanışının işareti olarak düşünmek gerek. Böyle durumlarda, böylesi 'aşırılıklar' düzenin kullanabileceği araçlar arasında yer alır. Yarar motifinin köklü olmadığı ve kütlelerin katılmalarının gerekli ve zorunlu olduğu bir düzende slogan kullanmak kaçınılmaz olur. Eğer dönüşün hızlı ve etkili olması gerekli ise, slogan da aşırı görünüm kazanacak. Kaçınılmaz bir biçimde.

Yalnız, gerçekten bir dönüşten söz edilebilir mi ve dönüş varsa hangi politikadan dönülmektedir? Bu soru, kendiliğinden ortaya çıkmıyor ve yersiz değil. Çünkü, gigantomaniya mahkûm edilirken uzmanlaşmanın artacağı ileri sürülmektedir. «Ekonominin bütün kesimlerine ileri teknolojiyi sokma mücadelesi ve SSCB'nin savunma görevi, üçüncü beş yıllıkda, üretilmekte olan ekipmanların çeşitini çoğaltmayı gerektirmektedir. Makina yapımının bir çok kolunda, genellikle küçük sayılarda üretilen makina türleri, önemli ölçüde, artacaktır. Yeni makina tiplerinin üstesinden gelme, üretici temeli genişletmeyi zorunlu kılar. Ancak, orta ve küçük işletmeler kurarak, bu makinaların üretimi tesisler arasında, onların bilinen uzmanlaşma düzeylerine göre dağıtılabilir. Orta ve küçük işletme yapımına, geniş ölçüde, geçiş ile, makina yapımı kesimindeki uzmanlaşmanın daha ileri götürülmesi, ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır.»[44]

Böyle bir iddianın gerekçelerinin bilinmesi gerek. Çünkü, böylece uzmanlaşma ile ölçek arasındaki paralellik kesintiye uğramış olmaktadır. Kesinti noktası belirlenme-

li. Belirlendiği takdirde, ne zaman ve hangi durumlarda, salt ölçek büyümesinin ileri teknoloji ve dolayısıyla ileri uzmanlaşmayı içermediği ortaya çıkar.

Gigantomaniya'nın mahkûm edildiği VKP (b)'nin Onsekizinci Kongresinde (1939) konuşan Ağır Makina Yapımı Halk Komiseri'nin açıklaması başlangıç olabilir. Halk Komiseri Nalişev, takım-tezgahı parkından alınan verimde Amerika'dan geri kalındığını söylüyor. Yalnız, Sovyet takım-tezgahları, teknik nitelikleri bakımından, Amerikan modellerinden pek geri kalmazlar. Fakat, tezgâh ve emek verimliliğinde çok büyük etkileri olan enstrüman, aksesuar ve benzerleri açısından, Sovyet takım tezgahları daha kötü donatılmış durumda. Amerika'da bunları hazırlayan 300'den fazla küçük tesis var. Amerika'da değer cinsinden, takım tezgahı üretimi ile aksesuarları ve benzerleri üretimi arasındaki ilişki, bire bir ve hatta bire bir buçuğa ulaşır. Amerika'lılar, bu konuda kaynak kullanmaktan kaçınmazlar; çünkü, kaynak, üretimde faizi ile ödenir. Sovyet takım-tezgahı endüstrisinde ise aksesuar yapan tek bir tesis vardır. Esas olarak, Sovyet endüstrisi, bunları, tesislerinin enstrüman atelyelerinde yapar ve bu yüzden de hem bu atelyeleri uygun olmayan işlerde kullanmış olur ve hem de gerekli ve eksik olan enstrüman üretimini azaltır. «Bu yüzden bunların üretiminde uzmanlaşmış «250-300-400 işçi çalıştıran bir çok küçük tesisin, üçüncü beş yıllık içinde kurulması mutlaka zorunludur.»[45]

Kısa bir özet, ana çizginin ve sorunun ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Birinci Beş Yıllıkda takım-tezgahı endüstrisinin, makina yapımı endüstrisinden ayrıldığı görülür. İkinci Beş Yıllık da takım-tezgahı için gerekli enstrüman (takım) yapımı takım-tezgahı endüstrisinden ayrılır. Üçüncü Beş Yıllık da ise sıra aksesuar yapımının ayrı bir endüstri olarak ortaya çıkışına gelmiştir. Bu, toplumsal işbölümünün ilerleme doğrultusudur.

Yalnız, toplumsal işbölümü, bireysel fabrika içi işbölümünden ayrı düşünülemez. Toplumsal ve fabrika içi işbölümü birbirini etkileyerek, birbirini destekleyerek gelişir.

Bu gelişme, teknolojinin gelişimidir; kendisini fabrika ölçeğinin büyümesinde (toplulaşma, konsantrasyon) gösterir: «Teknolojinin her gelişme düzeyine, üretimin (belirli) toplulaşma düzeyi tekabûl eder; toplumsal işbölümünün her aşamasına (da), birim ürünün giderinde azalmaya yol açan (belirli) uzmanlaşma derecesi tekabûl eder.»[46]

Şimdi ortadaki soru şu: Peki, uzmanlaşma ile ölçek arasındaki birlikte artış ilişkisi neden kesintiye uğramaktadır. Neden, ölçek küçülme eğilimi gösterirken uzmanlaşma artabilmektedir. Bunun bir çelişki olduğu söylenemez mi?

Söylenemez. Başta, şu nedenle. Sovyet aksesuar endüstrisi, Sovyet takım (enstrüman); Sovyet takım endüstrisi, Sovyet takım-tezgahı endüstrisinden kopmazdan önce, dünya teknolojisinin ulaşmış olduğu aşamaya göre bu alt-kesimler birbirinden ayrılmışlardır. Sovyet endüstrileşme sürecinin başlarında kurulan tesisler, dünya teknolojisinin ulaşmış olduğu düzeyin gereklerine göre, daha düşük bir işbölümü içermek durumunda idi. Ve böylesi, bir **iradî** sorun olmaktan çok uzaktır. Çünkü, **üretici güçler temeli** başka türlü bir uzmanlaşmaya imkân vermez. Üretici güçleri, dünya teknolojisinin başarılarına uygun bir uzmanlaşmayı sağlayacak bir düzeye çıkarmak, endüstrileşme hızını **taşınamaz sınırlara** kadar götürmek anlamına gelir. Bu, teknoloji yaratmayıp, **teknoloji uygulayan** ülkelerin sorunudur. Sonradan endüstrileşme sürecine giren ülkelerde, **hızın yüksek olmasını** zorlayan etken burada.

Otuzların sonlarına doğru bir politika olan anti-gigantomaniya, toplumsal ve bireysel işbölümü özdeşliğini düzeltme ve sağlama çabası olarak ortaya çıkıyor. Yeni yeni alt-kollar kurulurken, fabrika içi işbölümü ve uzmanlaşma daha ileri düzeylere götürülmektedir: Çok çeşitli işler yapan atelyeler, uzman işler yapmak üzere yoğun çalışmaya konulurken, çok çeşitli atelyelerde yaptırılmakta olan bir çok parça ve mamul için, bu kez yeni tesisler kurulmaktadır. Birikim ve varılan doruk, yeni kurulmakta olan tesis-

lerin, **çoğunlukla,** küçük ve orta büyüklükte olmalarını gerektirmektedir.

Beş mühendis tarafından kuruluşu anlatılan GAZ (Gorkiy Avtomobil'nıy Zavod) tesisi, otuzların başlarında kurulan bir tesisin büyüklüğü ve uzmanlaşma düzeyi konusunda ve söylenenleri bütünüyle destekleyen bilgiler vermektedir. GAZ için, Ford'un River Rouge tesisi (plant) model alındı. Model, aynı ile kurulmak istendi. Fakat görüldü ki, «GAZ taslağı (design) için Ford tesisinin kopya edilmesi, sadece istenecek bir şey olmamakla kalmıyor, aynı zamanda mümkün değil.»[47] Güçlük, bir yandan, iki ekonominin gelişme aşamasından; diğer yandan da, GAZ için tasarlanan üretim hacminden ileri geliyor. Örneğin, bütün taşıtlar birlikte alındığında GAZ'ın üretim hacmi, Ford tesisinin üretim hacminden daha küçük. Fakat, Sovyet tesisinin dövme atelyesi, Ford'unkinden büyük olma zorunda. Çünkü, «GAZ'ın dövme atelyesi, Ford'un ve Ford'a (dövme işi) sağlayan 67 işletmenin (dövme atelyelerinin) bir kombinasyonudur.» Çünkü Ford, bütün dövme işlerinin sadece 25'ini kendisi yapmaktadır.

Benzer durum, makina (mekanik) departmanında da görülür. Bu yüzden, «tesisimizin mekanik departmanının donatılmasında, Amerika ve Avrupa deneyimlerinin imkan verdiklerinden en iyilerini seçmek zorunda kaldık.» Sovyet mühendisleri, GAZ'ı kurarken, anlaşılacağı gibi, bir çok değişiklik yapmışlar. Fakat bu değişikliklerin «hiç bir zaman mamulün kalitesinin kötüleşmesi anlamına gelmediğini» çünkü teknolojide değişiklik yaptıklarında «bunu, daha az uzman takım-tezgahı pahasına yaptıklarını fakat asla, mamulün kalitesi pahasına yapmadıklarını» söylerler[48].

Görece olarak geri bir üretici güçler temelinde, büyük işletmenin ileri bir uzmanlaşma düzeyini içermemesi olgusu, Sovyet dönemine özgü değil. Çarlık Rusya'sı makina yapımı tesisleri ayrı bir örnek oluyor. Bu tesisler, «sadece döküm atelyeleri değil, aynı zamanda metalurjik çelik döküm ve haddeleme atelyelerini de içerirlerdi. Görünen birleşim, bir yandan, makina yapımı tesislerinin bü-

yük ölçeği; diğer yandan da, işbirliği yapılacak üretimin yokluğu veya son derece yetersiz gelişimi ile açıklanır. Bu sonuncusu ise, devrim-öncesi Rusya'nın genel endüstriyel geriliğinin ürünüdür. Bu da, büyük makina tesislerinin yardımcı ve hazırlayıcı üretim ile aşırı bir şekilde büyümelerini zorlar. (Böylece) yardımcı ve hazırlayıcı süreçlerin teknoloji ve örgüt yapısı, ilke olarak, geri olduğundan canlı ve birikmiş işgücü kaybına yol açar.»[49]

Tablo X ve Tablo XI de, otuzların toplulaşma düzeyi görülür. Onuncu tablo makina yapımı ile ilgili[50]. Onbirinci tablo bütün endüstri ile[51].

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya X: Makina Yapımında 1000'den Fazla İşçi Çalıştıran İşletmeler

Ülkeler ve Yıllar	İşletme Sayısı	Bütün İşletmelere Göre Yüzde	Bütün İşçilere Göre Yüzde
SSCB (1935)	290	7.6	69.1
ABD (1929)	271	6.7	50.3
Birleşik Krallık (1930)	195	7.5	48.5
Almanya (1925)	250	5.4	45.3

Tablolara bakarak otuzların ortalarında Sovyet uzmanlaşma düzeyinin, örneğin, Amerikan uzmanlaşma düzeyini önemli ölçüde geçmiş olduğu sanılabilir. Bunun doğru olmadığına, şimdiye dek verilen açıklamalar yeterli.

Yalnız, bu açıklamalar başka bir yanılgıya yol açmamalı. Bir kez, ölçek ile verim ilişkisi ve dolayısıyla uzmanlaşma arasındaki ilişki esas. Ölçeğin, özellikle teknoloji ithal eden ülkelerde, uzmanlaşmanın gerektirdiğinden daha çok büyümesi, işbirliği yapılacak endüstrilerin olmamasından ileri gelir. Bu durumda, belirli bir mamul için kurulmuş bir işletme, teknolojik bakımdan ileri ekonomilerde çeşitli işletmeler arasında dağılmış atelyeleri kendi içinde barındırmak zorunluluğu ile karşılaşır. Fakat böyle bir

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya XI: SSCB ve ABD Endüstrilerinde Toplulaşma Düzeyi

A— SSCB (1935)

Tanımlar		İşçi Sayısına Göre İşletme Grupları							
	Bütün	**-5**	**6-29**	**30-50**	**51-100**	**101-250**	**251-500**	**501-1000**	**1000-**
İşletmeler	100.0	4.7	19.0	23.5	22.7	16.8	6.4	3.7	3.2
İşçiler	100.0	0.1	1.8	3.9	7.1	12.1	11.2	13.4	50.4
Çevirici Güç	100.0	0.6	1.7	1.8	3.3	6.9	7.2	9.7	68.8

B— ABD (1929)

	Bütün	**İşçisiz**	**1-5**	**6-2**	**21-50**	**21-100**	**101-250**	**251-500**	**501-100**	**1000-**
İşletmeler	100.0	3.5	45.4	25.4	11.9	5.9	4.8	1.8	0.8	0.5
İşçiler	100.0	—	3.2	6.7	9.2	10.1	18.0	15.1	13.3	24.4
Çevirici Güç	100.0	0.1	3.9	6.2	7.5	8.7	17.2	14.8	14.6	27.0

durumda bile, kurulan işletmenin modern ve uzmanlaşmış atelyelerden oluşabileceğini düşünmek mümkün. Başka bir deyişle, bir mamule giren bütün parçaların veya büyük çoğunluğunun uzman makinalarla yapıldığı bir tesis düşünülebilir. Ama bu tesisin son ürün hacminin —sonradan endüstrileşme sürecine giren ekonomilerde— ekonominin kullanabileceğinden büyük olma olasılığı yüksektir. Örneğin, Gorkiy'de kurulan GAZ'da bütün parçalar zamanına göre uzman makinalarla yapılacak olsaydı, tesisin daha da büyük olması bir yana, üretilecek kamyon ve otomobil hacmi, söz konusu zamanlarda, ekonominin talebini aşmış olacaktı. Bu büyük üretim hacmine kullanıcı bulmak, ekonomi için çözülmesi gerekli sorun olarak ortaya çıkardı.

Eğer gerekli kullanım alanları varsa, demek ki, her atelye ve departmanının oldukça dar bir uzmanlaşmaya kavuşturulduğu bir dev-tesis kurmak mümkün. Togliatti şehrinde, sonradan kurulmuş olan, otomobil tesisi buna örnek. Yıllık 660.000 otomobil kapasiteli bu tesiste bütün metal işleme ve hazırlık atelyelerinde en uzman ekipmanların kullanılmış olduğu, ileri sürülür[52].

Buna şaşmamak gerek. Çünkü verimliliği artıran, uzman ekipman kullanmaktır ve büyük işletme uzman makina kullanımına imkân verir. Ve büyük makina, uzman makinadır. Ve de makina söz konusu olunca, uzmanlaşma ile ölçek büyümesi arasındaki paralellik devamlı ve süreklidir. İkinci Beş Yıllıkda üretilen makina ve ekipmanların kapasitelerinde önemli sıçramalar olduğu için, daha sondaki zamanlarda **atelye düzeyinde** uzmanlaşma ve ölçeğin artacağı kuşkusuzdur. Onikinci tablo, üretilen makina ve ekipmanların kapasitelerindeki değişmeyi göstermektedir[53].

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya XII: Üretilen Makina ve Ekipmanların Ortalama Kapasiteleri: 1932-1937

Makina ve Ekipman Türü	1932	1937	Artış Oranı
Lokomatif			
Kapasite (HP)	1170	2060	176

Çekim Gücü (T)	13. 8	16. 9	122
Yük Vagonu			
Taşıma Kapasitesi (T)	28.84	53.24	181
Otomobil			
Motor Kapasitesi (HP)	39. 0	63. 5	163
Motor Devir Sayısı	2200	2880	131
Traktör			
Çekim Gücü (HP)	1.53	32. 8	214
Buhar Türbini (1000 kvt)	25. 7*	40. 0	155
Turbo Jeneratör (1000 kvt)	8. 8*	15. 6	175
Motor Gücü	5. 3*	11. 0**	207

Ayrıca metal işleyen alt-kollarda son ürüne giren parça sayısı çok olduğu ve gittikçe arttığı için, uzmanlaşma bakımından ayrı alt-kesimlerden doğması kaçınılmaz oluyor. Üretici güçlerin dar temeli ise, bir zaman aralığında, işletmelerin aşırı büyüyüşüne ve sonra da daha geniş bir üretici güçler temelinde yukarıdan beri açıklanan olguya yol açmaktadır. Fakat, metal işlemenin dışında söz konusu olgunun etkisi ve önemi azdır. Bu yüzden, ölçek ile verimlilik arasındaki ilişki daima açıkça görünür. Strumilin'in, Stal' tröstü raporlarına dayanarak derlediği aşağıdaki tabloda, Tablo XIII, teknoloji, ölçek ve verimlilik ilişkisi kesintisiz olarak ortaya çıkmaktadır[54].

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya XIII: Güney Demirli Metalurji Kesiminde Teknoloji, Ölçek, Verimlilik: 1932

Teknik Türü	Saat Başına Üretim (Ton)	Bir Vardiyada İşçi Sayısı	Ton Başına Harcanan Emek (Saat)
Yüksek Fırın	12.7	75.1	5.9
Martin Ocağı	4.3	46.3	10.9
Bessemer Ocağı	29.9	96.4	3.2
Thomas Konvertörü	29.3	127.6	4.4

* 1933 yılına ait.

** Yaklaşık olarak.

Bu yüzden, zaman içinde ve özellikle ekonomi teknoloji üretmeye başlayınca, ölçeğin şaşmaz bir biçimde büyüdüğünü görmek gerekir. Ondördüncü ve Onbeşinci Tablolar bu açıklığı getiriyor. Ondördüncü tablo metalurji ile ilgili ve sadece izabe işini kapsıyor[55]. Onbeşinci tablo, endüstride bazı kolları içermektedir[56].

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya XIV: ABD ve SSCB'de İzabe İşlerinde Ölçek ve Zaman

	Amerika Birleşik Devletleri			Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği		
Göstergeler	**1950**	**1960**	**1964**	**1950**	**1960**	**1964**
İzabe Tesisleri Sayısı	78	86	74	36	36	36
Yüksek Fırın Sayısı	250	263	241	92	122	129
Fırınların Toplam Faydalı Hacmi (1000 m^3)	218.6	254.3	249.7	58.9	110.2	131.6
Fırın Başına Faydalı Hacim	875	967	1036	639	904	1020
Toplam İzabe (milyon t)	59.4	61.1	78.6	19.2	46.8	62.4
Tesis Başına İzabe (1000 t)	682	710	1057	533	1336	1733
Fırın Başına İzabe (1000 t)	237	232	325	208	386	484

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya XV: Çeşitli Alt-Kesimlerde Ölçek ve Zaman 1913—1960

						ABD'nin yüzdesi olarak	
Endüstri ve Ölçüt	**1913**	**1928**	**1940**	**1960**	**1965 (Planlanan)**	**1928**	**SSCB 1958**
I — Demir-Çelik Yüksek Fırınlarda Ortalama Kapasite (m^3)[1]	190	290	600	909	1115	49[2]	89[3]
Fırın Başına Yıllık Pig-Demir (1000 t)	24	47	194	390	550	23	112
Tesis Başına Yıllık Pig-Demir (1000 t)	48	82	392	1335	2000	32	117[4]

II — Çimento Tesis Başına Yıllık Üretim (100 t)	46	68	131	405[5]	735	33	127
III — Elektrik Enerjisi Bölge Santrallerinde Ortalama Saptanmış (rated) Kapasite (1000 kvt)	18	27	—	103[6]	—	—	—
IV — Şeker Pancarı İşlemesi Tesis Başına Günlük throughput (t)	573	631	811	1205[7]	—	63	61
Tesis Başına Yıllık Üretim (1000 t)	7.1	8.2	10.5	22.3[5]	30.9	—	—
V — Yeraltı Kömür Madenleri Donets Kömür Alanında Maden Başına Yıllık Ürün (1000 t)	21	62	262	227[5]	—	89	360[8]

(1)Her yılın Ocak biri; (2) Her iki ülke 1930; (3) ABD için 1957; (4) ABD rakamları üretim kapasitesini gösterir, fiilî üretimi değil; (5) 1958 yılı rakamları; (6) 1955 yılı rakamları; (7) 1957 yılı rakamı; (8) ABD için 1953 yılı rakamı.

Durum böyle olunca, otuzların sonlarına doğru ortaya çıkan anti-gigantomaniya kampanyasının bu kadar yaygın olabilmesi için başka nedenleri göstermek gerekir. Arayış yine, üretici güçlerin gelişme düzeyine yönelik olmalı. Örneğin, eğer ekonomide gelişme ile birlikte hurda çoğalır ve hurda demirden çelik yapımı söz konusu olursa ve bunu kolaylaştıran açık ocak (open hearth) teknikleri kullanılırsa, daha küçük demir çelik tesisleri daha ekonomik görünür. Şu bakımdan; hurda demir bütün ülkeye yayılmıştır. Hiçbir yerde yığın halinde bulunmayabilir ve dağınık hurdaları toplamanın taşıma gideri yüksek olabilir.

Bunu başka biçimde de ifade etmek mümkün. Uzmanlaşmanın ilk yararları toplanır. Bu, yeni tesisleri **birikim** ve **kaynakların** en çok olduğu yerde kurmaktır. Fakat bu süreç sırasında ekonomi **yüzeysel** olarak da çeşitlenmiş; kullanım alanı artmıştır. Dolayısıyla **ekonomi için toplam** taşıma gideri yükselir. Halbuki, ürün başına birim işgücü harcamaları içine, taşıma için harcamaları da katmak gerek[57].

Nitekim, Onsekizinci Parti Kongresinde, Voznesenskiy şöyle diyordu: «Üretici gücün akılcı yerel dağılımı, endüstrinin, kullanım bölgesi ve hammadde ve enerji kaynaklarına yaklaştırılmasını önleyen gigantomaniye ile kökten savaşmayı gerektirir.»[58] Onsekizinci Parti Kongresinin kararının, örneğin kömür çıkarımında, yorumu ise şudur: «Üçüncü Beş Yıllık'ta en önemli görev, jeolojik rezervler ile endüstriyel arz arasındaki kopukluğu kaldırmaktadır. Üçüncü Beş Yıllık'ta esas olarak, küçük ve orta büyüklükteki madenlerin kurulması gerektiğini kararlaştıran VKP (b)'in Onsekizinci Kongre ukaz'ı dolayısıyla, bu görev daha da aktüel duruma gelmektedir.»[59]

GİDER VE TEKNİKLER

İLK DERSLER

Lenin, Sovyet iktidarının ilk yıllarında, 1919'da şöyle yazıyordu: «Yeni toplumsal düzen için en önemli, en temelli olan, son çözümlemede, emek verimliliğidir. Kapitalizm, serflik döneminde görülmemiş bir emek verimliliği yarattı. Kapitalizm, sosyalizm yeni ve çok daha yüksek emek verimliliği yarattığı zaman nihaî olarak yenilebilir ve nihaî olarak yenilecektir»*

Yeni düzenin kuruluş ilkeleri arasında, verimlilik böylesine bir açıklığa ve öneme sahip. Yalnız, bir çok örnekleri ile bilindiği gibi, ilkenin, ilke olarak kalmayıp uygulamada önem kazanabilmesi için somut durumlarda geçerliliğini göstermesi gerek. Somut olarak görmek gerekir, emek verimliliğini arttırmanın, gerçekten düzenin yaşaması için en önemli ve en temelli öge olduğunu.

İç savaş ve emperyalist müdahaleler sona erdikten sonra, yeni iktidarın ilk karşılaştığı önemli sorunun makas (nojnitsı, scissors) bunalımı olduğu bilinir. Makas bunalımı özellikle Sovyetler Birliği dışında çok tartışıldı ve çok abartıldı. Bunalım, 1922 ve 1923 yıllarında etkisini gös-

---

* V. İ. Lenin: Soçinenie, tom 39, s. 21.

Lenin'in yakın arkadaşı ve Goelro planının yapıcısı Krijijanovskiy, 1920 yılında Goelro planına yazdığı önsözde şunları söylemekteydi: «Ekonomik yıkımdan kurtulmanın tek yolu, emek birimi ile ülkenin maddî kaynaklarının kullanımını minimum yaparak, ulusal emeğin verimliliğini mümkün olan en kısa zamanda yükseltmektir.» Bunu yapmak ise, emeğin yoğunluğunu artırma, mekanizasyon ve rasyonalizasyon programlarını gerçekleştirmekle mümkündür. Krijijanovskiy eklemektedir: «Çözümleme, işi (emeği) yoğunlaştırma, mekanizasyon olduğunu göstermektedir. Bu yüzden elektrifikasyon, ekonomik kalkınmamızın temel ilkesi olacaktır.»

G. M. Krijijanovskiy: **İzbrannoe,** Moskova, 1957. s. 81—82.

terdiği halde, tartışması daha ileriki yıllara da yansıdı. Giderek, «sol ve sağ sapmaların» tartışma platformu oldu. Ekonomik alanda, tartışma tarım ve endüstriye verilecek öncelik sorununa dönüştü. Politik yelpazede Buharinist ve Trotskist kampların belirlenmesine yol açtı.

Ekonomik alandaki tartışmanın, sağ kanadında N. D. Kondrat'ev yer alıyor. En önde gelen sözcülerden birisi. Aslında bu kanadın, özellikle tarım ve maliye komiseryalarına dağılmış çok sayıda taraftarı var. Örneğin, maliye komiseri Sokolnikov bunlar arasında. Sol tarafın, ekonomik platformda sözcüsü olarak E. Preobrajenskiy kabul ediliyor. Ve tarafların siyasal liderliği de, sırasıyla, Buharin ve Trotskiy'e veriliyor.

Böyle bir gruplaşmaya bakarak tartışmanın sonucunun çok sonraları alındığını söylemek mümkün. Trotskist kamp bakımından son, belki de, 1927'deki Onbeşinci Parti Kongresi. Bu kongre, Trotskistlerin kesin yenilgi kongresi oldu*. Karşı taraf bakımından ise son, otuzların başıdır. Kondrat'ev ve benzerleri ilgili komisyonlardan uzaklaştırılır. Buharin'in inişi de yine bu yıllarda başlar.

Sovyetler Birliği dışında tartışmanın abartılması, bir yandan etkilerini bu denli uzun tutmak; diğer yandan, kampların oluşumunda bu tartışmaya istisnaî bir yer vermek; ve asıl önemlisi, izlenen fiilî politikayı, örneğin hızlı endüstrileşme ve kollektivizasyonu, etkisizleştirilen «sol eğilimlerin» reçetelerinin uygulanması biçiminde yorumlamak ile ilgili. Aslında ileride görüleceği gibi, etkisini uzun sürdüren bu tartışmadan çok yeni düzenin sorunlarını «dengeci», «marjinalci» ekonomi araçları ile çözmeye çalışma eğilimleri oldu. Bu eğilimlerin eldeki tartışmaların sınırını çok aşan özellik ve ögeleri var. Bunun dışında, kamplaşmada makas bunalımı birçok etkenden sadece birisi. Go-

* Bu yenilgiden sonra Almaata'ya sürülen Trotskiy'in arkadaşlarına yazdığı mektuplardan kendisini Preobrajenskiy'den uzak tutmaya çalıştığı anlaşılıyor. O'nu, fazla teknokrat bulduğunu ima eder.

elre planı ve dolayısıyla küçük-büyük ölçek tartışmasına değinilmişti. İleride, başka etkenlerle karşılaşılacak.

Preobrajenskiy makas bunalımı ile ilgili düşüncelerini ilk kez 1924 yılında **Vestnik Kommunistiçeskoy Akademii**'de kâğıda döktü. Bu görüşler, 1926 yılında **Nova Ekonimika** (Yeni İktisat) adı altında kitap olarak yayınlanıyor[1]. Burada Preobrajenskiy, «İlkel sosyalist birikim yasası» (Law of Primitive Socialist Accumulation) adı altında bir yasa geliştiriyor[2]. Preobrajenskiy'e göre ilkel sosyalist birikim, «ilkel kapitalist birikime» benzetme yapılarak geliştirilmektedir*. Ve ikisinin arasında önemlice bir fark var: «... ilkel kapitalist birikim, feodalite temelinde (zamanında) oluşabilirken sosyalist birikim, kapitalizminin temelinde oluşamaz.» Bu yüzden eğer sosyalizmin bir ön-tarihi olacaksa, bu ancak proletarya, iktidarı aldıktan sonra başlıyabilir.

Proletarya, iktidarı aldıktan sonra devletleştirme başlar. Ekonomide sosyalist kesimler kurulur. Burada da birikim olacaktır ve bu sosyalist birikimdir. Tıpkı, kapitalist birikim gibi. «Kapitalist birikim, küçük zanaat üretiminden ekonomik ve teknik bakımdan farklı üretim temelinde oluşan birikimdir.» Kapitalist manüfaktür üstünlüğünü, uyguladığı iş bölümü ve büyük ölçeğin diğer yararları ile, bir ürünü küçük zanaatlarda olduğundan daha düşük bir giderle yapabildiği takdirde gösterebilmiş olur.

Yalnız, Sovyet ekonomisinin ihtiyaç duyduğu birikimin boyutlarının da ortaya konması gerek. İhtiyaç duyulan, birincisi, «yeni teknik temele tedricen geçişin mümkün olmadığı her yerde, devlet ekonomisini bugünkü kapitalist teknik düzeyine ulaştırabilecek», ikincisi, büyük yedek stoklar ve planlı rezervler olmadan yapılamıyacak olan,

---

* Benzetme, Marx'ın geliştirdiği kavramdır. Yalnız, Marx'ın çalışmalarında ilkel kapitalist birikim deyimi hiç geçmez. Kullanılan kavram, 'ilkel birikim' kavramıdır. Marx, sanki kavram etrafında koparılacak gürültüyü sezmişcesine şunları söyler: «İlkel birikim siyasal iktisatta, ilk günahın teolojide oynadığı rolü oynar».
Karl Marx: **Capital**, I. cilt, s. 713.

devlet ekonomisinin teknolojik temelini değiştirmeyi, çalışmayı bilimsel olarak örgütlemeyi mümkün kılacak; üçüncüsü, «hareket halindeki bir bütün kompleksin parçalarının, bir zincirin halkaları gibi, birbirine bağımlılığı, kapitalist gerilla savaş yöntemi, bireysel insiyatif ve rekabet yolları ile eşgüdümsüz ilerlemeyi büyük ölçüde imkânsız kıldığı için, bazı parçaların değil bütün (kompleks) olarak ilerlemeyi sağlayacak» birikimdir.

Bu yüzden, «... sadece sosyalist alanda birikime güvenmek, sosyalist ekonominin varlığını bütünüyle tehlikeye sokmak veya birincil (ilkel) birikim dönemini sonsuz olarak uzatmak anlamına gelir. Halbuki, (bu dönemin) uzunluğu, proletaryanın hür iradesine bağlı değildir.» Preobrajenskiy'in bütün bunlardan çıkardığı sonuç, kendi deyişi ile, şöyle özetlenebilmektedir: «Herhalde sosyalist ekonominin, pötü-burjuva (köylü ekonomisi dahil) ekonomisinin kaynaklarına dokunmadan, kendi kaynakları ile kalkınabileceği düşüncesi, bir gerici pötü-burjuva ütopyasıdır. Sosyalist devletin görevi, pötü-burjuva üreticilerden kapitalizmin aldığından daha az almak değil, fakat, ülkeyi endüstrileşme ve tarımı yoğunlaştırma esasına göre küçük üretim de dahil bütün ekonominin rasyonalizasyonu ile gelirleri **daha artacak** olan küçük üreticilerden (daha) çok almaktan ibarettir.»

Anlaşılacağ gibi Preobrajenskiy, modern endüstrinin kaynak (birikim) yaratma gücünü, ilkel birikime göre, yeterli görmemektedir. Başka bir deyişle modern endüstrinin, birikim kaynağı olabilmesi için, birincil bir birikim kaynağına ihtiyaç var. İlk akla gelebilecek kaynak, kolonyalizm olabilir. Fakat sosyalist bir ülke için bu yolun kapalı olduğu konusunda tartışma gereksiz. Bu durumda özellikle küçük parçalara ayrılmış tarım, önemli bir rezerv olarak ortaya çıkar. Araç olarak da tarımsal ve endüstriyel ürünler arasındaki fiyat makasının endüstri lehine döndürülmesi, önerilir. Preobrajenskiy, yüz yıl kadar önceki Ricardo'nun sorununu tekrar geliştirmiş olmaktadır. Ricardo, yüksek gümrük duvarları ile korunan İngiliz tarımındaki

ranta göz dikmişti. Tarımsal ürünlerin fiyatları düşürüldüğünde, işgücünün yaşamını sürdürmesi kolaylaşacak; daha düşük ücrete razı olacak ve böylece endüstrideki kârlar ve dolayısıyla birikim artacak. Ricardo ile Preobrajenskiy'in aynı sepete konulması ve kitabının Ricardo'nun **Principles**'dan sonra yazılmış en önemli kitap olarak gösterilmesinin sebebi bu olsa gerek.

Ne var ki, olayların gelişimi Preobrajenskiy'in modern endüstrinin kaynak yaratma gücüne, ilkel birikime oranla vermiş olduğu bu ikinci derecede ağırlığı haklı çıkarmıyor[3]. Fakat işin bu yanı pek o kadar önemli değil. Ancak sonradan bakıldığında ilginç oluyor ve belki de düşünce tarihçileri için ilginç olma özelliğini kaybetmiyor. Burada önemli olan, sorunun böyle bir konumunda önemli derslerin çıkarılıp çıkartılamıyacağı. Ve hemen söylenebilecek olan da çıkartılamayacağı. Çünkü, soruna yaklaşım biçimi **mevcut endüstride** ve giderek kurulacak endüstrilerde **gider indirimi** probleminin gözlerden uzak kalmasına yol açıyor. Halbuki, başka bir yaklaşımda bu problem ön plana çıkabilmektedir. Nasıl olduğunu görebilmek için makastan söz etmek gerekir.

Birinci Tablo'da 1922 ve 1923 yılına ait Gosplan toptan eşya fiyatı endeksleri görülmektedir[4].

Gider ve Teknikler I: Gosplan Toptan Eşya Fiyatı Endeksleri

Ay ve Yıl	Genel Endeks	Tarımsal Ürünler	Endüstriyel Ürünler
1—Ağustos —1922	200	211	189
1—Eylül —1922	150	144	156
1—Ocak —1923	96	77	120
1—Haziran —1923	126	86	185
1—Eylül —1923	157	92	270
1—Ekim —1923	156	89	276

Tablo yeteri kadar açık. Fakat, ikinci tablo makasın açılımını daha da belirgin olarak gösteriyor. İkinci tablo-

da, tarımsal ürünler fiyat endeksinin, endüstriyel ürünler fiyat endeksine olan ilişkisi görülmektedir. Yine Gosplan'-da hazırlanmış olan bu tabloda 1913 yılı durumu, başlangıç kabul edilmektedir[5].

Gider ve Teknikler II: Endüstriyel Fiyatlar Endeksinin Tarımsal Fiyatlar Endeksine Oranı

Ay ve Yıl		Perakende Fiyatlar	Toptan Fiyatlar
	—1913	100	100
1—Ağustos	—1922	99	74
1—Eylül	—1922	119	94
1—Ekim	—1922	137	111
1—Kasım	—1922	164	127
1—Aralık	—1922	158	134
1—Ocak	—1923	170	152
1—Şubat	—1923	170	169
1—Mart	—1923	187	176
1—Nisan	—1923	186	199
1—Mayıs	—1923	169	227
1—Haziran	—1923	214	232
1—Temmuz	—1923	220	206
1—Ağustos	1923	238	242
1—Eylül	—1923	287	312
1—Ekim	—1923	323	320
1—Kasım	—1923	227	281
1—Aralık	—1923	240	230

Böyle bir durumda, endüstriyel fiyatların yükseltilmesinden yana olanların ne diyecekleri, yukarıdan beri söylenenlerin ışığı altında, bilinmektedir: Statükoyu koruyunuz ve endüstriyel fiyatları indirmeyiniz. Buna karşılık, tarıma öncelik verenlerin ise, makasın kapatılmasını, bu amaçla da tarımsal fiyatların yükseltilmesini savunmaları beklenebilir. Nitekim, öyle olur. Yalnız, tarıma öncelik verenler tezlerini 'zavallı mujikler' temeline oturturlar. Köylüleri korumak için tarımsal ürünlerin fiyatlarının yükseltilmesi savu-

nulur. Fakat, tarımsal dağılım öyledir ki, tarımsal fiyatların yükselmesinden zarar göreceklerin başında Sovyet köylüleri gelmektedir. Üçüncü tablo, önemli bir ürün olan çavdar tarımında, çeşitli grup tarımcıların alım ve satım dengesini göstermektedir. Tablo aile bütçeleri bilgisine dayanıyor. Dağılım rakamları 1919'a ait olduğundan 1923'e kadar dağılımın biraz daha çarpıklaşmış olacağını söylemek mümkün[6].

Gider ve Teknikler III: Ekici Gruplarına Göre Çavdar Ekiminde Alım ve Satımlar (put=16.4 kg)

İşletme Büyüklüğü	İşletmelerin Yüzdesi	Bir İşletmede Satılan	Bir İşletmede Alınan	Net Durum (Satış — Alış) Bir İşletme	Toplam
Topraksız	9.0	—	(42)*	—42.0	—378
0.00—1 Desyatina (=12 dönüm)	28.7	4.0	19.5	—15.5	—445
1.01—2 »	32.9	8.8	21.1	—13.3	—436
2.01—3 »	(16.0)*	10.5	14.3	— 3.8	—61
Toplam	86.6	—	—	—15.3	—1320
3.01—4 Desyatina	(8.1)*	16.5	14.9	+ 1.6	+13
4.01—6 »	4.0	21.6	14.5	+ 7.0	+28
6.01—8 »	0.8	31.9	20.5	+11.4	+9
8.01—... »	0.5	55.9	17.4	+38.5	+19
Toplam	13.4	—	—	+ 5.2	+69
Genel Toplam	100.0	—	—	—12.5	—1251

Ekicilerin %85'den fazlasının net alıcı olduğu bir durumda tarımsal ürünlerin fiyatlarının artırılmasının köylülerin gelirlerini yükselteceğini iddia etmek pek güç olsa gerek. Fakat bu, tarımsal ürünlerin fiyatlarının artırılmasını savunmayı zorlaştırsa da, endüstriyel ürünlerin fiyat-

(*) Parantez içindeki rakamlar tahminidir.

larının düşürülmemesi için bir gerekçe sayılamaz. Bunun gerekip gerekmediğine karar verebilmek için, makasın açılış mekanizmasına bakmak gerek.

Makasın açılmasının görünür nedeni, hasat rakamlarında yatar. 1921 yılı, hasat bakımından iyi bir yıl değil. Bu yüzden, 1922'nin başlarında makas, tarım lehine açılır. Fakat, 1922 yılı istisnaî hasat yılıdır. Örneğin, 1922 yılında altı en önemli tahıl çeşitinin hasatı, Rusya'da (Rus Federasyonu; Türkistan, Kafkasya, Uzak Doğu hariç) 3 milyar puda ulaşmıştır. 1921 yılı için aynı rakam 1,9 milyar puddur. Artış ise, 1,1 milyar pud olmaktadır. Buna karşın, bütün şehir endüstrisindeki 1922/23 yılı üretim artışı, 1913 fiyatları esas alınıp **çavdar** cinsinden ifade edilecek olursa, 240 milyon pudu bulmaktadır. Böylece endüstriyel ürünlere olan talebin, arzdan daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Talep ve arz hesabı böyle. Hesap, makasın açılım mekanizmasını gösteriyor; fakat nedenini açıklamıyor. Nedeni ise, iki kesimin gelişme düzeylerinde; iki kesimdeki işgücü verimliliklerinde yatar. Şöyleki, tarımda restorasyon, endüstrinin restorasyonundan daha hızlı olmuştur. Endüstride işçi başına gayrisafi üretim, 1913 düzeyinin, 1920'de %26; 1921'de %30; ve 1922'de %51'ini ancak bulur. Buna karşın, tarımda işçi başına tahıl üretimi savaş öncesi düzeyin 1920'de %84; 1921'de %59 ve 1922'de %93'ü kadardır. Bundan ne sonuç çıkar? Çıkan sonuç şudur: «Eğer fiyatlar, tam olarak ürünlerin emek değerlerine göre değişecek olsalar, endüstriyel ürünlerin fiyatlarının tahıl fiyatlarına oranı, savaş öncesi fiyatlar ilişkisine göre, 1920 yılında %323 ve 1922 yılında da %182'ye çıkması gerekirdi.»

«Bu durumda tahıl fiyatlarını, savaş öncesi düzeylerine çıkarma isteklerinin anlamı ne olabilir ki» diye sorarak devam ediyor, Strumilin. «Anlamı açık. Şimdiki üretim koşullarında bu istek, şehir ile kır kesimler arasındaki emek hizmetleri (ürünleri) değişiminde, şehir proletaryasının, tahılda somutlaşmış her 100 saatlik (kır) emeğine, (yüz saate ek olarak) 72 saatlik kendi emeğini, hiçbir karşılık

olmadan, boş yere vermesi demektir. Kuşkusuz, böylesi lütûflar, köylü çıkarlarının yeni yetme ve kadim ideologlarının hepsinin arzularına tam olarak cevap verecektir. Fakat, son yıllarda devrim altarında zaten büyük fedakârlıklar yapmış olan proletaryadan böylesi fedakârlıkların kimin adına isteneceği sorusu, ortadadır. Bu ideologların, güzel gözlerinin hatırı için, öyle mi?»*

Endüstriyel ürünlerin fiyatlarının yüksek oluşunun başta gelen nedeni, giderlerin yüksek olmasıdır. Giderlerin yüksek olması ise verimliliğin düşük olmasından ileri gelmektedir[7]. Bundan çıkarılacak sonuç ise açıktır: Giderler düşürülmeden, dolayısıyla verimlilik yükseltilmeden soruna bir çözüm bulunamaz. Soruna bir çözüm bulunmadan ise, tehlike geçiren işçi-köylü ittifakı (smıçka) tekrar pekiştirilemez. Bu yüzden verimliliği artırma, düzenin yaşaması sorunu olmaktadır.

Verimliliği artırmadan, işçi-köylü ittifakına önem vermeden, sadece her nasıl olursa, endüstriyel ürünler fiyatlarını yüksek tutarak birikimi sağlamak ve sorunu çözmek yolunun denenebileceği düşünülür ve düşünülmüştür de. Yalnız, hemen güçlükler çıkar ortaya: «1923 yılında endüstri, aşırı yüksek endüstriyel fiyatlar ve görece olarak düşük tarımsal fiyatları yüzünden satış güçlükleri

---

* S. G. Strumilin; **Na Planovom Fronte,** Moskova, 1963, içinde s. 45 Benzer çözümleme için: «1922 yılının ikinci yarısından itibaren, endüstrinin restorasyon hızının tarımın restorasyon hızının bir miktar gerisinde kaldığı görüldü. Sonucunda, endüstriyel mallar üzerinde karşılanmayan bir talep varken, tarımsal ürünlerde görece bolluk oluştu. İç pazarda tarımsal ürünler fazlası, ihracatın önemli ölçüde kısılması nedeni ile, arttı. Pazar ile ilgili devlet kontrolunun zayıf ve perakende ticarette özel sermayenin hâkim olduğu bu koşullarda, artan endüstriyel ve azalan tarımsal fiyatlar arasındaki kopukluk gelişti.»
L. Mayzenberg: «Voprosı Tsenoobrazovaniya,» Planovoe Hozyaistvo, 1939/5, s. 19—20.

ile karşılaştı»[8]. Yüksek endüstriyel ürün fiyatları, köylüleri tarımsal ürünlerini pazara götürmekten alıkoyuyor[9].

Bu yüzden, endüstriyel ürünler fiyatlarını düşürmek, gerek **ekonomik** ve gerekse **politik** açıdan **birbiriyle** tutarlı ve tek yol olarak görülüyor. Dördüncü tablo, bu dönemde yapılanı göstermesi bakımından ilginçtir[10].

Gider ve Teknikler IV: Endüstriyel Ürünler Fiyat Endekslerinde Yüzde Olarak Değişmeler

					Çıktı (ürün) Fiyatları	Toptan Fiyatlar	Perakende Fiyatlar
1—Ekim	1923 den	1—Mayıs	1924 e		—21	—26	—13
1—Mayıs	1924 den	1—Ağustos	1925 e		—9.3	—5.5	— 7
1—Ağustos	1925 den	1—Ekim	1926 ya		+1.2	+7.1	+15

Görüldüğü gibi, 1923 Ekiminden itibaren endüstriyel ürünler fiyatları düşmeye başlar. Düşüş, 1925 ilk yarısının sonunda durur. Bu önemlidir ve ele alınacaktır. Şimdi ele alınması gerekli olan, düşüş nedenleridir.

Düşüşle birlikte makasın kapanma yönünde değişeceği açık. Nitekim, ikinci tablonun son iki sırasında, makasın kapanmaya başladığı gözlenir. Ayrıca makas çözümlenmesi için önemli olan, bütün endüstriyel ürünlerin fiyatları değil. Daha önemli olan, tarım nüfusunun tükettiği endüstri ürünleri fiyatları. Genel endeks bu açıdan yeteri kadar açık sayılamaz. Köy nüfusunun tükettiği endüstri ürünleri fiyatlarının daha fazla düşürülmüş olması mümkün. Sadece mümkün değil; olan da, bu: «1923 Ekimi ile 1925 Nisanı arasında, bütün SSCB endüstrisinde endüstriyel mamul fiyatları ortalama %30 düşürülmüştür. Büyük köy pazarlarına hitap eden endüstri kollarında daha önemli ölçüde düşüş gerçekleştirildi; deri kesiminde, %41 ve tekstil %35»[11].

Endüstriyel ürünler fiyatlarındaki düşüşün kaynaklarına gelince, yukarıdaki tablonun ilk sırası önemli ipuçları veriyor. İlginç olan toptan fiyatların, çıktı fiyatlarından daha çok; perakende fiyatların ise her ikisinden de daha az düşürülmüş olması. Fakat anlamı olan da, tahmin edilebileceği gibi, çıktı fiyatları, başka deyişle, fabrikalarda

üretim değerleri ve fabrikalarda çıkış fiyatları. Nedenlerin araştırılmasına buradan başlamak, verimli sonuçlara götürecek.

Toptan fiyatların daha büyük düşüş göstermesinin nedeni şu: 1923 Nisan'ında, **hozrasçöt** esasına göre çalışan tröstler (trest) için bir kararname çıkarılır. Ekonomik hesap (hozrasçöt) ilkesine uygun olarak çalışacak tröstlerin, maksimum kâr elde etmeleri karar altına alınıyor. İzlenen amaç, bu ilke ile tröstlerin genel giderleri düşürmeye, dönüşen sermayeyi daha hızlı kullanmaya ve verimliliği artırmaya yönelmelerini sağlamak. Bu yolla, kâr ve birikimi, artırmak. Ne var ki endüstri 'havarilerinin' yarattığı siyasal havadan da yararlanılarak, uygulama, kârı artırma 'fetişizmine' dönüşür. Amaç, kâr artırmak olur. Amaç bu olunca, en kolay yol seçilir. En kolay yol, toptan fiyatları yükseltmektir. Öyle ki, giderin 1,5 ve hatta 2 kez üstünde toptan satış fiyatı koyan tröstler çıkar. Toptan fiyatlardaki düşüşün daha yüksek olmasının sebebi, birikmiş olan bu uygulama.

Perakende fiyatlarda, görece olarak daha az bir düşüş sağlanmasını, perakende ticarette kontrolün azlığı veya hemen hemen yokluğu ile açıklamak gerek. 1922/23 mali yılında, perakende ticaretin %78'i; 1923/24 yılında ise %57.7; özel eller ile yapılmaktadır. Bu oran, 1924/25'de %42.5 ve giderek 1927/28'de %24.8'e düşer. İlk önceleri özel perakende ticarete verilmiş krediyi kısarak ve 1926/27 yılında bütünüyle ortadan kaldırarak, özel ellerle perakende ticaret daraltılır. Fakat, fiyat düşüşünün ilk aşamalarında özel perakende ticaret etkilidir. Ve yüksek fiyatla satmaya devam eder. Kamu perakende ticaretinde fiyatlar ayarlanırken, özel perakende ticaretinde yüksek olmakta devam eder. Dolayısıyla da aynı malın iki fiyatı arasındaki fark büyür. Kamu perakende fiyatları ile özel perakende fiyatları arasındaki ilişki, 1922/23 yılında 100 iken, 1923/24'de 103; 1924/25'de 107; ve giderek 1927/28'de 133 olur[12].

Çıktı fiyatlarında düşüş sağlamanın yolu başka. Zamanın koşullarına göre birbirini tamamlayan iki yol var. Birincisi, işletmelerde kullanım düzeyini yükseltmek. Bu yol ile birim ürün başına sabit giderler azaltılacaktır. Birim ürün başına düşen, genel giderler, amortisman payları v.b. azalacaktır.

Kullanım düzeyini artırmanın sorunları ve buradaki başarı çizgisi üçüncü kesimde tartışılmıştı. Burada ayrıca ele alınması gerekli değil.

İkinci yol, eğer söz konusu olan, çeşitli nedenlerle mevcut tesislerde üretimi sürdürmek ise, üretimi mevcut tesislerden en modernleri içinde toplamak veya aynı anlama gelmek üzere, görece olarak, en modern ekipman ve makinalarla üretim yapmaktır. Bu yapılmıştır. Bunun yapılması, somutta verimlilik ile ekipman ve makinaların yeniliği arasındaki ilişkinin gözlenmesi demektir.

Birçok işletme kapatılmış ve birçok işletmeden işe yarar ekipmanlar alınmıştır. Bununla, örneğin, metal kesiminde toplulaştırılmadan önce 66 işletme çalışır iken, toplulaştırmadan sonra çalışan işletme sayısı 38'e indirilmiştir. Tekstilde azalış, 249'dan 202'ye; deride 276'dan 129'adır[13].

Bu amaçla yapılan toplulaştırma o kadar ileri gidiyor ki 1924 Ocak ayında toplanmış olan RKP (b) Onüçüncü Kongresi kabul etmiş olduğu karar tasarısında şunları belirtmek zorunda kalıyor: «Parti her alandakinden daha çok ticarî ve bütçe endişelerinin, siyasal endişelerle, yani, bu koşullarda işçi sınıfının siyasal gücünün korunması endişeleri ile sınırlandırılması gerektiğini, bir dakika bile unutamaz. Tesislerin kapatılmasının, proletaryanın siyasal gücüne darbe olacağı, onun sağlam kadrolarını yıkıp dağıtacağı yerlerde katı konsantrasyon uygulaması kabul edilemez bir siyasal hata olur»*.

---

* **KPSV v Rezolyutsiyah i Reşeniyah S'ezdov, Konferentsii i Plenumov TsK**, Moskova, 1953, s. 791

Aynı yılda, daha sonra yapılan Onüçüncü Parti Kongresinde alınan

Toplulaştırma sonucunda, endüstride çalışan işçilerin yüzde 10 kadarı işsiz kalır. Fakat, verimlilik konusunda önemli gelişmeler kaydedilir. Tablo V, bu gelişmeleri gösteriyor ve 1923/24 yılına ait. 1923/24 yılında endüstriyel ürünlerin değerlerindeki artışın, verimlilik farkı ve ücret artışı bakımlarından, kaynaklarını göstermektedir[14]. Verimlilik bakımdan, toplulaştırmaya rağmen, daha çok geride kalmış kesimlerde gider artışı daha da yüksek. Bu kesimlerin, ilkönce mekanizasyona tâbi tutulan kesimler arasında olmaları herhalde rastlantı ile açıklanamaz.

Gider ve Teknikler V: Savaş Öncesine Göre Giderde Artışların Kökenleri: 1923/24 (yüzde)

Kesimler	Giderde Verimlilik Farkından Artış	Giderde Ücret Farkından Artış	Toplam
Taş kömürü	38.2	2.8	41.0
Cevher	36.0	2.2	38.2
Metal	9.3—29.3	4.5	13.8—34.8
Maden çıkarımı ve işlemesi	12.8	16.3	29.1
Kâğıt	6.2	19.8	26.0
Pamuklu	5.1	9.1	14.2
Keten	8.0	11.4	19.4
Yün	1.1	9.6	10.7
Deri (kösele)	0.5	8.8	9.3
Ağaç işleme	1.7	16.0	17.7
Gıda	1.5	6.3	7.8

---

kararda olumlu gelişmeler sayılırken şunlar söylenmektedir: «Yeni Ekonomik Politika (NEP) sayesinde, genel ekonomik kalkış açıkça görülmektedir. Kuşkusuz, tarım canlanmış; devlet endüstrisi büyümüş; onun konsantrasyonu artmış; işgücü ödemeleri tedrici olarak yükselmiş ve emek verimliliğini artırmada bilinen başarılar elde edilmiştir.»

KPSS v Rezolyutsiyah i Reşeniyah S'ezdov, Konferentsii i Plenumov TsK, Moskva, 1954, s. 11

Üçüncü kesimde tartıldığı gibi, NEP'in sonlarında NEP'den beklenen yararların çoğu gerçekleşmiş oluyordu. Tarım canlanmış, yakıt kesimi ekonominin acil ihtiyaçlarını karşılayacak atılımı yapmış, endüstri savaş öncesi düzeyine yaklaşmıştı. Başka bir deyişle, restorasyon büyük ölçüde başarılmıştı[15]. Yalnız, daha önce de değinilmiş olduğu gibi, restorasyon savaş öncesi ekonomisinin olduğu gibi canlandırılması anlamına gelmemektedir. Örneğin, ekonominin savaş öncesi bir düzeye ulaştığı bir zamanda, dış ticaret hacmi ancak eski düzeyinin üçte birini bulmaktadır. Yine, tarım üretimi ancak savaş öncesi üretime yaklaşırken, teknik bitkiler (tehniçeskie kul'turı, endüstriyel bitkiler) savaş öncesi üretim hacmini %35—38 aşmaktadır[16]. Bu, restorasyon döneminde bile, ekonominin yapı değiştirmekte olduğunu gösterir. Fakat ekonomi, endüstrileşme atılımını yapacak bir yapıya kavuşmuş olmaktan henüz çok uzak.

1925/26 yılına gelindiğinde, ekonomi iki kaynaktan gelen aşırı talep ile karşılaşıyor. Endüstriyel ürünlere yönelik bu aşırı talep karşısında ekonomide ciddi bir mal kıtlığı görülüyor. Bu acil ve yeni bir sorun oluyor. Sorunun çözümü, gider ve modern teknoloji ilişkisinin, uygulamada bir kez daha gözlenmesine yol açıyor. Önemli olan, bu ilişki. Fakat, ilkönce ve kısaca sorunun kaynaklarını bulmak gerek.

1926/27 yılında kaleme alınmış olan bir hükümet dokümanında, 1925/26 malî yılı için şunlar yazılmaktadır: «Geçen 1925/26 yılı, daha önceki yılda olduğu gibi, eski kaynaklar ve kullanılmamış teknolojik ekipmanlar bolluğuna sahip değildi; bunun yerine, endüstrinin gelişmesinin başlıca temeli 1925 yılının iyi hasatından (mahsulünden) gelen yeni değerler olmuştur... Tarımın getirdiği büyük miktarda yeni mal, pazarın ani olarak büyümesine ve ülkedeki genel değişim hacminin artmasına yol açtı. Yılın başında, pazarın genişlemesi dolayısıyla, endüstriyel ürünlere olan tarımsal talep hem mevcut ve hem de yakın ge-

lecekteki arzı önemli ölçüde aştı ve bütün ülke ciddi mal kıtlığı ile karşılaştı»[17].

Tarımda artış sadece mahsulde görülmez. Ekicileri, teknik bitkiler üretmeğe özendirmek için, teknik bitkiler alım fiyatları yükseltilir. Bu da, satın alma gücünün artışı yönünde etki yapar. Fakat, ödemelerdeki artıştan gelen satın alma gücünün genişlemesinin asıl kaynağı bu değil. 1925/26 malî yılında, işgücü ödemeleri %26.5 oranında yükseltilir. Böylece, yukarıdakine ek olarak, önemli bir talep kaynağı daha yaratılmış olmaktadır.

Talepteki genişleme, gider-teknikler ilişkisini tekrar ön plana çıkarıyor. Fakat, kolayca görülebileceği gibi, işgücü ödemelerindeki ayarlamaların giderler üzerinde doğrudan ve önemli etkisi var. Kesimden kesime değişmekle birlikte, bir gider kalemi olan işgücü ödemelerindeki artış, giderlerin yükselmesine yol açıyor. Etki, her alt-kesimde ürün değeri içinde işgücü ödemelerinin ağırlığına göre farklı oldu. Tablo VI'da, 1925/26 ve 1926/27 yıllarında, savaş öncesi fiyatları ile birim ürün değeri içinde işgücü ödemelerinin ağırlığı görülmektedir[18].

Gider ve Teknikler VI: Birim Ürün Değeri İçinde İşgücü Ödemelerinin Yeri (yüzde)

Alt Kesimler	1925/26	1926/27
Taş kömürü	77.5	79.0
Demirli Metalurji	36.2	38.2
Pamuklu	40.4	41.8
Keten	33.6	34.5
Cam	101.0	110.0
Deri	24.9	25.2
Kâğıt	35.0	36.5
Ağaç kesimi	27.5	28.1
Kontrplak	21.6	23.3
Yağ (yemeklik) yapımı	5.7	6.0
Cevher çıkarımı	66.5	60.0
Makina yapımı	56.0	53.0

Temel kimya	22.7	20.9
Kibrit	55.5	53.9
Kauçuk	18.7	18.0
Yünlü	24.5	21.8
Elektro-Teknik	23.1	22.1

İşgücü ödemelerinin ağırlıklı bir yapıya sahip olduğu bir ekonomide, ücretlerdeki artışın giderlerde yükselmeye yol açmaması için verimliliğin uygun ölçüde artması gerek. Verimliliğin gerekli yükselme oranını, bir yandan ücret artışı; diğer yandan da, işgücü ödemelerinin toplam gider içindeki ağırlığı belirleyecek. Bu yüzden, ücretlerin ağırlıkları ile ilgili dağılım tablosu, aynı zamanda verimlilik artışı için **öncelik** tablosu oluyor.

1925/26 yılında verimlilik artışı %12.6 olabildi. İşgücü verimliliğindeki artış, işgücü ödemelerindeki artışın çok gerilerinde kaldı ve yarısına bile ulaşamadı. Bu yüzden de, 1925/26 yılında endüstrideki ortalama gider, %1.7 oranında yükseldi[19]. Halbuki gider, 1923/24 yılında %17; 1924/25 yılında 13.3 oranında düşürülmüştü. 1926/27 malî yılında ise, %10 oranında verimlilik artışına karşılık, %10.7 oranında ücret artışı yapıldı. Aynı yılda, giderler ortalama %1.8 düşürülebildi[20].

Önemli olan sorun, verimlilik artışının yavaşlama nedeni. Bu neden, doğrudan doğruya eski ve verimsiz işletmelerin tekrar üretime konulmasında aranmalı: «Sadece 1925/26 ekonomik yılında daha önce üretimden çıkartılmış yaklaşık olarak 400 eski işletme tekrar üretime konmuştur. SSCB Yüksek Ekonomi Kurulu istatistikçilerinin bilgilerine göre çalışan işletmelerin sayısı yılda 200 birim artmıştır»[21]. 1925/26 yılındaki üretim artışı önemli ölçüde, üretime yeni sokulan fabrikalarla sağlandı.

Bu fabrikaların üretime sokuluş nedenleri ise, yukarıda verilen açıklamaların ışığında, herhalde yadırganmamalıdır. Ekonomi, mal kıtlığı çekiyor*. Ayrıca, dördün-

* Nisan—1926'da toplanan VKP (b) Merkez Komitesi Plenum'u, konu

cü kesimden hatırlanabileceği gibi, ekonomide işsizlik baskısı var. Bir yandan, mal kıtlığı; diğer yandan, işsizler, mevcut ve kullanılmayan fabrikaların tekrar üretime konmasının sebebi olmalı.

Böylece ekonomi üzerindeki iki yanlı baskı hafifletiliyor. Fakat, etkileri ise daha az önemli değil. Verim artışının yavaşlaması ve gider artışlarının ortaya çıkması, elde edilen hafiflemenin fiyatı oluyor. Bunun ne kadar etkili olduğunu, şu karşılaştırma vurgulamış olmaktadır: «Bütün endüstriyel üretimde, ortalama gider (1925/26 yılında) artarken, B grubu kesimlerinde (tekstil, gıda, v.b.) azalmıştır. Burada, bu kesimlerin işleyişi ile direkt olarak ilgili olmayan bazı ek elverişli faktörler rol oynamıştır. Birincisi, eskiden üretimden çıkarılmış olup da şimdi tekrar çalıştırılan işletmelerin sayısı, ağır endüstriye göre daha az olmuştur. İkincisi, üretime tekrar konan işletmelerin teknolojik yapıları ile çalışmakta olan işletmelerin teknolojik yapıları (görece olarak düşük teknoloji düzeyi) birbirlerinden pek az ayrılırlar. Üçüncüsü, tarımsal ürünler ve hammad-

---

ile ilgili şu **çözümlemeyi yapıyor ve karara bağlıyor**: «Tarımsal üretimin artışı, (tarımsal üretimin) pazara sürülebilme gücünün (tovarnost') yükselişi, tarımsal nüfus üzerindeki vergilerin azalışı ve tahıl alanının yanlış olarak zorlanması sonunda tahıl fiyatlarının önemli ölçüde yükselmesi, tarımsal talebin hızla artışına yol açmıştır. «Şehir ve endüstride satın alma gücü ile desteklenen talebin güçlü bir biçimde artışı, birincisi, 1925 ikinci yarısından itibaren ücretlerde (ve buna bağlı olarak, sosyal harcamalarda) önemli ölçüde artış, kütle halinde yeni işçi alımı ve emek verimliliğindeki artışın duraklaması; ikincisi, gerek devlet-bütçe ve gerek ekonomik örgütlerde, kamu ticaret aygıtlarında ve kooperatiflerde kadroların gereksiz personel ile şişirilmesi; üçüncüsü, piyasaya ancak uzun bir zaman sonra mal verebilen sermaye yatırımları programının gerçekleştirilmesine başlanması ve mamuller için ek talep yaratan ağır sanayiin hızla gelişmeye başlaması ile açıklanır.»
KPSS ve Rezolyutsiyah ..... Moskva, 1954, op. cit. s. 262.

de ithal fiyatları, hafif ve gıda endüstrilerinde gider düşürme (işini) kolaylaştırmıştır»[22].

Eski ve geri teknik yapılı tesislerin, tekrar üretime konması ile ortaya çıkan gider artışının tek nedeni, bu tesislerdeki makina ve ekipmanların az verimli olmaları değil. Aynı zamanda eski olan bu makinalar devamlı tamir gerektirir ve dolayısıyla üretim giderini artırır: «Öyleki, bütün birlik (soyuz) endüstrisinde, 1924/25 yılında toplam cari tamir harcamaları 133,5 milyon ruble iken, 1925/26 yılında 198 milyon rubleye; dolayısıyla da (tamir harcamalarının) gider içindeki payı %6.6'dan %7.1'e çıkar»[23].

Bütün bunlar, gider ile kullanılan teknikler arasındaki ilişkinin açıklığa kavuşmasına yarayan örnekler. Fakat, 1926/27 yılının gelişmeleri incelendiğinde, söz konusu ilişki daha da açık olacak. 1926/27 yılı ile ilgili yıllık hükümet raporunda, 1926/27 yılında 1925/26 yılına göre giderlerdeki değişmeleri gösteren şu tablo (Tablo VII) yer almaktadır[24].

Gider ve Teknikler VII: 1926/27 Yılında Önceki Yıla Göre Giderde Artış (+) ve Azalış (—)

Kesimler	Yüzde Değişmeler
Taş Kömürü	+2.03
Petrol	—8.4
Demir Cevheri	+6.1
Metal	—1.9
Demirli Metalurji	+1.0
Bunda, Yugostal' (Güney Çelik)	—4.0
Uralmet (Ural Metalurji)	+3.4
Demirsiz Metalurji	+0.8
Genel Makina Yapımı	—4.9
Elektrik	—6.5
Pamuklu	—4.6
Keten	—1.0
Kaba Yün	+0.8
Kalite Kumaş	—9.1

Worsted Yün İpliği	—12.0
Temel Kimya	+4.6
Kauçuk	—9.4
İlaç	—5.1
Anilin Boya	—8.9
Ağaç	—2.9
Kâğıt	+4.1
Şeker	+15.1

Bu tabloyu yorumlayabilmek için zamanında yazılmış çeşitli kaynaklardan derlenmiş şu bilgiler eklenebilir. Petrolde, gider düşmesi, büyük ölçüde Surahanskiy gibi petrol bakımından zengin bölgelerin üretime açılması ile ilgili. Güney metalurji tesisleri, Ural bölgesine göre, daha yeni. Şekerdeki artış, pancar kıtlığından ileri gelir. Temel kimya kesimindeki artışın ise yeni işletmelerin üretime geç konmasından ileri geldiği söylenir.

Eklenen bilgilerin tam bir değerlendirmeye yetmeyeceği açık. Bunun için, yine zamanında hazırlanmış aşağıdaki tabloyu (Tablo VIII) vermekte yarar var. Yedinci ve sekizinci tabloların kesim ayırımlarının birbirini tutmadığı görülecek. Fakat her iki tablonun, genel bir çözümleme için birbirini tamamladığında kuşku olmamalı. Tablodaki ücret rakamlarının fiyat artışlarına göre düzeltildiği, bu amaçla, Moskova hayat pahası indekslerinin kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Verimlilik rakamları ise savaş öncesi fiyatlara göre düzenlenmiştir. Böylece, tablonun her iki yanı da, kendi içinde karşılaştırılabilir olmaktadır[25]. (234. sayfadaki tabloya bakınız.)

Sekizinci ve yedinci tabloların karşılaştırılmasından çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilir: Kömürde verimlilik, mutlak olarak, savaş öncesinden düşüktür. Kâğıtta verimlilik artışı, diğer bazı kesimlerde elde edilen düzeye ulaşamamış; işgücü ödemelerindeki artışın çok gerisinde kalmıştır. Kimyada önemli bir verimlilik artışı sağlanmış, fakat bu artış ücret artışının ancak yarısı kadar olmuştur. Gıda (karşılaştırmada, gıda ve şeker) için aynı şey söylenebilir.

Gider ve Teknikler VIII : 1913 ve 1926/27 Yılları Verimlilik Ve Ücret Karşılaştırması

	Bir Adam-Gün Başına Verim			Aylık İşgücü Ödemesi		
Kesimler	**1913**	**1926/27**	**1926/27:1913**	**1913**	**1926/27**	**1926/27:1913**
Taş Kömürü	3.36	3.05	90.7	41.77	31.41	75.2
Sillzyum	3.12	3.41	109.3	24.54	29.77	121.3
Metal	7.19	7.04	97.9	43.21	36.06	83.4
Tekstil	7.75	9.35	120.8	20.48	24.81	121.1
Deri (Kösele)	10.44	15.28	140.3	30.30	39.39	130.0
Kimya	14.70	18.07	122.9	24.54	34.70	141.4
Gıda	20.76	22.13	106.6	21.30	31.16	146.3
Ağaç İşleme	6.92	7.37	106.5	27.85	27.83	99.6
Kâğıt	6.18	6.68	103.1	27.85	29.57	129.8
Bütün Endüstri	8.65	9.20	106.3	30.49	29.57	99.6

Sayılan bu kesimlerin hepsinde gider artışı gözlenmiştir. Bu iki tabloya bakarak, önemli gider artışı kaydedilen cevher çıkarımı (demir cevheri) için bir yorum yapılamaz. Fakat burada da altıncı tablonun yardımına güvenilebilir. Altıncı tabloda görüldüğü gibi cevher çıkarımı emek yoğunluğu en yüksek olan alt-kesimlerden birisi. Altıncı tabloya göre emek yoğunluğu en yüksek alt-kesim, kömür. Kömürde ücretlerin 1913 düzeyinin çok gerisinde tutulmasına rağmen gider artışı olması herhalde rastlantı sayılamaz.

Bu bilgilerle 1913 ve 1926/27 verimlilik ve ücret karşılaştırması yapılarak gider düzeyi açıklanmaya çalışılmaktadır. Sekizinci tablonun alındığı kaynakta, karşılaştırma bir önceki yıla göre yapılmakta ve şu sonuçlara varılmaktadır: «... verimliliğin işgücü ödemelerinin **gerisinde kalışı,** taş kömürü, demirli metalurji, pamuklu dokuma, keten, cam, deri, kâğıt, yağ yapımı kesimlerinde gözlenmektedir. Bu kesimlerin çoğu, emek yoğunluğu yüksek olan kesimler arasında yer alır ve işaret edilen oransızlık, üretim harcamalarını düşürmeyi güçlü bir biçimde engeller»[26].

YENİ FABRİKA - ESKİ FABRİKA : SERMAYE BİLEŞİMİ

Eğer gider ve teknikler ilişkisi konusunda öteden beri geliştirilmiş hiçbir kuram ve ilke olmasa bile yaşanmış olan deneyimlerden çıkartılacak dersler, gerekli ilişkiyi kurmak için yetiyor. Bu dersler, ancak eldeki kuram ve ilkeleri somutlaştırmaya yarıyor.

Nitekim derslerin çıkartılmaması gecikmedi. Çıkartılan dersi, bütün açıklık ve karışıklığı ile özetleyen, bir örnek: «Bizim endüstriyel ürünlerimizin fiyatlarının yüksek oluşu, herşeyden önce ve başta, bizim üretimimizin teknolojik temelinin mükemmel olmaması ile açıklanır. Savaşa kadar, üretim teknolojisinde Batı Avrupa ve Birleşik Devletlerin esaslı ölçüde gerisinden gittik; şimdi hâlâ önemli ölçüde gerisindeyiz. Ekipmanlarımızın mükemmel olmayışı ve eskiliği, yüksek gider (düzeyimizin) temel nedenidir. Bu yüzden, yeniden sermaye donatımı (mevcut iş-

letmelerin Y.K.) ve geniş ölçüde yeni yapım, gider düşürülmesinin kaçınılmaz ve en etken yolu olarak kabul edilmelidir»[27].

Varılmış olan, önemli bir sonuçtur ve açıktır: Eski teknoloji ve kustar tipi üretim ile gider düşürülmesinin olanağı yok. Giderin düşürülmesi, ileri tekniklerin kullanılmasını gerektirir. Buraya kadar açık ve anlaşılıyor. Fakat bundan sonrası, aynı derecede açık ve anlaşılır değil. Tartışma, ileri tekniklerin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili. Mevcut tesislerin yeniden yapımı (rekonstruktsiya) veya ekipmanlarla yeniden donatım (pereoborudovanie) ile mi; yoksa bütünüyle yeni sermaye yatırımları (novoe stroitel'stvo) ile mi olacak. Yoksa, bunlar arasında hiç mi fark yok? Sorun, bu soruda düğümlenir.

Ünlü mühendis Prof. İ. G. Aleksandrov, 1926 Kasım sonlarında, Plancılar Klübünde yaptığı ve Ticaret-Sanayi gazetesinde yayınlanan konuşmasında şunları söyler: (gazetenin haberine göre) «Prof. Aleksandrov, rantabilite (rentabel'nost') ve yeniyapım zorunluluğu açılarından, üretimimizin çözümlemesini yaptı. Restorasyon döneminin ilk yıllarında, eski bağlı sermayeye yapılan (sermaye) yatırımları, işletmelerin verimlerini artırma bakımından büyük sonuçlar vermiştir. Üretim durumundaki her iyileşme, giderin azalması (yönünde) güçlü etki yapmıştır.

Sonraki yıllarda böylesi önlemler gittikçe azalan sonuçlara yol açar. Şimdi artık işletmelerin yeni ekipmanları ile rantabl üretim ve gider azalmasının mümkün olmadığı sınıra ulaşmış bulunuyoruz. Bu ekipmanlarla, bir giderin azalması değil artması (durumuna) gidiyoruz.

Bu iki çizgi—giderin düşmesi ve üretimin artması—bizi ısrarla yeni sermaye yatırımlarına ve burada da en az harcama ile en büyük sonuçları verecek işletmelerin yapımına zorlamaktadır»*.

---

* İ. G. Aleksandrov: «Kapital'noe Stroitel'stvo Promişlennosti», Torgovo-Promişlennaya Gazeta, 18 Kasım 1926

Gazete, daha önce de değinilmiş olduğu gibi, devam eder: «Bizim

Aslında rekonstrüksiyon veya yeni işletme almaşıklarının birinin seçimini aktüel yapan, sadece gider endişeleri değil. Aynı zamanda üretimi artırma sorunu var[28]. Bu yüzden, eldeki problem akademik olmaktan çok uzak. Öyle ise, gider düşürülmesinin ancak yeni yapım ile mümkün olacağı, eski işletmelerin yeniden donatımının aynı sonuçları veremiyeceğini söylemek yetmez. Bunu gözlemek ve görmek gerek.

Aşağı yukarı aynı zamanlarda yayınlanmış, üretimin Rasyonalizasyonu Sorunları konulu Parti Merkez Komitesi kararında sorun, **ilke olarak,** aynı biçimde ele alınmaktadır. Bu kararda da «ilerlemek, endüstriyi geliştirmek, ekonomiyi sağlamlaştırmak ve köylülerle ittifakı korumak için, işgücü verimliliğini artırma ve endüstriyel ürünler fiyatını sistematik olarak düşürmenin zorunlu olduğu» belirtiliyor ve ekleniyor: «Fakat, yeni teknolojiyi sokmadan ve üretimde iş örgütünü sistematik olarak iyileştirmeden, endüstriyel ürünler fiyatlarını düşürme politikasını uygulamak ve emek verimliliğini artırmak mümkün değildir.» Bu değerlendirmenin, Aleksandrov'un önerisinden farklı olmadığı açık. Yalnız, çıkartılan sonuçlar şöyle: «Teknolo-

---

işletmelerimizde de, Amerikan mekanizasyon ve standardizasyon sisteminin uygulanmasının mümkün olup olmadığı sorusu üzerinde durarak, Prof. Aleksandrov (bunun) herhalde mümkün olduğunu, fakat bu mekanizasyonu asla bölük-pörçük (kısmî) almamak gerektiğini söyler. Bizim yapımlarımızda bir-iki makina görürsünüz. Kuşkusuz, onlar (makinalar) hiçbir şey vermez; bu makinaların el emeğinden daha masraflı çalıştığını söyliyen mühendisler haklıdırlar. **Her işletmenin baştan sona dek mekanize olması gerekir.** Ancak bu tip mekanizasyon, büyük Amerikan rantabilitesi, yüksek verimlilik ve düşük gidere yol açabilir. Bizim işletmemiz birbiri arkasından tedricen, fakat (işletme olarak) bütünüyle mekanize üretim biçimine geçmek zorundadır.»

Anlaşılacağı ve dördüncü kesimde tartışılmış olduğu gibi, Aleksandrov, otuzların sonlarının kompleks mekanizasyonunu **işletme ölçeğinde** 1926'da önermektedir.

jinin ve üretim örgütünün iyileştirilmesi üç temel yönde geliştirilmelidir.

1) Bilim ve Teknoloji alanında son başarıları içeren yeni işletmelerin yaratılması;

2) Daha iyi teknolojik ekipmanlar ve daha doğru bir iş örgütü ile çalışmakta olan işletmelerin kökten yeniden donatılması;

3) Mevcut ekipmanların maksimum kullanımını sağlamak ve üretimi yeniden düzenlemek amacı ile bir seri pratik önlemelerin uygulanması»[29].

1926 yılındaki bu değerlendirmelerden sonra, BBYP' nin sonuna dek yatırımların dağılımını görmekte yarar var. Dokuzuncu Tablo bu amaçla verilmektedir[30].

Gider ve Teknikler IX: Amaçlarına Göre Sermaye Yatırımlarının Dağılımı

Yatırım Türü	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1932
Yeni Yapım	—	18.2	29.4	27.7	46.3
Genişletme ve Yeniden Yapım	82.5	69.9	61.5	45.5	27.5
Büyük Demir (Kapital'nıy Remont)	17.5	11.9	9.1	9.3	4.0
Diğer İşler	—	—	—	17.5	22.0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Yeni teknolojiye, devrimin ilk gününden beri verilen önceliğe rağmen, BBYP'nin ilk yılında bile genişletme ve rekonstruktsiya yatırımlarının yeni yatırımlardan daha büyük olması ilgi çekici. Aynı zamanda açıklamaya muhtaç bir durum yaratıyor.

Bu çalışmanın ilk iki kesiminde geliştirilen düşünceler hatırlandığında, gerekli açıklamanın bir yönü ortaya çıkmış olur. Söz konusu kesimlerde de belirtilmiş olduğu gibi, mevcut ve geri teknolojik yapıyı kullanma zorunluluk ve kararı, yeni eklemelerin özelliğini de belirler. Başka deyişle eski ve geri teknolojik miras, yeni yatırımların

teknolojik yapısını geriye doğru çeker. Bu, teknolojik bütün içinde parçalar arasında uyum sağlama ihtiyacından doğmaktadır. Böyle olunca da eski ve geri teknolojiyi içeren yeni yapımlara girmektense, eskileri yenileştirmek daha pratik görünür.

Sadece pratik değil. Aynı zamanda acil ihtiyaçlara da cevap verir. Çünkü birinci planın uygulamaya konmasından hemen önce tartışılmakta olan sorun yine mal kıtlığı. Bazıları buna mal kıtlığı; bazıları da yatırım faaliyetleri hızlanmağa başlamış olduğu için, aşırı üretim diyor. Üretim faaliyetinin yarattığı talebi kastederek. Bu durumda, çabuk ürün veren ve yatırılan birim sermayeye en çok ürün veren yatırım harcamalarının ekonomideki baskıyı hafifleteceği açık. Hangi tür harcamaların ne tip sonuçlar verdiğini ortaya koymak için çeşitli karşılaştırmalar yapan bir araştırıcının bulduğu sonuçlar şöyle özetlenmektedir: «Bütün bu karşılaştırmalar, yeni, teknolojik bakımdan daha mükemmel işletmelerde, eski işletmelere göre, her ruble sermaye harcaması karşılığında daha az ürün elde edildiğini göstermektedir. Halbuki, aynı işletmeler arasında aynı zamanda (yapılan) işçi başına verim karşılaştırmaları, yeni ve mekanize fabrika ve tesislerde çok yüksek işgücü verimliliği artışı göstermektedir»[31].

Bu zorunluluk olsa gerek, bütün geliştirilmiş düşünce ve ilkelere karşın, genişletme ve yeniden yapım için ayrılan yatırımların bu denli büyük bir paya sahip olmasına yol açan. Yalnız, bu zorunluluğun bir fiyatı beraberinde getirdiğinin bilindiğini gösteren işaretler var. İşaretlerin başında BBYP'nin kendisi yer almaktadır. Birinci Beş Yıllık Plan, bu konuda, son derece açık: «Endüstrinin bazı kesimlerinde ve bazı aşamalarda üretimle ilgili miktar hedeflerini zorlayarak (forsirovanno, forcefully) yerine getirme zorunluluğu, gideri düşürme hedefi ile kısmen çelişebilir. Fakat endüstriyel kalkınmanın genel çizgisi, üretimde büyük miktar artışı ile maksimum gider düşürülmesini organik olarak birleştirmelidir. Bu yapılmaksızın, ekonomik kalkınma platformunda ileri kapitalist ülkelerle ba-

şarılı bir yarış düşünülemez. Bunsuz, planda öngörülen sermaye yatırımlarını gerçekleştirmek mümkün olamaz. Bunsuz endüstri, tarımı kökten yeniden düzenleme alanında öncü ilke olma konusundaki tarihsel rolünü yerine getiremez*.

Fakat, yine de sonucun böylesine olumsuz çıkacağının beklenmediği anlaşılıyor. 1930 yılında toplanmış olan On-altıncı Parti Kongresi, kabul ettiği karar tasarısında «emek verimliliği, endüstriyel ürünlerde gider ve inşaatta değer düşürülmesi ile ilgili hedeflerin sistematik olarak gerçekleştirilmediğini ve böylece endüstride (elde edilen) genel sonuçların olumsuz yönden etkilendiğini» tesbit ediyor**. Aynı yıl, zamanın siyasal ve ekonomik yönetiminde en önde gelen kişilerden biri olan Kuybişev'in verdiği bilgilere göre, demirli metalurjide %11'lik bir gider azalışı öngörülmüş iken sadece %2,7 elde edilmiştir. Tarımsal makinalar yapımında, plan, %16.2'lik düşüş öngörmüş; gider ancak %8.5'e düşürülmüş. Petrolde (Azneft) %12'ye kar-

---

* Gosplan SSSR: **Pyatiletniy Plan Narodno-Hozyaistvennogo Stroitel'stva SSSR,** Tom. 1,2-e İzdanie, Moskova 1929, s. 86

Aynı yılda, 1929, Stalin'in «Büyük Dönüş Yılı» (god velikogo preloma) adlı çalışmasında, Lenin'in bu kesimin en başında sözü edilen verimlilik ile ilgili sözlerini tekrarlaması rastlantı olmasa gerek.

J. Stalin: **Voprosı Leninizma, odinnadtsatoe İzdanie,** 1945, s. 265

** Karar tasarısını hemen izleyen paragraf, Sovyet düzeninde kalite sorununun bütünüyle bir yana atıldığı konusundaki yaygın düşünceler bakımından oldukça ilginç: «Son derece düşük düzeyde olan ve bazı hallerde daha da kötüleşme eğilimi gösteren endüstriyel ürünlerin kalite durumu özellikle affedilmez (hoş görülmez). Kongre, kalite konusunda, ekonomik örgütlerin miktar hedeflerini gerçekleştirilmemesinde olduğundan daha az olmamak üzere sorumlu tutulmaları ve bu amaçla da kütle üretimi yapan temel kesimlerin promfinplan'ları (endüstriyel ve finansman planları) yapılırken her ürün için kalite göstergeleri öngörülmesi gerektiğini düşünür.»
KPSS v Rezolyutsiyah i Reşeniyah S'ezdov 1930—1954, Moskova, 1954, s. 39—40.

şılık, %5; ağaç kesiminde %12.4'e karşı %3.5; çimento ise %14.8'e karşı %3.6 sağlanabilmiştir[32]. BBYP'nin ilk iki yılının sonuçlarını içeren tabloda (Tablo X) ise şu bilgiler var[33].

Gider ve Teknikler X : «A» Grubu Kesimlerinde BBYP Gider Hedeflerinin Gerçekleşme Yüzdesi (ilk iki yıl)

Kesimler	Gerçekleşme Yüzdesi
Ağaç Kesimi	33.3
Taş Kömürü	35.7
Demirli Metalurji	44.2
Temel Kimya	76.5
Tarımsal Makinalar Yapımı	76.5
Çimento	81.0
Cam	84.7
Genel Makina Yapımı	90.3
Demirsiz Metalurji	94.4
Petrol	94.7
Elektroteknik	118.2

Gider ya da verimlilikte plan hedeflerinden geri kalındığını tesbit etmek önemli. Yalnız, daha da önemli olan bunun nedenini saptamak. Kuybişev, yukarıdaki gerçekleşme rakamlarını verdiği konuşmasında, daha sonra Sovyet verimlilik rakamları ile Amerikan verimlilik rakamlarını karşılaştırır. Karşılaştırma, Amerikan verimlilik düzeyinin çok üstün olduğunu gösterir. Bu sırada, dinleyicilerden birinin «orada teknoloji (de) başka» diye bağırdığı duyulur. Kuybişev'in cevabı «tamamen doğru, ben de bu soruna geliyorum» olur. Devam ederek, yaptığı açıklama şöyle: «Yetişmek ve geçmek sloganının gerçekleştirmek zorunluluğu bizi, ilk önce işçi başına sermaye donatımını yükselterek, emek verimliliğini artırmak için (verilen) sistematik ve inatçı mücadeleyi daha ileriye götürmeye zorlamaktadır. Gayet açıktır ki emek verimliliğini artırmak, büyük ölçüde, işçinin sermaye donatımını artırarak, yani endüstri-

mizde yatırımları artırarak sağlanacaktır. Emek verimliliğinde 1926/27 yılına oranla elde ettiğimiz %41'lik artış, büyük ölçüde, ancak sermaye donatımındaki artış ile açıklanır. Aynı zamanda, endüstride işçi başına ortalama sermaye donatımı 4200 rubleden 5850 rubleye çıkarak %39 artmıştır. Bu iki grup rakam arasındaki bağ, gayet açık»[34].

Sermayenin bileşiminin artırılmasının verimlilik üzerindeki etkileri, böylesine **makro** bir karşılaştırmada bütün açıklığı ile ortaya çıkıyor. Ve daha önceki kesimlerde kullanılan bir kavram, mekanizasyon esnekliği, hatırlandığında endüstrileşmenin ilk yıllarında bu esnekliğin birime yaklaştığı anlaşılıyor. Başka bir deyişle, işçinin sermaye donatım göstergesinde %1'lik bir artış, verimlilikte %1'lik bir yükselmeye yol açıyor.

Fakat, daha alt düzeylerde aynı açıklık görülmüyor. Bir kez, yukarıda da söylenmiş olduğu gibi eski teknolojiyi içeren bir tesise yeni makinaların eklenmesi söz konusu olduğunda, en azından bu makinaların geri bir teknolojik yapıya sahip olmaları zorunlu oluyor. En azından, deniliyor; çünkü, mevcut eski ve geri teknolojinin birçok yeni uygulamayı bütünüyle imkânsız kılması da mümkün. Örnek, metalurji: «Büyük Sosyalist Ekim devriminden sonraki ilk yıllarda metalurji tesislerinde üretimin mekanizasyonu düşük düzeyde kalmakta devam etti. Bunun başta gelen nedeni, metalurjideki emek yoğun süreçlerin mekanizasyonunda kullanılacak gerekli ekipmanları yapabilen ağır makina yapımı (kesiminin) olmaması. Bundan başka, metalurjinin eski üretim aygıtları mekanizasyonu son derece zor duruma sokuyordu. Bu yüzden ilk beş yıllığın başına kadar, SSCB yüksek fırınlarında üretim hâlâ el emeğine dayanıyordu.

Eski metalurji tesislerinin böylesi üretim temelinde, tam kapsamlı mekanizasyona birden geçmek mümkün değildi. Bu nedenle, ilk beş yılda eski tesislerde sadece kısmî mekanizasyona gidildi. Kısmî mekanizasyonun temel sakıncası, temel üretim süreçlerinin halka ve bölmeleri-

nin mekanizasyonları arasında büyük kopuklukların olmasıydı»[35]. 1950'lerde yapılan bu açıklamanın dayandığı gözlemi ve sonuçlarını 1930'da bulmak mümkün: «Özellikle endüstride olmak üzere, üretim alanında bir bütün oransızlıklar sistemine sahibiz. İlki, üretimin çeşitli aşamalarında mekanizasyon ve emeğin donatım düzeyinin farklı oluşu nedeniyle bir üretim sürecinin (bir işletme ve hatta atelye içinde) belirli aşamaları arasındaki oransızlık. Bu, çeşitli üretim süreçlerinin farklı ölçüde mekanize ve rasyonalize olduğu bütün maden çıkarımı endüstrisinin özelliğidir. Çoklukla, rekonstrüksiyona tâbi tutulan departmanlardan elde edilecek büyük niteliksel etki, çoğunlukla eski bir üretim yöntemine sahip yandaş üretim süreci nedeni ile (yenmektedir) yok olmaktadır»[36].

Daha da önemlisi, yeniden yapım ve genişletme yolu ile fabrikaların çeşitli atelyeleri arasında uyum ve üretim dengesi sağlamak olanağı yok. 1928 yılına dek makina yapım tesislerinin durumunu incelemiş olan bir rapora göre, örneğin Sormovskiy tesisinin bütün olarak kullanım oranı 1924/25'de %39 iken dövme atelyesinde bu oran %70'dir. Kolomenskiy tesisi kapasitesini %35'e dek kullanılırken döküm atelyesi yine %70 çalıştırılmaktadır. İlerideki yıllarda fabrikalar yeni üretim çeşitlerine konulurken, bu oransızlık daha da artmaktadır. 1928 tarihli kaynak, «bu tarihe kadar yapılan yatırımların atelyeler arası oransızlığın giderilmesinde yardımcı olmadığını» eklemektedir. Bir de eklediği şu var: «Bu tesislerde, örneğin, Putilovskiy tesisinin dövme ve döküm atelyelerinde traktör parçaları gibi, modern makinaların hassas kısımlarını yaptırma denemeleri çok büyük ölçüde hurda mamul ile sonuçlanmıştır»[37].

Bütün bunlar, genişletilmiş ve yeniden donatılmış işletmelerde beklenen verimliliğin elde edilmemesine ve dolayısıyla da aynı ürünün eski ve yeni işletmelerde çok farklı gider düzeyinde üretilmesine yol açıyor. Aşağıdaki tabloda (Tablo XI) eskiden beri üretilen bazı mamullerde en düşük gider düzeyine göre (en düşük gider düzeyi 1.0 kabul edilmektedir) en büyük gider durumu görülmektedir[38].

Gider ve Teknikler XI: Bazı Ürünlerde Gider Makası

Mamul Türleri	1927/28	1934	1935	1937
Külçe Demir	1.62	1.63	1.73	1.94
Çelik (martenovskaya)	—	1.71	2.50	2.24
Demir Yolu Rayı	1.37	1.72	1.75	—
Sülfrik Asit (başennaya)	—	1.42	2.11	2.11
Sülfrik Asit (kontaktnaya)	1.51	1.86	2.15	2.25

Zaman içinde, en düşük ve en yüksek giderlerle çalışan işletmeler arasındaki fark artmıştır. Aslında tablonun başlangıç yılında da bu fark oldukça yüksek. Örneğin, 1923/24 veya 1924/25 yılları için karşılaşma yapmak mümkün olsa idi, bu farkın önemsiz olduğu görülebilirdi. 1927/28 yılında yüksek oluşunun nedeni, daha önce üretimden çıkartılmış, fakat yukarıda açıklandığı üzere, tekrar üretime alınmış eski, geri ve küçük işletmelerin yüksek gider ile çalışmalarıdır. 1934'den sonra bu makasın daha da açılması ise, yeni, modern ve büyük işletmelerin üretime başlaması ve **ilk güçlüklerin** zamanla yenilmesidir. Başka deyişle, artık düşük giderle çalışan işletmeler üretime sonradan giren işletmeler olmaktadır.

Kuşkusuz, burada vurgulanmak istenen teknikler ile gider arasındaki ilişki. Gideri düşürmenin tek ve güvenilir yolunun, ileri ve modern işletmeler olduğu. Ancak bu yolla, endüstrileşmenin devamlı olarak ihtiyaç duyacağı birikimin sağlanacağı. Ve bu yüzden ve ancak buna bağlı olarak eski bağlı sermayenin değiştirilebileceği ve değiştirilmesi gerektiği. Değiştirilen eski bağlı sermayenin ne yapılacağı ise ayrı bir sorun. Hurdaya mı çıkarılacak, yoksa başka bir yerde üretime mi konacak; bu ekonomik olduğu kadar, ekonominin içinde oluştuğu sistemin olanaklarına da bağlı bir sorundu[39].

Fakat vurgulanacak bir nokta daha var: Modern ve ileri teknolojiyi içeren ve dolayısıyla sermayenin bileşimini yükselten işletmeler, eski işletmelerin büyüklüğünü tek-

rarlıyarak gerçekleştirilemiyor. Gider düşürmek, bir yandan, ancak daha ileri teknoloji kullanarak mümkün olurken; diğer yandan, ileri teknoloji ancak daha büyük tesisler içinde somutlaşıyor. Örnek, elektrik enerjisi. BBYP'nin sonuçlarını değerlendiren Gosplan yayınında önce, bölge elektrik santrallarındaki türbin kapasiteleri ile ilgili tablo (Tablo XII) veriliyor.

Gider ve Teknikler XII : Bölge Elektrik Santrallarında Ekipmanların (agregat) Kapasite Dağılımı

Yıllar	10000 kvt'a kadar	10000—24000 kvt	25000 kvt ve yukarısı
1924	100.0	—	—
1928	68.5	19.4	12.1
1931	27.6	42.1	30.3

Ve sonra şunlar ekleniyor: «Endüstriyel işletmelerin, büyük bölge santralları ağına bağlanması çok sayıda, ekonomik olmayan ekipmanlarla çalışan ve kaliteli yakıt yakan küçük ve eski fabrika tesis santrallarının üretimden çıkarılması ve kısmen sökülmesi olanağını yarattı»[40].

Yeni işletmelerin kurulması, işletmelerin büyümesi anlamına gelmektedir. Dev işletme kurma eğilimleri ve uygulaması üzerinde daha önce durulmuştu. Şimdi daha da açık olması gereken nokta, dev işletmelerin başlı başına amaç olmayıp, başka bir amacın gerçekleşmesini sağlayan bir araç olduğu. Amaç, verimliliği artırmak ve bu, belirli bir zaman kesitinde büyük işletmeler içinde oluşmaktadır[41]. Çünkü büyük işletme modern makinaların kullanılmasına imkân vermekle kalmıyor, bunlar arasındaki uyumun, görece olarak, daha kolaylıkla kurulmasına yol açıyor: «Metalurjik agregatların büyümesi verimliliğin artışı ve bir ton üretim için daha az işgücü kullanılmasını da beraber getirmektedir. Bütün yardımcı (hizmet) işlerinin aynı zamanda mekanizasyonu, bu süreci daha da derinleştirmektedir. Eskiden her (ortalama büyüklükte) fırın, hiz-

met işleri için 400 personel kullanırken, modern mekanizasyona tâbi tutulmuş bir fırın (örneğin, Tomskiy tesisinin 6 nolu Makeevskiy fırını) sadece 85 personel gerektirmektedir»[42].

Her iki örnek de Birinci Beş Yıllık Plan deneyimini yansıtmaktadır. Bu örnekler, verimlilik ile ölçek ve ölçek ile sermaye bileşimi arasındaki ilişkileri somutlaştıran örneklerdir. Aslında bu ilişkinin yeterli açıklıkla belirtilmesi için bu örnekleri beklemenin de gerekli olmadığı anlaşılıyor. Stalin, 1931 yılında yapmış olduğu «İktisatçıların (hozyaistvennik) Görevleri» adlı konuşmasında şöyle söylüyor: «Biz, endüstrisi en çok toplulaşmış ülkeyiz. Bu, endüstrimizi en ileri teknikler temeline dayanarak kurabileceğimiz ve bu sayede, görülmemiş bir emek verimliliği, görülmemiş ve bir birikim hızı sağlayabileceğimiz anlamına gelir»[43].

STAHANOV HAREKETİ

Sıradan bir iktisat tarihi kitabı, Stahanov hareketine ayırmış olduğu iki sayfada şu klasikleşmiş bilgileri vermektedir: «30 Ağustos 1935'de, Donbass bölgesinin Tsentral'naya İrmino madeninde, Aleksev Stahanov (adlı) madenci bir vardiyada 102 ton kömür kırarak (keserek) verim normunu 14 kez aştı. Bu, Stahanov takımı (brigada) üyelerinin akıllıca bir iş örgütü kurmalarının sonucu idi»[44].

Stahanov örneği, çok hızlı bir biçimde yayılır. 1936 yılı başında Stahanov hareketi Donbass bölgesinin bütün madenlerine yayılmış ve diğer bölgelere geçmiştir, bile. Ve sadece, madencilikte kalmaz: Aleksandr Busıgin aynı hareketi makina yapımı kesiminde; Nikolay Smetanin, ayakkabı yapımı kesiminde başlatır*.

Stahanov hareketinin patlamasından üç ay kadar önce, 1935 Mayıs'ında, Kremlin'de Kızıl Ordu Akademisinden mezun olanlar için yapılan toplantıda Stalin, şöyle de-

* Hareketi Stahanov ile aynı zamanlarda başlattığı için, hareket, Stahanov-Busıgin hareketi olarak da anılır.

mektedir: «Eskiden, 'teknik (teknoloji) her şeyi çözer' diyorduk. Bu slogan, teknolojik alanda açlığı ortadan kaldırmada ve bütün faaliyet alanlarında, halkımızı birinci sınıf tekniklerle donatmak için en geniş teknolojik temeli yaratmada bize yardımcı oldu. Bu çok güzel. Fakat, yeterli olmaktan çok uzak... Ona sahip olan insanlardan yoksun teknoloji ölüdür. Başında ona sahip insanların bulunduğu teknoloji harikalar yaratabilir ve yaratmalıdır.

Bu yüzden bizim teknik alanda kıtlık çektiğimiz geçmiş dönemleri yansıtan eski 'teknik herşeyi çözer' sloganı, şimdi yeni sloganla, 'kadrolar herşeyi çözerler' sloganı ile, değişmek durumundadır. Şimdi, önemli olan budur»[45].

Stalin'in bu çağrısını, Stahanov hareketinin izlemesi herhalde rastlantı değil. Artık yeni ve modern teknoloji kurulmuş; sıra bu temelden maksimum verimi elde etmeğe gelmiştir[46]. Bugünden geriye bakıldığında daha açık görülüyor: Stahanov hareketi, kurulmuş, görece olarak, ileri teknolojik yapıdan en yüksek verimi elde etmenin yöntemidir. Bu yöntem ile, birdenbire verimlilikte görülmemiş başarılar elde ediliyor. İşgücü verimliliğinde çok büyük sıçramalar kaydediliyor... «Sadece 1936 yılında, Stahanov hareketinin* tam olarak uygulandığı ilk yıl, Stahanov hareketinin doğduğu büyük endüstride işgücü verimliliği %26 artar»[47]. İkinci Planın verimlilik hedefleri birçok alt-kesimde aşılır. Öteden beri, verimlilik konusunda büyük güçlüklerle karşılaşılan inşaat kesiminde bile, planda ön görülen %75'lik hedefe karşılık, %83 verimlilik artışı gerçekleştirilir.

Stahanov hareketi olarak ortaya çıkan akım, aslında ve esasında, işçilerin, işçi takımlarının, atelye veya fabrikaların kendileri için konmuş hedefleri aşmak uğrunda birbirleriyle yarışmalarından başka bir şey değil. İlk çıktığında, hedefler aşılır. Hedef aşıldıkça, tıpkı yüksek at-

---

* Sovyet plancılığında, planlarda niceliksel hedeflerin yanında niteliksel hedefler de belirlenir. Verimlilik ile ilgili hedefler, niteliksel hedeflerin başlıcasıdır.

lama yarışında olduğu gibi, ulaşılacak veya aşılacak hedef biraz daha yükseltilir. Bu bakımdan ve böyle değerlendirildiği sürece, hareketin neden daha önce çıkmadığı sorusu ortadadır. Gerçekten de, ilk bakışta, mademki bu bir Kristof Kolomb yumurtasıdır, bu kadar basittir, neden daha önce uygulanmamıştır, diye düşünmek mümkün.

Stalin, yine 1935 yılında, İlk Bütün Birlik Stahanov İşçileri Toplantısında, önce «Stahanov hareketinin anlamı nedir» diye sorar. Sonra cevap verir: «Herşeyden önce o (Stahanov hareketi), sosyalist yarışın yeni bir yükselişini, sosyalist yarışın yeni, yüksek bir aşamasını ifade eder... Eskiden, üç yıl kadar önce, sosyalist yarışın ilk aşamasında, sosyalist yarış, yeni tekniklere, zorunlu olarak bağlı değildi. Doğrusu o zamanlar, yeni teknolojiye hemen hemen sahip değildik. Sosyalist yarışın şimdiki aşaması —Stahanov hareketi— tersine, yeni tekniklere zorunlu olarak bağlıdır. Yeni, ileri teknoloji olmadan, Stahanov hareketi düşünülemezdi»[48].

Stahanov hareketi, niceliksel birikimi niteliksel patlamaya dönüştüren çalışma düzeyidir. Herşeyden önce kullanma düzeyini yükseltmek anlamına gelir: «Stahanov hareketi, mevcut ekipmanların kullanım katsayısını yükselterek, üretimi artırma (konusunda) çok büyük olanakların varlığını göstermiştir[49]. Bunun için ise, işletme içinde, çeşitli bölmeler arasında, yeni teknoloji birikiminin önemli ölçüde tamamlanmış olması gerekir. Şu anlamda; belirli ekipmanların kullanım düzeyini artırmada, işletmenin diğer kesimlerindeki ekipmanların niteliği veya yokluğu engel olmamalıdır. Başka bir deyişle, çeşitli atelye veya bölmelerde üretimi yükseltme çabalarının karşısına, diğer atelye veya bölmelerdeki teknolojik yapının yetersizliği çıkmamalıdır. Bu yüzden belirli bir teknolojik birikim Stahanov hareketinin ön-koşuludur: «İkinci Beş Yıllıkta mekanizasyonun ulaşmış olduğu yeni ve yüksek aşama, işgücü verimliliğindeki sosyalistçe artışın ve geniş bir uygulama alanı bulan Stahanov hareketinin dayanaklarından birisidir»[50].

Dayanaklardan bir diğerini de belirtmekte yarar var: «Stahanov hareketi, eşit ücret (uravnilovka) uygulamasının bütün ve her çeşit kalıntılarını kazıyarak ve işgücünün ödünlenmesini, işin nicelik ve niteliğine bağlayan sosyalist (ödünleme) ilkesini sıkıca perçinliyerek, **sosyalist iş ödünleme sistemini** yeni bir aşamaya yükseltmiştir»[51]. Bunun uygulamasını ve anlamını sonradan yazılmış bir kaynakta bulmak mümkün: «1935 yılında, endüstride (çalışılan) zamana göre işgücü ödemelerinin oranı hâlâ yüksek idi ve (bu) işgücü verimini artırmak için gerekli özendiricileri yaratmaktan uzaktı... (Ayrıca, parça başına ödemede de) bireysel parça başına ödemeye göre daha az etken olan, işçi takımı (brigadnaya) olarak parça başına ödeme yaygın idi...

Partinin, hükümetin işaretlerine ve özellikle VKP (b) Merkez Komitesinin 1935 Aralık Plenum'unun kararlarına uygun olarak, kesimlerle ilgili konferanslar, işgücü ödemeleri konusunda bir yığın önlemler kararlaştırdılar. Konferanslar, başta bireysel parça başına ödeme olmak üzere, parça başına ödeme biçiminin büyük ölçüde yaygınlaştırılması zorunluğuna özellikle işaret ettiler. Bütün kesim konferansları, ayrıca, progresif (artan) parça başına ödeme biçiminin yaygınlaştırılmasını vurguladılar»[52].

Demek oluyor ki, Stahanov işçilerinin başarılarını doğrudan doğruya maddî yarara dönüştürecek önlemler alınmaktadır. Yalnız bundan, Stahanov hareketlerinin bütün sonuçlarının doğrudan doğruya materyal verim artışlarından ibaret olduğu düşünülmemeli. Hareket, bütün niteliksel göstergeleri etkisi altına alır. Aşağıdaki tablo (Tablo XIII), makina yapımının çeşitli alt-kesimlerinde toplam üretim gideri içinde hurdaya ayrılan üretimin oranını vermektedir. İlginç olan, Stahanov hareketi başladıktan sonra (1935'in ortaları), bu oranın önemli ölçüde düşme eğilimi göstermesidir[53].

Gider ve Teknikler XIII : Makina- Yapımında Toplam Gider İçinde Hurda Ürün Payı (yüzde)

Ait Kesimler	Hurda Ürün Payı 1934	1935 (Stahanov hareketinden sonra)
Oto-Traktör	9.5	8.5
Bakanlığa Doğrudan Doğruya Bağlı Tesisler	5.7	4.4
Glaveenergoprom	4.0	3.4
Takım Tezgâh-Enstruman Tesisleri	8.8	7.3
Glavsel'maş	5.0	3.6
Glavlokomotiv	6.6	6.4
Glavvagonprom	3.3	2.5
Glavgormaş	4.1	3.5

Bunun dışında, Stahanov hareketinin ilk aşamasından itibaren ortaya çıkan bir eğilim daha var. Bu da, Stahanov hareketinin mevcut eski bağlı sermayeyi üretimden çıkartma sürecini hızlandırması, kullanım düzeyinin artması, yeni ekipmanların yanında eski ekipmanların da daha çok kullanılması demek. Kullanım düzeyinin artmasının vargıları ise şöyle: «Ekipmanların kullanım yoğunluğunun, takım-tezgahların kapasitelerine göre kullanma katsayısının v.b. yükselmelerine yol açan Stahanov hareketi ekipmanların verimli eskimelerini artırır ve böylece de, bağlı sermayenin yeniden üretim sürecini hızlandırır.»[54] Başka deyişle, Stahanov hareketi eski bağlı sermayenin üretimden çıkartılmasını kolaylaştırır ve bağlı sermayenin değişim değerinin düşmesinden doğacak ekonomik sorunların etken bir biçimde çözülmesini sağlar.

Bütün bunlar, Stahanov hareketinin ilk aşamasının sonuçları. İlk aşama, şöyle özetleniyor: «İlk aşamasının tarihsel anlamı, onun (Stahanov hareketinin), endüstriyel kalkınmanın freni durumuna dönüşen eski teknik normların geriliğini, uygunsuzluğunu göstermesinde yatar. Stahanov

uygulamasının bu aşamasında endüstri, ileri çalışma yöntemlerini biriktirdi, inceledi ve üstesinden geldi.»

İkinci aşama, ilk aşama gibi pasif değil. Başka deyişle, sadece niceliksel birikimin niteliksel bir öz kazanmasından ibaret değil. Bu yüzden, ilk aşamadaki deneyimin değerlendirilmesi ile başlar[55]. Fakat, değerlendirme ile bitmez. Bundan böyle verimlilik artışını sürdürmek için gerekli önlemleri belirlemeyi ve bunları gerçekleştirmeyi içerir. Bunlardan ilki, daha önceki kesimlerde değinilmiş olan mekanizasyon sorunu. Çeşitli üretim süreçlerinin mekanizasyon düzeylerinin farklılığı genel olarak verimliliğin artırılmasını önlemektedir. Bu güçlük ortadan kaldırıldığında, Stahanov hareketi, verimlilik artışlarını sürdürebilmek için iş düzenlemesinde yenilik yapmayı zorunlu kılar. Daha doğru deyişle, yeni iş düzenlemeleri olarak ortaya çıkar.

Bu aşamada Stahanov hareketi ve sosyalist yarış, aynı anda birden fazla takım-tezgahı çalıştırma (mnogostanoçnoe obsluživanie) ve bir kaç mesleği birleştirme olarak görünür. Bunun, kompleks mekanizasyon ve hatta otomasyon aşamalarına uygun düşen bir yarış biçimi olduğu açık[56]. Yalnız Stahanov işçilerine düşen, kompleks mekanizasyonu gerçekleştirmek değil. Bundan maksimum verimi elde etmek, ürün değeri içinde canlı işgücüne yapılan ödemeleri minimuma indirmek için birden fazla tezgâhı yönetmek ve bu amaçla da birden fazla işi bilmek. Yarış, bu platform üzerinde yapılır.

Buna ek olarak bir de şu var: Artık teknoloji ithalatı alanında önemli mesafeler aşılmış durumda. Kendine özgü bir yapıya sahip bir endüstri ortaya çıkmıştır. Bu yapı, kendi teknolojisine belirli bir biçim ve öz kazandırmak durumundadır. Makina yapımı kesiminin, endüstrinin ihtiyaçlarına uygun makinalar üretmesi lazım. Çeşitli ekipmanlar arasındaki boşlukların yeni ekipmanlarla doldurulması gerek. Bu, endüstride çalışan işçi, teknisyen ve mühendislerin yaratıcı olmaları ile mümkün olur. Ancak bu yolla, gerekli atılım yapılabilir.

Söz konusu olan sadece, Stahanov hareketine katılanların yeni makina veya ekipmanlar ortaya koymaları değil. Belki bundan da az: «Stahanovets'lerin (Stahanov hareketine katılanların) teknik ilerleme üzerindeki etkileri, ne kadar çok yanlı olursa olsun, kendi teknik yaratıcılıkları ile sınırlı değil, sadece. Onların bilimsel-teknolojik düşünceye yöneltmiş oldukları talepler, bilimsel ve teknolojik düşünce üzerinde çok büyük yaratıcı etkiye sahiptir. Endüstrinin taleplerinin, yaratıcı (buluşçu) düşüncenin yeşermesinde ne kadar çok etkili olduğu, bilinir. Onun, bilimsel ve teknik ilerlemede düzinelerle üniversitelerden daha çok etkili olduğunu Engels göstermiştir. Makineye devamlı artan bir talebin olduğu, bütün bu büyük kafaların, endüstriyel kalkınmanın taleplerini çözmekle meşgul olduğu kapitalist kalkınma aşamasında bile şu veya bu buluşun gerçek sahibinin kim olduğunu belirlemek güç olmuştur. Sosyalist endüstride, en iyi kişilerimiz olan Stahanovest'lerin isteklerinin yeri daha da büyüktür»[57].

Bütün bu gelişmelerin verimlilik üzerindeki etkilerini özetlemek mümkün. Bu kez, verimlilikteki artışı tersinden göstermekte yarar var. Verimlilik artışı, birim ürün içinde, canlı işgücünün payının azalması anlamına gelir. Bu bakımdan, eğer işgücü cinsinden ölçülmüş birim ürün içinde canlı işgücünün yeri küçülüyorsa veya aynı anlama gelmek üzere, birim ürün değeri içinde canlı işgücüne yapılan ödemelerin oranı azalıyorsa verimlilik artıyordur, demektir*. Aşağıdaki tablo (Tablo XIV) bu açıdan iki beş yıllığın performansını özetliyor ve de karşılaştırıyor[58].

* Sovyet tartışmalarında, bu ölçütün geçerli olduğunu göstermek için Marx'ın yazılarında kökenini bulmak yeter. Otuzların sonlarına doğru, Marx'ın çalışma notlarının yayınlanmasına başlanır. Bunlar arasında (Bolşevik'in 1939/11—12 sayısında) şu ifade yer alır: «Gerçek ekonomi —tasarruf— çalışma zamanındaki tasarruftur; (üretim için harcamaların minimum olması (ve minimuma indirilmesi)); bu tasarruf üretici gücün artmasıyla özdeştir.» Aynı konuda: «Eğer emek tasarrufu, verimlilik artışı anlamında kullanılırsa, ilk bakışta görülür

Gider ve Teknikler XIV: On Rublelik Ürün İçinde Adam-Gün Olarak İşgücü Harcaması

	1928	1932	1937
Bütün Endüstri	4.6	3.4	1.9
Bütün Endüstri İçinde			
Kömür	14.3	14.6	6.6
Demirli Metalurji	7.0	5.5	2.2
Makina Yapımı	6.6	4.1	2.05

Bu tablonun vargısı şu şekilde vurgulanabilir: Eğer, 1937 yılındaki endüstriyel üretim, 1932 yılının canlı işgücü harcama normuna göre yapılacak olsa idi, 1937 endüstriyel üretimini gerçekleştirebilmek için kulanılana ek olarak 7.4 milyon işçiye ihtiyaç duyulacaktı[59].

Verimlilik artışına yol açan gelişmeyi özetlemek için ise, Bilimler Akademisinin Ekonomi Enstitüsü'nün, Sovyet ekonomi tarihi ile ilgili bir çalışmasından Tablo XV'i vermek yetecektir. Çalışma 1939 yılında yayınlanmıştır. İmalât endüstrisinde üretimin eski ve yeni fabrikalarca sağlanan yüzdelerini göstermektedir. Eski tesislerin tanımı şudur: Devrimden önce var olup da, 1.10.1928 — 1.1.1937 tarihleri arasında bağlı sermayesi iki kezden daha az artmış olan tesisler. Yeni tesisler ise, birinci ve ikinci beş yıllık-

---

ki, hemen hemen parasal olarak kârlı her ekipman yatırımı, aynı zamanda emek sakıngan olacaktır; çünkü, eklenen ekipman için yapılan ödemenin hepsi ekipman içinde somutlaşmış (içerilmiş) işgücüne gitmez, bir kısmı rant, faiz ve kâra gider. Bu yüzden, eğer ekleme dolar ve sent olarak kendini öderse, normal olarak işgücü-zamanı cinsinden gideri parasal harcamadan da fazla azaltacaktır. Fabrikanın yöneticisi, kârlı olacağını ümit etmezse yeni ekipmanı alıp kurmaz. Bu yüzden, her ekipman yatırımının (sökülen ekipman veya reddedilen alternatif yöntemle karşılaştırıldığında) emek sakıngan olacağını varsaymamız yanlış olmaz.»

H. Jerome: **Mechanization in Industry, N.Y.** 1834 s. 29.

ta yeni olarak kurulmuş veya bütünüyle yeniden yapılmış tesislerdir. Tablo XV, hiçbir yorum gerektirmiyor[60].

Gider ve TeTknikler XV : İmalât Kesiminde Üretimin Eski ve Yeni Tesisler Arasında Dağılımı (yüzde)

Alt-Kesimler	Eski Tesisler	Yeni Tesisler
Bütün İmalât Kesimi	24.6	75.4
A Grubu	12.6	87.4
B Grubu	44.8	55.2
Elektrik Santralları	9.2	90.8
Kimya	4.8	95.2
Demirli Metalurji	3.4	96.6
Metal İşleme	11.4	88.1
Ağaç İşleme	8.8	91.2
Tekstil	65.7	34.3
Ayakkabı	27.3	72.7
Gıda	36.8	63.2

TEKNİK SEÇİMİ

YENİ DÜZENDE ESKİ DÜŞÜNCELER

Restorasyonun sonuna gelinmiş olması, mevcut bağlı sermaye stokuna yeni eklemelerin yapılmasını zorunlu kılar. Nereye ve nasıl yatırım yapılacaktır, sorusu gündeme girer. Üretimle ilgili üç sorudan (ne üretmeli, ne ölçüde üretmeli ve nasıl üretmeli), nasıl bir teknikle üretim yapılacağı sorusu ön plana çıkar.

İlk iki soru, ayrı sorunlar olarak ortaya çıkmaz. Henüz yeni düzenin tartışmasız kabul edilen ilkeleri arasına girmemiştir; fakat yavaş yavaş kabul edilmektedir artık, bu konuların planlar içinde belirleneceği. Bunlar, yavaş yavaş 'teknik' problemler olmaktan çıkmaktadırlar. Şu anlamda; ne üretileceği ve ne ölçüde üretileceği çok yüksek bir düzeyde, merkezî planlama örgütü içinde kararlaştırılacaktır. Kuşkusuz, salt planlama örgütü içinde kararlaştırma, herhangi bir şeyi teknik olmaktan alıkoymaz. Planlamada da teknik işler yapılabilir. Yalnız, bu sorularla ilgili teknik işler aslında basittirler. Birtakım, ihtiyaçlar ve kaynaklar arasında dengeler sağlama işinden ibarettir. Bu işin gerçekleşmesi için hesaplar yapılır, fakat temel seçimler politiktir. Ve bu temel seçimleri kendi içinde tutarlı hedefler biçimine dönüştürmek planlamanın görev ve yetki alanına girer. Planlama, yetki ve görevler bütününü başka bir ekonomik ya da yürütme örgütü ile paylaşmak durumunda değildir. Ayrıca, pazar mekanizmasına bu sorunların çözümü için hiçbir yer bırakılmaz.

Fakat üçüncü soru ile ilgili durum değişik. Bir kez, ne üretileceği ve ne ölçüde üretileceği belirlendikten sonra, uygulayıcı örgütlerin, bakanlıkların, kararlaştırılmış hedefleri somut üretim birimlerine dönüştürmeleri gerekiyor. Bu, herhalde planlama örgütünün dışında gerçekleştirilecek bir iş. Fakat yine herhalde bu iş, planlama

örgütünün kararlaştırmış olduğu hedeflerden bağımsız değil. Çünkü, üretimin nasıl yapılacağı sorusu ne ölçüde ve ne üretileceği sorularından ayrı düşünülemez. Daha açık deyişle, işgücü ile üretim araçlarının nasıl birleştirileceği sorusu, üretimin artış hızı ve bu üretimin bileşimi sorularından ayrılmaz[1].

Ayrıca, üçüncü soru kalıcı bir sorudur. Şu anlamda; üretici güçlerin gelişmesine paralel olarak, ne üretileceği ve ne ölçüde üretileceği soruları önemlerini yitirmek durumundadırlar. İnsanoğlu için her türlü ihtiyaçların anlamlı ölçüde doyurabileceği bir zaman noktasını düşünmek ve bundan böyle üretim aygıtının sadece gelişen yeni ihtiyaçlara göre geliştirildiği, üretim aygıtının dizginlerinin reklâm şirketlerinin kamçıladığı kaprislere koşulu olmadığı bir dünyayı tasarlamak çok fazla iyimserlik sayılamaz. Böyle bir zamanda, söz konusu iki soru önemlerini bütünüyle yitirmeseler bile önemli olmaktan çıkacaktır. Halbuki, nasıl üretim yapılacağı sorusu her zaman için vardır*. Hiç olmazsa şu nedenle; insanoğlunun gelişimi do-

---

* Sovyet yöneticileri ve iktisatçıları için bu değerlendirmenin kökeni şurada: «Toplumsal üretim biçimi ne olursa olsun işçiler ve üretim araçları onun ögeleridirler. Fakat biribirinden ayrı durumda bulunarak, sadece bir imkân doğduğunda onun ögeleri oluriar. Genel olarak üretmek için onların birleşmesi zorunludur. Bu özel karakter, bu birleşimin gerçekleştirilme biçimi, toplumsal düzenin belirli ekonomik aşamalarını biribirinden ayırır.»
K. Marks: **Kapital**, İkinci cilt, s. 32. (Rusça çevirisi)
Yalnız, bütün Sovyet yöneticilerin aynı biçimde düşünmediklerinin işaretleri de var: Gerçekten, örgütlü toplumsal ekonomiyi alır almaz politik iktisatın bütün temel 'sorunları' ortadan kalkar: Değer, fiyat, kâr ve diğer sorunlar. Burada 'insanlar arasındaki ilişkiler', 'şeyler arasındaki ilişkiler' olarak görünmezler ve toplumsal ekonomi pazar ve rekabetin kör güçleri ile değil bilinçli olarak yapılabilen **plan** ile yönetilir. Bu yüzden burada, bir yandan bilinen tanımlama sistemi; diğer yandan da, normlar sistemi yer alabilir. Pazar olmadığı için,

ğayı kontrol altına alma yönündedir. Sadece doğayı değil. Kendi geçmiş emeğini de. Kendi geçmiş emeğini, üretim araçlarında somutlaşmış emeğini, kendi yerine kullanarak. Böylece, gittikçe daha az çalışarak. Başka deyişle, canlı emek ile birikmiş emeğin bileşimini değiştirerek.

Bu yüzden de, yatırım faaliyeti başlayınca bu soruna eğilmek zorunluluğu ortaya çıkar. Yatırımın biçimi sorunu üzerine önemle eğilinir. 1927 Mayıs'ında Kuybışev gibi siyasal kişiliği olan bir kimsenin de içinde bulunduğu bir komisyon kurulur[2]. Komisyon, yatırımların etkenliği sorusunu inceleyecektir.

Yine 1927 yılında yatırımların etkenliği konusunda canlı bir tartışma başlar[3]. Üç-dört yıl sürer ve uzunca süre geçerli olabilen bulgulara ulaşılır[4]. Otuzların sonlarına doğru, tartışmanın sonucunda geliştirilmiş olan ölçüt konusunda kuşkular belirmeğe başlar. Yeni düşünce ve yeni eğilimlerin oluşmak üzere olduğunu düşünmek mümkün. Ayrıca bunların çoğunun, su yüzüne çıkmak için savaş sonunu beklemiş olması da mümkün. Savaş sonunun yeni sorunları, kuşkusuz, ortaya çıkan düşünceler ile otuzların sonlarında filizlenmeğe başlayan eğilimler arasındaki bağı kurmayı imkânsızlaştırıyor. Zaten, eldeki çalışmanın kapsamı yönünden böyle bir çaba gerekli de değil. Fakat, sonraki tartışmanın ışığı altında ve özellikle otuzlarda kullanılan ölçütle ilgili olarak sonradan geliştirilen eleştirilerin çerçevesi içinde, otuzların ölçütünü daha iyi ortaya koymak olanağı var. Bu olanaktan yararlanmamak için hiç bir neden yok.

Sermaye yatırımlarında seçim sorunu üzerindeki canlı tartışma, endüstrileşme sürecinin daha önce ele alınmış bir çok yanına yeni aydınlıklar getirecektir. Bu bakımdan, bu çalışma içinde önemli bir yere sahip. Fakat, tartışmanın kendisi de başlı başına önemli. Önce, yeni düzen-

---

pazarın kör konularını' inceleyen bir bilim de olmayacaktır. Böylece de, kapitalist-meta toplumun sonu, politik iktisatın da sonu olur.» N. Buharin: **Ekonomika Perəhodnogo Perioda**, M. 1920, s. 7—8.

de eski düşüncelerin ne kadar güçlü bir direnişe sahip olduğunu göstermesi nedeniyle. Yeni politikaya bağlı görünülmekle birlikte, her an onu durdurucu veya saptırıcı önerilerle ortaya çıkılıyor. Hızlı sanayileşme, ağır sanayiin öncülüğü, ileri teknoloji tartışılmıyor; hep kabul ediliyor. Fakat, teknik seçiminde geliştirilen düşünceler ile ve de açıklamadan, kabul edilen politikanın karşısına çıkılıyor.

Tartışma bir de, böylesi iktisatçıların yaratıcılığı bakımından önemli ve ilginç. Batı iktisatının sonradan sürümünü yaptığı kavram ve kuramların bir çokları ele alınmış; bazıları ayrıntıları ile geliştirilmiş. Keynes'in sermayesinin Marjinal Etkenliği kavramı, Keynes'den sekiz yıl kadar önce belirlenmiş. Üstelik uygun diyagram ile birlikte. Sermaye-Hasıla katsayısı üzerindeki tartışma, batı iktisatındaki tartışmayı yirmi beş yıl ile öncelemiş.

Belirli sorunlarla karşılaşılmış; belirli dünya görüşü ile bakıldığında benzer sonuçlara varılmış. Sorun, somut ve genel planlama sorunu olarak, kendisini daha önce göstermiş. Rus üniversitelerinin batı kültürü içinde yetişip de Sovyet düzeninde iktisat problemleri ile karşılaşanlar, almış oldukları kültür ile tutarlı geliştirmeler yapmışlar.

Geliştirilen düşünceler, somut problemlerden bağımsız değil. Problem ortada olunca, düşünülür. Çözüm yolları getirilir. Bunlar geçerlidir veya değildir, bu ayrı. Yalnız, getirilen önerileri anlamak için bile somut problemleri bilmek gerek. Önerilerin geçerli olup olmadığını anlamak için ise, çok daha gerekli. Aksi durumda, kimin, ne için ve neyi ileriye sürdükleri bile bilinmez[5].

1927 yılından itibaren canlanan teknik seçimi tartışmalarında ilk olarak öne sürülen ölçütler (kriterler) birim ürün başına gerekli sermaye veya yatırılmış sermayenin kârlılığı oldu. Bunlar eskiden beri bilinen ölçütler. Yalnız vargıları konusunda açıklıktan yoksundular. Açıklık getirebilmek için ilk önce mevcut durumu bilmek gerek. Aşağıdaki tablo (Tablo I) Bütün-Birlik endüstrisine giren alt kesimlerde bir rublelik ürün için gerekli varlığı (imuşestvo) ruble ve kopek olarak göstermektedir[6].

Teknik Seçimi I: Bir Rublelik Ürün İçin Gerekli Varlık

	1923/24		1924/25	
Alt-Kesimler	**Ruble**	**Kopek**	**Ruble**	**Kopek**
Metal İşleme	2	11	1	24
Elektro-Teknik		96		63
Tekstil	1	02		47
Maden	2	27	1	40
Yakıt	2	91	1	50
Kimya	2	15		44
Ağaç Kesimi		57		60
Ayakkabı		31		25
Kâğıt		41		53
Gıda	1	50		75
Şeker	1	99		57
Bütün Endüstri	1	31		79

Verilen rakamlar sermaye (işletmelerin bütün varlıkları) ile üretim arasındaki oranı göstermektedir. İlginç olan nokta bir birimlik ürün için gerekli işletme varlığı miktarı, üretim araçları üreten alt-kesimlerde, tüketim araçları üreten alt-kesimlere göre çok yüksektir. Ve elektro-teknik alt-kesimi bir yana bırakılacak olursa, böylece tanımlanmış sermaye-üretim oranı, üretim araçları üreten kollarda endüstri ortalamasının üstünde.

Bu bilgiye dayanarak ve bu bilginin **her zaman için geçerli olduğunu düşünerek** birim ürün başına gerekli varlık (sermaye) miktarını minimum yapmayı ön plana çıkaran bir teknik seçimi ölçütünün vargısı şu: Yatırımları tüketim araçları üreten alt-kesimlere yöneltmek.

İkinci ilginç nokta, genellikle bütün alt-kesimlerde ve dolayısıyla endüstri ortalaması olarak, birim ürün için gerekli sermayenin yıldan yıla azalması. Birim ürün için gerekli sermaye 1 ruble 31 kopekten 79 kopek'e düşmüştür. Bu, yüzde 40 çevresinde bir azalmayı gösterir. Buna bakarak, ve böyle bir ölçüt kullanarak zamanla birim ürün için gerekli sermayenin azalmaya devam edeceği düşünü-

lebilir. Fakat, özellikle üçüncü kesimde anlatılan gelişmenin ışığı altında böyle bir düşüncenin son derece iyimser bir görüşü yansıttığı söylenebilir[7]. Çünkü, söz konusu yıllarda üretim artışı, büyük ölçüde, kullanım düzeyinin yükseltilmesinden ileri gelmektedir. Ve restorasyon dönemının sınırlarına gelindiğinde, birim ürün için gerekli sermayedeki düşüşün azalmağa başladığı görülüyor. İkinci tablo, bunu gösteriyor. İkinci tabloda bir rublelik bağlı sermayeye (osnovnoy kapital, fixed capital) düşen ürün, bu kez, kopek cinsinden verilmektedir. Büyüklükler, ürünbağlı sermaye oranlarını içerir. **Gösteriş biçimi** bakımından ilk tablodaki ilişkilerin tersidir. Ayrıca, birinci tabloda sermaye olarak bütün varlıklar gözetilmiş iken, burada sadece bağlı sermaye hesaba katılmıştır. Tablonun esas kaynağı, SSCB Maliye Komiseryası'nın 1926/27 devlet bütçesinin uygulanması ile ilgili çalışmasıdır[8].

Teknik Seçimi II: Bir Rublelik Bağlı Sermayeye Düşen Ürün (kopek)

Alt-Kesimler	1924/25	1925/26	Yüzde Artış (+) ve Azalış (—)
Metal	48	68	+ 42
Taş Kömürü	45	60	+ 33
Petrol	22	23	+ 5
Elektro-Teknik	86	74	— 14
Tekstil	75	84	+ 12
Kimya	61	112	+ 83
Gıda	96	117	+ 22
Kâğıt	73	61	— 16
Diğerleri	149	137	— 8
Bütün	62	73	+ 18

Farklı kaynaklarca farklı tanımlara göre düzenlenmiş bu iki tabloyu karşılaştırmak için ne ihtiyaç ne de yarar var. Tablolar, kendi adlarına konuşuyor. Fakat bu tablo da birinci tablonun mesajını getiriyor. Bu kez, tüketim araçları üreten alt kesimlerde birim bağlı sermayeye düşen

ürün diğerlerinden (üretim araçları üretenler) yüksek. İkinci tablo bir de şunu söylüyor: 1924/25 yılından 1925/26 yılına gelindiğinde bağlı sermayenin ortalama verimliliği ancak %18 artmıştır. Eğer ilk tablo da aynı biçimde (oranları tersine çevirerek) okunacak olursa, üretici işletmelerin sahip oldukları bütün varlıkların ortalama verimliliği 1923/24 yılından 1924/25 yılına %40 artmıştır. Değişme, önemli.

1927 yılında yaygınlık kazanan tartışma sırasında ilk olarak ileriye sürülen ölçütlerden birinin de kârlılık oranı olduğuna değinilmişti*. Kârlılık oranı ile ürün-sermaye oranı farklı ilişkileri göstermelerine rağmen, teknik seçiminde ölçüt olarak kullanıldıklarında, yatırımların alt-kesimler arasında dağılımları söz konusu olunca aynı sonucu verirler. Kârlılık oranı da, yatırımları tüketim araçları üreten kollara akıtır. Yine, Maliye Komiseryası'nın 1926/27 bütçesi uygulanması ile ilgili bir çalışmasından alınan tablo, Tablo III, bunda kuşku bırakmıyor[9].

Teknik Seçimi III: Bütün-Birlik Endüstrisinde Kurulu Sermayenin Rantabilitesi (yüzde)

Alt-Kesimler	1924/25	1925/26
Metal	1.2	1.6
Elektro-teknik	8.0	10.4
Taş kömürü	—	3.8
Petrol	10.8	8.7
Kimya	13.4	15.3
Tekstil	7.5	13.0
Gıda	10.3	13.2
Kâğıt	29.3	34.0
Bütün	6.7	9.2

* Tartışma sırasında kârlılıkla ilgili olarak iki deyim kullanılır. Biri, pribıl 'nost', diğeri ise rentabel 'nost'. İlkinin kelime anlamı kârlılık; diğerinin ise rantabilite. Aynı anlamda olduğu kadar, farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Rantabilite'nin ürün-sermaye oranı yerine

Bütün bunlara karşın, yeni düzende kârlılık veya rantabilitenin bir ölçüt olarak ileri sürülmesi şaşırtıcı görülebilir. Bunların ısrarla savunulmasını eski düşüncelere ısrarla bağlı kalış ile açıklamak mümkün. Fakat, bu açıklama bütünüyle yeterli değil. Çünkü, örneğin Krjijanovskiy gibi kimseler bile rantabiliteye, hesaplamaları içinde bir yer verme eğiliminde. Ve görüşlerini de VKP (b)'nin Onbeşinci Kongresinde (Aralık-1927) açıklıyor: «Bizde endüstrinin kalkınması kendiliğinden (spontane biçiminde) olmadığından ve kâr oranlarının eşitlenmesini yöneten (reguliruyuşiy, regulating) bir ilke olmamakla birlikte, her endüstri türünün rantabilitesini açık-seçik bir biçimde gözetmek zorundayız.»*

---

de kullanıldığını gösteren işaretler var. Halbuki, kârlılık ve ürün-sermaye oranları birbirinden farklı. Ü, ürün; S, sermaye; K, kâr ise;

$\frac{Ü}{S} = \frac{K/S}{K/U}$ dir. Ve ancak, ürün değerine göre kâr marjı sabit oldu-

ğunda, ürün-sermaye oranı kârlılık oranının belli bir katıdır.

* **Pyatnadtsatıy S'ezd VKP (b),** Dekabr' 1927 (stenografiçeskiy Otçet), T. 2. Moskova, 1962, s. 900.

Krijijanovskiy'in bu sözlerini, Goelro plânına yazdığı (1920) önsözdeki şu ifadeler ile karşılaştırıp eğilim farkını görmek mümkün: «Burada önerilen eylemin, bizim için tamir ve yenileme işlerinden çok kökten yeniden yapım ve yeni yapım üzerinde durmanın gerekliliği (ilkesine dayandığını) önceden görmek gerekir. Mühendislerin hesap çizelgeleri, böyle bir yöntemin, emek enerjisi kullanma bakımından ve halk için çok daha pratik olduğunu göstermekten geri kalmaz... Hiç kuşku yok ki, eğer bütün gücümüzü sadece buhar enerjisine ve içten yanmalı motorlara yığacak olursak, çok dağınık yapılara sahip olmamız, ve ayrıca ülkeyi dünya teknolojisinin geçmiş olduğu uzun yolun dışında tutarak önemli materyel ve personel kayıplarına uğramamız kaçınılmaz olur. **Özünde ve son çözümlemede bu, küçük endüstriye bağlanmakla özdeştir ve zamanla zararlı çıkmak kaçınılmazdır.**.

G. M. Krijiinavoskiy: **İzbrannoe,** Moskova, 1957, s. 74-76.

Krijijanovskiy, kârlılık oranına, eğilim gösteren ve aynı zamanda endüstrileşmeye önemli katkıda bulunan tek kişi olmuyor. Uzmanlaşma konusunda sağlam ve fakat üretici güçlerin gelişme düzeyinin ilerisine düşen görüşlerinden daha önce söz açılan ünlü mühendis Aleksandrov başka bir örnek. Aleksandrov, teknik seçimi ölçütü olarak ileriye sürdüğü formülde belirli bir faiz haddi kullanılmasını açıkça önermektedir. İleri sürdüğü formül şöyle:

$$A = \frac{1}{N}\left[B_1(1+a)^n + B_2(1+a)^{n-1} + \ldots\ldots + B_n\right]a + C_\beta + Da + \gamma$$

Burada: A, ürünün gideri; N, üretilen miktar; B_1, B_2 ..... Bn, yıllara göre yatırım; n, inşaat yılları, a, faiz haddi; C, yatırımın amortismana tâbi bölüğü; B, amortisman oranı; D, dönüşen sermaye (malzeme); γ, işletme harcamaları.

Aleksandrov'un neden büyük parantezin içindekilere bir kez daha faiz uygulamayı önerdiğini anlamak güç. Fakat, bu ayrıntı. Önemli olan faiz haddi uygulamasını önermiş olması ve bunun gider ögeleri arasında yer alması. Çeşitli tekniklerin giderleri, teklife göre, böyle hesaplanacak ve en düşük gideri sağlıyan almaşık (alternatif) seçilecek. Sermayeye doğrudan doğruya faiz uygulandığı için, sermaye büyük ise gider de büyük olacağı için ölçüt fazla sermaye gerektiren tekniklerin aleyhine işleyecek. Burası açık. Fakat böyle bir önerinin, her fabrikanın baştan sona dek en ileri tekniklerle yapılmasını savunmuş bir kişiden gelmesi şaşırtıcı. Belki daha da şaşırtıcı olan şu ifade: «Eski işletmelerin sermayelerine faiz, ancak düşünceli bir tedricilik ile uygulanmalıdır.»[10]

Fakat daha önceki kesimlerde yapılmış olan tartışma hatırlandığında önermenin bir işlevi olduğu, hiç olmazsa **yaşanılan anın kısa dönem gereklerine** cevap getirdiği görülür. Hatırlatmak için, Aleksandrov'un önerisinin yayınlanmış olduğu yılda yapılmış şu özeti tekrarlamakta yarar var: «1924/25 yılında önemli gider azalmasının (1923/24

yılına göre %13.3) en önemli sebebi restorasyon döneminin kaynaklarını kullanmak olmuştur. Mevcut işletmelerin kullanımının yoğun bir biçimde artışı ile birlikte giden hızlı üretim artışı endüstride önemli gider düşüşüne yol açtı. Bu aynı noktada, işgücü, yakıt, enerji ve genel giderler alanında iç açıcı başarının ipuçları ortaya çıktı. 1925/26 yılı, endüstrinin restorasyonundan endüstrinin rekonstrüksiyonuna geçiş yılı oldu. Restorasyon döneminin kaynaklarının bitiminde, aynı yılda, yeni olanakların belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi için gerekli rekonstrüksiyon düzeni unsurları yeterli ölçüde hâlâ mevcut değildi. Üretici-teknolojik başarıdaki yalpalama bununla açıklanır. Söz konusu dönemin temel görevi —üretimde maksimum miktarı sağlamak— mevcut ekipmanları aşırı ölçüde çalıştırarak çözüldü. İlk sermaye yatırımlarının görevleri, bu bakış açısından değerlendirildi.»[11]

Restorasyon döneminin kaynaklarının sonuna gelinmesi ve yeni dönemin bütün olanaklarının hazır olmaması, özellikle 1928 yılında mal kıtlığının ön plana çıkmasına ve bütün tartışmaları etkilemesine yol açar[12]. Bir yandan mal kıtlığı; diğer yandan, kaynakların darlığı ise belirli bir sonuca götürür: «Eğer yatırım fonları sınırlı ise, özel endişelerin olmadığı durumlarda, kendisini (ürün) doğurmak için gerekli yatırıma göre yüksek yıllık ürün değeri veren yatırımları ilk önce gerçekleştirmek akıllı bir politika izlemek olacaktır.»[13]

Eğer amaç, kısa dönemin, belirli bir anın sorunlarını çözmek ise, söylenecek fazla birşey yok. Fakat, âcil sorunu aşıp da endüstrileşme sorunu çözümlenmek istenirse durum başka. Bu, başka bir sorun olur. Burada, kısa dönemin ölçütü, eğer, ısrar edilirse, endüstrileşme sorununun karşısına çıkar. Üzerinde durulacak nokta, bu.

Tartışmaya katılan birçok iktisatçı kârlılık oranının veya bir benzerinin en iyi ölçüt olduğunu savunur. Bir örnek: «Yeni yatırımların rantabilitesini ve sermaye harcamalarının ödeme ve faiz verme (protsentirovanie) kapasitesini belirlemek, kuşkusuz yatırımların etkenliğini (effek-

tivnost') değerlendirmede temelli bir işleve sahip olabilir.»[14] Fakat, böyle bir ölçütün taraftarları bile, yeni düzende kârlılık oranının doğrudan doğruya uygulanmasının güçlüklerini kabul ederler. Aynı tartışmacı görebildiği güçlükleri şöyle açıklar: «Doğrusu, üretim (çıktı) fiyatlarının konjonktüre ve planlamaya bağlı olarak değişmesi böyle bir metodun uygulanmasını zorlaştırır; mamafih ceteris paribus koşulları içinde (başka deyişle, diğer koşuların veya en azından bazılarının değişmemesi varsayımı ile) hesap yapma olanağı, işaret edilen yöntemin sermaye yatırımlarını değerlendirmede kullanılması konusunda geniş bir imkân yaratır.» Ceteris Paribus varsayımı kullanıldığından, sermaye harcamalarının etkenliğini ölçmek için ürün giderindeki azalma kullanılabilir. Burada yeni veya genişletme yatırımı ile elde edilecek ürünün gideri, eski bir işletmenin gideri ile karşılaştırılacaktır. Fakat böyle bir kriter, kârlılık ilkesinin taraftarlarını tatmin etmekten uzaktır. Çünkü, uygulamada ceteris paribus koşulu her zaman gerçekleşmez: «İlk izlenime rağmen, bu metod (gider azalması) her zaman, daha önce önerilen kapital yatırımlarının etkenliğini net gelirin büyüklüğündeki değişmeleri veya sermaye harcamalarının ödeme ve faiz verme olanaklarını ölçerek belirleme yolu ile çakışmaz. Mesele, son durumda sermaye harcamalarının etkenliğinin sadece gider azalmasına değil, aynı zamanda (coğrafya, nakliyat, iklim, jeoloji ile ilgili) doğal koşullara, yeni yapının diferansiyel rant geliri sağlayacak yerde kurulup kurulmamasına da bağlı olmasındadır.»[15]

Başka bir tartışmacı rantabilitenin geçerli olamayacağını şöyle açıklıyor: «Rekabetin olmaması, bazı endüstri kollarının sadece rantabilite bakış açısından değil, fakat aynı zamanda onların ekonomi içindeki yerlerine göre geliştirilmesi SSCB ekonomisinin kapitalist ekonomilerden temelli farklarıdır.» Bunlar ve bununla birlikte endüstri ve tarım malları arasındaki fiyatların durumu rantabilite için sınırlar getirir[16]. Ayrıca, diye eklenir: «Biz, birer ekonomik birim olarak işletmeleri, rantabilitelerini ar-

tırmaya özendirecek herhangi bir reel sistem koymuş değiliz. Aynı şey, yönetici-teknik personel ve çalışanlar için de söylenmelidir.»[17]

Tartışma zamanının tek sorunu, üretimi artırmak değil. Dördüncü kesimdeki açıklamalardan hatırlanacağı gibi 1927-1928 yıllarında ekonomide işsiz sayısı bir milyondan fazla. İşsizlik, cevap bekleyen âcil problemlerden biri. Bu problemin tartışmada yankı bulması kaçınılmaz: «Sadece, özel girişimcinin gözetmeyeceği bir bakış açısı olan ulusal ekonomi açısından işgücü ödemeleri gelir özelliğini taşır. (İşgücü ödemeleri), işletmelerin gelirinden daha az bir öneme sahip değildir ve son çözümlemede ekonomik yaşantının amacıdır... Toplam ekonomi için, bütün olarak, sadece belli bir sermaye harcamasının imkân verdiği birikim ve maksimum ürün sorunları önemli değil; aynı zamanda işsizliğin azaltılması, işgücü ödemeleri toplamının artması sorunları da önemli. Yalnız, bu artış genel ürün toplamının azalmasına ve birikim ve ekonominin kalkınmasının durmasına yol açmadığı sürece önemli.»[18]

Getirilmek istenen katkı ikilidir. İlki genel; herhangi bir ekonomik önlemin iki sonucunu saptamak mümkün. Biri, bireysel ünite açısından. Diğeri, ekonominin bütünü açısından. Bu ayırım, son zamanlarda batı iktisatında yapılmakta olan özel —toplumsal (gider, katkı, kâr v.b.) ayırımını önceler. Yukarıdaki alıntıda geçen, 'özel girişimci' deyimi ile kapitalist ekonomideki özel girişimci kastedilmez. Kastedilen, Sovyet düzenindeki tek tek birimlerdir ve bunlarla gözlenen bir sonucun bütün ekonomi için aynı öneme sahip olmadığı vurgulanmaktadır.

Katkının ikincisi, kullanılan ölçüte bir sınır getirmek istiyor: «İşçilerin makinalarla değiştirilmesi, ancak ekonomide biriken gelirin bir bölüğü makinalar ile serbest bırakılan (işinden edilen) işçiler için üretim araçları sağlamaya kullanılırsa ekonomik bakımdan rasyonel olur. Yalnız böyle durumlarda, teknolojik ilerleme işçi talebini azaltmayıp genişletebilir. Bu yüzden, toplam ekonomi açı-

sından sadece sermaye harcamalarının etkenliğini değil, emek yoğunluğunu da incelemek önemlidir.» Bu, sınırın bir yanı. Diğeri ise şu: «Kâr getirmeyen fakat fazla işgücü için yaşama araçları sağlayan işletmeler kurmak, ulusal ekonominin çıkarları açısından, kâr getiren ve fakat ekonominin emek yoğunluğunu önemli ölçüde azaltan sermaye yatırımından çok daha uygundur.»[19]

Görüldüğü gibi, aslında kârlılık ölçütü reddedilmiyor. İleri sürülen, ölçüt kulanılırken işsizlere iş sağlanmasının da gözetilmesi. Tartışmacının sorduğu soru ve bu soruya verdiği cevap açık: «Bundan, biriken sermayenin sadece tarıma ve küçük metalurji işletmelerine yatırılması gerektiği sonucu çıkmaz mı? Kuşkusuz, hiç çıkmaz. Metalurjide, gördüğümüz gibi büyük işletmelere harcamalar çok daha etken... Fakat, bütün ekonominin yararları, işçi kütlelerinin yararları bakımından emek yoğunluğu düşük harcamaların yanında maksimum ekonomik etkenliğe sahip ekonomi kesimlerinde emek yoğun harcamalar da yapılmalıdır.»[20]

Fakat, açık olmayan böylesi endişelerin belirli bir ölçüt içinde nasıl yerleştirileceği. Bu nokta, sonradan bir tartışmacının değindiği gibi çözümden uzak ve çözülmesi de kolay değil. Yalnız, zorluk işsizlik sorununa el atılmasına, hiç olmazsa çözüm aranmasına engel olmuyor. Çünkü önemli bir sorun. Bir başka yazar «biz nasıl kolera veya vebanın projeksiyonunu yapamazsak, işsizliğin projeksiyonunu da yapamayız» diyerek, ekonomi için sorunun acilliğini vurgulamış oluyor.[21]

Mitlyanskiy'in Planovoe Hozyaistvo'da (1927/28) yazısı, derginin yazı kurulunun çeşitli notlarıyla birlikte sunuluyor. Bir dipnotda, yazı kurulu, «burada açıkca belli olan üretim tekniği ve iş örgütleşmesi konularındaki tutucu eğilimlerin» ileride tartışılacağını; bir diğer yerde de «yazarın, emek verimliliğini artırmanın değerli etkilerini unuttuğunu» belirtiyor[22]. Bütün bunlara rağmen yazı yayınlanıyor. İleri sürülen görüş, emek tasarrufunun her za-

man değerli bir katkı olmadığı. Her emek tasarrufu yararlı değildir. Makina kullanımı ile serbest bırakılan işgücü, eğer başka bir yerde kullanılıyor ise, söz konusu tasarruf ekonominin bütünü için olumlu bir katkıdır. Eğer serbest bırakılan emek kullanılamıyorsa, emek tasarrufu, ekonominin bütünü için sadece kayıptır. Çünkü diyor, Mitlyanskiy, «toplam ekonomi bakımından net ürün, başka deyişle gros üründen üretim için kullanılan üretim araçları (Modern batı iktisatında, ara mallar, Y.K.) çıkartıldıktan sonra elde edilen, gelirdir ve dolayısıyla işçilere giden ürün bölüğü geliri oluşturur (gelir kalemidir), yoksa harcama değil.»[23]

Mitlyanskiy'in getirdiği açıklığa, batı iktisatı çok sonraları ulaştı. Belki de, batı iktisatı bakımından bu ilginç katkı, olumsuz değerlendirmeye rağmen, yazı kurulunu bu yazıyı yayınlamaya zorladı! Çünkü yazar, açıkca şunları söylüyor: «Yeni yatırımlarda, gider ve kullanılan emeğe bakmaksızın, belli sermayeye maksimum ürün veya aynı anlama gelmek üzere birim sermayeye (maksimum ürün) veren varyantları (teknikleri) seçmeliyiz... Ne emek yoğunluğu, ne de yüksek emek verimliliği başlı başına amaç olarak alınmalıdır. Sadece, daha büyük miktarda ürün elde etmenin aracı olarak düşünülmelidir ve yalnız bu açıdan değerlendirilmelidir.»

Mitlyanskiy, böyle yapıldığında işsizliğin ortadan kalkacağını iddia etmiyor. Bu denli gözü kapalı değil. Ona göre, Sovyetler Birliğinde «işsizlik devamlıdır ve devamlı olarak artmaktadır.» Böyle bir teknik seçimi ölçütü sadece işsizlik sorununu hafifletir. İşsizlik sorunu ile ilgili asıl çözüm başka yerde yatar: «Söylemek gerekir ki, kapitalist ülkelerde el zanaatları belirli bir canlılık gösterir. Sermayenin kıt ve işsizliğin çok olduğu bizde de kustar endüstrisi (ev endüstrisi), geri işletmelerin çalıştırılmasıyla birlikte özel bir öneme sahiptir.»[24] Yazar burada, modern «toplum kalkınmacıların» öncüsü rolündedir. Öncüsü olduğu sadece toplum kalkınmacılar değil. İşsizlik için, bir yandan, emek-yoğun vatırımları; diğer yandan da işgücü

ödemelerini düşünerek inşaat faaliyetini artırmayı öğütleyerek, başka ve ünlü kuramcıları da öncelemektedir*.

Mitlyanskiy, daha az sermaye kullanan tekniklerin seçilmesinden yana. Bu amaçla, ürün başına sermayenin minumum olmasını veya aynı anlama gelmek üzere sermaye başına ürünü maksimum yapacak teknikleri önerir. Yatırımların etkenliğinden anladığı budur. Bunu sağlayacak bir ölçüt geliştirir.

Ölçütü tartışmadan önce, önerilen çözümün vargıları üzerinde durmakta yarar var. Bunun için de başka yere gitmek gerekli değil. Mitlyanskiy'in yazısının çıktığı Gosplan dergisinde, Planovoe Hozyaistvo, bir sayı önce, Gosplan uzmanlarından elektrik mühendisi Fel'dman'ın bir yazısı yayınlanır. Bu yazıda, A.B.D. endüstrisinin 1850-1925 yılları incelenmekte ve Sovyet endüstrisinin 1926/27 - 1940/41 yılları arasında gelişimi için bazı sonuçlar elde edilmeğe çalışılmakta. Bulguların bir bölüğü şöyle: «Eğer (1889 - 1919 yılları bilgilerine göre Amerikan) endüstrisinin kollarını, etkenliklerine (ürün - sermaye oranı) göre sıraya koyacak olursak aşağıdaki ilginç tablo ortaya çıkar: 1) gıda; 2) sigara; 3) demirsiz metaller; 4) tekstil; 5) ayakkabı; 6) endüstri ortalaması; 7) kâğıt ve basım; 8) ağaç işleme; 9) tamir atelyeleri; 10) taşıma araçları; 11) çeşitli kesimler (gemi yapımı, elektro - teknik, kauçuk v.d.; 12) silizyum; 13) likör ve içki; 14) kimya; 15) demir-çelik.»[25]

Böyle bir deneyim karşısında, ürün - sermaye katsayısını maksimum yapacak teknikleri seçmenin uzantıları açık olmaktadır: Ürün - sermaye katsayısını maksimum yapmak, hafif endüstriye öncelik vermek ile eş anlamlı. **Hiç olmazsa eldeki ampirik bilgilere göre bu sonuç çıkıyor.** Kuramsal olarak da aynı sonuç çıkar mı çıkmaz mı, bu ayrı bir soru. Bu soruya ilk iki kesimde değinildi. İlerde tekrar ele alınacak.

---

* R. Nurkse: **Problems of Capital Formation in Underdeveloped Areas,** N. Y. 1953.

Amerikan istatistiklerinin incelenmesi, Fel'dman'ı bir başka sonuca daha götürüyor: «Herşeyden önce söylemeliyiz ki, Birleşik Devletler'de, (birim) kapitale oranla ürün değeri azalmaktadır; ve burada da, söz konusu katsayı (ürün - sermaye katsayısı) sermayenin organik bileşiminin en yüksek olduğu, başka deyişle, motor gücünün büyük ölçüde kullanıldığı yerlerde özellikle düşüktür.»[26] Fel'dman'ın bu bulgusunun da, **eğer olduğu gibi kabul edilirse,** sonuçları açık: Ürün - sermaye katsayısını maksimum yapmak, emek yoğun teknikleri kullanmayı zorlayacaktır.

Yalnız Fel'dman bu son bulgudan kuşku duyuyor. **Kuramsal** açıdan, bu bulguyu beklemiyor: «Biz ileri sürüyoruz ki, bu düşüş (ürün - sermaye katsayısında) abartılmıştır. Çünkü, fiyatlar ve endeksler, devamlı olarak artan enerji muhtevasını ve mamullerin kalitelerindeki değişmeyi gözetmezler.» Gerçekten de, yeni araştırmalar, şimdiye dek var olan çarpıtılmış izlenimleri kökünden kazımasa bile, Fel'dman'ın kuşkularını destekliyor. Bütünüyle Amerikan (imalat) endüstrisini kavrayan aşağıdaki tablo (Tablo IV) işçi başına sermaye artarken, ürün başına sermayenin düştüğünü ve düştüğü dönemlerin olduğunu gösteriyor.[27]

Teknik Seçimi IV: A.B.D. İmalat Kesiminde Sermaye - İşgücü ve Sermaye - Ürün Oranları (indeks, 1929 - 100)

Yıllar	Toplam Sermaye-Çalışılan Adam-Saat	Toplam Sermaye-Toplam Ürün
1900	46.4	90.7
1909	63.5	109.8
1919	75.8	115.5
1929	100.0	100.0
1937	99.4	83.7
1948	98.9	73.2

Tablo, Fel'dman'ın ilgilendiği sürede (1919'a kadar) adam - saat başına sermayenin (değer cinsinden) artışına karşılık, sermaye başına ürünün (her ikisi de, değer cin-

sinden) azaldığını gösteriyor. Bu, bulguları destekliyor. Fakat, tablonun bundan sonraki dönemi ve bu yüzden de tablonun bütünü Fel'dman'ın kuşkularını doğruluyor.

Bu bilgilerin ışığında, Mitlyanskiy'in ölçütünü değerlendirmek mümkün. Ölçüt eski ve yeni makinalar ile yapılacak üretimin gider karşılaştırmasına dayanır. Kullanılan işaretler şöyle:

E : Eski makinada işletme giderler (amortisman hesaplanmıyor),
E″ : Yeni makinada işletme giderleri,
II″ : Yeni makinaya belirli bir faiz uygulanarak elde edilen büyüklük,
A″ : Yeni makinada amortisman

Bu durumda,

$E > E'' + A'' + II''$ ise,

yeni makinayı kullanmak ekonomik olacaktır. Fakat, eğer,

$E < E'' + A'' + II''$ ise,

ekonomik olmayacaktır.

Ölçüt, kapitalist iktisat öğretisini özümlemiş olanlar için oldukça basit. Fakat, Mitlyanskiy'in katkısı bununla kalmıyor. Faiz haddinin, sermayenin kıtlık derecesini yansıtacak kadar yüksek olması gerektiğini ileri sürüyor. Kapitalist ekonomide bu, otomatik olarak sağlanır. Fakat «bizde (Sovyetler Birliği) durum farklıdır. Faiz haddi arz ve talep ilişkisini yansıtmak ve faiz düzeyi kapitalin kıtlık derecesine göre belirlenmez. (Sermaye kıtlığı) kendini, faiz haddinin yüksekliğinden çok, karşılanmamış talep olarak belli eder[28]. Bu eksikliği gidermek için, önerilen ölçüt aşağıdaki biçime dönüştürülür.

$E = E'' + A'' + II'' + n$

n, önemli bir büyüklüktür ve resmi faiz haddinin düşüklüğünü karşılamak için konur.

Sermaye üzerinde faiz uygulama veya aynı anlama gelmek üzere sermaye kullanımında tutum sağlama girişimleri, Yuşkov'un çalışması ile mantıkî sınırına ulaştırıl-

maktadır[29]. Yuşkov, çözümlemesine şöyle bir değerlendirme ile başlıyor: Aynı miktarda üretim, çeşitli (miktarda) sermaye harcamaları ile sağlanabilir. **Belirli bir kesimde daha çok veya az hızlı rekonstrüksiyona ve teknolojik düzeyin yükseltilmesine gidilirken, yapacağımız hesaplamalar sonucunda çok çeşitli büyüklükte gerekli sermaye harcaması rakamları ile karşılaşırız. Dalgalanma aralığı 1:3** ve daha büyüktür. Daha büyük harcamaya (kapital) razı olduğunda, düşük üretim gideri ile karşılaşılır; yüksek harcama (gider) düzeyine razı olunduğunda, sermaye harcamalarında tasarruf sağlamak mümkündür. Bu yüzden, ekonominin kesimleri arasında yatırım kaynaklarının dağıtımı söz konusu olursa, (her bir yatırım) faaliyet sürelerinde gösterecekleri perspektif üretim hacminin belirtilmesi yetmez; —ki bu, üretim hacimleri arasında tam eşgüdümü (materyel dengelerdeki gibi) sağlamak için gereklidir— belirli koşullarda kabul edilmesi zorunlu olan ve basit bir sorun olmayan **optimal teknolojik yapının** da gösterilmesi gerekir.»[30]

Bu basit olmayan sorun nasıl çözülür? Bir yol, rantabilite katsayılarına bu işi bırakmaktır. Her yatırımın kendi kendine oluşacak rantabilite katsayılarına göre hem yatırımın kesimler arası dağılımı ve hem de teknolojik yapısı belirlenebilir. Fakat, Yuşkov, Sovyet koşulları içinde böyle bir yola güvenmez: «Bizim koşullarımızda, gerek sermaye harcamalarının ve gerekse işletme faaliyetlerinin rantabilitesi, harcamaların ekonomik uygunluk derecelerinin göstergesi olmaktan çok uzaktır. Serbestçe oluşan fiyatların yokluğu, rantabiliteyi saf bir biçimsel gösterge yapan çeşitli özelliklerin sadece birisidir.»

Diğer yol, bu işi planlama örgütüne bırakmak. Yuşkov, bunu muhtemel bir yol olarak görür, fakat mümkün saymaz: «Eğer, merkezi planlama örgütü, önerilen **toplam** yatırım harcamalarının 'optimal kulanımını' bulma sorununu kendi üzerine alacak olursa, sayısız miktarda kombinasyonu ele almak ve gözden geçirmek zorunda kalacaktır.»[31]

Bu durumda yapılacak iş, teknik seçimini desantrilize etmek, kararı her birimin kendisine bırakmak oluyor. Yalnız böyle bir durumda her bir ünitenin yapacağı seçimin, bütünün yararlarına uyup uymayacağı sorusu ortaya çıkıyor. Yuşkov öyle düşünüyor ki, bir ünite, kendi açısından, sermayenin organik bileşimi en yüksek bir tekniği uygun görebilir. Fakat, böylesine bir yatırımın ekonominin bütünü için de yararlı olduğunu garantileyen bir mekanizma yok. Daha da önemlisi, bu miktarda bir sermaye harcamasının bu kesimde yapılmasının yararlı ve gerekli olup olmadığı tartışılmalıdır.[32]

Bu yüzden, kendi başlarına hareket eden, karar veren birimlerin kararlarının sonucunda optimum seçimin otomatik olarak ortaya çıkması için bunların belirli bir ölçüte göre hareket etmeleri gerektiği kabul ediliyor. Yuşkov, işletmeler karar alırken, yapılacak ve yapılmış bağlı sermaye ve ayrıca dönüşen sermaye üzerinde faiz yürütmelerini ve faiz oranının her beş yıllık plan döneminde açıkça belirtilmesini ve ayrıca orman ve arazi gibi kullanımlarda rantı hesaba katmalarını öğütlüyor. İşletmeler, bu ilkeler dahilinde sermaye harcamalarının etkenliğini hesaplayacaklar. Yuşkov, işletmelerin bu hesaplamalarda kullanacakları formülü de veriyor[33].

Fakat Yuşkov'un asıl katkısı bu değil. Asıl katkı, sermaye yatırımlarının marjinal etkenliğinin (predel'naya effektivnost') tanımlanmasında. Aşağıdaki şekilde bu katkı açıklık kazanıyor. Şekil Yuşkov'a ait[34]. (274. sayfaya bkz.)

Yatay eksende, bir perspektif plan döneminde (Sovyet uygulamasında beş yıllık plan) yapılabilecek yatırımlar etkenliklerine göre sıralanmaktadır. Aynı sıralama bir dar özet plan için de yapılabilir. Ve yatay eksende soldan sağa gidildikçe yapılacak yatırım artmakta, buna uygun olarak da dikey eksende etkenlik göstergesi düşmektedir. Planlama örgütü, yatırım kaynaklarını bilebileceği için, maksimum yatırım miktarını işaretleyebilir. Buradaki etkenlik göstergesi, kabul edilebilecek minimum etkenliktir. Bu, direktif olarak kar r ünitelerine gönderildiğinde ve

karar ünitelerine bu minimumun altında olmamak şartıyla yatırım tekniklerini istedikleri gibi seçmeleri öğütlendiğinde, otomatik olarak optimalite sağlanmış olur. Büyük sayıların etkisindeki uygulamanın sonuçları ile plan taslaklarının göstergeleri birbirinden önemli ölçüde ayrılmazlar.

Şermaye Yatırımlarının Marjinal Etkenliğinin Belirlenmesi

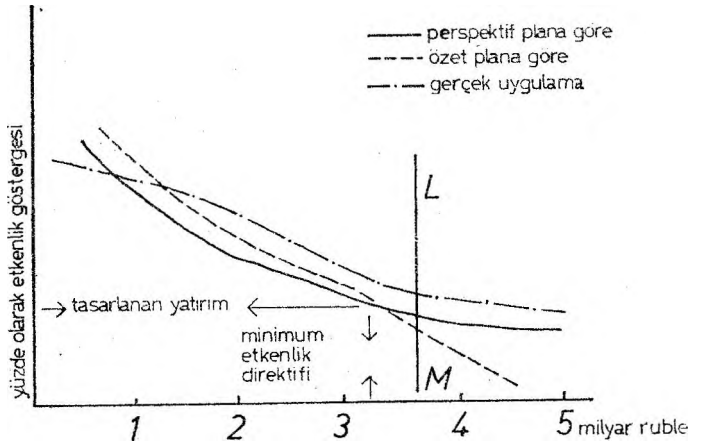

Yuşkov, önerisi ile Keynes'i öncelemektedir.* Yuşkov'un şanssızlığı önerisini yanlış yerde yapmış olması. Şansı ise kapitalist sistemin mantığını sistemin karışıklıklarından

* Yuşkov'un bu çalışmasından —benim bilgime göre— hiç bir batılı kaynak söz etmemektedir. Bu yüzden ekonomik düşünce tarihi içindeki yerini ve yeniliğini belirtmekte yarar var.
Keynes, Genel Teori'sinde sermayenin marjinal etkenliğini tanımlamakta ve şunları söylemektedir: «Belli bir tür sermayede bir zaman döneminde yatırım artışı oluyorsa, bu tür sermayenin marjinal etkenliği, yatırım artarken, azalacaktır... Her sermaye türü için, bir dönemde marjinal etkenliği belli bir rakama düşürmek için yatırımın ne kadar artırılması gerektiğini gösteren bir eğri çizebiliriz.

kurtulmuş olarak aramasıdır. Böylece sosyalist bir düzende, kapitalist ekonominin bir sorununa açıklık getirmiş olmakta ve kendisinden bir yıl sonra, bütün bunlardan habersiz olarak, batılı iktisatçılara, sorunlarını daha iyi görebilmeleri için sosyalist düzen varsayımını öğütleyen bir Amerikan iktisatçısını haklı çıkarmaktadır[35].

Fakat uygulanması, söz konusu olan ülkede, tipik bir kârlılık ölçütü veya faiz uygulaması önerisinden farklı bir etkiye sahip olamıyor. Aslında, yazı, kârlılık önerilerinin bütünüyle gündemden çıkmakta olduğu bir zamana rastlar. Ve tartışmalar içinde, bu okulun en uç örneği olarak gösterilir.

Kârlılık veya rantabilite önerilerinin itibarını yitirmesinde, Litoşenko'nun aynı başlık altında yayınlanmış iki yazısının etkisi büyük olsa gerek. Bu yazılar, tartışmayı belirli bir zaman kesitinde özetler de. Bu yüzden, ayrıca ilgiye değer.

İki sorun biribirinden ayrılmalıdır, der, Litoşenko. Sorunlardan biri, yatırımların kesimler arasında dağılımı. Diğeri ise, teknik seçimi. Fakat, bir ölçüt bütün yatırımlar için kullanılacak olursa, teknik seçimi aynı zamanda kesim seçimi demek olur. Örnek, rantabilite: «Mevcut koşullar altında (fiyatların serbestçe hareket etmediği durumda ve geçerli fiyatlara göre, Y.K.) eğer devlet yeni yatırımların yapılması ve eskilerinin değiştirilmesini rantabilite ilkesine göre yönetecek olursa, endüstri iş ahengi olmayan bir görünüm kazanabilir. Örneğin tekstil endüstrisi bugün için en kârlı üretim kesimlerinden biri iken, makina yapımı sadece zarar eder»[36]. Ayrıca, fiyatlar serbestçe hareket et-

---

Toplam yatırım haddini, bu yatırım haddinin ortaya çıkardığı genel marjinal etkenliğe (sermayenin) bağlayan eğriyi sağlamak üzere, çeşitli sermaye türlerinin eğrilerini birleştirebiliriz. Buna, yatırım talep eğrisi; veya almaşık (alternatif) olarak, sermayenin marjinal etkenliği diyeceğiz.»

J. M. Keynes: **The General Theory of Employment, Interest and Money**, N. Y. 1936, s. 136.

se ve kârlılığa göre karar verilse, ne olur ki? Herhalde çok fazla düşünmeğe gerek yok: «... Sermaye yatırımları ile ilgili politikada, fiyat ve kâr hareketleri yöneten ilke olmazlar; kapitalist deneyden ticarî rantabilite ilkesinin ödünç alınması, planlı ekonomiye, savaş öncesi dönemin norm ve oranlarının mekanik olarak uygulanmasından başka bir yarar getirmez.»

Fakat, ileri sürülebilir ki, ticarî kârlılık yerine bazı yanları düzeltilmiş toplumsal ekonomik kârlılık ilkesi kabul edilerek bu sorun çözülebilir. Nitekim yukarıda anlatılmış olduğu gibi P.P. Maslov böyle bir öneri ile ortaya çıkmıştır. Yatırımların emek yoğunluğunu ek bir özellik olarak kullanmayı teklif etmiştir. Yalnız, teklif etmediği bir nokta var: «Örneğin, sermaye yatırımının bir varyantı, 1000 rublelik sermaye ve 5 işçilik emek yoğunluğunda %4'lük rantabilite; diğeri üç işçilik emek yoğunluğunda %6'lık rantabilite gösteriyorsa, özel ve toplumsal ekonomik etkenlik göstergelerinin karşılaştırılması (tartılması) yöntemi bulunmadıkça, bu iki varyanttan en elverişlisini seçmek mümkün olamaz»[37].

Son zamanlarda, batı iktisatında çok tartışılan bu tartma sorunu bir yana, emek yoğunluğunun doğrudan bir ölçüt olarak kullanılmasına gelince: «Pahalı ekipmanlar kullanan şeker endüstrisine yatırılan sermaye biriminin emek yoğunluğu, taş kömürü çıkarımının emek yoğunluğundan daima düşüktür. Bu ilkeye dayanarak, bütün yatırım kaynaklarını bitirinceye dek kömür kesiminin genişlemesini istemek ve ek şeker üretiminden vazgeçmek düşünülemez. Bu yüzden, emek yoğunluğu, rantabilitenin kapitalist toplumlarda olduğu gibi, genel bir sermaye yatırım ölçütü işlevi göremez.»

Litoşenko'nun ilk yazısında, yıkıcı eleştiriler yer alır. Kârlılık ve emek yoğunluğu ölçütleri reddedilir. İkinci yazısında ise, yapıcı öneriler var.

Litoşenko, yatırımların kesimler arası dağılımı sorununu, bir ölçüt sorunu olmaktan çıkarır. Bu, bir materyal dengeleri kurma sorunudur. Bir yanda, her malın tüketim

planı; diğer yanda da, o maldan plan döneminde ne kadar üretileceği belirlenir. Bundan sonrası kolay: «Eğer bu plan (ayrıntılı olarak hazırlanmış tüketim planı ve son-ürün üretim planı) fizik gerçekleşme olanakları bakımından yeterli ölçüde gerçekçi olarak hazırlanmış ise... bununla, sermaye yatırımları sorunu, en azından harcama kaynaklarının belli kesimler arasında dağılımı ile ilgili bölümü, çözülmüş olur.

Bunun böyle olduğunu görebilmek için, üretim araçları ile son-ürünlerin birbirine belirlenmiş üretim katsayıları ile bağlı olduğunu gözönüne getirmek yeter... Son tüketim programı hazır olunca, bundan mevcut üretim aygıtı ile sağlanabilecek mal ve hizmetleri çıkarmak gerekecektir. Geriye kalan, yeni sermaye yapımı ile ilgili üretim hedefini verir. Bu hedef, diğer bütün tüketim programında olduğu gibi, son ürün cinsinden ifade edilmektedir. Bunlara, uygulamadan veya önerilen rasyonalizasyon önlemeleri ile düzeltilmiş tekniklerden alınan üretim katsayılarını uygulayarak, onları, üretim araçları üreten kesimlerin hedeflerine veya diğer bir deyişle, sermaye yatırımı programına dönüştürmek mümkündür»[38].

Litoşenko, yatırımların kesimler arası dağılımını, herşeyden önce, her kesimde ne üretileceğinin çözümlenmiş olmasına bağlamaktadır. Kesimlerle ilgili üretim hedefleri bir optimalite sorunu olmaktan çıkmaktadır. Bu, doğrudan doğruya merkezî planlama örgütünün görevidir. Kesimlerle ilgili üretim hedefleri belli olunca, her kesime ne kadar yatırım yapılacağı sorunu, bir teknik katsayıları uygulama sorununa dönüşmektedir.

Sermaye yatırımları sorunu, ancak bu aşamadan sonra olumlu bir çözüme kavuşabilir. Ancak, **«toplumsal ürünle ilgili oranlar ve üretim kesimlerinin payları merkezden belirlendikten sonra»**, teknik seçimi sorunu ortaya çıkar. «Bu düşüncede paradoksal olan birşey yoktur. Tam tersine, bu, planlı ekonominin toplumun ekonomik faaliyetlerinin organizasyonuna getirdiği temel değişikliklerin doğal sonucu olarak görülmelidir»[39].

Yalnız, bu aşamadan sonra bile teknik seçimi bağımsız bir sorun olmaktan uzaktır. Çünkü, «bu işin (teknik seçimi) her türlü çözüm biçiminde, ister ticarî rantabilite, ister emek yoğunluğu ve isterse toplumsal (ekonomik) etkenlik olsun, sermaye yatırımı biçiminin doğru seçimi ile birlikte, bağımsız bir diğer sorun var: Toplam sermaye birikiminin hacminin belirlenmesi ve tasarrufun kaynakları sorunu... Ancak, sermaye yatırımı programları, kişisel tüketim programlarından elde edilirse, bu ilâve güçlük ortadan kalkar. Bu durumda, sermaye yatırımı şeması sermaye birikimi şeması olur. «Öyle teknikler seçilmek gerekir ki, aynı zamanda sermaye birikimi sorununa da el atılmış olsun. Başka deyişle, yaratılan ürünlerin büyük bölüğü kişisel tüketime gitmesin. Bu, seçilen tekniklerde, herşeyden önce, işgücü harcamalarının az olması demektir. Litoşenko'nun sözleri ile, «planlı ekonominin, kesimler içi örgütlü eylemlerinde, en çok kâr ilkesi ile değil, fakat en az harcama ilkesi ile yönetilmesi gerektiğinde hiçbir şüphe yoktur»[40].

SERMAYE ÜRETİM KATSAYISI ÜZERİNE

Gider azaltılmasının ön plana çıkmış olması, sermaye üretim katsayısı ile ilgili tartışmanın canlanmasına yol açıyor. Tartışmanın, ilk plan hazırlıklarının ilerlemiş olduğu bir zamanda ön plana çıkmış olması kolaylıkla anlaşılır. Genel anlamda kârlılık ilkesinin itibarını yitirmesi, önemli bir yatırım programının ufukta görülmesi, bu programın gerektirdiği birikimin sağlanması sorunları, ürün başına sermaye ilişkisini gündeme sokar. Ayrıca, rekonstrüksiyon faaliyeti sırasında bu ilkenin yaygın olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Tartışma sırasında lehte veya aleyhte tutum alanlar, bu ölçütün genellikle kullanılmış olduğunu belirtiyorlar[41]. Bu yüzden tartışma, böyle bir ölçütün kullanılıp kullanılmamasından daha çok, sermaye ile ürün arasındaki katsayının zaman içinde gösterdiği değişme üzerinde yoğunlaşıyor. Bir yanda, zamanla sermaye başına ürünün düşme eğilimi gösterdiği düşüncesi var. Diğer yanda ise,

bunun böyle olamayacağı iddiası. İkinci iddianın vargısı açık. Eğer daha çok ve daha büyük ölçekte sermaye kullanarak, birim ürün için gerekli sermaye miktarı düşünülebiliniyorsa, yatırımları daha büyük ünitelerde yoğunlaştırmak gerekecektir. Fakat eğer, teknolojik bir olgu olarak birim ürün için gittikçe daha çok sermaye gerekecek ise, yatırımları daha az birim başına sermaye kullanan teknik yapılarda toplamak icap eder. Kısacası, sermaye-hasıla katsayısı üzerindeki tartışma tekrar endüstrileşme tartışmasına dönüşmektedir.

Bir tartışmacı sermaye-hasıla katsayısı üzerine şunları söyler: «Özellikle A.B. Devletleri olmak üzere ileri kapitalist ülkelerin endüstri pratiği, üretimin genel olarak artışı ile birlikte, bir kural olarak, bağlı sermayedeki değer artışının ürün artışını önemli ölçüde aştığını göstermektedir»[42]. Bir başka tartışmacı, İ.G. Aleksandrov, önemli olanın ucuz üretim yapmak olduğunu vurguluyor. Ucuz üretimin, ileri teknoloji ile mümkün olacağını ekliyor. İleri teknoloji ise, genellikle, bağlı sermayenin strüktürünün yükselmesi demektir. Aleksandrov'un 'bağlı sermayenin strüktürü' deyimi ile kastettiği, sermayenin organik bileşimidir. Aleksandrov'un bütün bunlara itirazı yok. Asıl itiraz, organik bileşim ile sermaye-hasıla katsayısı arasındaki ilişki kurulduktan sonra ortaya çıkıyor. Şöyle: «Aynı yatırım, farklı bağlı sermaye strüktürüne sahip işletmelerde yapıldığında, yatırılmış birim sermaye başına üretilen mal miktarı, düşük sermaye strüktürüne sahip işletmede daha büyük olacaktır. Gerçi aynı işletmede, işletme harcamaları daha yüksek olacaktır.» Tartışmacı, ileri teknoloji kullanıldığında veya sermayenin organik bileşimi yükseldiğinde, sermaye-hasıla katsayısının da yükseleceği görüşündedir. Bundan çıkartılan ve altı çizilen sonuç da şudur: «**Az serbest kaynağı ve çalışmayan işçisi çok olan ülkelerde düşük sermaye strüktürü gösteren işletmelerin kurulması daha elverişlidir**»[43].

Sermaye katsayısı üzerine çok yazmış ve dolayısıyla tartışmanın bir tarafı durumuna gelmiş olan Akulenko, esas

olarak, Aleksandrov'u tekrarlamaktadır. Fakat, daha açık ve Marx'ın işaretlerini kullanarak. s/v, sabit ve değişken sermayelerin oranını veya sermayenin organik bileşimini; P/v, işgücü verimliliğini; P/s, üretim-sermaye katsayısını gösterir. Akulenko, bu üç kavram arasında şöyle bir ilişkinin olduğunu ileri sürüyor: «s/v artarken, toplumsal emeğin verimliliği artar; işgücü başına verim, P/v, yükselir; birim ürün için gerekli harcama düşer; üretimin gideri azalır ve kâr oranı yükselir. Fakat ters bir olgu da görülür. s/v artarken, birim sermaye başına verim, P/s, düşer[44]. Fakat Akulenko, böyle bir ilişkiden, doğrudan doğruya Aleksandrov'un çıkardığı sonuçları çıkarmaz. Çünkü, eğer böyle bir ilişkiye dayanarak, P/s'yi maksimum yapacak veya aynı anlama gelmek üzere, birim ürün başına sermaye yatırımını minimum yapacak teknikler seçilecek olursa, endüstrileşme açısından izlenecek politika belli olmuştur, demektir. Sermayenin organik bileşiminden hareketle, bu politika şu biçimde açıklık kazanıyor: «Salt üretimin teknolojik özellikleri nedeni ile, çeşitli kesimlerde çeşitli sermaye organik bileşimi görülür. Örneğin, endüstride tarımdan daha yüksektir; ağır endüstride hafif endüstriden; nakliyatta endüstrinin bütününden daha yüksektir. Bundan, en yüksek hızın, yatırımların büyük kısmının ağır endüstri yerine hafif endüstriye; endüstri yerine tarıma ayırarak sağlanacağı sonucu çıkartılabilir. Fakat bu sonuç doğru değildir. Çünkü, nakliyat, ağır endüstri, elektrik, kimya gibi sermaye yoğun kesimler, 'öncü' denen kesimlerdir; bunlar, her ne kadar birim sermaye başına düşük ürün verirlerse de, kendileriyle ilgili kesimlerde emek verimliliğini yükseltirler»[45].

Akulenko'nun sermaye katsayının teknik seçiminde doğrudan doğruya kullanılmasına itirazı, sadece pratik endişelere dayanmıyor. Herhangi bir yatırımda «söz konusu olan sadece artık ürün **normu** (oranı) değil, aynı zamanda **kütlesidir.**» Bunun anlamı ise şudur: «Yüksek sermaye bileşimi içeren işletme yüksek norm sağlamakla birlikte, (birim sermaye başına ürünün düşmesi sonucu) daha düşük

norm ile çalışan fakat aynı kapitale daha büyük hacimde ürün getiren işletmeye göre daha küçük artık ürün kütlesi verebilir»[46]. Birim sermaye başına ürünü maksimum yapan teknikler, Akulenko'ya göre, sermaye başına daha çok artık ürün vermekle beraber, bu toplam artık ürün kütlesinin maksimum olacağı anlamına gelmez. Çünkü, ürün başına düşük sermaye katsayısı düşük mekanizasyon düzeyi demektir. «Düşük mekanizasyon düzeyi (ise), düşük verimliliğe, bu yüzden de düşük işgücü ödemesi ve düşük birikim (akümülasyon) normuna yol açar.»

Sermaye katsayısı kullanıldığında her yatırım için en çok ürün veren teknikler seçilir. Fakat böylece elde edilen ürünün çok büyük bir bölüğünün o ürünü sağlayan işçilerin tüketimine gitmesi mümkündür. Bu durumda birikim sağlanmamış olur. Halbuki önemli olan birikimin toplam kütlesidir. Ve her yatırımda çalışan işçi başına birikimi artırmak, işçi başına verimliliği artırmayı gerektirir. Bu ise, yüksek mekanizasyon düzeyini gerçekleştirmekle mümkündür. Yüksek mekanizasyon düzeyi, organik bileşimi yüksek olan yatırımları seçmeyi zorunlu kılar.

Akulenko'nun dünyasında böylece iki eğilim çatışmış olmaktadır. Bir yandan, ileri teknoloji kullanarak artık ürün normunu yükseltmek mümkün olmakta; diğer yandan, böyle yapıldığında birim sermaye başına ürün ve dolayısıyla birikim kütlesi düşürülmektedir. Böyle iki eğilim çatıştığında, bugünkü birçok batılı iktisatçının yaptığı gibi, 'optimalite' sorunu ortaya çıkmaktadır: «... Belirli bir mekanizasyon düzeyi sağlandığında zamanın her kesitinde öyle bir durum olabilir ki, yüksek norm ile görece olarak düşük ürünün çarpımı, düşük norm ile görece olarak yüksek ürünün çarpımından daha az bir kütle verebilir.»

«Bu yüzden, hızın artırılması bakımından genel olarak birikim normundan çok harcanan sermayeye göre yüksek **birikim kütlesini** gözetmek çok daha önemlidir. Bu nedenle, proje hazırlamanın özü, **belli ekonomik durumlarda optimum** mekanizasyon düzeyini bulmaktan ibarettir. Çünkü

bir ülkede ekonomik bakımdan elverişli olan her mekanizasyon bir diğer ülkede de elverişli olmaz»[47].

Optimali sağlayacağı varsayılarak önerilen ölçüte geçmeden önce, önerinin somutta görünümüne işaret etmekte yarar var. Akulenko, mevcut geri teknolojinin kullanılmasından yanadır. Yüksek gider ile çalışan bazı kesimlerin varlığına razı olarak, bunların getireceği ürün ile yeni işletmeler kurulabileceği düşüncesindedir. Kustar endüstrisinden, teknik ve fiziksel olarak eskimiş, bir ara üretimden çıkarılıp sonra tekrar üretime konmuş olan işletmelerden yararlanmanın bir zorunluk olduğuna inanır. Dışardan alınacak teknoloji konusunda ise şunu söyler: «Bizim için Almanya'nın teknolojik normları Amerika'nınkinden çok daha uygundur»[48].

Böyle bir orta yolu, orta yol bir ölçütün sağlayacağına inanılır: «Toplumsal (ekonomik) sermaye yatırım kriteri, ne P/s, sermaye birimi başına en yüksek verim; ne P/v, işgücü başına en yüksek verim; fakat, p/s.v, birim canlı ve birikmiş emek başına en yüksek ürün olmaktadır»[49].

Bu iki göstergenin, p/s ve p/v, neden böyle birleştiğini anlamak güç. Anlaşılması kolay olan, sadece sermaye katsayısına dayanan bir ölçütün yeterli olmadığının artık kabul edilmeğe başlanmış olması. Sermaye katsayısı ile birlikte işgücü verimliliğinin de gözetilmek istendiği görülüyor. Ve bu eğilimin de, yaygın olduğunu gösteren işaretler var[50]. Fakat burada şöyle bir soru var: Neden P/s.v; fakat, örneğin, $p^2/s.v$ değil.

Aslına bakılırsa, $p^2/s.v$ formülü önerilmiş olsa bile, aynı soru ortadadır. Nitekim, bir başka tartışmacı tarafından $p^2/s.v$ formülü önerilmiştir. Gol'dberg, gerek p/s ve gerekse p/v ölçütlerinin ayrı ayrı bazı sakıncaları beraberinde getirdiklerini; daha az sakıncalı ölçüte ihtiyaç olduğunu belirterek, $p^2/s.v$ ölçütünü ileri sürüyor. Gol'dberg de, A.B.D. bilgilerine, daha doğrusu «Amerikan iktisatçıları Cobb ve Douglas'ın bilgilerine göre», 1899—1922 yılları arasında p/s katsayısının düşmekte olduğunu gözlüyor. Yalnız, Gol'dberg, gözlemini dolaylı bir biçimde ortaya koy-

maktadır: «İşçi başına sermaye ve işçi başına gros üretim rakamları karşılaştırıldığında, A.B.D.'de sonuncunun artışı, öncekinin artışının çok gerisinde kalmıştır.» Eğer kullanılan işaretlerle gösterilecek olursa, p/v'nin artışı s/v'nin artışının[51] gerisinde kalmıştır. Öyle ise, s/v : p/v zaman içinde artmış olmaktadır. s/v : P/v ise s/p'e eşittir. Dolayısıyla, zaman içinde s/p, sermaye-üretim katsayısı artma eğilimi göstermektedir.

Gol'dberg de Akulenko gibi aynı değerlendirmeden hareket etmekle birlikte, bakış açısı farklıdır. Akulenko, sermaye birikimi için fon yaratılmasına ağırlık verirken, Gol'dberg'in daha **mikro** bir bakış açısına sahip olduğu görülür. Cobb ve Douglas'ın çalışmalarından etkilenerek, işçi sayısı ve sermaye arasındaki ikame olanakları üzerinde durur. Herhangi bir yatırım söz konusu olunca, bir alternatif de, diğerine göre, sermaye artırabiliyorsa işçi sayısı azaltılabilmelidir. Bunu, veri alır. Önerdiği formülün özelliği ise şöyle: «Önerilen formüle göre, ürün miktarı değişmemek şartı ile, sermaye ile işçi sayısı arasındaki ters orantılı değişme etkenliği etkilemez. Eğer sermayenin artış hızı, işçi sayısının azalış hızının gerisinde kalırsa, etkinlik artar. Yine ürün miktarı değişmemek şartı ile, sermayenin artış hızı, işçi sayısının azalış hızını geçerse, etkenlik düşer»[52].

Kullanılan örnek, söylenenleri açıyor. Örnekte,

p = 1000; s = 500 ve v = 400 olsun. Bu durumda,

$$\frac{p^2}{s.v} = \frac{1\,000\,000}{200\,000} = 5$$

Sermayenin üç kez arttığı, s = 1500; ve işgücünün iki kez azaldığı, v = 200, bir durumda ise,

$$\frac{p^2}{s.v} = \frac{1\,000\,000}{300\,000} = 3.3 \quad \text{olmaktadır.}$$

Sermayenin iki kez arttığı, s = 1000; ve işgücünün üç kez azaldığı, v = 133, bir durumda;

$$\frac{p^2}{s.v} = \frac{1\,000\,000}{133\,000} = 7{,}5 \quad \text{olur.}$$

Gol'dberg'in rakamları bunlar. Ölçütün daha iyi anlaşılması için bir de şöyle bir örnek eklenebilir: Sermaye iki kez artarken s = 1000; işgücü iki kez azalmaktadır, v = 200.

$$\frac{p^2}{s.v} = \frac{1\,000\,000}{200\,000} = 5$$

İlk bakışta görülen bir özellik var. Gol'dberg'in ölçütü ile Akulenko'nun ölçütü arasında hiçbir fark yok. İkisi de almaşıkları aynı sıralamaya koyuyor. Sadece, etkinlik göstergelerinin mutlak değerleri farklı. Gol'dberg'in göstergeleri, mutlak değer olarak, Akulenko'nunkinden üretim değeri kadar, örnekte 1000, daha büyük. Fakat büyüklük derecesi bütün almaşıklarda aynı. Bu yüzden, aynı sıralama ile karşılaşılması kaçınılmaz.

Ölçütün ne kadar işe yaradığını göstermek üzere aşağıdaki tablo düzenlenmiştir.

Teknik Seçimi V: Dört Almaşıkda Çeşitli Göstergeler

	p	s	v	p/s	s/v	p/v	p/s.v	p^2/s.v
I. Almaşık	1000	500	400	2,00	1,25	2,5	0,005	5,0
II. Almaşık	1000	1500	200	0,66	7,50	5,0	0,0033	3,3
III. Almaşık	1000	1000	133	1,00	7,50	7,5	0,0075	7,5
IV. Almaşık	1000	1000	200	1,00	5,0	5,0	0,005	5,9

Yukarıda söylenmiş olduğu gibi Akulenko'nun ölçütü, p/s.v, ile Gol'dberg'in ölçütü, p^2/s.v, aynı sonucu vermektedir. Eğer üretim-sermaye oranı, p/s, kullanılacak olsa,

ilk almaşık seçilirdi. Eğer işgücü verimliliği, p/v, kullanılsa idi, üçüncü almaşığı seçmek gerekirdi. Akulenko ve Gol'dberg'e göre ise şaşmaz bir biçimde yine üçüncü almaşık seçilmiş oluyor. Üçüncü almaşık, diğer üç almaşıktan da üstün görülüyor.

Bu duruma bakarak, ölçütün güvenle kullanılabileceği düşünülebilir. Fakat, tabloya dikkatle bakıldığında, böyle bir ölçüte lüzum olup olmadığı bile tartışılabilir. Çünkü, üçüncü almaşığın, ikinci ve dördüncü almaşıklara üstünlüğünü görebilmek için **hiçbir ölçüte** ihtiyaç yok. Üçüncü almaşık, ikinci ve dördüncü almaşığa göre ya aynı miktarda veya daha az sermaye kullanırken, herhalde daha az işgücü çalıştırmaktadır. İki üretim ögesi de, ya daha azdır; ya da biri fazla değilken diğeri daha azdır. Burada, bir seçim sorunu yok.

Seçim ilk bakışta, birinci ile üçüncü almaşıklar arasında gibi görünebilir. Fakat burada da başka bir sorun var. Üçüncü almaşık gerçekten söz konusu mudur, yoksa sadece düşsel bir örnek midir? Çünkü, ikinci ve üçüncü almaşıklar karşılaştırıldığında, sermayenin organik bileşiminin, s/v, ikisinde de aynı, 7,5 olduğu görülür. Buna karşın, emek verimliliği, p/v, üçüncü almaşıktakinden, 5.0, yüzde elli kadar yüksektir. Aynı mekanizasyon düzeyinde, farklı emek verimliliğini Akulenko bile beklemiyor.

Bu nokta önemli. İki ölçütün de daha sermaye yoğun teknikleri seçebilmesi için mekanizasyon esnekliğinin çok yüksek olması gerekiyor. Belki de, pratikte karşılaşılmayan bir mekanizasyon esnekliği gerekiyor. Birinci almaşığa göre, ikinci ve dördüncü almaşıkların içerdiği mekanizasyon esnekliklerini pratikte görmenin mümkün olduğu düşünülebilir. Bu durumda, özellikle birinci ve ikinci almaşıkların karşılaştırılmasında her iki ölçütün de verdiği sonuç, üretim-sermaye katsayısının verdiği sonuçtan farklı değil. Emek yoğun ve düşük verimli birinci almaşık seçilecek.

Endüstrileşmenin karşısındaki güçlerin ne kadar inatçı olduğunu gösteren bir örnek, bu. «Bilimsel» ve «nesnel»

görünüm ile ortaya çıkıyor. Fakat, oluşmakta olan başka görüşler de var. Bunların bir kısmı, daha önce belirtilmiş.

Maslov, 1927 yılında, Akulenko'nun bütün ekonomi için araştırdığı ilişkileri bireysel yatırımlar bakımından söz konusu etmektedir. Hatırlanacağı gibi, Akulenko, s/v ile p/s ilişkisi üzerinde durmuş ve sermayenin organik bileşimi, s/v, artarken; işçi başına verimliliğin arttığını, fakat, p/s'nin, sermaye başına ürünün düştüğünü ileri sürmüştü. Maslov, aynı ilişkilerin, yatırım ölçeğinin değişmesi durumunda ne olacağı üzerinde durur. Ölçek büyüdükçe, işçi başına verimliliğin artacağı konusunda, Maslov'un kuşkusu yok. 1909 yılına ait, metalurji ve demirsiz metal işleme kesimleri ile ilgili olarak derlemiş olduğu tablo bunu gösterir[53].

Teknik Seçimi VI: A.B.D. ve Rusya'da Ölçek ve İşgücü Verimliliği

A.B.D.'de İşletmeler ve Verimlilik

İşletmeler		Verimlilik
Yıllık Üretimi	5 — 20 Bin Dolar	5.04 Bin Dolar
Yıllık Üretimi	20 — 100 Bin Dolar	5.24 Bin Dolar
Yıllık Üretimi	100 — 1000 Bin Dolar	6.21 Bin Dolar

Rusya'da İşletmeler ve Verimlilik

İşletmeler		Verimlilik
Yıllık Üretimi	20 — 100 Bin Ruble	1.0 Bin Ruble
Yıllık Üretimi	100 — 500 Bin Ruble	1.7 Bin Ruble
Yıllık Üretimi	500 — 1000 Bin Ruble	3.4 Bin Ruble
Yıllık Üretimi	1000 — 5000 Bin Ruble	5.5 Bin Ruble
Yıllık Üretimi	5000 — Bin Ruble	6.4 Bin Ruble

Maslov, ölçek büyüdükçe organik bileşimin yükseleceği ve dolayısıyla emek verimliliğinin artacağını kabul ediyor. Ve ekliyor, «eğer sadece emek verimliliğini artırmak bakış açısından hareket edilecek olursa, en büyük işletmeleri kurtarmaktan başka yol yoktur.» Fakat, böyle bir yolu öğütlemiyor. Çünkü, «işçi başına harcanan sermayenin artışı nedeni ile işgücü verimliliğinin yükselmesi, her

zaman net gelirde, harcama artışına orantılı bir yükselme ile birlikte görünmüyor»[54]. Başka bir deyişle, Maslov'a göre, ölçekle birlikte organik bileşim; dolayısıyla emek verimliliği artmaktadır. Yalnız, sermaye başına ürün, her zaman, artmaktadır. Maslov, Akulenko kadar kategorik olmamakla birlikte, aynı tezi tekrarlıyor.

Yalnız, kavramlar arasındaki ilişkiye ölçek boyutunun katılmasının önemli bir katkı olduğunu söylemek gerek. Çünkü böyle yapıldığında ölçek büyüdüğünde, sermaye-üretim katsayısının değişimini yakından izlemek kolaylaşır. Özellikle, mühendislik kestirimlerine (proje hazırlama) bilgilerine dayanarak, sermaye-üretim katsayısının değişimini görmek mümkün olur.

Çalışmanın başlarında bu konu ile ilgili bilgiler verilmişti. Hatırlatmak için yenilerini eklemekte yarar var. Tablo VII'de, çimento üretiminde, proje hazırlama çalışmalarından kaynaklanan sermaye üretim ilişkisi görülmektedir[55].

Teknik Seçimi VII: Çimento Üretiminde Bir Ton Üretim İçin Gerekli Yatırım (dolar olarak)

Yıllık Kapasite	A.B.D. İçin	Gelişmekte Olan Ülkeler İçin
66.000 Ton	—	56
100.000 Ton	65	48
200.000 Ton	54	42
400.000 Ton	45	35
1.000.000 Ton	30	—

Salt rakamlara bakıldığında, ölçek arttıkça sermaye katsayısının açıkça düştüğü görülmektedir. Üstelik bu rakamlar, çimento gibi basit bir üretim teknolojisi ile ilgilidir. Basitlik, şurada: Çimento ve çelikte hammadde, aynı işletme içinde son-ürüne çevrilmektedir. Halbuki, metal işleme kesiminde üretim süreci daha karışık. Her işletme, hem hammadde ve hem de yarı-bitmiş mal alır ve işler. Aynı işletme içindeki üretim süreçleri çok çeşitli olur. Böy-

le işletmelerde, ölçek boyutunun sermaye katsayısı ile ilgili vargısı çok daha önemli. Çünkü, büyük ölçek ile standardizasyon, uzmanlaşma ve benzeri politikaları yaygın bir biçimde uygulamak mümkün olur. Bunlar ise, sermayenin verimliliğini artıran; birim ürün başına sermaye ihtiyacını azaltan önlemelerdir.

Fel'dman, 1927 yılında sermaye katsayısını düşürmenin bu yanına işaret ediyor: «Üretimin rasyonalizasyonu, standardizasyonu ve tipleştirilmesi ve de S.G. Strumilin'in gösterdiği gibi işletmelerde vardiya katsayısının artırılması yoluyla ürün-sermaye katsayısını yükseltmek için hâlâ geniş imkânlara sahip olduğumuzu ileri sürüyoruz»[56].

Genel Plan'ın* önde gelen hazırlayıcılarından Sabsoviç ise, 1929 yılında, sermayenin etkenliğinin (ortalama verimliliğinin), Birinci Beş Yıllık'da %15; İkinci Beş Yıllık'da %10 ve Üçüncü Beş Yıllık'da %10 artacağını planlamaktadır. Böyle bir gelişme, biribirini çelen iki eğilimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir yanda, taşıma hammadde ve madenlerin hazırlanması, paketleme, son-ürünün taşınması gibi işler için yapılacak sermaye harcamaları var. Bunlar, üretilen miktar üzerinde doğrudan etkiye sahip değil. Dolayısıyla, sermayenin ortalama etkenliğini düşürücü yönde etki yapar. Fakat, «diğer yanda, çok-vardiyalı çalışmaya geçiş, tesislerin uzmanlaşması ve mamullerin standardizasyonu ile birlikte seri ve kütle üretimini uygulama, (özellikle konveyor olmak üzere) üretim sürecinin daha geçerli organizasyonu, üretimde daha rasyonel teknolojik süreçlerin uygulanması ve hızlandırılması; bütün bunlar büyük sermaye harcamaları gerektirmeden üretim kapasitesini artırarak, mevcut bağlı sermayenin etkenlik veya verimliliğinin, başka deyişle, bir ruble bağlı sermayeye düşen ürünün artmasına yol açar»[57]. Sabsoviç, bu sonuncu nedenle, doğacak sermaye etkenliği artışının, ilk neden-

* Beş yıldan daha uzun, Türkiye'de perspektif plan olarak adlandırılan plan.

den dolayı meydana gelecek azalışın etkisini gidereceği ve sonucunda da etkenliğin yükseleceğini savunmaktadır.

Bütün bunlar Kalmanovskiy, Akulenko, Gol'dberg ve benzer düşünce sahiplerinin çözümlemelerinin esasına girilmiş olmamaktadır. Zamanında yazmış iki tartışmacı bu görevi üzerlerine alırlar. Bunlardan Vinnik, «eldeki istatistik bilgilerden herhangi bir sonuç çıkarmazdan önce, en azından aşağıdaki soruları çözmenin bir bilimsel namusluluk gereği» olduğunu söyleyerek işe başlıyor. Bir grup soru, bağlı sermaye ile ilgili: Bağlı sermayenin değerlendirilmesi sorunu, rant, vardiya, kullanım düzeyi, çalışma süresinin kısalması. Diğer bir grup soru, ürün üzerine: Yüksek kalite malların üretilmesi, fiyat yapısı. Sermaye katsayısı konusunda **istatistiklere** dayanarak bir sonuca varabilmek ve bu sonucun geçerli olabilmesi için bu sorunlara eğilmek gerek. Vinnik, «bizim yazarlarımız bunlardan hiç birisini yapmazlar» diye ekliyor.

Ele aldığı konulardan biri kullanım düzeyi. Söyledikleri şunlar: «Klasik kapitalizm aşamasında bağlı sermayenin az kullanımı sadece konjonktürün bir döneminde ortaya çıkarken; monopolcü kapitalizm aşamasında, bir yandan, depresyon döneminin uzaması eğilimi açıkça görülmekte; diğer yandan, bağlı sermayenin az kullanımı, kapitalizmin depresyon zamanında derinleşen organik ve yapısal bir hastalığı olmaktadır. Bir örnek verelim. Görece olarak normal konjonktür gösteren 1924 yılının sonunda mevcut yüksek fırınlarda çalışanlar (aşağıdaki tabloda, Tablo VIII) görülmektedir.» (290. sayfaya bkz.)

Bu bilgiden, Vinnik'in çıkardığı sonuç: «Birim bağlı sermaye başına fiziksel ürün miktarının kuramsal olarak düşeceği gösterilmemiştir ve gösterilemez»[58].

Söz konusu yazarları şiddetle eleştirenlerin ikincisi olan Zak'ın, ekleyecekleri var: «Her endüstriyel işletme bir organik bütündür; (bu bütünün içinde) her parça birbirini sürükler. İşletmenin örgütsel yapısını değiştirmeden, eski işçi sayısını, hammadde için yapılan harcamaları değiştir-

meyerek eski teknolojik temel üzerine yeni bağlı sermaye eklenecek olursa, yeni harcamaların işletmeye yığılmış bağlı sermayenin etkenliğini düşüreceği apaçıktır»[59].

Teknik Seçimi VIII: 1924 Yılında Yüksek Fırınlar ve Çalışanlar

Ülkeler	Mevcut Yüksek Fırınlar	Bunlardan Çalışanlar
İngiltere	484	181
Fransa	219	135
Belçika	56	47
Lüksemburg	48	34
İsveç	132	51
Birleşik Devletler	417	182
Altı Ülke Toplamı	1356	620

Zak, bir de çok toplulaşmış bilgiler kullanmanın tehlikesine dikkati çekiyor. A.B.D. 1921 yılı sayım sonuçlarının ikiye ayrılmasıyla elde edilen tabloyu (Tablo IX) veriyor[60].

Teknik Seçimi IX: 1921 Yılında A.B.D. Endüstrisinde Sermaye ve Üretim

Gruplar	Kapital (Mil. Dol.)	Üretim (Mil. Dol.)	100 Dolarlık Kapitale Düşen Üretim
Üretim Araçları Üretimi	24.289	29.270	120.5
Tüketim Araçları Üretimi	13.629	25.882	190.0

Görüldüğü gibi, iki grubun sermaye verimlilikleri farklı. Üretim araçları üretiminde, daha düşük. Şimdi, zaman içinde her iki grupta da verimliliğin arttığını ve fakat bütün üretim içinde düşük verimli grubun payının önemli ölçüde yükseldiğini düşünmek mümkün. Bu durumda, ger-

çekte her kesimde sermaye etkenliği artarken, ortalama etkenliğin düşmekte olduğu sonucu çıkartılacaktır.

İki tartışmacının da ısrarla vurguladıkları bir başka sorun, istatistik kayıtlarda ifadesini bulan sermaye değerinin ne kadar güvenilir olduğu sorusu. Burada, ileri sürüleni iki aşamada ortaya koymakta yarar var.

Bir kez, sermaye bakımından önemli olan onun üretici gücü veya kullanma değeri. Sermaye-üretim ilişkisinde, sermaye olarak kullanılan makina ve ekipmanların üretim gücüne bakmak gerek[61]. İstatistiklerde gözlenen değerler, kullanma değerini yansıttığı ölçüde anlamlı. Fakat yansıtmazlar. Aslına bakılırsa, değişim değerini de yansıtmazlar. Çünkü, gelişme üretilen her ürünün daha az emekle yapılması anlamına gelir. Endüstriyel gelişme ile birlikte, her ürünün yapılmasında daha az emek, canlı ve birikmiş emek, kullanılır. Her ürün dendiği zaman kuşkusuz, üretim araçları da dahil. Bu yüzden, ilke olarak endüstriyel gelişme ile birlikte, üretim araçlarının (değişim) değeri düşer. Bu, ilke olarak, sermayenin değerinin düşmesi demek. Fakat, sermaye kayıtlarına bakarak bu değişmeyi izlemek mümkün olmaz.

Vinnik, Akulenko ve diğerlerinin makinanın değerinin makinanın verimliliğinden daha hızlı büyüdüğünü sanmakla, yanıldıklarına işaret ediyor. Ve Marx'tan şu cümleyi aktarıyor: «Onların (makinaların) değeri, kullanım değerleri ölçüsünde artmaz.» Zak, kayıtlarda görülen sermaye değeri yerine, makinaların çevirici gücünü sermaye büyüklüğünün göstergesi olarak kullanmayı öneriyor. «Bu faktör, sermayenin yapısındaki değişmeleri (daha) gerçekçi olarak belli eder.»

Fakat bu gösterge de tam anlamı ile yeterli değil. Çünkü birim beygir güçlük bir aygıt gittikçe daha az emekle yapılabilir. Veya birim beygir gücünün, üretime katkısı zamanla artar. Öyle ise, tam bir ölçü bulunamaz. Özellikle bir zaman aralığı kullanarak karşılaştırma yapıldığında. Bu nedenle, belirli bir zaman kesitinde karşılaştırma yapmak çok daha tutarlı. Böyle bir karşılaştırma, ancak

ölçek boyutunu geliştirmekle mümkün olur. Bu yüzden olsa gerek, Vinnik, Marx'tan ikinci bir aktarma yapıyor: «Ölçeklerinin büyümesi ile birlikte, makinalar, mutlak olarak, daha pahalı olurlarsa da görece olarak (birim ürün başına Y.K.) ucuzlarlar.»[62]

«ÖDEME SÜRESİ» VE SONRASI

Endüstrileşme atılımı yaklaştıkça, kârlılık ve sermaye verimliliği gibi ölçütlerin, kaybetmekte oldukları görülüyor. Yerlerine, işgücü verimliliği veya emek tasarrufu gibi ölçütler ileri sürülüyor. Düşüncelerdeki bu değişme, anlaşılır bir gelişme. Çünkü, endüstrileşme, eninde-sonunda makina ve ekipman kullanımını artırarak, işgücü verimliliğini yükseltmek değilse, nedir?

Yalnız, herşeyde olduğu gibi, kazanan, bir süre kaybedenle birlikte görülür. Bu, geçiş noktası. Bir süre, emek verimliliği ölçütü sermaye verimliliği ölçütü ile birlikte göründü. Strumilin'in, 1929 yılındaki çalışması ile tek başına çıkışını yapıyor.

İşgücü verimliliğini artırmayı bir ölçüt olarak ileri sürerken Strumilin, önce platformu ayrık düşüncelerden temizlemeğe çalışır. Emek verimliliğini artıracak tekniklerin, sermayenin organik kompozisyonu en yüksek yatırımlar olduğunu bilir. 1929 yılında, şehir işsizliğinin önemli boyutlara ulaştığı bir zamanda, daha az iş yaratacak yatırımlar önerdiğinin farkında. Önerisini, şöyle savunur: «Kullanılmayan emek fazlası ve sermaye yetersizliğinin olduğu durumlarda böylesi yatırımlar (işsizleri çalıştırmak için emek yoğun yatırımlar) kaçınılmaz görünebilir. Fakat, birikimi sadece bu tip yatırımlar için —doğal nüfus artışına en ilkel işler sağlamak için— yeterli olan toplumlar, kuşkusuz çok kısa bir zamanda tam bir ekonomik yıkıma uğrarlar. Böyle yatırımlar, ülkedeki emeğin ortalama donatım düzeyini düşürür; bununla birlikte kaçınılmaz olarak kişi başına gelir azalır. Bu, ya doğrudan doğruya tüketimin

azalması; ya da zaten yetersiz olan üretici birikim normunun daha da düşmesi dolayısıyla da toplumun ekonomik yıkımının artması demektir.»[63]

Organik kompozisyonu, dolayısıyla, emek verimliliği düşük teknikler, birikim ve sonuç olarak da endüstrileşme olanaklarını daralttığı, ortadan kaldırdığı için bir kenara atılıyor. Reddediliyor. Sermayenin verimliliğinin bir ölçüt olarak kullanılması önerilerine gelince, böyle bir ölçütün yol açacağı yatırım dağılımı konusunda Strumilin'in söyledikleri diğerlerinden farklı değil: «Eğer etkenliğin ölçüsü olarak, yeni yatırım birikimi başına ürün artış miktarını alacak olursak, ilk bakışta hiç de beklenmeyen sonuçla karşılaşırız. Modern teknoloji düzeyi bakımından en mükemmel iş donatımına sermaye harcaması yapmak, bir genel kural olarak, birim sermayenin etkenliği açısından en düşük etkenlik gösteren yatırımları seçmek demektir. Örneğin, basit (kustar) ayakkabıcı, bir çift ayakkabı için daha az 'sermaye' kullanır; başka deyişle, bu ölçüte göre, büyük fabrikalardan daha 'etken' çalışır; elle çalışan trikotajcı, fabrikadan, ikinci dereceden termik santralı, birinci sınıf hidrolik santraldan daha 'etken' olur.»[64] Böyle bir değerlendirme ile daha önce de karşılaşıldı. Bu nedenle, bir tekrar olarak değerlendirilebilir ve bu değerlendirme haklı. Yalnız, ilginç olan bunun neden böyle olacağı ile ilgili olarak Strumilin'in yaptığı açıklama. Sermaye-üretim ilişkisi üzerinde eleştirici görüşle ortaya çıkanlar daha çok sermaye kavramı üzerinde dururlarken, Strumilin bu kez terazinin ürün yanına el atar. Fakat, gerek Strumilin ve gerekse öncekiler, **değerin emek ile belirlendiği** kuramından hareket ederler. Bu nedenle, ileri sürülen tezleri izlemenin söz konusu kuramı kavramayı gerektirdiğini söylemekte yarar var.

Ürün ya değer cinsinden ya da fizik olarak ifade edilebilir. Ya, lira, dolar veya ruble olarak değer cinsinden; ya da, kilo, metre cinsinden hacim olarak. Başka yolu yok. Strumilin, yatırımın etkenliği ölçülürken bu iki yolun da elverişsiz olduğunu söylüyor. Değer, ürünü meydana

getirmek için kullanılan emeğe göre belirlenmekte olduğundan, hem canlı ve hem de birikmiş emek hesaba katılacak. Bunda kuşku yok. Yalnız, birikmiş emeğin ürün değeri içine sokulması amortisman payları ile olmaktadır. Halbuki, amortisman payları kullanılan birikmiş emeğin (üretim araçları) çok küçük bir bölüğünü içerir. Bu yüzden, ürünün değeri büyük ölçüde canlı işgücü ile olmaktadır. Bu, bir. İkincisi, sermaye kullanılmakla emek verimliliği artar. Bu sermayeden, birikmiş emekten, beklenen işlev. Bu işlev yerine getirildiği ölçüde, aynı **kullanım değeri,** aynı fiziksel ürün daha az emekle yapılıyor demektir. Bu ise, ürünün **değerinin** düşmesi anlamına gelir. Ne kadar çok sermaye kullanırsanız, sermayenin organik bileşimini ne kadar artırırsanız, yaratılan ürünün (değişim) değeri o kadar düşecek. Öyle ise, daima kendi aleyhine işleyen bir ölçüt ile karşılaşılacaktır, eğer sermaye - ürün katsayısı değer cinsinden kullanılacak olursa.

Eğer, ürün fiziksel hacim olarak alınırsa, karşılaşılacak güçlükler daha az yenilmez değil. Bir kez burada kullanım değeri, işin içine girmektedir. Bir çift ayakkabı ile yirmi kilo şekeri karşılaştırmak olanaksız. Bir çift ayakkabı ile yirmi kilo şekerin gerektirdiği sermaye harcaması aynı olursa, bu iki tür yatırımın aynı ölçüde etken olduğunu söylemek mümkün mü? Bu soru, ölçütü aynı ürün türüne uygulayarak, ölçütün uygulanma alanını daraltarak çözülebilir. Hiç olmazsa, böyle düşünülebilir. Fakat burada da bir engel var. Ürünün miktar olarak ölçülmesi, kullanım değeri ile ilgili bir sorun. Ürünün miktarında, işin teknolojik donatım düzeyi önemli role sahip. Yalnız bu, sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu durumlarda daha çok doğru. Düşük organik bileşimde yaratılacak yararın miktarının belirlenmesinde, önemli rol canlı emeğe düşer. Bu yüzden, sermayenin katkısını bulmak ögelerin katkısını ayırmayı gerektirir. Halbuki, kullanım değerini yaratan her bir ögenin mutlak ölçekleri değil, birbiriyle olan ilişkileridir.

Strumilin'in rantabilitenin ölçüt olarak kullanılmasına da karşı olduğu kolaylıkla beklenir. Hem kullanılmadığını ve hem de kullanılmıyacağını ileri sürer: «Kapitalist emek tasarrufundan çok ücret ve diğer harcamalardaki tasarrufla ilgilidir ve böylece yatırımın rantabilitesini artırır. Onun için rantabilite, tek değilse bile en önde gelen sermaye harcaması etkenlik ölçütüdür. Bizim için —ürün fiyatlarının ve işgücü ödemelerinin devletçe belirlendiği bizim koşullarımızda— bu kriter (kapitalizmdeki) anlamını bütünü ile yitirir. Şu veya bu işletmemizin rantabilitesi üretim koşulları ve iş donatımı düzeyinden çok, fiyat, işgücü ödemesi, vergi, harç ve benzerleri politikalarımızın, genel olarak ulusal gelirimizin yeniden dağıtımı politikamızın sonucudur. Bu nedenledir ki yatırım politikamızda, harcamaların kârlılığını genellikle dikkate almayız. Örneğin, yapay gübre ve tarım makinalarını değerinin altında satarız; fakat bu rantabl olmayan kesimdeki yatırımları artırır; çok kârlı votka üretimi için yatırımları kısarız.»[65]

Bütün bunların yerine konulan ölçüt oldukça basit: Yeni yatırımın imkân verdiği emek tasarrufu. Eğer, p mevcut yatırıma göre üretimi; p' yeni yatırıma göre üretimi, t ve t' yıllık üretim için gerekli canlı ve birikmiş işgücü-saati; s yeni yatırım için gerekli ek sermayeyi (işgücü cinsinden) ve n, çalışma süresini gösterirse, p = p' olduğu durumda, yeni yatırımın etkenliği

$$E = \frac{n(t - t')}{\Delta s}$$ olur.

$(t - t')$, yıllık emek tasarrufudur. $(t - t')$, e ile gösterilirse,

$$E = \frac{ne}{\Delta s}$$ dir.

Üretim hacimlerinin farklı, fakat yıllık işgücü zamanı aynı olursa;

$$e = \frac{p't}{p} - t' \quad \text{dir. } t = t' \text{ olduğunda, } e = \frac{t(p' - p)}{p}$$

olur.

Genel olarak yeni bir yatırım ile, verimliliğin artmasını ve dolayısıyle emek tasarrufunun her zaman pozitif olmasını beklemek gerek. Yeni bir makinenin vereceği normal sonuç budur. Bu durumda, $p'/p > t'/t$ demektir. Mümkün fakat muhtemel olmayan bir durum da $t'/t > p'/p$ dir. Bu, yıllık emek tasarrufunun negatif olduğu anlamına gelir.

Strumilin'in önerisi etkili çevrelerin desteğini kazanır. Altıncı Bütün - Birlik Plancılar Kongresinde konuşan, Gosplan'ın başı Krijijanovskiy, Strumilin'in önerisini benimsediğini açıklar ve şöyle söyler: «Yoldaş Strumilin'in makalesinin üzerinde önemle durulması gerekli bir yerine işaret etmek isterim. Strumilin, perspektif dönemi emek tasarrufunu hesaba katan ve sermaye harcamalarının özel etkenlik katsayısı denen ölçütü koymaktadır ve önümüzdeki beş yılda yatırım harcamaları programına göre harcanacak her bir saatlik emeğin, beş yıllık süresinde 7 saatten az olmayan emek harcaması tasarrufuna yol açacağını göstermektedir. Bir saatlik emek, 7 saatlik emek tasarrufu vermektedir.»[66]

Bu güçlü desteklemeye karşın, otuzlarda kullanılan ölçütün, Strumilin'in önerisinin bir adım gerisinde gelişmiş olduğu görülür. Rozentul, yeni bir yatırımın etkenliğini, E, şöyle tanımlar:

$$\frac{E}{K_2 - K_1} = \frac{E_n + E_e}{K_2 - K_1}, \quad \text{burada;}$$

E_n, ürün etkisini; E_e, ekonomik etkiyi gösterir. E_e yeni yatırım ile meydana gelen materyel ve canlı emek tasarrufudur. K_1, K_2 yeni yatırımdan önce sonra bağlı sermayenin değeri için kullanılır.*

S_1, S_2 önceki ve sonraki materyel harcamaları; F_1, F_2 işgücü ödemelerini; D_1, D_2 önceki ve sonraki ürünü; $I_1 = S_1 + E_1$, $I_2 = S_2 + E_2$'yi gösterdiğinde

$$\frac{E}{K_2 - K_1} = \frac{D_2 - D_1}{K_2 - K_1} + \frac{D_2\left(\frac{I_2}{D_1} - \frac{I_2}{D_2}\right)}{K_2 - K_1}$$ olur[67].

Rozentul'un ölçütünün, Strumilin'in önerisi ile ilişkisini kurmak için, $D_1 = D_2$ durumunu düşünmek yeter. Hatırlanacağı gibi, Strumilin de $p = p'$ durumunu gözetmiş idi. Böylece, Rozentul ölçütü,

$$\frac{E}{K_2 - K_1} = \frac{I_1 - I_2}{K_2 - K_1}$$ e dönüşmektedir. Aynı durumda, Strumilin ölçütü, $\frac{n(t - t')}{\Delta s}$ görünümünde idi. Arada iki farktan biri, yatırımın çalışma süresinin hesaba katılması; diğeri ise, tasarrufun işgücü saat olarak hesaplanması ile ilgilidir. İkincisi, çok daha önemli. Çünkü, Rozentul ölçütünde artık ürün karşılaştırmaya girmemektedir. İleri teknoloji, görece olarak daha büyük artık ürün yaratacağından, bu ölçüt, Strumilin ölçütüne göre, **sistematik olarak,** daha az modern teknikleri seçecektir. Strumilin'in ölçütüne

* Doğrudan doğruya Rozentul'un notasyonları kullanılmaktadır. Başka bir durumda, sermaye için, s. kullanılmıştır.

göre, daha düşük organik bileşimli tekniklere yol açan başka bir özellik daha var. Rozentul ölçütünde, D_1 ve D_2, **net ilave** değeri gösterir. Rozentul'un tanımına göre yeniden yaratılmış değer sadece işgücü ödemeleridir. Ve ileri tekniklerin işgücü ödemesini azalttığı bilinir. D_1 ve D_2 nin birbirine eşit olmadığı durumlarda, böylesi tanım ile görece olarak daha az makina kullanılacak demektir[68].

Burşteyn'ın katkısı, ortaya çıkan yeni ölçütün noktalarını koymaktan ibaret oluyor. Bir kez, «artık bundan böyle, yatırımların kesimler arası dağıtımında sermaye yatırımlarının etkenliğini (hesaplama) 'sorunundan' kesinlikle vazgeçilmesi gerektiğini» söylüyor[69]. Sovyet koşullarında, yatırımların kesimler arası dağılımını, sosyalist kalkınma hedefinin gerekleri belirleyecektir. Yatırımların etkenliği sorunu, bir kesim içinde ve aynı tür ürünler için söz konusudur. Burada, her yatırımın imkân verdiği işgücü, materyal (amortisman dahil) tasarrufu hesaplanır. Bu, tasarrufun mutlak büyüklüğüdür. Burşteyn'in söyledikleri sonradan kullanılan harflerle gösterilecek olursa, C_1 ve C_2 eski ve yeni yatırımları da ürün gideri olmaktadır. Mutlak tasarruf $(C_1 - C_2)$ e eşittir. Bu tasarrufun, sermaye harcaması ile karşılaştırılması gerekir. K_1 ve K_2 önceki ve sonraki bağlı sermaye değerini gösterdiğinde $K_2 - K_1$, söz konusu tasarrufu sağlamak için gerekli ek yatırım olmaktadır.

$\frac{K_2 - K_1}{C_1 - C_2}$, ödeme süresi (srok okupaemosti) olarak adlandırılır: «Böyle bir gösterge, (sermaye) harcamasının ödeme süresi katsayısını verir... ve bu gösterge ile çeşitli varyantların (tekniklerin) ödemede çabukluk düzeyleri karşılaştırılır[70].

Bu ölçütün uzunca süre, kullanılan ölçüt olduğu anlaşılmaktadır. İlerdeki yıllarda yapılmış olan tartışmalar hep bu ölçüt etrafında dönmüştür. Otuzların başı ile sonu arasında ölçüt tartışması bir daha gündeme girmemiş-

tir. Tekrar girişi, kırkların sonuna rastlar. Yine bir restorasyondan, İkinci Dünya Savaşının yıkıntıları kaldırıldıktan sonra, yeni bir yol ayrımında yeniden ortaya çıkar. Bundan, ödeme süresi ölçütünün, otuzların koşullarında geçerli bir ölçüt olduğu sonucuna varmak mümkün. Fakat, böyle olması, ne ölçüde kullanıldığı konusunda pek bir fikir vermez.

Ne ölçüde kullanıldığı sorusu bir kez, elde ne ölçüde proje olduğuna bağlı. Bir ölçütün kullanılması için hazırlanmış ve karşıtlaştırılabilir projelerin olması gerek. Özellikle, otuzlu yılların başında, proje hazırlama işlerinin pek parlak olmadığı anlaşılıyor. Siyasal ve ekonomik arenada zamanın en önde gelen kişilerinden biri olan Orconikidze şunları söylüyor, 1931 yılında: «VSNH prezidyumu, VSNH'nın inşaat şubesine 30-40 mühendisi seferber ederek tahminleri (projeleri) gözden geçirmesini teklif etti. Mühendisler, seferber edildi; fakat tahminleri inceleyemediler. Çünkü ortada (proje) tahmin diye birşey yoktu. Bize herhangi bir yatırım için 600 milyon ruble gerek dendiğinde, neden 600 milyon da, 640 veya 550 milyon olmadığı sorusu (haklı olarak) sorulur.

«Şu veya bu mühendisin veya yapımcının şeref sözünden başka bir dayanak var mı? Hiç bir şey yok.»*

Kuşkusuz, zamanla bu sorunun çözümlendiği ve proje hazırlama kurumlarının gelişerek Sovyet ekonomik ör-

---

* **Pervaya Vse Soyuznaya Konferentsiya Rabotnikov Sotsialisticeskoy Promislennosti,** (stenografiçeskiy otçet), 1931, s. 14.
Aynı konferansta konuşan bir inşaat kurumu ilgilisi şunları ekliyor: «Yoldaş Sergo (Orconikidze) raporunda, büyük yatırımların bir projeye (tahmin) sahip olmaması bir yana, şu veya bu (yatırım) inşaatın kaça mal olacağının bile bilinmediğine haklı olarak işaret etti. Genellikle bir inşaat için 50 milyon ruble ayrılır, fakat rakam, en sonunda 100 milyona çıkar». Aynı ilgili bir santral için 60 milyon ruble ayrıldığını; sonra, 100 milyona; daha sonra 120 milyona ulaştığını ve inşaatın en sonunda 160 milyon rubleye mal olduğunu söylüyor. **İbid.**, s. 75.

gütünün önemli ögelerinden biri durumuna geldiği bilinmektedir. Fakat, otuzlar boyunca bu gelişmenin ciddî boyutlara ulaşmış olduğunu söylemek güç.

Çok fazla veya ayrıntılı bir biçimde kullanılmış olmasından kuşku duymak için bir neden de, bir yatırımı seçme veya seçmeme için gerekli sürenin uzunluğu konusundaki bilgi eksikliği. 1960 ytlı çevresinde teknik seçimi ile ilgili olarak yapılan tartışmalardan anlaşıldığına göre, kesin yıllar belirlenmiş olmaktan uzak. 1963 yılında yazılmış bir kaynak, bütün ekonomi için söz konusu yıllarda 5 - 7 yılın, gerekli ödeme süresi olarak kabul edildiğini belirtiyor. Başka bir kaynak, ağır sanayi için 8 - 10 yıl; hafif sanayi için 3 - 5 yılın altında bir süresinin kabul edilmesi gerektiğini öneriyor[71]. Bir diğer kaynak, uygulamada, hidroelektrik santralları yapımı için 16 - 17; nakliyat yatırımları için 10 yıl; imalât yatırımları için 5 yıl kadar bir sürenin kullanıldığını söylüyor[72]. Bir başkası, kabul edilen Tip Metod'a göre sektörler arasında ödeme süresinin 3 - 7 yılları arasında değiştiğini belirttikten sonra ekliyor: «Mamafih bu süreler yeterli ölçüde denenmemiştir ve bu yüzden yaklaşık büyüklüklerdir.»[73]

Bütün bunlar sonraki yıllara ait tartışmalar. Fakat önceki yıllarda, otuzlarda kaç yıllık bir sürenin kullanılmış olduğu, bu yakın zamanlara ait ayrıntılı tartışmalarda bile ortaya çıkmıyor. Ortaya çıkan, kullanılan sürenin kesin olmadığı; kesimden kesime değiştiği ve zaman içinde aynı kalmadığıdır. Bu bilgilerin ise önemli bir vargısı olsa gerek. Şöyle; ödeme süresi veya bir başka ölçüt, endüstrileşme atılımı sırasında etkin bir role sahip olamamış. İkinci dereceden, bir yer tutmuş.

Aslına bakılırsa, buna da fazla şaşmamak gerek. Ne yapılacağı; hangi kesimlere ağırlık verileceği; nasıl bir teknoloji kullanılacağı hep belli. Şu veya bu tekniği seçerken, önemli olan özellikler konusunda açıklık var. Toplam emek kullanımında tutum ilke. İleri teknoloji, bunun aracı. Teknoloji yapılmıyor; kopye ediliyor. Bir teknolojinin alınıp alınmamasında, toplam emekteki tutumu en yükseğe çı-

karmada karşılaşılan sınır, diğer bir teknolojinin var olup olmaması. Bu, pazarın yeterli olup olmaması ile aynı sorun. Fakat, burada engel sabit bir engel değil. Devamlı olarak, geriye itiliyor.

Durum bu olunca, teknik seçiminde ölçüt sorunu ne yapılması gerektiğini belirlemeye yönelik bir sorun olmaktan çıkıyor. Yapılmakta olanın, yapılmak istenenle tutarlı olup olmasının araştırılmasına dönüşüyor. Bu, ölçüte ikinci dereceden bir yer vermek, demektir.

Fakat, otuzların sonlarına gelindiğinde yeni gelişmelerin ortaya çıkmış olduğu biliniyor. Bunlara daha önce değinildi: Kompleks mekanizasyonu, anti-gigantomania, Stahanov hareketi, yeni gelişmelerin bazı yönleri. Bunların arkasında, önemli sorunlar gizlenir. Kullanım düzeyinin ulaşmış olduğu aşama, görece olarak geri teknolojiyi yansıtan makina ve ekipmanların hâlâ üretimde tutulup tutulamayacağı sorununu ortaya çıkarır. Bunların genel olarak üretimde tutulmasını savunan eğilimler var: «Kapitalist ekonomiyi incelerken Marx, kapitalizmde iş araçlarının, sadece kullanım değerini kaybettiği için değil, aynı zamanda değişim değerini yitirdiği için de üretimden çıktığını söylemiştir... 'Moral' eskime kavramını sosyalist iktisata sokmak çabalarının Marksizm - Leninizm ile hiç bir ilgisi yoktur. Böylesi 'kuramsal' görüşler sadece, her çareye başvurarak fizik bakımdan elverişli ekipmanları üretimden çıkarıp S.S.C.B.'nin ekonomik ve savunma gücünü azaltmak isteyen halk düşmanı, faşizm ajanı trotskist - buharinistlerin kullandıkları silâhlardır.»[74] Çalışabilir olan, fakat aynı ürünü daha çok işgücü kullanarak üretebilen, dolayısıyla, teknolojik bakımdan eskimiş (moral eskime) bağlı sermayeyi, bütün işgücüne iş sağlamanın sorun olduğu, üretici güçlerin yüksek düzeylere ulaşmadığı zamanlarda savunmak başka şeydir; aynı savunmayı işgücü kıtlığının devamlı bir problem olduğu bir zamanda yapmak başka bir şey. Böyle yapılmadığı zaman, moralce eskimiş bir ekipman üretimde tutulduğunda, mevcut bir kullanım değeri belirli bir kullanıma konmuş olmaktadır. Bu doğru-

dur. Fakat, eskimiş makinalar yenileri ile değiştirilmediği sürece ve giderek bütün kesimlerde organik bileşim yükseltilmedikçe, ekonomide ortalama emek verimliliğini artırmak mümkün olmaz. Eğer yeni ve modern makinaları kullanmak için gerekli birikim varsa, sadece bir kullanım değerini israf etmemek için, moralce eskimiş ekipmanları üretimde tutmak olmaz[75].

Eskimiş ekipmanların üretimden çıkartılması veya üretimde tutulması, karşılaşılan teknik seçimi sorunlarından biri. Otuzların sonlarına gelindiğinde, kompleks mekanizasyon ve Stahanov hareketi, yeni bir eğilimi daha günün uğraşları arasına sokar: Küçük mekanizasyon (Malaya mahanizatsivay). «Küçük mekanizasyon, emek yoğun işlerin mekanizasyonunun, önemli yatırım gerektiren ve sonuç vermesi uzun sürelerde mümkün olan herhangi bir rekonstrüksiyon faaliyetine başvurmaksızın, çözümünü sağlayacak teknolojik değişmeleri yapmaktır, herşeyden önce... (zamanın) uygulamasında, küçük mekanizasyonda uygulanan önlemelerle serbest bırakılan her işçi için yapılan harcamanın 2 — 3 bin rubleyi geçmemesi uygun sayılır. Ayrıca, şu veya bu emek - yoğun sürecin çok kısa bir zamanda mekanize edilmesi gerekir. Küçük mekanizasyonun gerçekleşmesi için yapılacak harcamalar 8 - 12 ay içinde kendisini öder. Böyle bir mekanizasyonun başlıca hedeflerinden biri, bir üretim biriminde işgücünün bir bölüğünü serbest bırakmaktır.»[76]

Gerek eskimiş makinaların üretimden çıkarılması ve gerekse küçük mekanizasyon sorunu ile doğrudan doğruya ilgili olan bir konu, tamir işleridir. Bir ekonomide, tamir işlerinin ağırlıklı bir rol oynaması, sermayenin organik bileşiminin düşük olması anlamına gelir. Sadece, daha modern makinalar kullanmaktan vazgeçmiş olma nedeni ile değil. Aynı zamanda, devamlı bakım gerektirdiği, bu yüzden de emek yoğunluğunu artırdığı için. Tamir işlerinin çok fazla harcama gerektirmesi karşısında[77], devamlı tamir ile üretimde tutulan makinaların, sık sık durması ve devamlı dikkat ve bakım istemesi, üretilen ürünlerin

işgücü bileşimini yükseltir. Fakat otuzların sonlarına doğru, tamir işlerinin ihmal edilmiş olduğu fikri yaygın: «Endüstride, bağlı sermayenin yeniden üretimi alanında görülen bir yıkıcılık türü, tamir işlerinin son derece ihmal edilmiş olmasıdır. Bağlı sermayeyi üretimden çıkarmak ve çalışma ömrünü kısaltmak için, yıkıcılar, sermaye (büyük) ve günlük tamirlerin yapılmasını bilinçli olarak engellediler. Birçok durumda, üretim araçlarının zamanından önce hurdaya çıkmasını sağladılar. Örneğin petrol endüstrisinde yıkıcılar, (bazı ekipmanların) 2 - 3 yıl içinde üretimden çıkartılmasını başardılar; bazı durumlarda, bunu daha kısa sürelerde yaptılar.»[78]

Yeni sorunların ortaya çıkması, yeni yönelişlere yol açar. Teknik seçiminde de öyle olur. Yatırım politikasını ileriye ve geriye doğru etkileme eğilimleri kendisini gösterir. Bu, yeni bir tartışma demektir.

Yalnız, otuzların sonu tarih içinde büyük bir savaşın başlangıcı olmuştur. Savaşın, bütün diğer endişelere baskın çıkmasına şaşmamak gerek. Bu bakımdan, tartışmanın gecikmesi kaçınılmaz. Tartışma savaş sonrasını bekler. Fakat, aradan böylesine büyük bir olay geçtikten sonra, savaş sonrası savaş öncesi olmaktan çıkar. Savaşın getirdiği geçici ve kalıcı sorunlar vardır, çözüm beklerler. Savaştan sonra, savaşın yakın etkileri giderildikten sonra, ellilere doğru başlamış olan tartışma, tarihin biriktirmiş olduğu sorunlar kadar, kendi sorunlarının da etkisi altındadır. Bu sorunlara el atmaksızın, tartışmayı anlaşılır bir düzeyde irdelemek mümkün olmaz. Ayrı dönemin sorunlarını incelemek ise, ayrı bir çalışmanın konusu.

Bununla birlikte, iki üç eğilimden söz edilebilir. Bunlar yapılmış olan tartışmanın daha iyi izlenmesine yardım eder. Bir de, şunu göstermesi bakımından yararlı: Endüstrileşme atılımı, düşünce alanında bile devamlı dikkat gerektirir. Çünkü endüstrileşme atılımının karşısındaki eğilimler kolay kolay kaybolmaz. Endüstrileşme sorunu çelişen düşünce kalıplarının yaygın olduğu bir dünyada, sık sık ortaya çıkar.

Örnek - Kukel' - Kraevskiy'in çalışması. Elktriçestvo dergisinde çıkmış. Görünürde sadece elektrik endüstrisinde teknik seçimi ile ilgili. Çalışma, «Enerji Tesislerinde Optimal Parametrelerin Seçiminin Genel Yöntemi» adını taşır ve derginin yöneticileri, tartışma için yayınladıklarını açıkca belirtirler. Çalışma, «enerji tesis ve sistemlerinin projelerinin hazırlanması (proektirovanie) genellikle, artışının bir kez yapılan parasal (sermaye harcamaları) ve materyel harcamaların (çoklukla, son derece kıt olan) yükselmesini gerektirdiği ve bunun karşılığında dolaylı ve dolaysız olarak elektrik enerjisi kaybının azalmasına yol açtığı herhangi bir parametrenin optimal büyüklüğünü belirlemeyi zorunlu kılar» diye başlamaktadır[79]. Basitçe söylendiğinde, sermaye harcaması artarken belirli parametre büyüdüğünden ve bu parametre örnekte olduğu gibi enerji kaybının azalması cinsinden istenen bir özellik olduğundan, bütün sorun, sermaye harcaması ile parametrenin optimum bileşimini bulmaktan ibarettir. Eğer daha da basit söylenmek istenirse ve bu amaçla parametre resimden çıkarılıp, ilişki sadece sermaye harcaması ile işletme harcaması arasında düşünülecek olursa, bir kez yapılan harcama (sermaye harcaması) artarken, her yıl yapılan harcama (işletme harcaması) azalır. Tıpkı örnekteki, enerji kaybının azalması gibi. Bu durumda sorun, sermaye harcamasının artışı ile işletme harcamasının optimum büyüklüklerini bulmaktır.

Buraya kadar ilginç olan bir şey yok. İlginç olan, Kukel' - Kraevskiy'in parametrenin büyümesi ve dolayısıyla harcamanın artışı ile kayıp azalması arasında kurduğu veya varsaydığı ilişki: «Genellikle, parametre artarken kayıp yavaşlayan bir hızla azalır; bu yüzden, parametrenin aynı büyüklükte değişmesi halinde kayıp azalışından doğan yarar (gittikçe) küçülür. Halbuki, parametrenin yükselmesi için gerekli harcama ya eşit olarak, ya da artan hızla büyümektedir. Bunun sonucu olarak, parametrenin yükselmesinin bir sınırı olmaktadır; bu sınırda birim sermaye harcaması minimuma ulaşmakta, daha fazla yüksel-

mesinde, söz konusu harcama artmaktadır.» Bu, teknik seçiminde temel varsayım olmaktadır. Ve batı iktisatını bilenler için, bu varsayımın adını koymak güç değil: Azalan verimler kanunu[80].

Böyle bir varsayımdan sonra, Kukel' - Kraevskiy, birkez yapılan harcama ile her yıl yapılan harcama arasında bir ilişki kuruyor. İlişki için T göstergesini kullanıyor ve ilişkinin biçimi konusunda şunları söylüyor: «T göstergesini, parametre sonsuz küçük ölçüde artarken, bir kez yapılan harcamadaki sonsuz - küçük artışın, yıllık harcamadaki sonsuz küçük değişmeye ilişkisi biçiminde kurmak» zorunlu görülür[81]. Tartışmacı, ilişkisini diferansiyel matematiğin gereklerine uygun olarak belirliyor.

Bundan sonrası pek ilginç değil. Çünkü, Kukel' - Kraevskiy bir yandan, azalan verimler - kanununu; diğer yandan, devamlı ve çok küçük gelişmeyi kabul etmektedir. Bu iki kabulün sonucu ise, artık biliniyor: Marjinal iktisat. Bir miktar matematiğin arkasından, sermaye üzerine faiz uygulama eğilimi kendisini gösterir. Kukel' - Kraevskiy, istisna değil. Fakat, böyle bir egzersizin sonuçlarını görmek için, Kraevskiy'e gitmeğe gerek yok. Herhangi bir batılı iktisat kitabında yeterli örnek bulunur.

Diğer yanda, Strumilin'in çalışması var: Sermaye Yatırım Projelerinde Zaman Faktörü. Ciddi ve uzun tartışmalara yol açmış bir çalışma. Hem Sovyetler Birliğinde ve hem de dışında[82]. Sovyetler Birliği içinde, Strumilin'in önerisi, aşırı derecede sermaye - yoğun tekniklerin seçimine imkân vereceği için eleştirilere uğrar. Sovyetler Birliği dışındaki yorumlar, çok çeşitlidir. Bir Sovyet uzmanı, Strumilin'ini, sermaye üzerine faiz uygulanmasını önerenlerle aynı gruba koyar[83]. Böylece. Strumilin, sanayileşmenin karşısına geçmiş olmaktadır. Bir başka Sovyet uzmanı, Strumilin'in faiz haddi uygulanmasını öneren mühendisleri eleştirdiğini, fakat ya bu konudaki literatürü bilemediğinden, ya da anlamadığından eleştirilerinin dayanaksız olduğunu ileri sürmektedir[84]. Bir batı - doğu karışımı yazar ise, Strumilin'in Sovyet literatürünü bilip bil-

memesi konusunda herhangi bir düşünce ileri sürmemekle birlikte, Strumilin'in Marx bilgisinden büyük kuşku duymakta ve düzeltmeğe çalışmaktadır[85].

Strumilin'in çalışması savaştan hemen sonra yayınlanır. Fakat çalışmanın, otuzların uygulamasından ve otuzların sonlarının sorunlarından önemli ölçüde etkilenmiş olduğunu düşünmek mümkün. Strumilin, mühendis İ.G. Aleksandrov'dan başlayarak, projelere faiz haddi uygulanmasını şiddetle eleştirir. «Proje hazırlamasında böyle bir uygulama, Sovyet düzeninde, kuramsal olarak haklı gösterilemez; çünkü, plânlı ekonomi düzeninin temel özelliklerinden hiçbirini gözetmez.» Ayrıca, genel olarak da, dayanıksızdır. Çünkü, değeri emek yaratır; sermaye değil. Artık ürün de emeğe orantılı olarak oluşur ve bölüşülür. Fakat üretim araçları kapitalistlerin elinde toplanıp da, canlı emek, sermayenin kontroluna girince, her kapitalist toplam artık üründen mülkiyetindeki üretim araçlarına orantılı olarak bir pay almaya başlar. Kârla sermayenin ilişkisi ve kârlılık oranının oluşu böyledir. Her girişimci bir yatırım yaparken, piyasada oluşan asgarî kârlılık oranını garantilemek ister. Dolayısıyla elde edeceği gelirleri, bu kârlılık oranı ile iskonto eder veya aynı anlama gelmek üzere yatırdığı sermayenin değerini belli kârlılık oranıyla artırır. Aslında zaman içinde sermayenin değeri artmaz. Tam tersine, azalır. Bu yüzden, $S_t = S_o (1+r)^t$ formulü, S_o, S_t başlangıç ve t yılındaki sermaye değeri; r, yıllık artış oranı, yanlıştır. «Sermayenin kendiliğinden artışı ile ilgili, geçmişten kalan bu apolojetik (özür dileyici) düşüncenin karşısına, bütün materyel fonların emek verimliliğinin artışı sonucu kronik olarak **değersizleşmesi** gerçeği çıkartılmalıdır.» Başka deyişle, gerçekçi formül, $S_t = S_o (1 - r)^t$ formülüdür.

r, ekonomideki teknik ilerleme hızıdır. Bir ekonomiden diğerine, değişir. Örneğin, Sovyetler Birliğinde, Amerika Birleşik Devletlerinkinden yüksektir. Bir kesimden diğerine, değişir. Örneğin, endüstride tarımdan yüksektir. Teknik ilerleme ile, emek verimliliği artar. Emeğin verimlili-

ğinin artması aynı üretim araçlarının ileride daha az emekle yapılması, demektir. Dolayısıyla, bağlanmış üretim araçları zamanla değerinden kaybedecektir. Kaybediş hızı, r ile belirlenir.

Strumilin, sadece faiz haddi uygulamasının karşısına çıkmıyor. Aynı zamanda, ödeme süresi ölçütünün kullanılmasını da eleştiriyor. Eleştirisi şöyle. Bir kez, her iki varyantın giderleri karşılaştırılarak, bir varyantın diğerine göre sağladığı tutum bulunmaktadır. Giderler içinde amortisman payı da var. Sonra, ikinci olarak, ek yatırımın bu tasarrufla kaç yılda ödeneceği araştırılmaktadır. Strumilin bu durumda şunu söylüyor: «Üretim sürecinde yatırımın neden iki kez 'ödenmesi' gerektiği hâlâ bütünüyle açık değil. Biri, amortisman olarak, diğeri, bir yüzde ile (sermayenin) kendiliğinden artırılması yoluyla.»[86]

Strumilin'in söylediği bir de şu var: Alternatif yatırımları karşılaştırılırken tek bir yıla göre hesap yapmamak. Yatırımların üretimde kalacakları bütün süreyi gözeterek çeşitli göstergeleri hesaplamak*. Böyle yapıldığında, birçok göstergeye göre, daha az sermaye yoğun teknikler önde gelmektedir. Bu yüzden, sermayenin yatırılmasından, üretimden çıkıncaya kadar geçen zamanı hesaba katmak gerekiyor.

Strumilin'in tablolarını almanın yararı yok. Yaptığı, gerek bağlı sermaye ve gerekse diğer birikmiş emek türlerinin (hammadde ve benzerleri) alternatiflerin çalışma süresince, belirli bir oranla ve geometrik dizi ile değer kaybedişleri sürecini özetmek. Bunlar değer kaybederken, kuşkusuz, aynı fizik özelliğini koruyan son ürün de değer kaybeder. Strumilin bu varsayımlara göre, birkaç alternatif için uygun tablolar hazırlar. Ve şu göstergeleri

* Aynı konuda, 1933 yılında Stalin şöyle demişti:
«Rantabilite, toplumsal ekonomi açısından ve birkaç yıllık bir zaman boyunca ele alınmalıdır. Ancak böyle bir bakış açısı, gerçekten Leninist, gerçekten Marksist olur.»
J. Stalin: **Voprosi Leninizma**, 1945, s. 393.

belirler: Her alternatifin ürettiği ürünlerin toplam değerinin (örneklerde bütün alternatifler için aynıdır); her alternatifde bu ürün için gerekli yıllık toplam emek miktarına bölünmesi ile elde edilen, verimlilik düzeyi; sadece net değerin sadece canlı emek miktarına bölünerek elde edilen canlı emeğin etkenliği; her alternatifin yol açtığı birikim.

Sonuç ise şu: Hangi gösterge kullanılırsa kullanılsın, seçilen alternatif en çok sermaye yoğun alternatif olmaktadır.

ENDÜSTRİLEŞME HIZI

«PAZAR SORUNU»

Sovyet endüstrileşme süreci içinde pazar sorunu çok tartışılan konulardan biri. Daha önce de, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, üzerinde çok durulmuş. Belirli sonuçlara ulaşılmış. Fakat, restorasyon döneminin sonları ufukda görülüp de endüstrileşme endişeleri ön plana çıkınca, aynı sorun ile tekrar karşılaşıldığı görülüyor. 1925 yılının sonunda toplanmış olan Öndördüncü Parti Kongresi'nin kararları açık. Kongre, Parti Merkez Komitesine, aşağıdaki direktifleri veriyor:

a) Her imkana başvurarak, sosyalist ekonomi biçiminin özel sermaye üzerinde zaferini sağlama; dış ticaret monopolünü güçlendirme; sosyalist endüstriyi kalkındırma ve onun yönetiminde ve kooperatifler yardımı ile, gittikçe fazla ölçüde, köylü kitlelerini sosyalist kalkınma yoluna çekme görevine en yüksek öncelik vermek;

b) SSCB'nin kapitalist dünya ekonomisinin bir eklentisi durumuna dönüşmesini önleyerek, ekonomik bağımsızlığını sağlamak; bu amaçla ülkenin endüstrileşmesine ve üretim araçları üretiminin artırılmasına ekonomik manevralar için rezervler hazırlanmasına giden bir yol tutmak;

c) Sosyalist endüstriyi yüksek bir teknoloji temelinde ve fakat hem pazarın kapasitesi ve hem de devletin akçalı gücü ile tam bir uyarlılık içinde geliştirmek[1].

Pazarın sınırı, birikim sorunu devletin akçalı gücü ile birlikte endüstrileşme atılımının iki engeli veya sınırlayıcı ögesi olarak ortaya çıkıyor. Endüstrileşme hızını belirleyen, hızın artırılması girişimlerini durdurucu yönde etkileyen iki ögeden biri, pazarın genişleme kapasitesi. Endüstrileşme atılımının başında, durum böyle görülüyor.

Kapitalist bir ekonomi için böylesine bir endişeyi anlamak kolay. Hiç olmazsa, Sovyet iktisatçısı ve yöneticileri

için: «Kapitalist düzende, metaların (malların) satımı en güç işlerden birisi. Öyle görünür ki, üretimin hacmi üretici güçlerin hacmi ile değil satış kapasitesi iie sınırlanmaktadır. Bu görünüm dayanaksız değil. Özel kapitalist ekonomilerde pazar metalarla doludur ve bazan da aşırı ölçüde doludur. Kapitalist düzende genellikle, alıcı satıcının arkasından koşmaz; satıcı alıcının arkasından koşar.»[2] Sovyet düzeninde, benzer bir durumun ortaya çıkmaması için, endüstrileşme hızının pazarın genişleme kapasitesini gözeterek belirlenmesi kabul edilir.

Bu, anlaşılır bir endişe. Fakat tartışmaya açık olan bir yan var. Bu yan, endüstriyel üretime talebin nereden geleceği ile ilgili. Zamanında yayınlanmış belgelere bakılacak olursa, endüstriyel üretimin talebi tarım kesiminde aranmaktadır. Amerikan «modeli» böyle bir arayış da oldukça etkilidir. Basılı ilk yıllık plan olan 1926/27 yılı planında şunlar yazılı: «Dünya iktisatının araştırılması ve çözümlenmesi iki bakımdan ele alınmalıdır. Birincisi, iki sistemin, kapitalist ve Sovyet sistemlerinin, 'bir arada yaşaması' (sojitel' - stvo); konjonktürel ve yapısal karşılıklı etkileme ve en sonunda ülkenin ödemeler ve ticaret dengesinde ifadesini bulan niceliksel ve niteliksel bağların gelişmesi bakımından. İkincisi, onların eski deneyimlerine dayanarak **geleceğimizi** kestirebilmek ve böylece 'model' kurma işini kolaylaştırmak için endüstrileşmiş ülkelerin zengin deneyimlerinden 'ödünç alma' ve deneyimleri hesaba katma bakımından.»[3] Kapitalist ülkelere, deneyimlerinden yararlanılacak bir hazine olarak bakıldığı açık. Bu ülkelerden hangisinin uygun model 'tipi' olarak görüldüğü ve bunun nedeni ise, aynı dokümanın başka yerinde açıklık kazanıyor: «Her iki ögeyi de —endüstri ve tarım— koruyarak A.B.D. endüstrileşme süreci, ileride 'tarımın' daralması veya stabilizasyonu şeklinde görünmeyecek; fakat tarımın endüstrileşmesi, ekonominin iki kolunun bir tek kola, endüstriye dönüşmesi biçiminde oluşacaktır.

Doğal özellikleri, ekonomik ve siyasal düşünceler nedeni ile, S.S.C. Birliği, kendisininkine en çok yaklaşan en-

düstriyel kalkınma tipine, Amerikan (endüstrileşme tipine) yönelmek zorundadır.»[4]

Tarımın endüstrileştirilmesine itiraz olmasa gerek. Fakat burada vurgulanan, tarıma, endüstri için güçlü bir pazar gözü ile bakılması. Böyle bakıldığından kuşku duyulacak olursa, bir yıl sonra, 1927 yılında toplanmış olan Onbeşinci (Parti) Kongresinin almış olduğu kararın ilgili bölümünü görmek gerek: «Kalkınma **hızı** sorununda, görevin son derece güç olduğunu da göz önünde tutmak zorunludur. Burada, **gelecek** yılda veya yıllarda en yüksek birikim sağlamak değil, ekonominin ögeleri arasında **uzunca** bir zamanda en yüksek kalkınma hızını sağlayacak ilişkinin (kurulması) başlangıç noktası olmalıdır. Bu açıdan, muhalefetin fiyatların yükseltilmesi sloganı kararlı bir biçimde ve toptan reddedilmelidir. Bu slogan, endüstride bürokratik dejenerasyon ve monopolcü çürümeye yol açmakla; başta işçi sınıfı, şehir ve kır yoksulları olmak üzere tüketicilere darbe indirmek ve kulakların eline büyük bir silâh vermekle kalmaz; iç pazarı daraltıp endüstrinin tarımsal temelini yıkarak ve endüstride teknik ilerlemeyi durdurarak, kısa bir zaman içinde kalkınma hızını birden bire düşürür.»*

Bir yıl sonra VSNH'nın (Yüksek Ekonomi Kurulu) yıllığında yazan aynı iktisatçı, 1926/27 yılına ait gözlemle-

---

* **Pyatnadtsatıy S'ezd VKP (b),** Dekabr, 1927 goda (stenograficeskiy otçet), T. 2. Moskova, 1962, s. 1443.

Aynı yılın başında toplanmış olan merkez komitesinin konuyla ilgili kararı şöyle: «Sovyet devletinin ekonomi politikasının düğüm noktası olan fiyat politikası, son çözümlemede, şunları belirler: a) Endüstriyel kalkınmanın hız ve perspektifini ve endüstriyel ürünler pazarının sınırını; b) tarımsal ürünün kalkınma hızını; c) sosyalist birikim hızını; d) özel birikimi sınırlandırma alanını; e) çervonetes'in (ruble) satınalma gücünü ve Sovyet devletinin bütün döviz politikasını; f) işgücü ödemelerinin gerçek değerini ve diğerleri.»

KPSS v Rezolyutsiyah i Reseniyah S'ezdov, Konferentsii i Plenumov Tsk, Cast 1924 - 1930, Moskova, 1954, s. 229

rini tekrarlamakta ve genellemektedir. «Cari yılda endüstriyel kalkınma, üretici aygıtın teknik gücünün artışının yanında, tarımdaki genel sonuç ile sıkısıkıya bağlıdır. (Tarımdaki gelişme) büyük ölçüde, endüstri pazarının sınırını, onun hammadde kaynaklarını ve endüstriye sermaye akışının düzeyini belirledi.»[6]

Aynı bakış açısının, 1928 yılının sonunda, Stalin tarafından da tekrarlandığı görülüyor: «Hatırlanmak gerekir ki, endüstri başlıca dayanak olmakla beraber, tarım, hem endüstriyel ürünlere pazar olması ve hem de hammadde ve besin ve ayrıca ekonominin ihtiyaç duyduğu makinaların ithali için gerekli ihraç rezervini sağlaması bakımından endüstriyel kalkınmanın temelidir.»[7]

Tarıma, endüstriyel kalkınmada, böylesine ağırlıklı bir yer verme eğiliminin ilk beş yıllık planda da yansıma bulduğu anlaşılıyor. İlk beş yıllık, bilindiği gibi, iki varyanta göre hazırlanmış. Biri, başlangıç varyantı (otpravnoy variant). Diğeri, optimal hızı içerir. Optimal taslağın, dayanakları şöyle:

«a) Beş yıllık süre boyunca herhangi bir ciddi kuraklık olmaması;

b) Hem ülkede büyük ihracat rezervi bulunması (Ts İ K'nın hasat konusundaki kararının tam olarak uygulanması) ve hem de, özellikle, beş yılın başında bile önemli ölçüde daha hızlı uzun vadeli dış kredilerin gelmesi sonucunda, dünya ekonomisi ile daha geniş bağların kurulması.

c) Gelecek iki yıl içinde, ekonomik kalkınmanın niteliksel göstergelerinde (gider, hasat verimi ve diğerleri) sıçrama olması;

d) Ekonomik sistemde savunma harcamaları için daha düşük bir oranın gerçekleşmesi.»[8]

Optimal taslağın esas alınıp uygulanması için böylesine iyimser koşulların geçerli olması öngörülmüştür. Başka bir deyişle, iki varyant da kabul edilmekle birlikte, eğer elverişli koşullar gerçekleşecek olursa optimal taslağın uygulanması kararlaştırılmıştır. Fakat, beş yıl sü-

resinde beklenen elverişli koşullar kendini göstermemiş; yine de optimal taslak esas alınmış ve ilk beş yıllık plan, dört yıl üç ayda gerçekleştirilmiştir.*

Böylesine bir durumun ortaya çıkması veya ortaya çıkmaya başlaması yeni açıklamalara veya yeni bir tutuma ihtiyaç gösterir. Açıklama olmasa bile tutum değişikliği kendisini göstermekte gecikmiyor. İlk planın ikinci uygulama yılında bir iktisatçı şöyle bir görüşü ileriye sürüyor: «Sovyet ekonomisinde 'pazar', genişletilmiş yeniden üretim hızına sınır getiremez. Kapitalizmde, yeniden üretimin daha ileriye götürülmesi için çözülmesi gerekli olan sermayenin değişimi (metamorfoz) sorununun yerini, Sovyet ekonomisinde, esasta, planlı ve önceden belirlenmiş dağıtım almaktadır.»[9] İlk planın uygulamasının sonu alındıkça, görüşler daha da açıklık kazanıyor. Zamanın önde gelen yöneticilerinden biri, 1932 yılında şunları yazmaktadır: «Endüstriyel kalkınmanın sınırlayıcı ögelerinden biri olan ve önemi Ondördüncü Kongrede vurgulanan (Mejlauk, burada, bu bölümün başında verilen karar suretini aktarır. Y.K.) pazar kapasitesi, hem endüstrinin bütünü ve

---

* BBYP'nın sonuçlarını değerlendiren Gosplan dokümanı şunları söylüyor: «Beş yıllığın uygulanması sırasında, özellikle elverişli koşulların yokluğu bir yana, bir çok durumda koşullar, başlangıç varyantında öngörülenlerden de az elverişli idi.

Beş yıllık plan, beş yıl süresince ciddi bir kuraklığın (kötü hasat) olmamasını varsaymıştı. Gerçekte, 1931 yılında, doğunun başlıca tahıl bölgelerinde, istisnaî derecede kötü hava koşulları yüzünden hasat, 1927 - 1930 yılları ortalamasından 107 milyon tsentner (100 kg) düşük oldu.»

Gosplan SSSR: **İtogi Vıpolneniya Pervogo Pyatiletnego Plana Razvitiya Narodnogo Hozyaistvo Soyuza SSR**, Moskova, 1933, s. 10-11

Başka bir kaynakta da şunlar var: «... Optimal varyantın dayandığı üç önemli varsayım (metinde, a, b, c, Y.K.), ilk beş yıllıkta bütünü ile gerçekleşmedi.»

B. Borolin: «K. İtogam Pervoy Pyatiletki» Bol'şevik, 1933/1-2, s. 80.

hem de tüm ekonomi için, onların kalkınma hızlarının belirlenmesi yoluyla, bir sınır olmaktan çıkarılmıştır.»[10]

Yalnız, uygulamanın yeni bakış açısı yaratmış olması önemli bir soruya yol açmaktadır. Bu soru, en azından getirilen çözümün tartışılması kadar ilgiye değer. Soru şu: Ekonomi ve çevreyi bilinçle kontrol etmek iddiası ile tarih sahnesine çıkmış olan bir düzen, yolunun aydınlatılması ve sorunun çözülmesi işini sadece uygulamaya mı bırakılacak. Kuşkusuz, buna evet demek mümkün değil. Öyle ise, sözü edilen gelişme nasıl açıklanıyor?

Şöyle: Bir kez pazar sorununu, bütünden ayrı düşünmemek gerek. Sorun, teknoloji, teknik seçimi, mekanizasyon, uzmanlaşma, ölçek sorunları gibi endüstrileşme sürecinin temeli ile yakından ilgili. Bunların bir parçası. Endüstrileşme konusunda çeşitli cephelerde sürdürülen mücadelenin bir cephesi de bu. Ve görünen odur ki, endüstrileşmeden yana olan güçler en az bu cephede başarılı olabilmişler.

Vladimir Bazarov, otuzların başlarına kadar Gosplan'ın en etkili iktisatçıları arasında yer alıyor. Devrimin başından beri etkili bir iktisatçı olarak çalıştı. Neo-narodnik (yeni-populist) görüşlerin en önde gelen temsilcisi. Yirmilerin başında görüşünü olanca açıklığı ile ortaya koymuştu: «Biz, tarımcı nüfusun efektif (satınalma gücü ile desteklenen) talebini realite olarak kabul etmeli ve endüstriyel kalkınma perspektifini, onun üzerine kurmalıyız.»[11] Bazarov için, her şeyin başlangıcı tarım. Planlama, tarım ve tarımın özelliklerini veri alarak işe başlayacak. Endüstrileşme, tarımı ve tarımsal talebi başlangıç alacak. Başlangıç almadan maksat, tarımı, tarımsal talebi ve onun yarattığı pazarı bilmek, tahmin etmek ve gözlemek. Yoksa, değiştirmek değil. Bazarov, burada da son derece açık: «Devletin amaçları bir kısır döngü (zakoldovannıy krug, fâsit daire) ile karşı karşıya. Pazara hakim olmak gerek; fakat, pazara komuta etmek, onu yok etmek, demektir.»

Bazarov'un görüşlerinin irdelenmesinin yeri burası değil.* Vurgulanmak istenen nokta, Bazarov ve benzeri iktisatçıların ekonomik örgüt içinde uzunca süre çalışmış oldukları **siyasal** platformda güç kaybeden görüşleri, **teknik** planda savunmaya devam ettikleri**. Bir tek örnek söylenenleri açıklamağa yetecek. 1928 yılının başında, BBYP hazırlıklarının şekillendiği bir zamanda, Gosplan'ın dergisinde Bazarov'un bir çalışması yayınlanır. Çalışma Perspektif Planın Yapılması İlkeleri başlığını taşır.[12]

Bazarov, modern teknolojideki gelişmeleri izlediğini göstermektedir. Soyut olarak, pazar, ölçek ve teknoloji arasındaki ilişkiyi doğru olarak koyuyor: «Üretimin ölçeği sınırlı olunca, üretimin uzmanlaşması pratik olmaz. Bu yüzden, kütle üretimi yapmayan yeni işletmeler kurduğumuzda, büyük miktarlara ulaşan kaynakları, etkenlikleri Batı Avrupalı ve Amerikan rakiplerinin çok altında olan geri (terkedilmiş) üretim birimlerine yatırmış olacağız. Böylece, kütle üretiminin gerekleri gerçekleştiği zaman bir çok durumda aşağıdaki alternatif ile karşılaşacağız: Ya,

---

* Bu konuda bkz:
A. Erlich: **The Soviet Industrialization Debate, 1924-1928.** Harvard University Press, 1960.

Böylesi iktisatçıların, menşevik ve neo-narodnik iktisatçıların ekonomik örgütten ayıklanması, 1930 yılında gerçekleştirilir. 1930 yılının sonlarındaki değerlendirme yazısında, Strumilin, bu iktisatçıların katkıları konusunda şunları söylemekteydi: «Kuşkusuz, planlama örgütlerinde çalışan eski düzenin izleyicilerinden sağlanan 'yardımlar', bu örgütlerin çalışmalarını hiç de kolaylaştırmadı. Ve gerçekten, böyle yardımlar alınırken, planlama metodolojisi çalışmalarında, proleter ideolojisinin gerektirdiği açıklık ve sınıfsal sağlığı burjuva etkilerinden korumak kolay değildi. İşi özellikle güçleştiren, bu alanda her zaman, bizim güvenimizden yararlanan ve marksist yöntemi olmasa bile, en azından marksist deyimleri sık sık kullanan ve bunda da pek de başarısız olmayan **maskeli düşmanlarla karşılaşmamız, olmuştur.»
S. G. Strumilin; ibid., s. 175.

kurulduğu zaman bile eskimiş olan işletmeleri sonuna dek, fizik yıpranma sınırına dek, çalıştıracağız: ve bunun sonucunda onların çalıştırıldığı her yılın, kapitalist dünya karşısında teknolojik geriliğimizi daha da pekiştirme ve derinleştirmesini kabul edeceğiz. Ya da, rasyonel olmayan yatırımlarda birikmiş milyonlarca 'adam-günü'nü, planlama ile asla tutarlı olmayan biçimde, kullanmadan atacağız»[13].

Pazar sorununun bu yanına, Bazarov ışık tutuyor. İleri ve uzmanlaşmış teknolojinin ancak büyük ve genişleyen bir pazar ile mümkün olabileceğini; aksi durumda, kaynakların verimsiz birimler içinde israf edilmiş olacağını söylüyor. Söyledikleri, bu çalışmada geliştirilen düşüncelerin bir yanı ile tutarlı. Tutarlı olmayan yanı, **büyük ölçekli ve ileri teknoloji kullanan ve hızla büyüyen endüstrinin gerekli pazarı yaratacağının** hesaba katılmamış olması. Başka bir deyişle, küçük pazar hızlı endüstrileşmeye bir sınır getirirken, hızlı endüstrileşme pazar sınırını ortadan kaldırır. Sovyet deneyimi, bunu gösterdi ve 'ilk planın sonunda, artık pazar bir engel olmaktan çıkmıştır' diyenler, bu olguya dayandılar.

Bazarov'un çıkardığı sonuç, bu değil. Bambaşka. Bazarov, gözlediği başka bir ve bu kez **sözde** teknolojik gelişmeden, 'toplum kalkınmacı' bir sonuç çıkarıyor: «Elektrifikasyon, el zanaatlarının mekanizasyonunda, onları fabrika üretimine çevirmeksizin ve böylece, üretim ve konut için çok büyük yatırımlar yapılmasını gerektirmeden, geniş ufuklar açmaktadır. Kapitalizm tarihinde, her iş kolunun mekanizasyonu, (o iş kolunu) fabrika ve tesis (plant, zavod) üretimine dönüştürmek ile eş anlamlı idi. Fakat bu her zaman, imalat teknolojisinin bir gereği değildi. Temel neden, o günlerin buhar enerjisi temelinin ne enerjinin parçalanmasına ne de uzak mesafelere nakline müsaade etmesi idi.

İradî olarak bölünebilen ve uzak mesafelere taşınabilen elektrik enerjisine geçiş, bir çok endüstrinin teknoloji ve organizasyonunda derin değişmelere yol açar. Bu

değişiklik, geçen asrın dev teknolojik ve kamu hizmeti mirası ile yüklü kapitalist ülkelerde, hiç bir yerde, bütünüyle sindirilmiş olmaktan uzak. Baraka biçimi fabrika stili ve ona uygun toplumsal çevrenin, gökdelen binaların, klasik kapitalizm çağının kaba teknolojisinin doğurduğu barbar kültürün göz kamaştırıcı örnekleri olarak, gelecek sosyalist toplumun müzelerini dolduracaklarına inanmak için her türlü neden var.»

Bazarov'un eski narodnik görüşlerin son savunmasını yapabilmek için, birçok şeyi unutmaya çalıştığı anlaşılıyor. Kır edebiyatı, teknolojik ve ekonomik düşünceler ile karışıyor. Daha doğrusu, kır edebiyatını ön plana çıkarmak için, teknolojik eğilimler saptırılıyor. Saptırılan eğilimlerin en önemlisi, yirminci yüzyılda kapitalist dünyada büyük ölçekli birimlerin ortaya çıkışının, ondokuzuncu yüzyıl klasik kapitalizminin bir alışkanlığı olarak gösterilmesi. Ve elektrik enerjisinin ekonomik uygulamaya konuluşunun bu eğilimi tersine çevirme olanaklarını yaratmış olduğunun ileri sürülmesi. Tam tersi. Elektrik enerjisi, sadece bu eğilimlerin güç kazanmasını kolaylaştırır. Üretim birimlerinde daha büyük çevirici güç kullanılması imkânını hazırlar. Üstelik elektrik enerjisinin dağıtımından, küçük parçalara ayrılmasından doğan önemli kayıplar vardır. Önceki bölümde görüşlerine değinilen Kugel' - Kraevskiy, marjinalist tezlerini bu kayıplara dayandırıyor. Elektrik enerjisi, özel mülkiyetli ekonomilerde, emperyalist aşamanın enerjisidir. Emperyalist aşama, dev işletmeler aşamasıdır. Dev işletme, ekonomik işletmedir.

Bunun içindir ki, 1920 yılı sonunda, Sekizinci Sovyetler Kongresinde, Goelro planını savunurken Lenin, elektrifikasyon planının basit bir ekonomik plan olmadığını, «bütün ekonomiyi, yüksek teknolojik temele, çağdaş büyük üretim temeline» geçirme planı olduğunu vurgular[14].

Bazarov'un görüşleri ile ilgili olarak, Rusya'da kapitalizmin gelişmesini incelerken vurgulamış olduğu bir nokta daha var: «Küçük (bazan 'bağımsız', bile) endüstrilerin gelişmesinin kapitalist manüfaktürün gelişmesinin bir gö-

rünümü sayılması, paradoksal görülebilir. Mamafih, bu bir gerçek. Böyle 'el zanaatlarının', 'bağımsızlığı' bütünüyle düşseldir (fiktif). Eğer, diğer ayrıntı işleri ile, ürünün diğer parçaları ile **bağ kurulmamışsa,** onların işleri yapılamaz ve bazan ürünlerinin kullanım değeri bile olmaz. Ve sadece, (şu veya bu biçimde) ayrı işleri yapan bir işçi kütlesi üzerinde egemen **büyük kapital** bu bağı kurabilir ve kurmuştur.»[15]

Bazarov'un elektrik enerjisi kullanan el zanaatlarından kurulu bir Sovyet endüstrisi önerisine karşın, Sovyet endüstrileşme süreci içinde küçük endüstrinin yukarıdaki değerlendirmeye uygun olarak geliştiği anlaşılıyor. VSNH'nın, 1927 - 28 yılına ait 1929 yıllığında, beş yıllık plan konusunda şunlar söyleniyor: «Endüstrinin teknolojik donatımı sorunları, dünya teknolojisinin son başarıları, emek verimliliğini yükseltme zorunluluğu, giderde önemli düşüş sağlama hep, büyük ölçekli işletmeler kurma zorunluluğuna yol açar. Fakat bu (zorunluluk), bazı kesim ve bölgelerde küçük birimler kurulmasını önlemez.»[16] Aynı yılda, Onaltıncı Parti Konferansında konuşan Kuybışev'in verdiği açıklama şöyle: «Endüstrimizin kalkınması için büyük programla birlikte, kustar endüstrisinde de, bunun karşılığı bir büyüme öngörmekteyiz. Kustar zanaatlarda çalışanlar büyük ölçüde artarken, kustar endüstrisi üretimi iki kez büyümektedir. Şimdi kustar zanaatlarında yaklaşık olarak 4 milyon kişi çalışırken, bu rakam, beş yıllığın sonunda 6 milyona ulaşacaktır. Kustar endüstrisi, işgücü fazlası ile savaş ve ekonominin ihtiyaç duyduğu tüketim araçlarının sağlanmasında güçlü bir kaynağın gelişmesi açılarından önemli olmaktadır.»[17] 1934 yılında, parti dergisinde yazan bir iktisatçı ise, küçük ve büyük işletmelerin nasıl birlikte çalıştıklarını gösteriyor: «Üretimde uzmanlaşma ve işbirliği, küçük işletmelerin kompleks kütle üretimi sistemiyle organik olarak bütünleşmesini mümkün kılmaktadır. Onlar (küçük işletmeler), (işbirliği yapan işletmeleri) tamamlayıcı her türlü üründe, bazı parçalarda, enstrüman ve avadanlık yapımında uzmanlaşırlar. Böyle işletmelerde,

sürekli akış üretimi yapmak, otomatik takım tezgâhı uygun biçimde kullanmak, hassas ürün çıkarmak mümkün olur.»[18]

Uygulama, neo - narodniklerin öne süregeldikleri pazar engelini aşınca, bunun nasıl çözüldüğünün ortaya konması için fazla çaba gerekmedi. Çünkü, bu sorun, Sovyet düzenine miras kalan düşünce birikimi içinde çoktan çözüme kavuşturulmuştu. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında narodnikler ile 'legal marksistler' arasında geçen ve hemen hemen bütün Rus üniversite ve entellektüel yaşantısını etkisi altına alan tartışma sadece pazar sorunu üzerinde yoğunlaşmıştı. Bir yanda, narodnikler, Vorontsov, Nikolayon, Rusya'da kapitalizmin gelişmesi için gerekli pazarın olamayacağını, bu yüzden kapitalizmin gelişmeyeceğini ileri sürerken; diğer yanda, 'legal marksistler' Struve, Bulgakov, Tugan - Baronovski, kapitalizmin her yerde ve Rusya'da da kendi pazarını yaratacağı görüşünü savunurlar. Narodnikler'in dayanakları, kapitalizmin kütleleri fakirleştirdiği; dolayısıyla büyük bir tüketici kütlesini satın alma gücünden yoksun ettiği için, üretilen endüstriyel ürünlerin yenilmeyecek bir pazar sorunu ile karşılaşacağıdır. Bu sorunun çözümü, gelişmiş kapitalist ülkeler için başka ülkelerde, zorla veya kolaylıkla, pazar bulmakla mümkün olmaktadır. Narodnikler, Rusya için böyle bir yolun kapalı olduğunu kabul ederler. Onlara göre, açık olan yol sadece tarımda yoğunlaşma, tarımdaki sözde müşterek mülkiyeti korumak ve kapitalizmin buraya da girmesini önlemektir.

Rus legal marksistlerinin ana tezi, kapitalizmin gelişmesi, artık değerin realize edilmesi için bir dış pazara ihtiyaç olmadığı noktasında düğümlenir. Legal marksistlere göre bunun böyle olduğunu anlamak için, 'bilinmeyen nedenlerle çok az kullanılan' **Kapital**'in ikinci cildine bakmak yeter. Toplumsal üretime en büyük talep ve gittikçe artan talep üretim araçlarının üretilmesinden gelmektedir. Toplumsal üretim içinde, sabit sermayenin payı, değişen sermayeye göre, çok büyük oranlara ulaşmaktadır. Bunun

anlamı, tüketim araçları talebinin bütün üretim içinde gittikçe daha az bir yer tutmasıdır. Başka deyişle, toplumsal üretimin pazar sorunu, üretim araçları üretiminin artışı sorununa dönüşmektedir. Bu sorun içinde, kişisel tüketimin rolü ihmal edilebilir. O kadar ki, iktisat dünyasında en çok tanınmış legal marksist Tugan - Baronovski'nin deyişi ile: «Marx, nüfusun büyük bir kütlesinin, işçilerin yoksulluğunun, talepde bir düşüşe yol açarak gittikçe genişleyen kapitalist üretimin ürünlerinin realizasyonunun imkânsız kılacağı genel görüşü ile, esasta, anlaşma halindedir. Bu düşünce, kesinlikle, yanlıştır. Kapitalist üretimin kendi pazarını yarattığını; tüketimin, kapitalist üretimin çizgilerinden (özelliklerinden) sadece biri olduğunu gördük. Üretimin yöneticilerinin taleple ilgili bütün bilgilere ve emek ve sermayeyi bir üretimden diğerine serbestçe transfer etmek gücüne sahip oldukları planlı toplumsal üretimde, toplumsal tüketimin düzeyi ne kadar düşük olursa olsun, meta arzı talebini aşmaz.»[19]

Narodniklere son darbe, Lenin tarafından indirilir. Lenin'in **Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi** adlı kitabı bu amaçla yazıldı. Kitabın alt başlığı da bunu açıkça gösteriyor: Büyük Ölçekli Endüstri İçin İç Pazarın Oluş Süreci.

Lenin, söz konusu kitapta, Tugan'ın narodniklere cevap verirken öbür uca gitmesine karşılık şunları söylemektedir: «Kapitalizmde iç pazarın büyümesi, **bir dereceye kadar** kişisel tüketimden 'bağımsızdır' ve **büyük ölçüde**, üretici tüketimden kaynaklanır»[20]. Görüldüğü gibi, Lenin'in görüşleri arasında kişisel tüketimi bütünüyle bir kenara atarak ve sadece üretici tüketimin (üretim araçları kullanımının) kendi içinde dağılımını planlayarak büyümeyi sürdürme görüşü yer almaz. Böyle bir şey, söz konusu değil. Söz konusu olan, büyük ölçüde üretici tüketime dayanarak, endüstrinin belirli sınırlara dek kendi talebini yaratabileceğidir. Sınırları araştırmak veya tartışmanın bu yönünü irdelemek bu çalışmanın kapsamının dışında kalır.

Rusya örneği kullanılarak, üretici tüketimin pazar yaratma gücüne, kitabın ileriki sayfalarında, açıklık verilir:

«Rusya'da fabrika endüstrisinin hızlı gelişimi, üretim araçları (inşaat malzemesi, yakıt, metal, v.b.) için geniş ve gittikçe büyüyen bir pazar yaratmaktadır ve kişisel değil, fakat, üretici tüketim malları yapan nüfus bölüğünü özel bir hızla artırmaktadır»[21]. Bu yüzden, «ayrı, kapitalist gelişme derecesine dayanmadan kendi başına varolabilen bir sorun olarak, iç pazar sorunu mevcut olamaz. Marx'ın kuramında, hiçbir yerde ve hiçbir zaman, bu sorunun ayrı olarak ortaya atılmamış olmasının nedeni budur... Kapitalizm için 'iç pazar', toplumsal iş bölümünü derinleştiren, doğrudan üreticiyi kapitalist ve işçi olarak ikiye bölen kapitalist kalkınmanın kendisi tarafından yaratılır. İç pazarın gelişme derecesi, bir ülkedeki kapitalist kalkınma derecesidir. Kapitalist kalkınma derecesinden ayrı olarak, (Narodnik iktisatçıların yaptıkları gibi) iç pazarın sınırı sorununu ortaya atmak yanlıştır»[22].

Peki, kapitalizm iç pazarını yaratmada bu denli güçlü ise, neden dış pazara ihtiyaç duymaktadır ve zorla veya kolaylıkla dış pazar sağlamaya çalışmaktadır? Cevap şudur: «Endüstrinin, birbirine 'pazar' işlevi gören, çeşitli kolları eşit olarak gelişmezler; fakat, biri diğerini (gelişme derecesinde, Y.K.) aşar ve daha çok gelişmiş endüstri (kolu) bir dış pazar arar»[23]. Başka deyişle, kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanunu dış pazar aramayı zorunlu kılmaktadır. Lenin, bu görüşünü onbeş yıl kadar sonra, daha da açmaktadır: «Kapitalizm, en yüksek gelişme aşamasında işgücünün kendisinin meta durumuna geldiği, meta üretimidir. İç değişim (mübadele) ve özellikle uluslararası değişimin büyümesi, kapitalizmin bir karakteristik görünümüdür. Kapitalist sistemde, bireysel işletmelerin, endüstrinin bireysel (tek tek) kollarının ve tek tek ülkelerin eşit olmayan ve gelip geçen (spasmodic) kalkınmaları kaçınılmazdır.» Ve görüş tamamlanır: «... bu üretim biçiminde, hem eşit olmayan gelişme ve hem de kütleler için bir açlıktan ölmeyecek kadar yaşama düzeyi, temel ve kaçınılmaz koşul ve dayanaklardır»[24].

Lenin, Kapitalizmin Gelişmesi kitabından da önce hazırlamış olduğu bir çalışmasında, kapitalizmde pazar yaratma sürecinin dinamiği üzerinde durur: «Kapitalist toplumda, pazarın gelişmesinin sınırları toplumsal işin uzmanlaşmasının sınırları ile belirlenmektedir. Fakat, uzmanlaşma, kendi doğası gereği, teknik gelişmeler kadar sonsuzdur. Örneğin, bir bütün ürünün bazı parçasını yapmada işgücünün verimliliğini artırmak için, o parçanın üretimi uzmanlaşmalı; kütle üretimi ile ilgili ve bu yüzden de makina kullanımına müsaade eden (yol açan) bir özel üretim olmalıdır»*. Pazarın sınırını uzmanlaşmaya, uzmanlaşmanın sınırını da teknolojinin gelişmesine bağlarken, bir başka yerde de şunları söylemektedir: «Teknolojinin artan (usilenno, güçlendirilmiş) hızla büyümesi, beraberinde, ekonominin çeşitli yanları arasında uyumsuzluk, kaos ve bunalım unsurlarını, gittikçe çoğalan ölçüde, getirmektedir.»

Lenin'in pazar yaratma sürecinin dinamiğini incelediği ve Pazar Sorunu adını taşıyan bu çalışması, ilk kez ancak otuzların sonlarına doğru yayınlanır. Yazıldığında kaybolmuştur; sonra bulunur. Fakat, endüstrileşme atılımı başlayınca ve üretici güçlerin gelişme düzeyinden başka bir sınır olmayınca, uygulama kendi doğrultusunu çizer. Bunun böyle olduğunu görebilmek için iki tablo, yetecek. Tabloların ilkinde[25], toplam endüstri üretimi içinde hafif endüstrinin (tüketim araçları) oranı, çeşitli zamanlarda ve çeşitli ülkeler için, verilmektedir. İkincisinde ise[26], Sovyet ekonomisinde, büyük sanayide üretim ve bağlı sermayenin, bir önceki yıla göre, artış hızı gösterilmektedir. (323 ve 324. sayfalardaki tablolara bkz.)

---

* V. Lenin: **On The So-called Market Questions,** s. 26.
Kapitalizmin Gelişmesi'nin özet cümlesi ile: «Kapitalizm için iç pazar yaratma sürecinde baş faktör, toplumsal iş bölümündeki (bu) ilerleyen büyümedir.»
The Development of... op. cit., s. 38

Endüstrileşme Hızı I: Ağır Endüstriye Göre Hafif Endüstri

	19. Asır Ortası		Emperyalizm Aşamasından Önce		19. Asır Sonu		Birinci Savaştan Önce		Birinci Savaştan Sonra	
Ülkeler	**Yıl**	**İlişki**	**Yıl**	**İlişki**	**Yıl**	**İlişki**	**Yıl**	**İlişki**	**Yıl**	**İlişki**
A.B.D.	1850	2.4:1	1880	1.8:1	1900	1.2:1	1914	0.9:1	1927	0.8:1
B. Britanya	1841	4.7:1	1871	3.9:1	1901	1.7:1	1907	1.8:1	1924	1.5:6
Almanya	—	—	—	—	1895	2.3:1	1907	1.5:1	1925	1.1:1
Fransa	1861	4.5:1	—	—	1896	2.3:1	—	—	1925	1.5:1
SSCB	—	—	—	—	—	—	—	—	1928	1.2:1
SSCB	—	—	—	—	—	—	—	—	1935	0.8:1

Endüstrileşme Hızı II: SSCB'de Büyük Endüstride Üretim ve Bağlı Sermaye Artış Hızları

	Bütün (büyük) Endüstri		Üretim Araçları Üretimi		Metal İşleyen Endüstriler	
Yıllar	Gros Üretim	Sermaye	Gros Üretim	Sermaye	Gros Üretim	Sermaye
1931	+ 23.3	+ 19.7	+ 29.3	+ 26.0	+ 52.0	+ 27.8
1932	+ 13.7	+ 22.7	+ 16.6	+ 29.6	+ 24.6	+ 38.5
1933	+ 8.3	+ 30.2	+ 10.2	+ 38.3	+ 15.0	+ 38.2
1934	+ 20.3	+ 28.2	+ 24.7	+ 33.7	+ 25.0	+ 30.3
1935	+ 21.8	+ 22.1	+ 25.0	+ 24.7	+ 30.0	+ 19.4
1936	+ 30.0	+ 23.3	+ 33.3	+ 24.7	+ 40.9	+ 26.8

Tablolara ek olarak söylenecek pek az şey var. İlk tablodan, gelişmenin toplam üretim içinde üretim araçları üretiminin payını artırmak demek olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Gelişen bütün ülkeler, endüstrileşme süreci içinde, bu payı artırmışlar. Sonradan endüstrileşme sürecine giren ülkelerde artış daha hızlı olmuştur. Aynı anlama gelmek üzere, sonradan endüstrileşen ülkelerde, payın büyüklüğünde **belli bir sıçrama,** daha **kısa bir zaman aralığına** sığdırılmıştır. Örneğin, ilişkiyi 1.2:1'den, 0.8:1'e çıkarmak için A.B.D.'de 27 yıl gerekirken; S.S.C.B.'de 7 yıl yeterli olmuştur.

Bunu yapmak için, endüstri üretimini **hızla** artırmak; endüstri içinde üretim araçları üretimini **daha** hızlı büyütmek; üretim araçları üretimi içinde de, kalkınmanın can alıcı noktaları olan metal işleyen (makina yapımı ve diğerleri) kesimleri **daha da** hızlı geliştirmek gerek ve yeter.

Bir de şu eklensin: Sovyet endüstrileşme sürecinde, bütün bunlar yapılırken, pazar sorunu ile hiç ama hiç karşılaşılmaz. Karşılaşılan, tam tersi. Örneğin, demir-çelik üretiminde devamlı sıkıntı çekildi. Üretim, otuzlu yıllarda da, daima «pazarın» ihtiyacını zorlukla karşılayabildi.

HIZ SORUNU

Pazar sorunu, hız sorununa dönüşünce, hız üzerinde durmak kaçınılmaz oluyor. Burada da, Bazarov'dan başlamakta çözümsel yarar var.

Başlangıç, restorasyonun sağlanmış olması. Restorasyon'da çok hızlı artış hızları sağlanır. Buna bakıp da, kalkınma sürecinde de hızlı artışlar elde edilebileceği düşünülebilir. Bazarov, daha doğrusu Groman-Bazarov ikilisi bunun böyle olmayacağını göstermeye çalışırlar.

Düşüncelerinin temelinde, denge çözümlemesi yatar. Groman, 1925 yılı başında şunu yazmaktadır: «Ekonomik süreçlerin dinamiğini değerlendirmede, temel ölçüt, dengeye yönelme, başka deyişle, karşılıklı olarak birbirini belirleyen ekonominin çeşitli ögeleri arasında orantılı gelişmeye yönelme ilkesi olmalıdır. Bu ilkenin, ya nesnel ko-

şullar yönünden; ya da, planlama önlemleri ile ekonominin bireysel kesimlerinin orantılı gelişmesi ilkesinin uyuşmaması nedeniyle herhangi bir şekilde ihlâl edilmesi, genel ekonomik kalkınma sürecini derhal ve en olumsuz biçimde, etkileyecektir»[27]. Bunun anlamı şu: Ekonomik denge bir kez sağlandıktan sonra, ekonominin gelişme hızı bu dengeyi sürdürmekle sınırlı. Dinamik denge süreci, her aşamada gözetilecek. Örneğin, tarım ile endüstri arasında oransal bir denge ilişkisi varsa, kalkınma süreci içinde bu oransal ilişkiyi korumak gerekir. Bu ilişkiyi, gözetmeksizin hedef alınacak bir kalkınma hızı, sadece dengesizliklere yol açar.

Bazarov'un katkısı, bu denge çözümlemesine dayanır ve rekonstrüksiyon döneminde, restorasyon dönemindeki artış hızlarının beklenmemesi gerektiği noktasında düğümlenir. Çünkü, restorasyon dönemi bir dengeye dönüş dönemi idi ve tekrarlanmayacak özelliklere sahipti. Üstelik, restorasyon döneminin sonlarına doğru artış hızı düşmeye başladı. Bu da, normal ve beklenir: «Dengeden sapma büyüdükçe, bozulmuş sistemi dengeye getirmek isteyen bütünlüğün içsel güçleri daha çok baskı içinde olacağından, 'restorasyon süreci' hızının, sistemin belli bir durumu ile istikrarlı denge durumu arasındaki mesafenin azalmasına uygun olarak düşeceği, açıktır»[28]. Bazarov'un «örgütlü ilişkilerden oluşan, ister mekanik, biyolojik isterse toplumsal olsun, her sisteme uygulanacağını» ileri sürdüğü bu ilkenin somut uzantısı şu: 1920'lerin başında Sovyet ekonomik sistemi, denge durumundan çok uzak idi. Bu yüzden, ekonomik sistemin parçaları arasındaki ilişkiler üzerinde büyük bir baskı vardı. Baskı, sistemi, hızlı bir biçimde dengeye itmekteydi. Restorasyon'un ilk yıllarında, özellikle endüstrideki büyüme hızının yüksekliğinin altında bu itiş yatar. Denge durumuna yaklaşıldıkça, baskı azalır; ve dolayısıyla, hız düşer. Tıpkı, Bazarov'un örneği ile, bir sarkacın hareketinde olduğu gibi. Sarkacı normal durumundan, ne kadar uzaklaştırırsanız ilk hareketleri o denli hızlı olur. Sonra söner ve denge durumunda biter.

Kuşkusuz, Bazarov, bu örneği sonuna kadar götürerek, restorasyon tamamlanınca, artış hızının sıfır olacağını söylemez. Çünkü, denge çözümlemesi dinamiktir. Denge durumu da hareket eder. Fakat, hareket, denge halindedir ve bu dengenin gerekleri ihmal edilemez. İhmal edilirse, Groman'ın sözünü ettiği durumla karşılaşılır.

Peki, bu denge nedir ve ne göstermektedir? Esasta Ekim devriminden önceki durumun düşünüldüğü açık olsa gerek. Sovyet düzeninin getirdiği değişiklikler vardır; fakat bunların bazıları etkisiz ve bazıları da aleyhte çalışır. Artış hızı söz konusu olunca, «planlı ekonominin, kapitalist ekonomiye üstünlükleri tartışma götürmez... Yalnız, şimdiki gelişme aşamasında planlı ekonomimizin (bütün ekonomi içindeki) görece yeri, üretici güçlerinin gelişme düzeyi aynı olan bir kapitalist ekonomidekinden asla büyük olmayıp, küçüktür, bile.» Bazarov, «planlı ekonomimiz» derken, sadece devlet işletmelerini kastetmektedir. O'na göre, planlamada, tarım sadece veri alınır. Üstelik, «ekonominin planlı yönetimini üstlenmiş olan planlama mekanizması, görece olarak, büyük harcamaları gerektirmektedir... Kapitalizmde, bu son derece kompleks ve her yana dal budak sarmış olan planlama ve dolayısıyla da gerektirdiği yönetim harcamaları yoktur»[29]. Gosplan'ın gözde iktisatçısı Bazarov, planlamadan yakınmaktadır. Fakat, yakınmalar burada bitmez. Bazarov, Sovyet düzeninde, işgücü ödemelerinin «emeğin yoğunluğundan» daha hızlı artmasını; ve dağıtılmış topraklarda köylülerin, «kapitalist tarım veya toprak ağalığında» olduğundan daha büyük bir tüketim talebi ile ortaya çıkmalarını da olumsuz gelişmeler olarak kaydetmektedir. «Bu nedenlerle» diyor, Bazarov, «yeniden yapım (rekonstrüksiyon) döneminde, kapitalist dünyanın ileri ülkelerinde, kalkınmalarının en yoğun olduğu yıllarda gözlenmiş olandan yüksek bir hızı sağlamak oldukça güçtür»[30].

Bazarov'un karanlık vaazı burada da kalmıyor. Eğer, restorasyon sürecinin yasalarını, kendince, ortaya koysaydı ve bundan sonraki hızın ancak kapitalist ülkelerdeki

kadar olacağını söylemekle yetinseydi, belki de, 1930 yılında «Groman-Bazarov yıkıcılığı» büyük bir boy hedefi olmazdı[31]. Ayrıca, bundan sonraki dönemde de hızın düşme eğilimi göstereceğini ileri sürer. Şu nedenle: Yeniden yapım döneminde, sermaye harcamaları büyük ve verimli projelere ayrılacak olursa, bunların gerektirdiği kaynakları bulmanın güçlüğü bir yana; böyle yatırımlar, uzunca süre, ürün vermezler. Kaynaklar buraya çevrildiği için, gerekli yeniden yapım ve hatta günlük tamirler bile yapılamaz. Bu yüzden, ekonomi tam bir durgunluk ve sonunda bunalımla karşılaşır. Bunun almaşığı, kaynakları mevcut verimsiz ve geri birimlerin yeniden yapımına, genişletilmesine ayırmaktır. Bu işletmeleri, fizik ömürlerinin sonuna dek kullanmaktır. Söz konusu almaşık seçildiğinde, ürün artış hızı zaman içinde düşecektir. Fakat, «düşen hız» almaşığı, herhalde bunalımla karşılaşmaktan çok daha iyidir.

Düşen hız eğrisi düşüncesinin, oldukça yaygın ve güçlü olduğunu gösteren işaretler var. Sonradan, sağ sapma damgasını yiyenler kadar, sol sapma damgasını yiyenler tarafından da hazırlanmış çeşitli beş yıllık plan taslaklarında hep düşen artış hızları önerilmiştir. Tablo III'de, bu taslaklardan birkaç örnek verilmektedir. Çeşitli taslakların hazırlanış yılı olarak, her beş yıllığın kapsadığı sürenin ilk yılını almakta sakınca yok. Tablo'da bir önceki yıla göre artış hızları, öngörülen sermaye yatırımları ve değerlendirmeye imkân vermek için uygulama sonuçları verilmektedir. Uygulama sonuçları arasındaki farklar, çeşitli plan taslaklarındaki tanım farklarından ve bilgi kaynaklarının ayrılıklarından ileri gelmekte. Bu, tablo için, önemli değil[32].

Bu taslaklar içinde, hem ekonomik ve hem de politik platformda en çok tartışılmış olanı, OSVOK beş yıllığı. VSNH'da kurulmuş, Bağlı Sermayenin Yeniden Üretimi Özel Komisyonu tarafından hazırlanmış ve otuz cildi bulan bir kapsamla yayınlanmış. Komisyonun başkanlığını Pyatakov yapmış. Pyatakov, bu sırada trotskist kampın önde gelen kişileri arasında yer alır ve yine bu sırada, trotskistler «süper-endüstrileşme» sloganı ile ortadalar. Görüldüğü gi-

bi, düşen hız eğrisi düşüncesi, zamanın süper-endüstrileşme taraftarlarını da etkisi altına almıştır. Başka bir deyişle, sağ ve sol sapma, menşevik ve trotskistler bu noktada birleşmişler.

Fakat, zamanın ekonomik yazınında OSVOK projesini bile optimist bulanların varlığına işaret etmek gerek: «Yüksek konjonktür döneminde hazırlanmış olan OSVOK projesi (hipotezi), bu dönemin psikolojik etkisini yansıtıyor. Çeşitli endüstri kollarında kalkınma kestirimleri (tahminleri) son derece optimisttir; kendi içindeki eşgüdüm zayıftır; endüstrinin genel kalkınma hızı, ülke ekonomisinin güç ve kapasitesinin önemli ölçüde üstündedir ve ekonominin diğer kesimlerinin gerçek kalkınma perspektifi ile herhangi bir uyum içinde değildir»[33].

Buna da şaşılmamalı. 1926 yılının sonunda toplanan Onbeşinci Parti Konferansının almış olduğu şu karar karşısında: «Ekonomi, geçmiş yıllara göre, kalkınma hızının önemli ölçüde yavaşlayacağı bir döneme girmektedir.

Muhalefetin (sol muhalefet, Y.K.) konuşmalarında görülen ve bu hız yavaşlamasından endüstrileşmenin duracağı, proletarya diktatoryasının tehlikede olduğu sonucunu çıkartan, yenikçi (projenskiy, defeatist) ideoloji bütünüyle yalnıştır. Bu ideoloji, bağlı sermayenin genişletilmesi yoluyla (yeni sermaye yatırımları yoluyla) endüstriyel kalkınmanın, son yıllarda restorasyon döneminde eski temele dayanarak gerçekleştirilen endüstriyel kalkınma hızı ile hiç bir zaman gerçekleştirilmemiş olduğunu ve gerçekleştirilemeyeceğini hesaba katmaz. Mamafih, Sovyet yönetiminin özel koşulları endüstri için, kapitalist devlet koşullarının sağlayabileceğinden daha hızlı kalkınmayı garantiler»[34].

Alınmış karara göre, hem sol muhalefetin «süper» ve fakat düşen hız düşüncesine bağlı kalkınma önerisi ve hem de sağ'ın ancak bir kapitalist ülkedeki kadar hızlı kalkınma sağlanabileceği tezi reddedilmiş olmakta. 1926—1927 yılına ait planda bu görüş tekrarlanmaktadır: «Birlik ekonomisi için, kalkınma hızı eğrisinde önemli bir yavaşlama önermek zorunludur. Fakat, Sovyet ekonomisinin özel-

Endüstrileşme Hızı III: Çeşitli Beş Yıllık Plan Taslakları ve Uygulama Sonuçları

	Kalinnikov Endüstri Planı				Neopihanov Demir Yolu Planı				OSVOK Endüstri (büyük) Planı			
	Artış Hızı (yüzde)		Sermaye Yatırımı (milyon çerşonets)		Artış Hızı (yüzde)		Sermaye Yatırımı (milyon ruble)		Artış Hızı (yüzde)		Sermaye Yatırımı (milyon ruble)	
Yıllar	Plan-lanan	Gerçek-leşen	Plan-lanan	Gerçek-leşen	Plan-lanan	Gerçek-leşen	Plan-lanan	Gerçek-leşen	Plan-lanan	Gerçek-leşen	Plan-lanan	Gerçek-leşen
1923/24	19	30	75	275	9.5	16.4	48.5	23.8				
1924/25	28	57	76	426	15.0	23.7	86.8	81.2				
1925/26	25	39	80	930	7.1	39.8	81.1	217.2	30	39	935	930
1926/27	22	19	92	1134	6.4	16.4	88.8	309.0	29	19	1549	1193
1927/28	21	22	10	1539	4.6	10.8	97.4	438.0	23	23	1454	1539
1928/29									15	23	1251	1679
1929/30									13	24	959	2917

likleri ve de restorasyon olanaklarından kalma bazı rezervler, kalkınma hızının, savaş öncesi kalkınma hızını önemli ölçüde aşacağı güvencesinin dayanakları olmaktadır»[35]. (330. sayfaya bkz.)

Bir yıl sonra, 1927'de, Dördüncü Sovyetler Kongresinde konuşan Kuybışev, yakın zamandaki yavaş hızı, ilerde daha hızlı bir kalkınmanın izleyeceğini ileri sürer: «Şimdi, belki daha yavaş, fakat daha devamlı bir büyüme hızı izleyerek, gelecekte, şu anda hayal bile edemeyeceğimiz bir hızlanmayı sağlayacağız»[36].

Fakat, üçüncü tablodan da görüldüğü gibi gerçekleşen durum, bu yaygın düşünceyi desteklemiyor ve reddediyor. Bunun içindir ki, uygulamaya konan ilk beş yıllık plan, şu ilginç değerlendirmeye yer verir: «Son iki yılın deneyimi (tecrübesi), önceleri, rekonstrüksiyon döneminin olanaklarını küçümsemiş olduğumuzu göstermiştir»*. İlginç olan bir de şu var: Daha deneyim kendini **iyice** belli etmeden, 1927'den sonra hazırlanmış beş yıllık plan taslaklarında, giderek, bir yandan düşen hız düşüncesinin bırakıldığı; diğer yandan da, her taslakta bir öncekine göre, endüstriyel artış hızının yükseldiği görülüyor. Dördüncü tablo, bu amaçla verilmektedir[37].

---

* Gosplan SSSR: **Pyatiletniy Plan Narodno-Hozyaistvennogo Stroitel'stva SSSR**, tom I, Moskova, 1929, s. 21.
Bu vesile ile 1918 Mayıs'ında, Birinci Ekonomik Sovyetler Kongresinde konuşan Lenin'in şu sözlerini hatırlamakta yarar var: «Bütün bildiğimiz, kapitalist toplumu incelemiş en iyi uzmanların, onun gelişimini önceden görmüş en büyük kafaların bize kesin olarak işaret ettiklerinin bütünü, transformasyonun tarihsel olarak kaçınılmaz olduğu, belirli bir temel doğrultuda yürümemiz gerektiği, üretim araçlarında özel mülkiyetin tarihçe mahkûm edildiği, onun patlayacağı, sömürenlerin, kaçınılmaz olarak, mülksüzleştirileceğidir. Bu, bilimsel kesinlikle ortaya konmuştur ve sosyalizm bayrağını kaptığımız zaman bunu biliyorduk. Sosyalist reorganizasyonu yapmak için iktidarı aldığımızda bunu biliyorduk; fakat, transformasyon **biçimlerini** veya somut reorganizasyonun gelişme hızını bilemezdik. Toplu (kol-

Endüstrileşme Hızı IV: Beş Yıllık Plan Taslaklarında Artış Hızları

Yıllar	I. Beş Yıllık (1927 ortası)	I. Varyant-Beş Yıllık Kontrol Rakamları (1927 sonu)	Ağustos Varyantı-Beş Yıllık Kontrol Rak. (Ağu.—1928)	II. Varyant-Beş Yıllık Kontrol Rak. (Aralık—1928)
1927—28	16.3	18.1	24.9	24.9
1928—29	13.1	16.6	19.7	21.9
1929—30	13.7	17.6	17.3	20.2
1930—31	10.5	13.8	17.7	21.8
1931—32	10.0	12.8	17.5	22.6
1932—33	—	—	14.4	22.4
1927—28/ 1931—32	82.1	108.0	142.7	173.4
1928—29/ 1932—33	—	—	141.0	167.7

Bu, yeni bir durum ve her yeni durum gibi açıklanmaya muhtaç. Üretim ilişkilerinin, üretici güçlerin hareketini maskelemediği zamanlarda açıklamayı bulmak zor olmaz. 1929 yılında, kalkınma hızı konusunda yazan Strumilin, şu gözlemi yapıyor: «Kalkınması sırasında genç Almanya'nın yaşlı İngiltere'yi geçtiğine herkes şahittir. Amerika Birleşik Devletlerinin kalkınmasında gördüğümüz bütün batı Avrupalı rakiplerini geçme durumu daha da açıktır. Hepsinden sonra kapitalist kalkınma yoluna girmiş olan Japonya'nın ekonomik gücündeki şaha kalkarcasına artış, bu bakımdan, gerçekten bir gösterge değil midir? Devrim ön-

---

lektif) deneyim, milyonların deneyimi ancak, bize bu konuda, kararlı bir rehber olabilir. Kesin olarak şu nedenle; bizim görevimiz, sosyalizmi kurma görevi için, şimdiye dek feodal ve kapitalist toplumlarda tarihi oluşturmuş, üst tabakalardan yüzlerin ve yüzbinlerin deneyimi yeterli değildir. Bu yolda ilerleyemeyiz. Kesin olarak, çünkü; birleşik deneyime, milyonlarca işçinin deneyimine dayanırız.» V. I. Lenin: **Selected Works,** Volume 2, s. 728. altını çizen Y.K.

cesi Rusya'da bile, görece olarak, yüksek kalkınma hızı gerçekleşmiştir. Çünkü, Rusya kapitalist kalkınma yoluna diğerlerinden sonra girdi ve rakiplerinin başarısızlık ve yanılgılarını tekrarlamaksızın, onların bütün teknolojik başarılarını hazır bir biçimde ve derhal nakledebilirdi. Ekim devriminden sonra, SSCB'nin kapitalist ülkeleri kalkınma hızı konusunda aşma olanakları, ülkenin ekonomik kalkınmasını **planlı** olarak etkileme manivelalarından her yıl birini daha komutası altına aldığı için, mukayese edilmeyecek kadar daha yüksek ve çeşitlidir»[38]. Teknik seçimi konusunda görüşleri şiddetli eleştirilere uğramış bir iktisatçı, aynı tezi destekliyor ve sosyal sistemden soyutluyor: «Burada, bizim sosyo-ekonomik sistemimizin üstünlüklerinden bağımsız olarak, (kalkınma) hızını yükselten bir faktörü vurgulamak gerek. Sonradan endüstrileşen bütün ülkeler, daha önce endüstrileşmiş ülkelerden daha yüksek hızla kalkındıkları için, diğer şeyler aynı olsa bile, herhangi bir kapitalist ülkeden daha hızlı kalkınırız. Bunun sebebi, sonradan endüstrileşen ülkelerin, kalkınmalarını, önceden endüstrileşmiş ülkelere göre, daha yüksek bir teknoloji kültürüne oturtarak başlatmalarıdır»[32].

Fel'dman, hızlı kalkınmanın sadece mümkün değil, aynı zamanda zorunlu olduğunu söylüyor: «Bizim, ilk önce küçük, yarı-kustar ekonomi modeline göre çalışıp, sonradan zenginlediğimizde büyük ekonomi modeline geçmek için ne zamanımız ne de süremiz var.» Bu, hem endüstri ve hem de tarım için geçerli. Sorun, yüksek hızı tutturmak veya tutturmamak sorunudur. Bu sorun, böylece konduğunda, «yetişmek ve geçmek» sorununa dönüşmektedir. Yetişmek ve geçmek için, yüksek hız tutturulmalıdır. Aksi takdirde, geri kalmak mukadderdir. Bunun için de, Fel'dman'a göre, «endüstrileşmenin sadece üst sınırları değil, aynı zamanda, endüstrileşmenin minimum hızları üzerinde de düşünmek gerekir»[40]. Kuşkusuz endüstrileşme hızının alt sınırından söz ederken, Fel'dman, altına düşülmemesi gerekli bir hız düşünmektedir. Bunun da ne kadar yüksek olabileceğine şu sözleri işarettir: «Küçük burjuva

kendiliğindencilik (stihiya, spontaneity) kaynaklı **karşı koymalar,** ülkenin endüstrileşme hızını sınırlayamaz ve **sınırlamamalıdır.** Ancak, Birliğin (ülkenin) bütün emekçileri fizik ve psikolojik dayanırlıklarının sonuna dek zorlandıklarında (ortaya çıkacak) materyel olanaklar sınır olabilir»[41].

Yine kuşkusuz, Fel'dman, bu görüşleri ileri sürerken «böyle olursa, daha iyi olur» dememekte. Bunu deseydi, söyledikleri o kadar ilginç olmazdı. Düşüncesini, çağdaş teknolojinin gelişme düzeyine dayandırmaktadır ve bu gelişmeyi, kustar endüstrisi — düşük kalkınma hızı ikilisini savunan neonarodniklere cevap verirken açıklamaktadır. Aynı çalışmasından şu cümlelerle: «Bu, küçük parçalara ayrılmış çağdaş iş bölümünü anlamamak demektir; bu, sadece bazı kesimlerin, sadece bazı ülkelerin değil, bütün dünya üretiminin giderek bir tek bütüne dönüştüğünü ve burada, sermayenin maksimum ve etken kullanımının, bu genel üretici sisteme katılmayan her şeyi kıran bir kanun haline geldiğini görmemek demektir. En son olarak bu, üretimi ucuzlatmanın onu büyütmeyi gerektirdiğini ve maksimum rasyonalizasyonun ancak, dağınık küçük üretimin, gittikçe ağırlaşan, gittikçe güçlenen ekipmanları içeren çok büyük üretici komplekslerle değiştirilerek sağlanabileceğini anlamamak demektir.» Açıkçası, teknoloji o kadar bütünleşmiştir ki, artık bunu parça parça almaya imkân yok. Çünkü, parça parça alınırsa, ancak geri ve dağınık bir endüstriyi kurmak mümkün olur.Ayrıca, gittikçe bütünlük kazanan teknolojinin tek tek birimleri de büyümüştür. Bu durumda, büyük birimlerden oluşan kompleksleri kurmaktan başka çare yok.

Böylesi, hem hızlı bir kalkınma ve hem de daha **ekonomik** bir kalkınmadır. Tezin bu halkası, Sabsoviç'ten gelir: «Bizim yoksulluğumuz tezinin karşısına, başka bir tez çıkartıyoruz: **Hızlı üretim artışı süreci, yeterli ölçüde hızlı işgücü verimliliği artışı ve yeterli ölçüde hızlı gider düşüşü sağlanması ve uygun bir birikim politikası (gider düşüşü ile fiyat düşüşü arasında bir açığın korunması) uygulanması halinde, kendisinin genişletilmiş yeniden üretimi için**

gerekli kaynakları yaratır ve kendi finansmanı için bütçeden kaynak istememesi bir yana, diğer ekonomi kesimlerinin finansmanı için oldukça büyük ek kaynaklar ayırabilir»[42].

Strumilin-Fel'dman-Sabsoviç'in aynı zamanda, muhtemelen herhangi bir işbirliğine başvurmadan, fakat birbirini tamamlayarak geliştirmiş oldukları bu düşüncenin, bütünüyle uygulama gördüğü söylenemez. Çok mümkündür ki, kalkınmayı ekonomik yapmak, birim ürün için gerekli emek kullanımını minimuma indirmek, otuzlu yıllarda gerçekleştirilmiş hızın da üstünde bir hızı gerektirebilirdi. Bu otuzların başından itibaren en modern, en ileri düzeyde uzmanlaşmış birimlerin kurulmasını zorunlu kılabilirdi. Böyle bir yolun tutulmamış olduğunu, önceki kesimler göstermiş olmalı. Ayrıca zamanında da, bu bir uçtan karşı uca gidiş eğiliminin karşısına çıkıldı. Beşinci Gosplan'lar Kongresinin kapanış konuşmasında Krjijanovskiy, bunu şöyle ifade ediyor: «Yoldaş Sabsoviç, başlangıç varyantının optimum varyanttan daha çok güçlük getireceğini ileri sürüyor... Sabsoviçin iyimserliğini tam bir hoşnutlukla karşılıyorum ve bu yönde bir eğilimin, kuyrukçuluktan, kendiliğinden oluşa tapınmaktan daha güzel olduğunu düşünüyorum. Fakat bana kalırsa, uçlardan kaçınmak için, aynen iki varyant yöntemi ile devam etmek zorunludur»[43].

Burada, bir **eğilim** olarak çıkan bir ilke ile, üretici güçlerin gelişme düzeyini ve buna bağlı olarak **siyasal olanakların** karşılıklı ilişkisi görülmektedir. Üretici güçlerin gelişme düzeyinin sınırladığı **başlangıç** bireysel ve üretici tüketim kaynakları; özellikle üretim araçlarının teknik ve yaş bileşimi de siyasal düzenin manevra güç yeteneği başlangıç hızının üst sınırını vermektedir. Bu hıza doğru bütün kaynakların zorlanması ise, bir ilke olarak kendisini duyurmaktadır. Çünkü hız ne kadar yüksek olursa, birim hızı gerçekleştirmek o kadar kolay ve ekonomik olacak. Kolay olacak; çünkü, hız ne kadar yüksek olursa **zaman içinde** çalışanların omuzuna düşen yük o kadar az olur.

Ekonomik olacak; çünkü, en modern ve dolayısıyla en az emek kullanan işletme birimlerini ve işletme birimleri bütününü uygulamak mümkün olur.

Söylenenlerden, hız ile ekonomik olma arasında devamlı bir ilişki olduğu düşüncesi çıkmaz; böyle bir düşünce çıkartılmamalı. Şu anlamda; madem ki hız arttıkça endüstrileşme ekonomik oluyor, öyle ise, belirli bir hızda durarak bundan sonra doğacak tutumdan (ekonomiden) fedakârlık yapılabileceği düşünülebilir. Böyle düşünmek mümkün. Fakat, bu düşünce, bu çalışmanın düşüncesi değil. Bu çalışmada geliştirilmiş olan düşünceye göre, eğer hız belirli bir düzeyi aşamazsa, tutumun doğmaması bir yana, endüstrileşme doğmaz ve endüstrileşme için harcanmış kaynaklar israf edilmiş olur[44].

Bu belirli düzeyin ne olabileceği konusunda, **genel** olarak bir şey söylenemez. Somut durumların, somut çözümlemesini yapmak gerekir. Sovyet deneyiminde, OSVOK taslağı, zamanında diğer bütün taslaklara göre daha yüksek endüstrileşme hızı önlermiş, endüstrileşme sloganının bayraktarlığını yapan trotskist kampın iktisatçıları tarafından hazırlanmış olmasına rağmen, endüstrileşmenin karşısında olan menşevik iktisatçılarının düşen hız «kuramının» etkisinden kurtulamamıştır. Neden? Çünkü, OSVOK taslağı gittikçe daha çok finansman sorunları ile karşılaşır. Finansman politikası olarak, tarımsal ve endüstriyel fiyatlar politikasını kullanmak; tarımdan «ilkel sosyalist birikim» sağlamak ister. Fakat, zamanında bu yol kapalı. Kapalı olduğu için de, finansman sorunları ortaya çıkar ve OSVOK taslağında yıldan yıla planlanan yatırımlar azalır. Dolayısıyla, endüstrileşme hızı.

Peki, endüstri, Sabsoviç'in ileri sürmüş olduğu gibi, kendi finansman sorununu çözemez mi? OSVOK taslağına göre, çözemez. Çünkü, OSVOK da öngörülen endüstrileşme, görece olarak, geri teknolojiye dayanır. OSVOK projesinde. makina-yapımı ile ilgili ilkeler bunu açıkça göstermektedir. OSVOK dokümanlarında makina-yapımı ile ilgili ilkeler şöyle konmuştur: «1) Kütle kullanımı olan ma-

kinaları yapmak... 2) Ekonominin birçok kolunda uygulama bulabilecek makinaları yapmak; 3) İşletmelerimizin teknolojik düzeyine uyan makinaları yapmak; 4) Ekonominin temel kollarında ihtiyaç duyulan makinaları yapmak. Şimdi, geriye kalan makinalar üretilmemelidir. Onlar, ancak serbest kalan araç ve insan gücünün imkânları ölçüsünde üretilmelidir. Burada da, ithalâta öncelik verilmelidir»[45].

Buna karşın, uygulanan daha hızlı kalkınma sürecinin sonucunda, endüstri gittikçe artan ölçüde kendi kaynağını yaratmaya başlıyor. Hızlı kalkınma, daha hızlı verimlilik artışına; veya başka bir deyişle, birim ürün için gerekli toplam emeğin hızlı bir şekilde düşüşüne yol açıyor. Bu, kalkınma sürecinin sürdürülmesi demek. Eğer, böyle bir gelişme gerçekleştirilemez ise, hız zamanla düşecektir, demek. Bunun da anlamı ise, kalkınma sürecini başlatma için katlanılmış olan fedakârlıkların boşa gitmesi ve ilerideki yıllarda kalkınma hızını bir üst yörüngeye oturtma şansının kaybedilmesi. **Hızlı kalkınma veya aynı anlama gelmek üzere ileri teknoloji kullanma, kalkınmanın hem kendisidir ve hem de motorudur,** derken kastedilen budur.

Tablo V ve Tablo VI'da, iki plan döneminde yaratılmış ek endüstriyel ürünün ne kadarının doğrudan doğruya çalışan işgücündeki artıştan; ne kadarının ise verimlilik artışından ileri geldiği görülmektedir. Beşinci tabloda, devlet endüstrisindeki üretim artışı iki ögesine ayrılmaktadır. Biri, doğrudan doğruya işgücünün (miktar ve zaman olarak) büyümesinden ileri gelen üretim artışı. Diğeri ise, gerek canlı işgücü ve gerekse birikmiş işgücü (dönüşen sermaye) kullanımındaki tutumdan doğan üretim artışı[46]. (338. sayfaya bkz.)

Altıncı tabloda, gros endüstriyel üretimdeki yıllık artışların işgücü verimliliği ve işçi sayısındaki artışa göre dağılımı verilmektedir. Bu iki tablonun, tanımlarını karşılaştırmak mümkün olmuyor. Kaynaklar, bu bilgiyi vermiyor. Fakat, böyle bir karşılaştırma da pek gerekli değil. Önemli olan, her tablodaki bilgiyi kapsadıkları zaman içinde kar-

şılaştırmak. Altıncı tablo, bu bakımdan daha açık ve önceki kesimlerde yapılmış olan çözümlemenin bazı yanlarını daha da açmaktadır[47].

Endüstrileşme Hızı V: Endüstride Üretim Artışının Kaynakları

	1928 yılına göre 1932		1932 yılına göre 1937	
	Mutlak olarak (1926/27 fiatları, milyon ruble)	Oransal olarak (yüzde)	Mutlak olarak (1926/27 fiatları, milyon ruble)	Oransal olarak (yüzde)
Toplam Artış	25275	100.0	53125	100.0
İşgücü Artışı Nedeni İle	11000	43.5	17385	32.7
Emek Verimliliği ve Malzeme Tutumu ile	14275	56.5	35740	67.8

Endüstrileşme Hızı VI: Gros Endüstriyel Üretim Artışının Kaynakları

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936 (beklenen)
Emek Verimliliği Artışı Nedeni İle	29.3	45.5	38.4	32.5	41.9	49.9	56.2	68.0
İşçi Sayısında Artış Nedeni İle	70.7	54.5	61.6	67.5	58.1	50.1	43.8	32.0

Tabloları yorumlamak için herhangi bir çabaya lüzum olmasa gerek. Fakat, emek verimliliği artışının, sermaye birikimi üzerindeki etkisini görmek için yedinci tabloyu sunmakta yarar var. Bu tabloda görüldüğü gibi, her beş yıllık sonunda, ekonomideki tüm bağlı sermaye iki katının üstüne çıkarılmıştır[48].

Endüstrileşme Hızı VII: Sermaye Harcamaları ve Üretime Yeni Giren Yatırımlar (milyar ruble)

	Birinci Beş Yıllık	İkinci Beş Yıllık	Üçüncü Beş Yıllık
Toplam Sermaye Harcaması	50.5	114.7	192.0
Bunun içinde; Endüstride	24.8	58.6	111.9
«A» Grubu'nda	21.3	49.8	93.9
İşletmeye Açılan Yatırımlar	38.6	103.3	193.0
Bunun içinde; Endüstride	15.7	53.0	113.0
Plan Başında Bağlı Sermaye	49.4	85.2	189.3

Tablonun alındığı kaynak şu karşılaştırmayı yapıyor:

«Bağlı sermaye, savaş öncesi Rusya'da, 1885—1913 yıllarında yıllık ortalama %7.2 artış göstermiştir. Savaş sonrası Amerika Birleşik Devletleri Endüstrisinde, bağlı sermayenin yıllık ortalama artışı, %4'ü geçmemiştir. SSCB'de, birinci ve ikinci beş yıllık planlar süresince, endüstriyel bağlı sermaye, yılda ortalama %22 artmıştır.»

Gelişmenin özeti şöyle: Hızlı kalkınma, daha verimli tekniklerin kullanılması olanağını yaratır. Verimli teknikler ise, yüksek bir birikim oranını. Bu da, daha büyük yatırımlar yapmak; dolayısıyla verimliliği daha da artırmak imkânını verir. Otuzlarda, yapılan bu oldu. Verimlilik artışını, sermayenin organik bileşimindeki yükselme sağladı[49].

Burada, sıkça görülen bir yanlışlık dolayısıyla, bu verimlilik artışında yeni buluşların, moda deyimle, yeni buluşlara yönelik bilimsel araştırmaların etkisi sorununa değinmek zorunlu oluyor. Böylesine yüksek bir verimlilik artışında, yeni buluşların rolünü araştırmak gerekli oluyor.

Hemen söylenmeli; otuzlarda, yeni buluşların hiçbir etkisi olmadı. Daha da önemlisi yeni buluşlara yönelik bir çaba da olmadı. Otuzlarda, dünya teknolojisinin başarılarını uygulamaya çalışmak ilke oldu. Dünya teknolojisine katkı düşünülmedi. Böyle bir katkının olabilmesi için, temelin güçlendirilmesi gerektiğine inanıldı ve bu inanç ve yargı olanca açıklığı ile ortaya kondu. Hiç olmazsa, etkili

Strumilin'in diliyle. 1931 yılı Haziran'ında toplanmış SSCB Bilimler Akademisi'nin olağanüstü oturumuna sunduğu bildiride, şunlar yazılı: «Bilimsel düşünce faaliyetinin, üretici güçlerin artışının ve teknik ilerlemenin temel ve ilk motoru olduğunu düşünmek çok büyük bir yanılgı olur.

Tarihsel perspektifin böylesine çarpıtılmasında, bilimin rolünü aşırı ölçüde önemsemek gibi bir tehlike yatar. Tarihsel neden-sonuç ilişkisinde, ekonomik ilerlemenin yönünü, bilim, belirlememiştir; tam tersine, ekonomik ilerleme bilimin gündemdeki sorunlarını ortaya koymuş; onun gelişme yön ve hızını düzenlemiş ve kararlaştırmıştır...

Bilimsel başarıların büyüklüğü ve anlamı, son çözümlemede, onların derinlikleri veya orijinalitesinden çok, uygulama bulabilecekleri ekonomik temelin genişliği ve gücü ile belirlenir[50].

Strumilin, güçlü ekonomik temel kurulmadan bilimsel başarıların ve yeni buluşların herhangi bir uygulamaya kavuşturulamayacağını ve bu yüzden de herhangi bir çabayı gerektirmediğini, ileri sürüyor. Ekonomik temelin kurulması ise, dünya teknolojisinin başarılarını, en ileri uçlarını ithal edip uygulamakla sağlanacak. Otuzlarda, yapılan bu. Ve bunun yapılması, bilimsel araştırmaları gerektirmemiş. Gerektirmediği konusunda ise, herkes iştirak halinde. Gerek Sovyet uzmanları ve gerekse batılı sovyetologlar. Belki de, sadece bu konu üzerinde birleşiyorlar.

Sovyet çelik endüstrisinin tarihçesini incelemiş bir batılı araştırıcı, 1956 yılında yazdığı kitabında şunları söyler: «Ayrıntıya girmeden söyleyebiliriz ki, son yıllarda, Sovyet demir-çelik endüstrisinin gösterdiği göz alıcı teknik ilerleme, hemen hemen bütünüyle, özellikle A.B. Devletleri olmak üzere batı dünyasında öncülüğü yapılan buluş ve yeni uygulamaların alınması, değiştirilmesi ve iyileştirilmesi yoluyla sağlanmıştır. Mamafih, batıdaki buluş ile Sovyet uygulaması arasındaki zaman aralığı devamlı olarak kısalmaktadır ve gelecek yirmi yıl, demir-çelik teknolojisinde orijinal ve büyük Sovyet katkılarına şahit olabilir»[51]. Sovyet metal işleme endüstrisini inceleyen bir başka ba-

tılı araştırıcı ise, otuzların deneyimini çözümlerken, şunları yazmaktadır: «Benim bilebildiğime göre, Sovyetler Birliğinde, emek kullanımını çoğaltarak sermaye kullanımında tutum sağlayan yeni teknolojilerin geliştirilmesine özellikle yöneltilmiş hiçbir uygulamalı araştırma olmamıştır»[52].

Demir-çelik ve metal işleme, araştırmadan en fazla katkı beklenen kesimlerin başında gelir. Eğer burada, bilimsel araştırmaya herhangi bir rol düşmemiş ise, diğer yerlerde böyle bir rolü aramamak gerek. Fakat, emin olmak için, 1951 yılında Teknik İlerleme Sorunları üzerinde yazan bir Sovyet araştırıcısına başvurulabilir: «Şimdilerde, Sovyet bilimi, gelişmesinin özel aşamasını yaşamaktadır. Sosyalist kalkınmanın başlarında, bilim, sadece eski başarılara dayanmış, sadece onları halkın hizmetine koymuşken; şimdi Sovyet bilimi, bir örgütlü bilim adamları ordusu halinde, amacımıza doğru hızlı yürüyüşümüzü kolaylaştıran önemli ve yeni buluşlar vermektedir»[53].

KAYNAKLAR VE NOTLAR

YOĞUNLUK ÖLÇEK VE ZAMAN I

(1) Bu konuda tipik bir örnek şudur:

D. Granick: Soviet Metal Fabricating

The University of Wisconsin Press, 1967.

Eldeki çalışma ile David Granick'in kitabı benzer alanı incelemekte ve bazı konularda benzer materyeli kullanmaktadır. Fakat bulgular arasında çok az benzerlik vardır ve çok zaman biri diğerinin tersidir.

(2) R. S. Eckaus, «The factor Proportions problems in under-developed areas», **American Economic Review.** Sept. 1955.

(3) M. Dobb, **Soviet Economic Development Since 1917,** London, 1966 s. 3—4.

(4) «... 'tarihin beşinci dersi', ülkelerin kalkış sırasında, teknolojilerini, o anda sahip bulundukları faktör donatımına ayarlamak yerine, mevcut en son üretim yöntemini uygulamalarıdır. Eğer, 1890 sonrası Rusya'nın deneyimine bakacak olursak, görürüz ki, Rusya, o zaman dünyada mevcut en ileri çelik, şeker fabrika ve petrol ekipmanlarını kullanmıştır. Biraz daha geriye gidildiğinde, Amerikan tekstil endüstrisinin, ondokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarındaki İngiliz endüstrisini kopya etmekle kalmadığı ve aynı zamanda en yeni teknolojiyi kullandığı görülecektir. Aynı şey, 1867 Paris Sergisine kadar, Alman çelik endüstrisi için de doğrudur. Ayrıca, en son teknikleri kullanmakla birlikte yabancı teknologların yardım ve öğütlerinden yararlanmak evrensel bir deneyimdir. Fakat, uzun dönemde asıl önemli olan, onların ilk aşamalarda yabancı yardımını kabul etmeleri değil, görevi makul bir çabuklukla, kendilerinin yüklenip yüklenemiyeceğidir.»

K. Berrill; «Historical Experience-The Problem of Economic 'Take-off'».

K. Berrill (ed.); **Economic Development With Reference to East Asia,** London, 1964, içinde, s. 242—43.

Burada, geçerken, şu noktanın eklenmesi gerekir: Rusya'nın o sıralarda büyük işletmeler kurması 'en ileri' tekniği seçtiği anlamına gelmeyebilir. Bunun saptanabilmesi için başka boyut ve öğelerin gözetilmesi gerekir. Bu konuya ilerde değinilecek.

(5) Çalışmanın bu ve bundan sonraki iki bölümü İngilizce olarak yurt dışında ve 1969 yılında yazılıp tartışılmış idi. Bu kesim, esas olarak, aynı malzemenin bu kez Türkçe yazılması ve genişletilmesi biçiminde ortaya çıkıyor.

İkinci yazılış sırasında, M. Merhav'ın kitabını incelemek olanağı ortaya çıktı. Burada ele alınan sorun ile Merhav'ın sorunu arasında büyük bir yakınlık var. Yaklaşımlar da birbirini andırıyor. Fakat önemli ayrılıklar da var. Örneğin M. Merhav, «pazarın genişliği, teknik ilerleme, uzmanlaşma (specialization) derecesi, ekipmanın koşullandırdığı, üretim ölçeği arasındaki ilişkiler birçok grift sorunu ortaya çıkarır ve büyüme süreci için önemli vargılara sahiptir» diyor ve ekliyor «bunlar bu çalışmanın alanı dışındadır». M. Merhav, **Technological Dependence, Monopoly, and Growth**, London, 1969, s. 37. Eldeki çalışmada asıl önemli olan bu ilişkilerdir. Yalnız bu söylenenler Merhav'ın kitabının değerini gölgelememeli. Sadece, söylenenlerle, bu ilişkiler kısa da olsa ortaya konmadan endüstrileşmenin temel sorunlarının açığa çıkmayacağı inancı belirtiliyor. Nitekim Merhav da yukardaki sözlerine rağmen söz konusu ilişkilere değinmekten geri kalmıyor.

(6) J. Jewkes, «The size of the Factory,» **Economic Journal**, 1952 p. 238. Jewkes'in bu gözlem ve kullanılan istatistik tablolardan (burada bütün imalât kesimi bir arada ele alınmaktadır ve sonuç açısından son derece sakıncalıdır) vardığı sonuç, kuramın var saydığı dar aralığı genişletmek olmaktadır: «... aynı endüstri içinde, farklı ekonomik durumlar, farklı ölçek taslaklarına (design) yol açabilir. Endüstriler arasında veya aynı endüstri içinde firmalar arasındaki bu çok büyük biçim çeşitliliğinin nedeni budur Bu çeşit görevlerin (yeni firmalar kurma, Y.K.) çoğunda taslak mühendisi, muhtemelen, en düşük işletme giderini sağlayan tek fabrika ölçeği olduğuna değil de giderlerin değişmez kaldığı oldukça geniş bir ölçek aralığının varlığına işaret edecektir.» s. 250. İleride değinileceği gibi, bu çalışmanın tezi en düşük gideri sağlayan ölçek aralığının dar oluşudur. Gözlenen ölçek farklılıklarının nedeni başka yerde aranmalıdır.

(7) «Söz konusu ülkenin büyük ölçekli üretimin normal tutumlarından yararlanmak için yeterli ölçüde büyük bir talep yaratacak kadar büyük olduğunu sarsayıyoruz. Küçük ülkeler için, bu yazıdaki düşünceler, ancak ekonomik birlikler kurdukları sürece geçerli olacaktır.»

K. N. Raj and A. K. Sen: Alternative Patterns of Growth under conditions of Stagnant Export Earnings, **Oxford Economic Papers,** Feb., 961, s. 44, alt yazı.

Böylece Raj ve Sen, bu önemli çalışmalarına, en önemli soruları sormaksızın başlamış oluyorlar.

(8) R. N. Grosse, «The Structure of Capital»
W. Leontief (ed.), **Studies in the Structure of the American Economy,** N.Y. 1953, içinde s. 186.

(9) Aslında, bu örnekte, dışsal tutum maddî bir yapıya sahiptir. Daha geliştirilmiş biçiminde, esas olarak parasaldır; gerekli bir girdiyi bulma ve ürünü elden çıkarmadaki kolaylık gibi.

Bu konuda bakınız: T. Scitovsky: «Two Concepts of External Economies, **Journal of Political Economy,** 1954.

M. Fleming: «External Economies and the Doctirine of Balanced Growth», **Economic Journal,** 1955.

(10) «Endüstriyel ilerleme süreçinin yapısını, içsel ve dışsal ekonomiler ayırımında gören görüş, zorunlu olarak, kısmî bir görüştür. (Bununla) söz konusu süreçlerin belirli yanları açıklığa kavuşturulurken, sadece bu yüzden, (açıklığa kavuşturulan) sorunlara göre önemli olan diğer bazı yanlar karanlıkta bırakılmaktadır.» A.A. Young; «Increasing Returns and Economic Progress», **Economic Journal,** 1928., aynı zamanda,

R. L. Smyth (ed.); **Essays in the Economics of Socialism and Capitalism,** London, 1964, s. 228.

(11) N. Rosenberg; «Technological Change in the Machine Tool Industry, **Journal of Economic History,** 1963.

(12) C. Pratten, R. M. Dean; **The Economics of Large-Scale Production in British Industry,** Cambridge, 1965, s. 18.
Daha belirgin olarak:
«Şimdilerde diğer ülkelerin yaygın bir biçimde Amerikan üretim yöntemlerini taklit ettikleri görülmekte ve muhtemelen 'geri' ülkelere bizim en yeni makina ve yöntemlerimiz gönderilmektedir. (Fakat) şimdi gayet açık olan argumana göre biz, çoklukla, dar bir ölçekte endüstrileşme için, ciddi olarak elverişsiz bir model durumundayız. Bizim süreçlerimiz, bu temel üzerinde ekonomik olmayacak kadar uzmanlaşmıştır. Kendi ülkemizde her zaman hazır saydığımız, geniş yardımcı endüstriler ağı, küçük ekonomilerde mevcut olmayacaktır.» G. Stigler: «Division of Labor is Limited by the extent of market.» **Journal of Political Economy,**

June 1951, aynı zamanda, G. Stigler; **The Organization of Industry**, Lewin, 1968, s. 140.

Önemli olanın sadece, yardımcı endüstrilerin eksikliği olmadığı hatırlanmalı. Meksiko ve Porto Riko imâlat sanayiilerini inceliyen bir araştırıcı, metal işleyen işletmelerin kendileri için çok büyük sayılabilecek ölçüde çelik almalarına rağmen, bu alışların çelik üretimi için yeterli olmadığını gözliyerek şu sonuca varıyor: «Meksika'da, hacmin küçüklüğü (yokluğu), içsel ekonominin oluşunu durdurarak, dışsal ekonomiden (gelecek) yararları gerçekten önlemektedir.»

W. P. Strassmann: **Technological Change and Economic Development-The Manufacturing Experience of Mexico and Puerto Rico**, N.Y. 1968, s. 162

(13) Söylenenlerin bir dolaylı göstergesini input-output çözümlemelerinin ortaya çıkardığı bulgularda bulmak mümkün. Buna göre verimlilik ve dolayısıyla fert başına gelir arttıkça, birim ürün içinde aramalı kullanılımının artmasını beklemek gerekir. Chenery'nin bir çalışması, tablo halinde ve özet olarak bunu açıkça göstermektedir. Çeşitli ülkeler gelirlerine göre sıralanınca, birim ürün içinde aramalı kullanım oranı, artan bir görünüm almaktadır. Artan sadece bu değil. Artışı meydana getiren imalât kesimi ürünleridir: «Fert başına gelir artarken, bir seri yapısal değişmeler olmakta ve bunların bileşik etkileri sonucunda da imalât ürünlerine olan ara talep çok hızlı bir biçimde artmaktadır.» Chenery, ek olarak şu gözlemi de vurgulamaktadır: «Toplam üretim içinde, ara malları talebinin payı, ara malları kullanımındaki artışı sağlamak için gerekli toplam sermaye formasyonu oranını düşük göstermektedir.» Gerçekte, yatırımın çok büyük bir bölüğü üretimin içinde kullanılacak ürünlerin yaratılmasına gitmektedir.

H. B. Chenery: «The Use of Inter Industry Analysis in Development Programming», T. Barna (ed.); **Structural Interdependence and Economic Development**, London, 1963, içinde, s. 12 ve 14.

(14) J. Hicks: **Capital and Growth**, Oxford U. Press, 1965, s. 229 Hicks, daha ilerde, bu görüşe şu açıklığı getirmektedir: «İncelenmekte olan ekonomi devamlı geciş durumundadır: İyileştirme yüzünden 'sermaye' kaybetmekte ve kaybı birikim (akümülasyon) ile karşılamaktadır. (Kaybı) karşılayan birikim gayet pasif bir biçimde olmakta ve farkedilmemektedir; fakat, her zaman orada olduğu için, uygun bir çözümlemede gözetilmesi zorunludur. Eğer bunu hesap dışı bırakacak olursak, kaçınılmaz bir biçimde, üre-

timdeki artışın gerektiğinden azını sermaye birikimine, çoğunu ise teknik ilerlemeye bağlarız. Bu, en azından, üretim fonksiyonu tekniği kullanılıyorsa, böyledir. Ve böylece bir kimse, sermaye birikiminin, ekonomik ilerleme ile pek ilişkili olmadığı sonucuna varır*. Geçmiş teknolojide bile dengede olmaktan çok uzak bir fakir ülkeye, kendi durumunda sermaye birikiminin öneminin az olduğu kanısını vermek çok yanlıştır.» Hicks, **Ibid.** s. 304.

(15) Çeşitli yaklaşımlar ve ilginç bulgular için bkz;
R. J. Gordon, «Measurement Bias in Price Indexes for Capital Goods, «**The Review of Income and Wealth,** June, 1971.

(16) T. Veblen, **The Engineers and The Price System,** 1921, yeniden basım, 1965, s. 9.

(17) «Böyle firmaların (başka kollardaki büyük firmaların) girişinin başlıca engeli pazarın büyüklüğüdür: Bir genişleyen pazarda, bu engel, güçünün bütününü veya bir bölüğünü yitirir. Mamafih, eğer pazar genişliyor veya pazarın genişlemesi bekleniyorsa, mevcut büyük firmalar hem başka kollardaki büyük firmaların ve hem de yeni küçük firmaların girişlerini engellemek için bazı önlemeler alabilirler; bu amaçla fiyatları düşürebilir ve başlangıçta tam kapasitede kullanılmayacak, fakat pazarın genişlemesi devam ettikçe tam kullanıma konabilecek işletmeler kurabilirler. Mevcut büyük işletmelerin, pazar belirli bir büyüklüğe ulaşmadan önce bilinen tekniği uygulamayı zahmete değer bulmamaları da mümkündür; pazarın ilerleyen bir biçimde genişlemesi, yeni fabrika hâlâ tam kapasitede kullanılmayacak da olsa, o tekniği, bir noktada kullanmayı kârlı duruma sokabilir.
P. Sylos-Labini; **Oligopoly and Technical Progress,** Harvard U. Press, 1962. s. 61—62.

(18) P. Mantaux; **The Industrial Revolution in The Eighteenth Century,** London, 1961. s. 215 ve sonrası.

(19) T. S. Ashton; **Iron and Steel in Industrial Revolution,** London, 1951, s. 38—39.
Dengesizlik olgusu, belirli kesimlerin sınırını aşıp, genel bir geçerlilik kazanır. Endüstrileşmenin kalbi sayılan, makina yapan makinalar kesimini, takım-tezgâhı (machine tool) endüstrisinin tarihini inceleyen bir araştırıcının bulduğu sonuçlar son derece

* Hicks, burada, dip-not olarak şu çalışmayı vermektedir. R. Solow: «Technical Change and the Aggergate Production Function», **Revlew of Economics and Statistics,** 1957.

ilginçtir: **«Makinalar arası** ilişkide, dengesizlikler kavramı, onsekizinci yüzyıldaki İngiliz tekstil endüstrisini anlamak için yapılacak her grişimin, gerçekten de «rigueur»'üdür. (Kay'ın uçan mekiğinin eğirme işlemlerinin hızlandırılması ihtiyacını doğurması gibi.) Biz ileri sürmekteyiz ki, **bir tek kompleks makina veya işlemde,** parçalar arasında daha büyük dengesizlikler sık sık var olmaktadır. Teknolojik dengesizlik kavramı burada yararlı olabilir... (Öyle ki) tek bir iyileştirme, kendi gelecek sorununu **yaratır,** o da yeni değiştirme ve revizyonu zorunlu kılar.»

N. Rosenberg: «The Technological Change in The Machine-tool Industry, 1940—1910,» **Journal of Economic History** Dec. 1963, s. 440, altını çizen, Rosenberg.

(20) League of Nations: **Industrialization and Foreign Trade,** Geneva, 1945, s. 50 Aktaran.

N. V. Bhatt; **Employment and Capital Formation in Underdeveloped** Economies, Bombay, 1960, s. 100.

Aynı endüstri kolu için, optimum fabrikanın zaman içinde büyümesi (üretim ve yatırım cinsinden) ve buna paralel olarak çalışan başına sermayenin artışı ile ilgili olarak aşağıdaki tablo ek bilgiler vermektedir.

Latin Amerika için optimumu tekstil (pamuk) fabrikaları: 1950, 1960, 1965.

Fabrikanın Özelliği	**Teknoloji Düzeyi**		
	1950	**1960**	**1965**
Yıllık Dokuma Üretimi : 1000 metre	16.833	19.626	21.495
İş gücü : Üç vardiya	668	446	315
Toplam Yatırım : 1000 dolar	4.453	5.698	6.508
Çalışan Başına Yatırım : Dolar	6.666	12.687	20.659
Metre Başına Gider : %12 faiz iie, dolar	0.207	0.191	0.185
Metre Başına Gider : %16 faiz ile, dolar	0.218	0.202	0.198

Kaynak: 1966 yılında, Şili'de toplanan **Latin American Symposium of Industrial Development,** için hazırlanan, «Choice of Technologies in the Latin America Textile Industry», adlı çalışma. Ak-

tarma kısaltılarak, W. P. Strassmann; **Technological Change... op. cit.,** s. 154'den alınmıştır.

(21) Temporary National Economic Committee, **Monograph 22,** s. 205. Tablo aşağıdaki kaynaktan alınmıştır;
J. Steindl: **Small and Big Business-Economic Problems of The Size of Firms,** Oxford, 1945, s. 16

(22) S. Florence, **The Logic of British and American Industry,** London, 1953, s. 69.
İşçi sayısına dayanan ve fakat HP kapasitesi ile düzeltilmiş büyüklük tanımı için, kaynak kitabın, s. 27 bkz. Dağılımda mod'ların altı çizilmiştir.

(23) Miyonei Shinohara; **Growth and Cycles in the Japanese Economy** Tokyo, 1962. Sayfa 344 ve 345'de verilen istatistiklerden hesaplanmıştır.
Tablo, sadece el işçisini ve kullanılan çevirici güç kapasitesini içermekte ve özel kesimi kapsamaktadır. 1942 yılına ait bilgiler özellikle verilmiştir: 1939'a göre 1942'de metal ve makina ve ekipman kesimlerinde ve büyük fabrikalarda yoğunluğun düştüğü, gözlenmektedir. Kaynakta bilgi olmamakla birlikte, bunun savaş yıllarında bu kesimlerde birden çok vardiya kullanmaktan ileri gelmesi mümkündür.. Vardiya kulanımının tartışması ilerdeki kesimde yapılacaktır. Burada, normal bir yılda Japon endüstrisindeki genel durumu gösteren aşağıdaki tabloyu eklemekte yarar var.

Ölçek ve Yoğunluk IV: Japon Endüstrisi: 1957
İşçi Sayısına Göre Fabrikanın Büyüklüğü

	1-3	4-9	10-19	20-29	30-49	50-99	100-199	200-299	300-499	500-999	1000 ve yukarısı	Ortalama
Sermaye Yoğunluğu (İşçi Başına 1000 yen)	93	97	90	97	102	137	186	233	345	447	766	324
İşçi Verimliliği (İşçi başına 1000 yen)	13	18	23	26	29	35	41	47	58	65	77	43

S. Okita: «Choice of Technique: Japons Experience and its Implication»
K. Berrill (ed), **Economic Development With Special Reference to East Asia,** London, 1964, içinde, s. 383.

(24) M. Merhav: **Technological Dependence...** op. cit., Appendix Table I—B'de verilen bilgilere göre hesaplanmıştır. Çelik, A.B.D. mühendislik bilgisine göre, Latin Amerika için yapılan kestirimi (tahmin) göstermektedir. Konserve kutusu, Amerikan mühendislik bilgisine dayanmaktadır.

Ölçek Yoğunluk V : Mühendislik Kestrimi

Çelik :	Kapasite Endeksi	100	500	1000	2000
	Yoğunluk Endeksi	100	175	251	315
Konserve Kutusu :	Kapasite Endeksi	100	500	5000	
	Yoğunluk Endeksi	100	219	408	

(25) B. Higgins; Economic Development: Principles, Problems and Policies, N.Y. 1959. s. 258.
Böyle bir klişe'nin yadırganmayışı, çok yaygın olmasından ileri geliyor. Öyle ki, bu yargının etkisinden sadece genelci çalışmalar değil, ciddi monografiler bile kurtulamıyor. W.E.G. Salter, batı iktisadının dar kalıplarını ciddi olarak zorladığı çalışmasında aynı öğütte bulunmaktan geri kalmıyor:
«... Bir kimse, oldukça mekanize tekniklerin az gelişmiş ekonomilerde kullanılışının, ne ölçüde sadece Batı teknolojisinin detaylarının emek tasarrufu ihtiyacını yansıtmakta oluşu ve bu ayrıntılı taslaklar takımının, emeğin ucuz olduğu ekonomilere hiç de uygulanabilir olmayışından ileri geldiğini sormak durumundadır. Belki de az gelişmiş ülkeler, Batı bilgisini modern, teknik bakımdan etken ve fakat mekanize olmayan yöntemlere yönelmiş bir ayrıntılı teknoloji geliştirmek için kullanmalıdırlar.»
W. E. G. Salter: **Productivity and Technical Change,** Cambridge, 1969, s. 15, dip-not.

(26) «En azından, bir bakımdan ücretlerin fiyatların gerisinde kalışı, (dolayısıyla) düşük relatif ücretlere yol açışı, endüstriyel devrimi geriletme etkisi gösterdi. Eğer, ücretler fiyatlarla aynı hızla gelişse idi emek-sakıngan makinaları bulmak ve kullanmak için özendirici daha kuvvetli olurdu. **Fakat, onsekizinci yüzyılın kaba makinaları bile, işçinin aletlerle yapamıyacağı birçok işi yapabiliyordu: Ve ne kadar düşük olursa olsun, hiçbir ücret birçok işte insanın makina ile rekabetine imkân vermiyordu.»**
Earl J. Hamilton: «Profit Inflation and The Industrial Revolution, 1751—1800» **Quarterly Journal of Economics,** 1942, aynı zamanda,

F.C. Lane and J.C. Reimersma (ed.),: **Enterprise and Secular Change,** Illinois 1953, s. 330—331. altını çizen, Y.K.

(27) N. Rosenberg: «Capital Goods, Technology and Economic Growth», **Oxford Economic Papers,** Nov. 1963. s. 217—218.

(28) Sadece birkaç örnek: «Eğer, bakım emek-yoğun ise, işgücü bol olan ülkeler, bunlardan (ikinci el makina) daha çok satın almalıdır. Buna ek olarak, emek-sakıngan bulgular, eski makinaları yüksek-ücretli ülkeler için beğenilmez (inferior) yapabilirken, düşük-ücretli ülkeler için böyle bir şey söz konusu olmamaktadır.» W. P. Strassmann;
Technological Change... op. cit., s. 218.
«... yüksek emek verimliliği için devamlı itişin, taslağı (design) etkilediği yerlerde, bir aşama geride kalmak ve sonradan bir önceki modeli kullanmak az gelişmiş ülkelerin yararınadır.»
R. Robinson: «Capital Equipment in an Underdeveloped Country», **Journal of Industrial Economics,** 1963—64. Vol: 12, s. 42.
«Diğer yandan, LDC'lerin (az gelişmiş ülkeler), Japonya'daki küçük firmaların, özellikle yaşayabilir olduğu yerlerde ikinci el makina kullanarak, emek emen rollerinden öğrenecekleri vardır.» S. Paine: «Lessons for LDC's from Japan's Experience with Labour Commitment and Subcontracting in the Manufacturing Sector.» **Bulletin of the Oxford University Institute of Economics and Statistics.**
No 2, 1971, s. 129.

(29) R. Robinson: «Capital Equipment...» op. cit., s. 42.

(30) W. P. Strassmann; Technological Change... **op. cit.,** s. 165—166.

(31) L. Fenster: «Mexican Auto Swindle», **The Nation,** June 2, 1969.

(32) J. Baranson: **Manufacturing Problems in India**
The Cummins Diesel Experience, N.Y. 1967. s. 63.

YOĞUNLUK ÖLÇEK ve ZAMAN II

(1) S. Florence: The Logic of British and American Industry, London, 1953, s. 64.

(2) J. S. Brain: Barriers to New Competition, Cambridge 1956, s. 62.

(3) İngiliz endüstrisini inceliyen bir araştırmanın konu ile ilgili bulgusu şöyle: «Yüksek fırın ve teneke levha işletmelerinin başlıca örnek oldukları birinci tip, hafifçe yükselen bir ilkel-gider eğrisi vermektedir; hiçbir firma temsili firma kabul edilmez, hiçbir firmanın toplam ürüne katkısı önemli değildir veya özel bir gi-

der yapısı göstermez. Tereyağı üretiminin gider eğrisi de benzer özelliktedir.»
L. Rostas: Productivity, Prices and Distribution in Selected British Industries. Occasional Papers XI.
Cambridge U. Press, 1948, s. 24.

(4) C. Pratten, R. M. Dean: The Economics of Large-Scale Production in British Industry, Cambridge, 1965, s. 103.

(5) W. Baldamus: Mechanisation, Utilisation and size of Plant, Economic Journal, 1953, s. 54.

(6) «Varsayınız ki, gider, kâr oranı ve teknolojik incelemelerin hepsi belli bir endüstride, firma için optimum ölçeğin, günde 500—600 birimi üreten bir büyüklük olduğunu ve aralığın dışına çıkıldığında, birim giderlinin çok yüksek olacağını göstersin. Yine varsayınız ki, endüstrideki firmaların çoğu üç kez daha büyüktür ve 500—600 birimlik firmalar ya hızlı olarak başarısızlığa uğramakta ya da daha büyük ölçeklere dönüşmektedir. (Bu durumda) optimum ölçeğin 500—600 birimlik büyüklük olduğuna mı inanacağız? Kesin olarak hayır: Diğer ölçeklerle rekabette kaybeden bir optimum büyüklük (düşüncesi) bir çelişkidir ve hep söyleriz, geleneksel araştırmalarda hata yapılmaktadır.»
G. J. Stigler: The Organization... op. cit., s. 74.

(7) U. S. Bureau of Labor Statistics; The Productivity of Labor in Merchaunt Blast Furnaces, Bulletin No. 474, Dec. 1928 Aktaran; W. E. Salter: Productivity and Technical Change. Cambridge U. P. 1969 s. 48.

(8) L. Rostas: Productivity, Prices... op. cit., s. 118.

(9) H. Jerome: Mechanization in Industry, N.Y. 1934, s. 245.

(10) H. Jerome: Mechanization... op. cit., s. 96.

(11) H. Jerome: Ibid: s. 266.

(12) H. J. Habakkuk: American and Britsh Technology in The Nineteenth Century, Cambridge U.P. 1962, s. 31.

(13) A. D. Chandler, Jr.: The Beginnings of «Big Business» in American Industry.
Business History Review Spring 1959 aynı zamanda;
J. P. Baughman (ed.): The History of American Management, N.Y. 1969 s. 7.

(14) H. W. Braude: Steel Decisions and The National Economy, Yale U.P. 1968, s. 96.

(15) C. Carter and B. Williams: Industry and Technical Progress, Oxford, 1957, s. 155.

(16) H. J. Habakkuk: American and British... op. cit., s. 21.

(17) B. R. Williams: The Building Materials Industry, D. Burn (ed): The Structure of British Industry, Cambridge, 1958, içinde s. 334.

(18) C. Pratten and R. M. Dean: The Economics of Large-Scale, op. cit., 1965, s. 81.

Sözü edilen önceki çalışma; J. S. Bain: Barriers... op. cit., 1965.

(19) J. S. Bain: Barriers to New... op. cit., s. 84 ve 72.

(20) L. W. Weiss: Survival Technique and Extent of Suboptimal Capacity, Journal of Political Economy, June 1964, s. 261.

(21) P. S. Florence: Economics and Sociology of Industry, London, 1964, s. 92.

(22) A. Plumer: International Combines in Modern Industry, London, 1934. s. 187.

(23) L. P. Galambos: The Cotton Textile Institute and The Government: A Case Study in Interacting Value Systems, Business Review, summer 1964, aynı zamanda;

J. P. Baugham (ed.): The History of American Management, N.Y. 1969. s. 140.

(24) R. A. Brady: The Rationalization Movement in German Industry, University of California P. 1933. s. 139.

(25) U. N.: Problems of The Steel Making and Transforming Industries of Latin America, N.Y. 1958. s. 14. Vol. I.

(26) George Coutsoumaris: The Morphology of Greek Industry, Athens, 1963. s. 306.

(27) P. Sargant Florence: The Logic of British and American Industry, op. cit., s. 52.

(28) S. Fabricant: Study of the Size and Efficiency of The American Economy.
E. A. G. Robinson (ed.); Economic Consequences of The Size of Nations, London. 1960 içinde. s. 44.

(29) «Parçaların, aksesuarın, yarı-bitmiş ürün ve benzerlerinin uzman firmalar veya uzman yöntemlerle yapılması anlamında endüstride uzmanlaşma, endüstrinin pazarda tatminkâr olarak satabileceği ürün miktarına dayanacaktır. Açıktır ki bazı süreçler veya parçaların uzman makinalarla yapılması, ancak üretim, böyle makinaların kurulmasına imkân verecek kadar büyük ise mümkün olacağından, mekanizasyon düzeyi de pazarın (ürün) büyüklüğüne bağlı olacaktır.»

L. Rostos: A Report on The International Comparisons of Productivity in British and American Manufacturing Industry, London 1947. s. 80.

(30) E. A. Robinson: The Structure... op. cit., s. 174.

(31) «American imalâtının büyük iç pazarında standardizasyonu arttıran her etki, kütle üretimi (mass production) ve mekanize edilmiş yöntemler kullanma eğilimini hızlandırır.»
H. Jerome: Mechanization,... op. cit., s. 341.

(32) R. A. Brady: The Rationalization Movement... op. cit., s. 31

(33) N. Rosenberg (ed.); The American System of Manufactures, Edinburg U.P. 1969 s. 67.
Bu kitapta, ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, İngiliz sanayicilerinin Amerikan imalâtı ile ilgili ve oldukça gıpta dolu raporları yer almaktadır. Aktarma, N. Rosenberg'in uzun ve ilginç girişinden alınmıştır.

(34) «Bütün yeni teknikler değil, sadece bir anlamda, geçmişe uyabilenler kullanılabilir. Kurulmuş işletme ve ülkelerde modernizasyon, teknolojik bakımdan bir **tabula rasa** ve uyulması gerekli bir çerçeveden yoksun olan genç bir işletme veya yeni endüstrileşen bir ülkeden farklı olarak, zorunlu değişikliklerin mevcut sisteme 'uydurulabilmesi' ile ilgili olanakla sınırlıdır».
M. Frankel: Obsolescence and Technological Change in Maturing Economy, American Economic Review, 1955. s. 301.

(35) T. Veblen: Imperial Germany and The Industrial Revolution, London, 1915 s. 132.

(36) Yarı iyimser bir görüş olarak: «Son kuşak içinde, bu durum bir miktar değişti ve biz varsayıyoruz ki, saf teknik bakımdan, parçaların standardizasyonu, daha çok otomasyon ve iş eğitiminde yeni yöntemler, gelecekte, endüstriyel yapıda daha çok esneklik sağlayacaktır. Fakat öyle görülüyor ki, ekonomik politikadaki yeni eğilim bu teknolojik eğilimin karşısına çıkmaktadır.»
A. Lowe: Structural Analysis of Real Capital formation.
M. Abromovitz ve diğerleri: Capital Formation and Economic Growth N.Y. 1955 içinde. s. 583.

(37) E. Ames and N. Rosenberg: The Progressive Division and Specialization of Industries, Journal of Development Studies. 1965. s. 372.

(38) Marris'in mekanizasyon esnekliği tanımı, «belirli bir sistemin belirli bir eyleminde, düşük mekanizasyonlu bir teknikten yüksek mekanizasyonlu bir tekniğe geçildiğinde adam-saat başına ürün-

deki oransal artışın bunu sağlayan adam başına kapitaldeki oransal artışa bölümü» ve Rostas'ın İngiliz ve Amerikan endüstrileri ile ilgili bilgileri «ülkeler arası karşılaştırmada, Birleşik Krallık ile Birleşik Devletlerdeki işçi başına beygir gücü oranı, yine söz konusu ülkelerdeki işçi başına verim oranı ile aynıdır.» İki ülke arasındaki esneklik kat sayısının birime eşit olduğu ortaya çıkar.

R. Marris: The Economics of Capital Utilization, Cambridge U.P. 1964. s. 99.

L. Rostas: A Report on International Comparison of Productivity in British and American Manufacturing Industry, London, 1947 s. 73.

(39) «Böylece bir firmada uzmanlaşma, ancak firmanın ürünü onu (uzmanlaşmayı) haklı kılacak kadar büyük olduğu ölçüde gerçekleşebilir. Başka deyişle, bir firmada daha çok iş bölümünün yararları ancak firma büyüyorsa söz konusudur. Aynı biçimde, bir firma etken biçimde genişlemek isterse, genişlemenin ölçeğine uygun iş bölümünü gerçekleştirmek zorundadır.»
E. Penrose, The Theory of the Growth of The firm... s. 72.

(40) «Frankel'in bütünüyle göstermiş olduğu gibi, iç ilişki düzeyi olası (muhtemel) hurdalaşma oranını artırır. Varsayınız ki, özel bir durumda, bu artan hurdalaşma (obsolescence) yüzünden doğacak ek gider, yatırımın yapılacağı zaman gözetilmemiş olsun. Yine varsayınız ki, yatırım kârlılık marjına o kadar yakın olsun ki, bu iç ilişkiden dolayı hurdalaşma daha önceden görülebilmiş olsa, beklenen kâr oranını kritik düzeyin altına düşüreceği için yatırım planı uygulanamayacaktır. Fakat gerçekte bu artan hurdalaşma önceden görülmediğinden, yatırım ekonomik olmayan bir girişim olarak ortaya çıkar.»

D. Gordon: «Obsolescence and Technological Change: Comment» American Economic Review, Sept. 1956. s. 648.

(41) Bu konuda açık olmak son derece önemlidir. Karışık bir görüşe örnek: «Gerçekten, yeni ve eski çeşit makinalar arasında, önemli derecede bir teknolojik keskinlik (özellikle, yakıt ve enerji kaynaklarında bir değişiklik söz konusu ise) varsayıldığında ve yenileşmeyi (modernization) büyük ölçekte ve kısa bir zaman aralığında gerçekleştirmek istendiğinde, yeni teknolojiye kaymak, değişim süresinde eski teknolojinin devam etmesi durumuna göre çok daha fazla yatırım ve daha uzun ortalama olgunlaşma süresi gerektirir.»

A. Erlich; Development Strategy and Planning: The Soviet Experience... ilk dip not'a bakınız.
Önemli karışıklık ve dolayısıyla ayrılık, söylenenlerin ışığı altında, büyük ölçekte ve kısa sürede yenileşmenin bir isteme veya istememe sorunu olmadığıdır.

BAĞLI SERMAYENİN KULLANIMI

(1) A. Baykov: The Development of Soviet Economic System, Cambridge, U.P., 1946, önsöz.

(2) F. Ya. Polyanskıy (der.): İstoriya Narodnogo Hozyaistva SSSR, Kurs Lektsiy, Moskova 1960. s. 450—452.

(3) E. H. Carr, R. W. Davies: Foundations of a Planned Economy 1926—1929, Volume one—I, London, 1969. s. 271.

(4) «Endüstride, bütün olarak ve nicelik cinsinden, savaş öncesi üretim 1927—1928 yılına dek restore edilmişti; fakat bu esasta ağır endüstri ile ilgilidir ve üretimin niteliği iyileşmemiştir.»
A. Baykov: The Development of The Soviet... op. cit., s. 68.
1930 yılına kadar Soviet ekonomik takvimi ekimden ekime uzar. Bir yıl yerine iki yıl verilmesinin nedeni budur.

(5) Z. K. Jvezdin (sorumlu derleyen) ve diğerleri: İndustrializatsiya SSSR, 1926—28, Dokumentı i Materiali, Moskova, 1969. s. 22—23.

(6) F. E. Dzerjinskiy: İzbrannie Proizvedeniya, tom 2. Moskova 1952, s. 180—181.

(7) S. G. Strumilin: V zaşitu Kontrol'nıh Tzifr Gosplana, Planovoe Hozyaistvo, 1925 No. 10.
Strumilin'ın yazı ve çalışmalarının bazıları, seçme çalışmalar adı ile beş ciltte yeniden yayımlanmıştır. Bu ve bundan sonraki aktarmalar, eğer bu ciltlerde var ise, yazıldığı tarih belirtilerek ve sadece ciltlere atıf yapılarak gösterilecek.
S. G. Strumilin: Ha Planovom Fronte; İzbrannoe Proizvedeniya Moskova 1963. s. 151—152.

(8) TsSU (SSSR): Raboçiy Den' V Fabriçno-Zavodshom Promişlennosti V 1928 g. Moskova 1928, s. 21.

(9) Kullanım: **Demir-Çelikte Kapasite Kullanımı, ABD ve Rusya,**

a— ABD çelik endüstrisinde (çelik ingot) kullanım oranı

1920	76

b— Rusyada Yüksek Fırınlarda Kullanım Oranı

1903	52

1921	35	1904	61
1922	61	1905	56
1923	77	1906	55
1924	64	1907	55
1925	74	1908	54
1926	84	1909	54
1927	75	1910	56
1928	84	1911	63
1929	89	1912	71
1930	62	1913	75
1931	38	1914	67
1932	20		
1933	33		

ABD ile ilgili bilgi U.S. Steel Corporation'a aittir. Her yılın ilk gününde **tanımlanmış kapasitenin** kullanımını gösterir. Rus bilgisi üretimin kapasiteye oranını vermektedir.

Steindl: Maturity and Stagnation in American Capitalism, Oxford, 1952. s. 6

S G Strumilin: İstoriya Çernoy Metallurgii v SSSR Moskova, 1967. s. 369.

(10) 'Fel'dman modeli' olarak bilinen çalışma iki bölümde, Planovoe Hozyaistvo dergisinin (Gospian'ın dergisi) 1928/11 ve 1928/12 sayılarında yayınlanmıştır. 'Ulusal Gelirin Büyüme Hızları Kuramı Üzerinde' başlıklı yazılar, diğer bazı Sovyet yazıları ile birlikte İngilizceye çevrilmiştir.

N. Spuiber (ed.): Foundations of The Soviet Strategy for Economic Growth, Indiana University Press, 1964. s. 185

(11) Fel'dman'ın ikinci yazısı. Spulber (ed.) İbid. s. 329—331. Fel'dman, geçerken söylenmeli, etkenliğin nasıl artırılacağı konusunu karanlıkta bırakmamaktadır: «Böylece tablo halkın gelirini yükseltmede, eldeki sermayenin maksimum etkenliğini sağlayan tam kullanımın önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

Çok vardiyalı üretim ve ekonominin rasyonalizasyonunu vurgulayan sloganların kaynağı budur.» s. 195

Geçerken söylenecek bir de şu var: Fel'dman'ın çalışmalarına batı dünyası 'model-kurucularının' dikkatini ilk kez çeken E. Domar olmuştur. (A Soviet Model of Growth, Essays in the Theory of Economic Growth, N.Y. 1960 içinde.) Yalnız, Domar'ın «Sovyet Modelinde» çalışmanın bu can alıcı ve en ilginç yanı bütünüyle unutulmaktadır.

Domar'ın bu unutkanlığına dikkati çeken bir çalışma için, bkz. A. S. Bhalla: From Fel'dman to Mahalanobis in Economic Planning, Kyklos, 1965.

(12) N. Buharin: Ekonomika Perehodnovo Perioda; Moskova, 1920. s. 150, altını çizen Buharin.

(13) Aktaran, A. Baykov; op. cit., s. 46

(14) A. İ. Kossoy: Perestroyka Promışlennosti V. Svyazi s Perehodom K. Novoy Ekonomiçeskoy Politike; Oçerki Po İstorii Narodnogo Hozyaistvo SSSR, AN SSSR, 1959 içinde. s. 131

(15) S. Ya. Rozenfeld, K. İ. Klimenko: İstoriya Maşinostroeniya SSSR, Moskova, 1961. s. 65.
Aynı kaynak birkaç yıl sonrası için, daha ileri sayfalarda, şu bilgiyi vermektedir:

Kullanım: Makina Yapımında Bir Tesiste İşçi Sayısı

	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27
Bütün Makina Yapımı	1631	1561	1921	2042
Gemi Yapımı	1228	1837	1838	2113
Tarımsal Makina Yapımı	356	530	749	784

Rozenfel'd, İbid. s. 197

(16) Bu tablo, Merkezî İstatistik Teşkilâtının yapmış olduğu ve Osnovnie Kapitali Tsenzovoy Promişlennosti SSSR; TsSU SSSR Moskova 199 adı altında yayımlanmış sayım sonuçlarına dayanmaktadır. Çalışma sırasında bu kaynak bulunamamıştır. Tablonun kaynağı;
A. Arakelyan: Osnovnie Fondı Promışlennosti SSSR, Moskova, 1938. s. 62.

(17) M. Rubinştayn; «Ne Zaznavat'sya, Ne Uspokaivat'sya», Bolşevik 1934. sayı 6. s. 131

(18) TsSU (SSSR): Raboçiy Den' ... op. cit. s. 16, dip not.

(19) Yalnız, bütünüyle de 'spekülasyon' sanılmamalı. Orconikidze takım-tezgâhı, tesisi (zavod) ile ilgili örnek, söylenenlerin dayanaktan yoksun olmadıklarını gösteriyor.

(20) TsSU (SSSR): Raboçiy Den" ... op. cit. s. 16
Çok daha sonraki bir yılda, 1 Ağustos 1959, farklılık açıkça görülüyor.

Kullanım : Bir Vardiyada maksimum kapasitenin yüzdesi olarak çalışan takım-tezgahı saati

(Orconikidze takım-tezgahı tesisi)

	I. Vardiya	II. Vardiya	III. Vardiya
Eylül 1934	84.5	70.1	15.8
1936, 37, 38 Ortalama	90.0	75.0	35.79

A. Omarovskiy: Sovetskoe Stankostroenie i ego rol' V industrializatsii Strani, M. 1948 s. 73

Kullanım : 1959'da Vardiya Katsayısı

	Bütün Endüstri	Demirli Metalurji	Makina Yapımı Metal İşleme	Tekstil Endüstrisi
Bütün Atelyeler	1.55	1.81	1.39	2.01
Temel Atelyeler	1.62	2.07	1.46	2.24

Narodnoe Hozyaistvo SSSR v 1959 g. s. 601.

(21) Trud v SSSR, M. 1936.
Her sütun için, sırasıyla, 145, 155, 195 ve 203'üncü sayfalar.

(22) Parantez içindekiler ve (x) işaretliler hariç, 1913 ve 1928 yılları bilgileri, Raboçiy Den' ... op. cit. s. 21'den alınmıştır. Sadece üretici atelyeler ile ilgilidir.
1935 ve 1928 için parantez içindeki ve (x) işaretli bilgiler, Trud v SSSR, 1936 adlı istatistik yıllığından alınmıştır.
1937 yılı bilgilerinin kaynağı, A. Arakelyan: Osnovnie Fondi. op. cit. s. 39'dır. Her yılın Aralık ayındaki durumu gösterir.

(23) Zaman bakımından karşılaştırılabilir olmayan ve özellikle 'Kore Savaşı Refahı' denen yüksek konjonktürün etkisinde bir dönemi kapsayan aşağıdaki bilgiler, kapitalist ülkeler için bir fikir verebilir.

Kullanım : Birleşik Krallık İmalat Kesimi Büyük İşletmelerde Vardiya Katsayısı ve Tahmin Edilen 1954 Aralığı

(Vardiyada Çalışanların Bütün İşçilere Oranı)

Kesimler	Eylül 1951	Nisan 1954	Değişme
Tuğla, Cam, Porselen v.b.	17	12—17	(0) —(5—5)
Kimyasal Ürünler v.b.	24	22—24	(0) —(—2)
Metal İşleme	40	36—42	(—2)—(—4)
Makina ve Elektrik Araçları	23	5—6	(—17)—(—18)

Taşıtlar	17	11—12	(—5)—(—6)
Metal Ürünler	12	6—8	(—4)—(—6)
Hassas Araçlar	2	3—4	(+2)—(+1)
Tekstil	10	9—11	(+1)—(+2)
Deri	1	1	(0) — (0)
Giyim	—	—	(0) — (0)
Gıda, İçki, Sigara	12	12—13	(+1)— (0)
Tahta Ürünler	2	0.5—1	(—1)—(—1.5)
Kâğıt ve Basım	10	10—14	(4) — (0)
Diğer İmalât	23	16—22	(—1)—(—7)
Bütün İmalât	16	10—12	(—4)—(—6)

R. Marris: The Economic of Capital Utilization, Cambridge U. P. 1964. s. 156.

Anlaşılacağı gibi buradaki katsayının tanımı ile Sovyet istatistiklerindeki tanım birbirinin aynı değil. Marris'in katsayısını, k, Sovyet katsayısına çevirmek için $1+\frac{k}{1-k}$ faktörü kullanılabilir.

Diğer yandan, Amerikan takım-tezgâhı kesiminin tarihini inceliyen bir araştırmacının konu ile ilgili bulgusu ise şöyle: «Takım-tezgâhı endüstrisi normal olarak tek-vardiya esasına göre çalışmıştır. Kapasite tahminleri, endüstrinin bütün firmalarının genel olarak bir tam vardiya çalıştığı ve büyük ölçüde fazla çalışmanın (over time) olmadığı bir dönemin üretim değerinin temsili 'kapasite' sayılması esasına göre yapılmıştır.»

H. D. Wagoner: The U.S. Machine Tool Industry From 1900 to 1950 M.I.T. 1968. s. 333.

(24) Vardiya göstergesi için VIII numaralı tablo, açıklayıcı değişken için Trud v SSSR 936 istatistik yıllığındaki bilgiler kullanılmıştır.

(25) Yanılgıya bir örnek: «Endüstriyel üretimdeki sermaye yoğunluğunun derecesi iki oranın biri ile ölçülebilir: Kullanılan çeşitli üretim faktörlerinin görece miktarı (sermaye/emek oranı) veya bir birimlik ürün için gerekli sermaye miktarı (sermaye/üretim oranı). İki orandan ikincisi bu kesim için daha uygundur ve sermaye yoğunluğunun ölçüsü olarak hep kullanılacaktır.»

D. Granick: Soviet Metal-Fabricating and Economio Development, University of Wisconsin Press; 1967. s. 174.

(26) $\frac{K}{O} = \frac{K/N}{O/N}$ olduğuna göre sermaye-üretim oranının (K/O),

sermaye yoğunluğu K/N ile aynı yönde değişme göstermesi için, sermaye yoğunluğundaki oransal değişmenin, bu değişmenin yol açtığı verimlilikteki (O/N) oransal artıştan büyük olması gerekir. Bu her zaman için söz konusu olamaz. Bu amaçla bkz:

«Konuyu devamlı olarak karıştıran gerçek, 'sermaye yoğunluğu' kavramının **iki farklı anlamda** kullanılmasıdır: Biri, 'işçi başına sermaye yoğunluğu', yani bir işçinin belli bir tekniği kullanmak için muhtaç olduğu sermaye (sermaye-emek oranı) anlamındadır. Diğeri 'birim ürün başına sermaye yoğunluğu' ile ilgilidir. Çok sık olarak bu iki tür 'sermaye yoğunluğunun' aynı yönde değiştiği **sanılıyor.** Diğer bir deyişle, çok sık olarak işçi başına sermaye yoğunluğu azalınca, birim ürün başına sermaye yoğunluğunun da azalacağı **varsayılıyor; fakat, bu doğru değildir.** Gerçekte, gözlemler sık sık tersinin doğru olduğunu gösteriyor: İşçi başına yüksek sermaye yoğunluğu gösteren teknikler, birim ürün başına düşük sermaye gerektirebilir.»

C. Bettelheim: Studies in The Theory Of Planning, London, 1959 (1967) s. 299. Altını çizen Bettelheim.

(27) Bettelheim'in bu konudaki görüşü şöyle:

«Øt, belirli bir tekniği kullanan bir işçinin ihtiyaç duyduğu yatırımı gösterecek. Bunun teknik bir anlamı olabilmesi için, bu katsayının kendisi için Øt'nin tahmin edildiği üretici araçların tam ve normal kullanımı esasına göre hesaplanması gerek. Bunun anlamı, eğer bu işçiler aynı makinayı (örneğin, üç vardiya çalışarak) kullanabilirler ise, Øt'yi hesaplamada kullanılacak işçi başına gerekli yatırımın, makina için gerekli yatırımın üçte biri olarak düşünülmesidir.»

C. Bettelheim: Ibid. s. 327.

(28) K. J. W. Alexander and J. Sparos: Shift Working: An Application of the Theory of The Firm, Quarterly Journal of Economics. 1956.

(29) R. Marris: Economics of. Op. cit. s. 154

Marris, daha ilerde, ölçek sınırının kökenine inmektedir: «Ölçek sınırı özel işletmelerin rekabet uygulamasından doğmaktadır. Bu uygulamalar, birçok durumda daha az sayıda fakat daha büyük firmaların teknik açıdan daha etken bir biçimde çalışabilecekleri yerlerde pazarın, çok sayıda orta büyüklükte firmalar arasında istikrarlı olarak bölünmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak, tüketici karşıt durumda bulabileceğinden daha çok çeşit ile karşılaşmaktadır. Tüketicinin işlerin böyle olmasını tercih ettiğini söyleyemeyiz; çünkü, mevcut durumda, tüketiciye, bir yandan, stan-

dardizasyon ve ucuzluk; diğer yandan, yüksek giderli çeşitlilik arasında bir seçim tanınmamaktadır. Gerçekte, tüketici bir **fait accompli** ile karşı karşıyadır.

Çeşitliliği azaltmadan ölçek sınırını kaldırmanın bazı yolları var. En açık olanı, ulusal pazarın hacminde önemli artışlar sağlamaktadır. Birleşik Krallıkta nüfus yavaş arttığı için bu özel sonuçun anlamını iyice belirlemeye hiç de ihtiyaç yok.»

R. Marris, ibid. s. 206—207.

(30) «7 saatlik çalışma gününe geçişle birlikte vardiya katsayısındaki (ortaya çıkacak) yükselmeden dolayı üretimde önemli artış beklenmelidir. Fakat, üretimdeki bu genişleme olanağı, temel sermayenin teknolojik olarak yenilenmesinin sonucu değil de, sadece örgütsel planda bir başarı olarak görülmelidir. Çünkü, özellikle ek vardiyaya geçişle ilgili yatırım işleri, görece olarak, büyük değil»

A. Kalmanovskiy: K. Vobrosu ob İzmereneii Effektivnosti Kapital'nogo Stroitel'stva.

Planovoe Hozyaistvo 1928/10 s. 39

Geçerken, D. Granick'in de aynı düşüncede olduğu belirtilmelidir. «Bu kesimde daha sonra açıklanacak nedenlerden dolayı, vardiya kullanımındaki artışın, Sovyet uygulamasında, emeğin sermaye yerine ikame edilmesinden çok, bir örgütsel fırsatı yansıttığını düşünmekteyim.»

D. Granick: Sovyet Metal-fabricating... op. cit. s. 195

Yalnız söylemekte yarar var: Granick'in Sovyet örgütü ile ilgili anlayışı, ekonomik işleyiş ile çelişebilen, ekonomik mantığın üzerine oturtulmuş bir örgüttür.

(31) Tanım için, ilk kesimin ilk sonucuna ve ilgili dip nota bakınız.

(32) W. Baldamus: Mechanisation, Utilisation and Size of Plant, Economic Journal, 1953 s. 68.

(33) Z. Belenkiy: Semiçasovoy Raboçly Den'',
Ekonomiçeskoe Obozrenie, Noya. 1927 s. 6.
Burada şu söylenmeli; çalışma süresinin kısalışının devamlı bir öyküsü var. Güçlü işçi hareketleri Devrimden önce de başarı elde etmiş. Örneğin, 1904 yılında, çalışma süresi 10.6 saat. Çalışma süresi ile ilgili ayrıntılı bilgi ise şöyle: 362. s.daki tabloya bkz.

(34) S. G. Strumilin: İzbrannie Proizvedeniye, Tom 3., s. 392—393. Goelro'nun hazırlayıcısı ve Gosplan'ın başı Krijijanovskiy, ilk plan tartışmaları sırasında (1929) haftalık çalışma süresinin 40.2 saate

indirileceğini söylüyor. Kapitalist ülkelerde bu sürenin 47 ile 49.5 saat arasında değiştiğini ekliyor.
G. M. Krjijanovskiy: İzbrannoe, Moskova 1957. s. 296.

Kullanım : **Fabrika-Tesis (Fabriçno-zavodskoy) endüstrisinde normal çalışma süresi (üretici işçiler)**

	Hafta günlerinde (c.ertesi hariç) süre		
İşçi Türü	**1913**	**1928**	**Azalış**
Erkek reşit	10.00	7.73	2.27
Kadın reşit	9.66	7.93	1.73
Genç	9.85	5.33	4.52
Çocuk	7.69	4.07	3.62
Bütün	9.87	7.69	2.18

TsSU (SSSR): Raboçiy Den' ... op. cit. s. 9.

(35) A. Rabinoviç: Problema Truda v SSSR
Ekonomiçeskoe Obozrenie, Okt. 1927 s. 155

(36) A. Rabinoviç: Semiçasovoy Raboçiy Den'.
Ekonomiçeskoe Obozrenie, Aug. 1928. s. 42—43.

(37) A. Rabinoviç: Ibid. s. 43

(38) B. A. Zaytsev: Raboçiy Den'i Perspektivı ego Sokraçeniya. Planovoe Hozyaistvo 1927/5 s. 71.

(39) Pervoya Vsesoyuznaya Konferentsiya Rabotnikov Sotsialistiçeskoy Promişlennosti, (stenografiçeskiy Otçet), 1931.
Sosyalist endüstride çalışanların ilk konferansında VSNH'dan Figatner'in konuşması. s. 34.

(40) A. Rabinoviç: Semiçasovoy Raboçiy ... op. cit., s. 47.

(41) V. V. Kuybişev: İzbrannie Proizvedeniya, M. 1958. s. 233
Kuybişev, makina yapımında vardiyayı artırmak için, yukarıda denildiği gibi, makina yapımına hammaddesi olan metal üretiminin artırılması gerektiğine işaret etmektedir. s. 202.

(42) TsSU (SSSR): Raboçiy Den' ... M. 1928, op. cit. s. 18.

(43) B. Suharevskiy: İspol'zovanie Oborudovaniya V promişlennosti SSSR i Kapitalistiçeskih Stran
Planovoe Hozyaistvo, 1939/5 s. 71—72.

(44) Ya. Leybman-B. Markis: Bor'ba Za Povişenie Proizvoditel'nosti Truda,
Bol'şevik 1932/3 s. 51.

Alman endüstrisini inceliyen bir araştırıcı aynı sonuca varıyor: «Rasyonalizasyon hareketinde öneme sahip altı faktör, 24 saatlik çalışma programının sağlanması yönünden etki yapar: Standardizasyon, sürekli akış üretimi, mekanizasyon, otomasyon, kemikalizasyon (kimyasallaştırma) ve elektrifikasyon... Üretim ile tüketimin aynı zamanlı olmalarının gerektiği durumlarda —demiryolu, gaz, uçak ulaşım, telefon ve telgraf, radyo, enerji v.b.— buradaki temel engel, devamlı tüketimin eksikliği veya (tüketimde) 'çekilme' oluyor. Diğer endüstrilerde —kâğıt yapımı, basım, metal rafinerisi, kimyasal üretim, v.b.— temel engel, mevcut üretici kapasite için yeterli pazar (sorunu) olmaktadır.»
R. A. Brady: The Rationalization Movement in German Industry, University of California Press, 1933. s. 295.

(45) A. Arakelyan: Osnovnie Fondi Promişlennosti SSSR, M. 1938 s. 36.

(46) A. Kats: İsnol'zovanie Rezervov v Promişlennosti SSSR Problemi Ekonomiki, 1940/4—5 s. 125.

(47) G. A. Fel'dman; op. cit. s. 196.
Yakıt da dahil hammadde konusunda başka bir kaynak çok daha kesin: «Bu sorunu çözmeden, işletmelerin tam kullanımı ve işgücü verimliliğinde ciddi bir artış düşünülemez.»
İ. Ançişkin: Bor'ba Partii za Vostanovleni Promişlennosti, Problemi Ekonomiki, 1939/3 s. 204.

(48) Ts. Kunikov: Perehod Na Dvuhsmennuyu Rabotu-Bol'şaya Narodnohozyaystvennaya Zadaça,
Planovoe Hozyaistvo, 1940/9 s. 30.

(49) A. Grigor'ev: Na Putyah K. Novomy Pod'emu Proizvoditel'nosti Truda, Problemi Ekonomik, 1940/49 s. 70..

(50) A. Kurskiy: Novie Rezervi Sotsialistiçeskogo Narodnogo Hozyaistva, Problemi Ekonomiki, 1940/8 s. 29—30.

(51) B. Suharevskiy: İspol'zovanie oborudovanie... op. cit. s. 72
Makina yapım ve metal işleyen kesimle ilgili aşağıdaki tablo bu konuya daha da açıklık getirmektedir:

Kullanım : Makina Yapımı ve Metal İşleme Alt-Kesimi

Bütün Atelyelere Göre,	**1932**	**1959**	**1962**	**1965**
(İşgücü) vardiya katsayısı	1.49	1.39	1.38	1.38
Üretici (temel) atelyelere göre (İşgücü) vardiya katsayısı	—	1.46	1.43	1.44
Üretici (temel) atelyelerde Metal Kesen Makinaların Vardiya Katsayısı	1.95	—	—	1.80

Y. A. Kvaşa: Deystvitel'nie İ Mnimie Pezervi Smennosti A. N. SSSR: Rezervnie Moşnosti, Moskova 1971, içinde. s. 146. Buradaki yöntemsel sorun şudur: Endüstri veya alt kesim için vardiya katsayısı bulunurken, her çalışma yerinin vardiya katsayısı her çalışma yerinde çalışanların sayısına göre ağırlandırılmaktadır. Bunun yerine, çalışma yerinde ekipmanlara göre ağırlıkiandırıldığında veya doğrudan doğruya ekipmanların vardiya katsayısı hesaplandığında çok farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Aynı kaynak, görece olarak çok düşük (işgücü) vardiya katsayısı veren tekstil kesiminde, 1965 yılında, iğne ve trikotaj makinalarının vardiya katsayısının 2.8 olduğuna işaret ediyor.

(52) A. Kurskiy: Novie Rezervı... op. cit. s. 30.

(53) Bir kaynak 1921 yılı için şunları veriyor: «1921 yılında, büyük -ölçekli endüstride kullanım, savaş-öncesi düzeyden, yaklaşık olarak, 5 kez; çalıştırılan işçi sayısı iki kez düşük. İşçi başına verim 1921'de, 1913'dekinden 2.5 kez daha az.»
İ. Ançişkin: Bor'ba Partii Za Vosstanovlenie Promişlennosti, op. cit. s. 202.

(54) **Kullanım: Elektrik Santrallarında Kapasite ve Üretim**

	Bütün Santralların Kapasitesi (1000 Kvt)	Elektrik Santrallarında Üretim (1.000.000 Kvt-Saat)
1913	198	1945
1921	1228	520
1922	1247	775
1923	1279	1146
1924	1308	1562
1925	1397	2925
1926	1586	3508

Sotsialistiçeskoe Stroitel'stvo SSSR, Moskova 1935. s. 39

(55) A. İ. Kossoy: Perestroyka Promişlennosti V Svyazi S Perehodom K Novoy Ekonomiçeskoy Politike; Oçerki Po istorii Harodnogo Hozyaystva SSSR, AN SSSR, Moskova 1959 içinde, s. 125

(56) Rozenfeld' ve Klimenko ... op. cit. s. 182 ve 188.

(57) P. Dubner: Ne Prevraşat' Neprerivku V Obezliçku, Planovoe Hozyaistvo, 1931/5—6. s. 49.

(58) P. Dubner, İbid. s. 59.

(59) Ya Leybman - B. Markis: Bor'ba za... op. cit. s. 55

(60) Postanovleniya Otraslevoy Konferentsii Stanko instrumental'noy i Abrazivnoy Promişlennosti, (13—17 Febral'ya 1936 g.) Har'kov, 1963 s. 17. Aynı konferansta montaj atelyelerinin kapasitesinin yüzde 50 artırılması ve verimlilikte yüzde 35—45 bir artış sağlanarak montaj atelyelerinde tek vardiyaya geçişin karar altına alınması ilginçtir. İbid. s. 83.

(61) XVIII S'ezd Vsesyuznoy Kommunistiçeskoy Partii (b), (stenografiçeskiy Otçet), 10—21 Mart 1939, Moskova 1939; s. 293.

(62) B. Suharevskiy: İspol'zovanie ..... op. cit. s. 59. Ayrıca: «Kömür endüstrisinde yeni normlar, emek verimliliğini daha da artırmak için güçlü maniveladırlar. 1936 Yılı Planında, Donbass bölgesinde emek verimliliğinin yüzde 26.5 artırılması öngörülmektedir. Bu artış, emek yoğunluluğunu artırmak veya işçinin adele gücüne daha fazla dayanmak suretiyle gerçekleştirilmeyecektir. Teknolojik süreçlerin rasyonalizasyonu, ekipman ve makinaların daha etken kullanımı ve işin 'tekniklerden mümkün olan en çoğu çıkarmaya' imkân verecek biçimde örgütlenmesi suretiyle gerçekleştirilecektir.»

V. Bajanov: «Novie Tekniçeskie Normı v Ugol'noy Promişlennosti» Planovoe Hozyaistvo 1936/4. s. 32—33.

(63) Kullanım ve makinaların dengelenmesi konusunda: «1937 yılında pamuklu dokuma endüstrisinde hemen hemen bütün ekipmanlar üç vardiya çalıştırılmalıdır. Bununla ilgili olarak, 1936 yılında rekonstruksiyon önlemleri (tedbirleri) alınması görevi ortaya çıkmaktadır. Bunun için eski ditme (scutching) makinalarını, güçlü tek-süreçli makinalarla değiştirmeye başlamak zorunludur.»
İ. Eremin: «Sdvigi v Tekstil'noy Promişlennosti» Planovoe Hozyaistvo, 1936/2 s. 72.

(64) Ya. B. Kvaşa: Deystvitel'nie ... op. cit. s. 148.

(65) Bunların ilkinin NEP ile birlikte başladığına işaret edilmişti. Bu, sadece, görece olarak ileri ekipmanları ve tesisleri kullanmak biçiminde oluşmuştu. 1925'ten sonraki üretim ihtiyacının tazyiki ile o zamana dek kullanılmayan kapasite de üretime açılmağa başladı. Örneğin, şeker üretiminde 1926'da 23 çalışmayan fabrika tekrar üretime kondu. Sonuç olarak, rafineri başına üretim 574.000 kentaldan 372.500 kentala düştü ve ortalama çalışma süresi yüzde 35.4 azaldı. Kuşkusuz bu, daha önce sözü edilmiş hammadde sağlama sorunu ile ilgili.

Z. K. Zvezdin; Industrializatsiya ... op. cit. 134.
İkincisinden ise ileriki kesimde uzun uzadıya söz edilecek.

(1) W. A. Lewis: «Economic Development with Unlimited Supplies of Labour», The Manchester School, 1954.

(2) Lewis'in bu «katkısının», Sovyetlerle ilgili çözümlemenin temel dayanağı yapılışı, son derece yaygındır. Bunun, ne kadar uzatıldığını gösteren bir örnek: «Sovyet toplumunun iki özelliği, 1950'lerin ortasına dek, ekonominin (böylesine) örgütlenmesinin yaşayabilir olmasına yardım etti. Bunların biri, mevcut sermaye stokuna göre işgücü fazlasının varolmasıdır. Endüstride becerili ve yarı-becerili işgücünün israfı, endüstriyel potansiyelin gerçekleştirilmesinde başarısızlıktan daha çok, (esas olarak) tarımdaki düşük-çalışmanın azalmasına yol açtı. Ekonomide aşırı işgücünün bulunmasının anlamı, emekle ilgili adam-yıl başına üretim planlarının, endüstriyel üretimi ciddi bir biçimde etkilemeksizin, büyük ölçüde başarısızlıkla uygulanabileceği (hedeflerin gerisinde kalınabileceği) idi.»
D. Granick: **Soviet Metal-Fabricating and Economic Development** The University of Wisconsin Press, 1967, s. 226.

(3) A. K. Sen: **Choice of Techniques,** London. 1969. (Third edition). Özellikle birinci kesim.

(4) A. K. Sen: «On Optimizing The Rate of Saving», Economic Journal, 1961.

(5) Değinilen sorunun, Türkiyenin BBYP ile ilgili olarak tartışılması için bkz:
Y. Küçük: «Sectoral Programming in the Plan», **Planning in Turkey,** S. İlkin Z. E. İnanç, (eds), Ankara 1967, içinde. s. 110.

(6) Aynı kaynaktan alınmış, Hindistan ile ilgili, çarpıcı iki örnek: «Dünya (birinci) savaşından beri Hindistan Demir-Çelik Şirketi, pig-demir için şahane bir tesis kurmuş durumda ve ürünlerini pazara çıkarıyor. Her ne kadar şimdilik sadece pig-demir üretiyorsa da, (bu tesis) yeni Tata işletmesi gibi en son Amerikan tesislerine göre kurulmuştur ve her türlü emek-sakıngan olanaklara sahiptir.»
Bunu madencilikle karşılaştırınız: «Birçok madenlerde ekipmanlar demodedir. Birçok açık kömür ocağında, kömür dik eğimlerde yüzlerce ayak kadınların başında taşınır. Komik denecek kadar ucuz kömür varken erkekler ve daha çok kadınlar tarafından çalıştırılan vinçler (gins, veya bocurgat, capstan) uzun zamandır normal enerji kaynağıdır... 1919'da Hindistan'da yer altında bir tek

mekanik konveyor çalışmıyordu. Halbuki İngiltere 1907'de 100 ve 2100 (mekanik konveyore) sahipti...

Yer-üstünde, en iyi madenlerin dışında, aynı mekanik ekipman yoksulluğu egemendir. Kömürün çoğu, hâlâ kadınların başında taşınmakta; aynı yöntemle küfelere doldurulup kömür vagonlarına götürülünceye dek açık havada yağmur altında kümeler halinde istif edilmektedir.»

D. H. Buchanan: **The Development of Capitalist Enterprise in India**, N.Y. 1934. s. 256 ve 261.

(7) H. Ford: **My Life and Work**, London, 1922 (1928), s. 110.

(8) «Sovyet manacerleri, kır kesiminden (gelen) becerisizlerden oluşan geniş (işsizler) ordusunu metal-işleyen işgücüne katma ihtiyacında, kuşkusuz gerçek bir problem ile karşılaşmışlardır. Bunun kütle üretimi ve çok ileri iş bölümüne göre kurulmuş fabrikalarda daha kolay olacağı düşünülmüştür.»

D. Granick: **Sovyet Metal-Fabricating**... op. cit., s. 120.

(9) «Bu becerili işçilerin (metal-işleyen el zanaatkârları) son derece israflı bir şekilde kullanılmasına karşın, çok sayıdaki metal-işleyen zanaatkârın fabrika işgücüne katılması için hiçbir ciddi çabanın harcanmamış olduğunu gözlemek ilginçtir.»

D. Granick, İbid. s. 120.

(10) Ondokuzuncu yüzyılın başındaki Amerikan ekonomisi için şunlar söylenmekte: «Birçok durumlarda, sermaye-yoğun tekniklerin, bu tekniklerin yapımı ve çalışması birlikte alındığında, birim ürün başına emek-yoğun tekniklerden daha çok becerili işgücü gerektireceğini varsaymak akla yatkındır.»

H. J. Habakkuk: **American and British Technology in the Nineteenth Century**, Cambridge, 1962 (1967) s. 21.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ise şu gözlemler var: «Birçok durumda, öyle sanıyorum, becerisiz emek, sanayicinin seçimini daha az mekanizasyondan daha çok mekanize yöntemlere değiştirmese bile, yeni otomatik yöntemler yine de çok kârlı olacaktı.»

H. J. Habakkuk, ibid, s. 130—131.

(11) A. Paşkov, ibid. s. 32.

(12) A. E. Grogor'ev: Ekonomika Truda, Moskova, 1959. s. 155—156.

(13) Büyük ölçek konusunda, önceki kesimlerde çok şeyler söylendi. Fakat hatırlanması için şu aktarmada yarar var: «Belki de en önemli olan zaman faktörüdür... Almanya, endüstrileşme aşamasına (1) teknoloji hızlı bir biçimde büyük ölçekli olurken, ve (2) eski kapitalist ülkelerde toplulaşma (konsantrasyon) hareketi

başlarken girdi. Yeni endüstrileşen bütün ülkelerde olduğu gibi, o (Almanya), endüstriyel sistemini eski ülkelerin büyüme süreçini tekrarlayarak genişletmedi. Bunun yerine, çok büyük lehte şanslarla işe başladı. Eğilimin en son ve en ileri teknolojik ve örgütsel yöntemleri alma yönünde idi. Onun (Almanyanın) en önemli endüstriyel birimlerinin çoğu, hemen hemen kuruluşunda büyük ölçekliydi.»
R. A. Brady: **The Rationalization Movement in German Industry,** University of Caliornia Press, 1933, s. 55.

(14) A. S. Kudrayvtseva (ed) : **Ekonomika Truda V SSSR,** Profizdat, 1965, s. 622—23

(15) **Patnadtsatı S'ezd VKP (b), Dekabr' 1927 goda,** (stenografi çeskiy Otçet), Moskova, 1962. İkinci cilt. s. 874.
Rikov'un bu soruna bulduğu çözümlerin sıralanışı, açıklık kazanan «sağ sapma» eğilimine uygun düşüyor: «Bu yüzden işsizlik ve aşırı tarımsal nüfus sorunu ile mücadelede ilk yeri, tarımcılığın entansifleştirilmesi, işgücü yoğun kültürlerin geliştirilmesi ve endüstrinin gelişmesi almalıdır.»

(16) S. G. Strumilin: «Sotsial'no-Ekonomiçeskie Problemi Pyatiletki Na 1928/29—1932/33 gg.», Planovo. Hozyaistvo 1929/3 s. 18. Aynı çalışma için bkz:
S. G. Strumilin: **İzbrannie Proizvedeniya; Na Planovum Fronte,** Moskova 1963, s. 310 ve sonrası.

(17) S. G. Strumilin, İbid. s. 19.

(18) **Pervaya Vsesovuznaya Konferansiya Rabotnikov Sotsialistiçekoy Promişlennosti,** (stenografiçeskiy Otçet) 1931, s. 97—98.

(19) **Pervaya...** ibid. s. 39

(20) **Pervaya...** ibid. s. 117.

(21) M. Rubinsteyn: «Mehanizatsiya Trudoemkih Rabot», Planovoe Hozyaistvo, 1931/4, s. 23—24.

(22) G.M. Krijijanovskiy: **İzbrannoe,** Moskova, 1957. s. 191.

(23) İ. Kapitonov: «Bezrabotitsa V Sovetskom Soyuze», Bol'şevik, 1924/5-6, s. 50.

(24) F.A. Puvanov: «Trud v Promişlennosti»
VSNH (eşsegcdnik): **Premişlennost' SSSR v 1927/28 godu,** Moskova, 1929 İçinde. s. 79-80.

(25) Akademiye Nauk: **Pervie şagı Industrializatsii SSSR 1926-27 gg.** (subornik dokumentov), Moskova, 1959. s. 60.

(26) J. Stalin: **Voprosi Leninizma,** op. cit. s. 449-450.
1931 yılında toplanmış olan Sosyalist Endüstride çalışanların Kongresinde «İlk planda, kütük yapımı, kurşun hazırlama, kö-

mür çıkarımı, inşaat malzemesi yapımı, bu arada, inşaat ve yükleme boşaltma gibi işler olmak üzere, ekonominin bütün emek-yoğun kesimlerinin (geniş) mekanizasyonunun iş-gücü yetersizliği sorununa kesin olarak son vereceği» karar tasarısını kabul ediyor.

Pervaya Vse Soyuznaya ... op. cit. s. 196.

(27) M. Rubinşteyn: «Mehanizatsiya Trudoemkih Rabot», Planovoe Hozyaistvo, 1931/4, s. 23.

(28) A.C. Sutton: **Western Teohnology and Soviet Economic Development,** 1917 to 1930 Stanford university Press, 1968. s. 24.

(29) A. Hirch: **Industrialized Russia,** N.Y. 1934, s. 146 aktaran A. C. Sutton: **Western Technology** ... op. cit. s. 24.
Ham petrol çıkarımı ile ilgili gelişme için yine aynı kaynakta (s. 25) şu tablo verilmektedir:

İşgücü ve Mekanizasyon: Baku Petrol Sahalarında Çıkarım Teknikleri (yüzde)

Teknikler		**1921/22**	**1927/28**
Kova ile Boşaltma		49.3	0.0
Hava Basıncı ile çıkarım	— Eski	40.3	27.9
Doğal basınçla çıkarım		9.8	27.0
Pompalama	— Yeni	0.0	44.8
Yüzeyden çıkarım		0.6	1.3
		100.0	100.0

(30) A. Zvorikin: «Problemi Kompleksnoy Mehanizatsii Ugol'noy Promişlennosti», Planovoe Hozyaistvo, 1940/3 s. 61.
Sovyet tartışmalarında «üretimde mekanizasyon katsayısı, makina yardımı ile yapılan üretim hacminin toplam üretime oranı olarak tanımlanır.»
Bakınız:
P.A. Jikov (ed): **Ekonomika Maşinostroeniya, Organizatsiya i Planirovanie Predpriyatii,** Moskova, 1963. s. 170.
Karşılaştırma için aşağıdaki bilgiler var: (370. sayfadaki **İşgücü ve Mekanizasyon** tablolarına bkz.)

(31) B. Suharevskiy: «Mehanizatsiya Promişlennosti v SSSR i v Kapitalisticeskih Stranah», Problemi Ekonomiki, 1939/2 s. 57.

(32) L. Eventov: «İtogi Bor'ba Dvuh Sistem», Planovoe Hozyaistvo, 1932/6-7. s. 189.

İşgücü ve Mekanizasyon: Çeşitli Ülkelerde Kömür Çıkarımında Mekanizasyon Yüzdesi

Ülkeler	Yıllar	Oran
SSCB	1937	89.6
ABD (bitumlu kömür)	1936	84.4
İngiltere	1937	62.7
Almanya	1936	86.9
Fransa	1934	76.0

Gosplan SSSR: **İtogi Vinolneniya Vtorogo Pyatiletnogo Plana Razvitiya Narodnogo Hozyaistvo SSSR,** Moskova, 1939. s. 155. Başka bir kaynak biraz farklı bilgiler vermektedir:

İşgücü ve Mekanizasyon: Yıllara ve Ülkelere Göre Kömür Çıkarımında Mekanizasyon Yüzdeleri

	1913	1928	1932	1937
SSCB	1.7	16.5	65.1	89.9
ABD	50.9	76.9	83.0	84.2
İngiltere	1.5	76.6	83.7	86.9
Almanya	8.5	25.9	38.5	60.0

A.E. Grigor'ev: **Ekonomika Truda,** Moskova, 1959. s. 157.

(33) D.D. Mişustin: **Vneşnyaya Torgovlya i Industrializatsiya SSSR** Moskova 1938, s. 59.
Aynı kaynak (s. 62) makina ithalâtında izlenen politikayı şöyle anlatıyor: «... SSCB, oldukça güçlü bir makina-yapımı temeline sahipken, geniş makina ve ekipman ithalâtına başvurmuştur ve kuşkusuz burada, bizim ekipman ithalatı yapabilmemiz gibi büyük sonuçlar doğuran sırlardan birisi yatmaktadır. Kesin olarak bu durum (makine yapımı bazı olması, Y.K.), SSCB de yeni teknolojik temelin kurulmasında belirleyici halka olan ağır endüstrinin kalkınması için gerekli, en değerli, en iyi, en modern ekipmanların, esas olarak ve ilk planda ithalâtına, imkân vermiş; fakat dövizlerin sıradan ekipman ithalâtı için harcanmasını önlemiştir.

(34) İ.S. Ginzburg: **Vneşnyaya Torgovlya SSSR,** Moskova, 1937., aktaran; D.D. Mişustin, ibid. s.52.

(35) A. Zolotarev: «Sovetskoe Maşinostroenie-Veduşee Zveno Tehniceskoy Rekonstruktsii», Planovoe Hozyaistvo, 1933/7-8, s. 28.

(36) L. Ya. Berri-K.İ. Klimenko: **Mehanizatsiya Proizvodstva v Tyajöloy Promişlennosti SSSR,** Moskova 1954, s. 66.

(37) B. Suharevskiy: «Zaverşenie Tehniçeskoy Rekonstraktsii i Voprosi Mehanizatsii Promişlennosti», Planavoe Hozyaistvo, 1934/1. s. 88.

(38) A. Paşkov: «Struktura Kapital'nogo Stroitel'stva Promişlennosti SSSR», Planavoe Hozyaistvo, 1930/1. s. 69».

(39) A. Terpigorev: «Mehanizatsiya Ugledobiçi», Planavoe Hozyaistvo 1936/8. s. 26-27.

(40) S.G. Strumilin: **İstoriya Çernoy Metallurgii v SSSR,** Moskova, 1967, s. 416.

Aynı konuda ve genel olarak şunlar söyleniyor: «Endüstride işgücü verimliliği bakımından, örneğin, Almanya ve İngiltere düzeyine ulaşmış durumdayız; fakat hâlâ ABD'den anlamlı ölçüde geriyiz. Metalurji, kömür, makina-yapımı, kimya, pamuklu tekstil gibi önemli endüstri kollarında, bizim işgücü verimliliğimiz, ABD'ninkinin 2.5-3.0 kez altındadır. ABD ile karşılaştırıldığında, bazı işletmelerde işçi sayısını azaltmak için çok büyük imkânlar (rezervler) var. Bu işçiler, büyümek ve yeni üretim için gereklidir.»

A. Kats «İspol'zovanie Rezervov v Promişlennosti SSSR», Problemi Ekonomiki, 1940/5-6, s. 135.

(41) S. Yugenburg: «Uroven' Proizvodsva Maşinostroeniya SSSR i Krupneyşih Kapitalistiçeskih Stran», Planavoe Hozyaistvo, 1938/3 s. 61.

(42) Ya - Leybman - B. Markis: «Bor'ba Za Povişenie Proizvoditel'nosti Trnd, Bol'şevik, 1932/3 s. 51.

A. Zvorikin (Problemi Kompleksnoy ... op. cit. s. 61) Kapitalist ülkelerdeki durumun konusunda şöyle diyor: «... Kapitalist ülkelerde bütünüyle başka bir durum var. Kronik işsizlik, ücretlerin düşüşü, madenlerde üretici kapasitenin eksik kullanımı, mekanizasyonun gelişmesini güçleştirir ve birçok halde de uygulanmasını, kapitalist ekonomi açısından, kârlı olmaktan çıkarır.» Stalin ise böyle bir karşılaştırmayı bir formüle kavuşturuyor. (Voprosi Leninizma): «Bir kimse rantabiliteye ticarî açıdan, bir anın bakış açısından bakmamalıdır. Rantabilite, ekonominin bütünü açısından ve uzun yılları içine alan bir zaman aralığında ele alınmalıdır. Sadece böyle bir bakış açısının gerçekten Leninist, gerçekten Marksist olduğu söylenebilir.»

(43) B. Suharevskiy: «Mehanizatsiya ... op. cit. 1939/2» s. 54.

(44) A. Terpigorev: «Mehanizatsiya ... 1936/8» op. cit. s. 28.

Sovyetler Birliğinde söz konusu işlemlerin mekanizasyon düzeyinin zaman içinde gelişimi ile ilgili olarak şu tablo düzenlenebilir.

İşgücü ve Mekanizasyon: Kömür Çıkarımı İşlemlerinde Mekanizasyon Yüzdeleri

	1927/28	1932	1937	1940	1948
Kesme (zarubka)	16.5	65.4	89.6	94.8	99.0
Yükleme (dostavka)	—	76.5	84.4	90.4	99.0
Taşıma (otkatka)	—	15.0	47.6	58.4	84.0
Yer Üstünde Yükleme (progruzka)	—	26.0	67.3	86.5	96.0

L. Ya. Berri - K.İ. Klimenko: **Mehanizatsiya Proizvodstva v Tyajöloy Promişlennosti SSSR,** Moskova, 1954, s. 72 ve 79

(45) Torgovo - Promilennaya Gazeta, Kasım, 18 - 1926.

(46) Z.K. Zvedzin (ed.): **Industrializatsiya SSSR 1926 - 28 Dokumentı i Materialı, Moskova, 1969, p. 142.**

(47) **KPSS v Rezolyutsiyah i Reşeniyah S'ezdov 1930 - 1954,** Moskova, 1954. s. 141.

(48) B. Suharevskiy: «Zaverşenle Tehniçeskoy ... 1934/1 op. cit. s. 91»

(49) «Kompleks mekanizasyon, üretimin mekanizasyonunda daha yüksek bir aşamayı temsil eder. Bir teknolojik devrenin bütün işlemlerinde emeğin objelerinin (hammadde, parçalar) sadece makinanın etkisine tabi olması ile belirlenir. İşçi, emek objeleri üzerinde doğrudan hiç bir etkide bulunmaz ve işi, sadece makinaları yönetmekten ibarettir.»
A.E. Grigor'ev: **Ekonomiki Truda..** op. cit. s. 146.

(50) A. Zvorıkin: «İtogi i Perspektivı Tehniçeskogo Razvitiya Kamennougol'noy Promişlennosti SSSR»
Problemi Ekonomiki, 1939/5 s. 49-50.
Bilimler Akademisinin bir yayınının deyişi ile: «İkinci Planda, **esas olarak,** ekonominin teknolojik yeniden -yapımını (rekonstrüksiyon) tamamladık. Üçüncü Beş Yıllık Planda, ekonominin bütün kollarında teknolojik yeniden yapımın bütünüyle tamamlanması gerekir. Bu, ekonominin, bütün kollarında makine düzeninin yerleşmesinin, **bütün kollarda üretimin kompleks mekanizasyonunun başarılmasının zorunlu olması demektir.»**
A. Aruminyan ve diğerleri (İ.E.A.N.): «Promişlennost' ve Bor'be za Zaverşenie Tehniçeskoy Rekonstruktsii Narodnogo Hozyaistva»
Problemi Ekonomiki, 1939/ 2 s. 32.

(51) E. Loşkin: «Osvoenie Proizvodstvennih Moşnostey v Tyajöloy Industrii», Planovoe Hozyaistvo, 1937/2 s. 46.

(52) İ. Trotskiy: «Puti Snijeniya Stoymosti Kapital'nogo Stroitel'stva» Ekonomiçeskie Obozrenie, 1927/Nob. s. 84.

İnşaatın yarattığı güçlük, gider bilgilerinden de (aynı kaynak s. 88) anlaşılıyor.

İşgücü ve Mekanizasyon: Endüstri ve İnşaatta Gider Endeksleri

Yıllar	Bütün Endüstri	İnşaat	İlişki
1923/24	2.27	2.42	1.07
1924/25	1.99	2.26	1.06
1925/26	1.98	2.66	1.33
1926/27	1.99	2.65	1.33

(53) S. Ginzburg: «Mehanizatsiya Stroitel'stva», Bol'şevik, 1935/16 s. 61 - 62.
Aynı zamanda yazan başka bir tartışmacı da «sermaye yatırımlarında (inşaat) yüksek gider düzeyini, inşaat endüstrisinde (inşaat malzeme ve ekipmanları) teknolojik donatımın endüstrinin diğer kollarına göre geri oluşu ile açıklamanın yanlış olduğunu» ileriye sürüyor; «İnşaatda yüksek maliyetler, herşeyden önce, inşaat yerinde, mevcut makinaların kötü kullanılışı ile» açıklanmalıdır. Ve «sermaye yatırımı işlerinde, giderde çok büyük düşüş, başta emek-yoğun, olmak üzere, (bütün) inşaat süreçlerini mekanize etmek ile başarılabilir.»
N. Tumanov: «Problemi Udeşevleniya Stroitel'stva», Planovoe Hozyaistvo, 1936/4, s. 43 - 44 ve 49.

(54) A. Arakelyan: «O Skorostnom Stroitel'stve», Problemi Ekonomiki, 1940/5-6

(55) A. Arakelyan, ibid, s. 170 - 171.

(56) E. Perel'man: «O Maloy Mehanizatsii», Problemi Ekonomiki, 1940/9, s. 106.
Demir-çelikle ilgili olarak başka bir kaynak şu bilgiyi veriyor: «Stal' (yug) Birlikde, 1933 yılında, fırınları doldurma işlerinde mekanizasyon düzeyi sadece yüzde 62'yi bulmuştu; (ingot yapmak için, Y.K.) demir akıtmada (dökme, razlivka) ise yüzde 33. 'Vostokostal' '(ural) da, aynı yılda, bu göstergeler doldurmada %11.6, akıtmada %3.8 olmak üzere, daha da düşük.»
S.G. Strumilin: İstoriya Çernoy Metallurgii... op. cit. s. 414 - 415.

(57) S. Heyman: «Ob İzlişkah Raboçey Sili i 0 Proizvoditel'nosti Truda», Problemi Ekonomiki, 1940/11-12 s. 118 - 119.

(58) «Teknolojik yeniden - yapımın (rekonstrüksiyon) ilk döneminde, dikkatlerimiz, esas olarak, temel üretim süreçlerinin mekanizasyonuna çevrilmiş, yardımcı işlerde el emeği muhafaza edilmiştir.»

A. Kats: «İsnol'zovanie Rezervov v Promişlennosti SSSR», Problemı Ekonomiki, 1940/5-6 s. 130.

(58) Aslında bu farklılık, endüstrileşme sürecine girmemiş veya hızla endüstrileşmeyen ülkeler için de söz konusudur. Yalnız farklılığın böyle ülkeler için pek fazla anlamı yok. Çünkü böyle ülkelerde mekanizasyon sadece bir açmazın zorlanması sonucudur. Yardımcı süreçlerin mekanizasyonu sorunu ortaya çıkmaz: «Kömür çıkarımı, en cok emek - yoğun ve ağır işlerden birisi. Devrim öncesi Rusya'da kömür endüstrisi, son derece düşük mekanizasyon düzeyine sahip küçük ocaklardan oluşan bir ağ görünümündeydi. Havalandırma, su boşaltma ve kömürü ocaktan yer üstüne çıkartma gibi el emeği ile yapılması hemen hemen mümkün olmayan süreçler mekanize edilmişti sadece.»
L. Ya. Berri - K.L. Klimenko, op. cit., s. 70.

(60) B.V. Vlasov: **Puti Ekonomii Truda Na Vsnomogatel'nıh Rabotah v Promişlennosti,** Moskova, 1962, s. 77.

(61) A. Grigor'ev: «Na Putyah k Novomu Pod'emu Proizvoditel'nosti Truda» Problemi Ekonomiki, 1940/9. s. 73—74.

(62) B. Suharevskiy: «Mehanizatsiya... 1939/2,» op. cit. s. 61.

(63) B. Suharevskiy: «Zaverşenie... 1934/1» op. cit. s. 90.

(64) S. Heyman: «Ob Izlişkah... 1940/11 - 12», op. cit. s. 107. 108.
Eşit büyüklükte olmayan bu iki tesiste işçi başına ton cinsinden verimlilik düzeylerinin karşılaştırılması ise şöyle:

İşgücü ve Mekanizasyon: Sovyet Tesisindeki Verimliliğin Yüzdesi Olarak Amerikan Tesisinde İşçi Verimliliği

	Tamir İşçileri Hariç	Tamir İşçileri İle
Yüksek fırın	98.0	115.8
Martin ocağı	116.9	126.8
Haddeleme	151.0	161.9

(65) B.V. Vlasov - E.D. Teper: «İzmeneniya v Struktura Kadrov Maşinostroitel'nın, Zavodov», B. V. Vlasov ve diğerleri: **Puti Razvitiya Maşinostroitel'nıh Zavodov,** Moskova, 1969, içinde. s. 139.

(66) N.S. Maslova: **Proizvoditel'nost Truda v Promişlennosti SSSR** Moskova, 1949 s. 132.

(67) L. Ya. Berri - K.L. Klimenko, op. cit. s. 89.

(68) V. Lazarev: «Ratsionalizatsiya Proizvodstva i Kualifikatsiya Raboçey Sılı», Ekonomiçeskie Obozrenie, 1927/Dek... s. 57.

(69) Gosplan SSSR: **Pyatiletniy Plan Narodno - Hozyaistvennogo Stroite'stva SSSR,** tom I, (Svodnıy obzor), 1929. s. 78.

(70) Sadece ITR, Mühendis - teknik personel ile ilgili, daha sonraki yıllara ait karşılaştırma şöyle: Alman kömür kesiminde çalışanların yüzde 4.4'ü mühendis - teknik personel iken, SSCB de aynı oran yüzde 1.1.
Petrolde ITR'nın yüzdesi 9, fakat bizde yüzde 3.5. Demirli metalurjide Almanya'da yüzde 10; bizimki yüzde 1.8. Makina - yapımında, Almanya'da yüzde 10; bizde yüzde 5.5.
M.M. Kagonoviç: «Bor'ba za Osvoenie i Perestroyka Rukovodstva Sotsialistiçeskoy İndystriey» Bol'şevik 1933/18 s. 17.

(71) A. Smith: **I Was a Soviet Worker,** London, 1937.

(72) G. Boggs: «Education: The Great Obsession», Monthly Review, 1970/sep. s. 23.

(73) M. Rubinşteyn: **Science at the Cross Road,** London, 1931. (Londra'da toplanan Bilim Kongresinde, Buharinin başkanlığında Sovyet delegelerinin bildirileri) içinde. s. 56.

(74) Gosplan SSSR: «Pyatiletniy Plan... 1929.» op. cit. s. 77 daha sonraları, gelişmeyi çözümleyen bir tartışmacı şunları söylüyor: «Ekim Devriminden sonra genç Sovyet iktidarı, işçilerin meslekî - teknik öğretimini yeniden örgütleme zorunluluğu ile karşılaştı. Söz konusu olan, meslekî - teknik öğretimi, proletarya diktatörlüğündeki ülkenin ihtiyaç ve görevlerine uygun duruma getirmek değildir, sadece. Aynı zamanda bütünüyle bomboş bir alanda, yeni meslekî - teknik okullar sistemini yaratmak idi.»
D. Petrovskiy: «Programma Kul'turno - tekniçeskogo Pod'ema Raboçego Klassa», Planovoe Hozyaistvo, 1936/5 s. 110.

(75) M. Avirom: «Tehniçeskoe Rukovodstvo... 1932/5» op. cit. s. 33. Aynı konuda,
M.M. Kagonoviç: «Bor'ba za... 1933/18» op. cit.

(76) V.V. Kuybişev: **İzbrannie Proizvedeniya,** Moskova, 1958, s. 140.

(77) V.V. Kuybişev; ibid, s. 153.

(78) N. Ryadov: **Sotsialistiçeskoe Nakoplenie i Ego İstoçniki v Pervoy i Vtoroy Pyatiletkah,** Moskova, 1951, s. 94.

(79) Ya. Leybman - B. Markis: «Bor'ba za Povişenie Proizvoditel'nosti Truda», Bol'şevik, 1932/3, s. 57.

(80) E. H. Carr - R.W.Davies: **Foundations of a Planned Economy,** London, 1969. s. 455.

(81) M. Avdienko: «Sdvigi v Strukture Proletaria v Pervoy Pyatiletke Planovoe Hozyaistvo, 1932/6—7. s. 153.

Bütün-Makina-Yapımı ile ilgili olarak şu bilgiler var:

İşgücü ve Mekanizasyon: Makina Yapımında Köylü Kökenli İşçilerin Oranı

İşe Girme Yılları	Taşıma Makinaları	Elektrik Makinaları	Havacılık ve Traktör
1918—1925	31.6	36.9	35.3
1928—1929	37.5	39.7	41.6
1932	54.3	55.0	61.2

S. Ya. Rozenfel'd J. - K.İ. Klimenko: **İstoriya Maşinostroeniya SSSR,** Moskova, 1961, s. 295.

(82) Ya. Leybman - B. Markis: «Bor'ba za... 1932/3», op. cit. s. 58.

(83) J. Stalin: **Voprosi Leninizma,** op. cit. s. 334—335.

(84) E. Yu. Loşkin: **Ocerki İstorii Promişlennosti SSSR (1917 - 1940)** Moskova, 1956. s. 186.

(85) S. Trubnikov: «Gosudorstvennie Trudovie Reverv SSSP», Plan ve Hozyaistvo, 1940/11, s. 34.

UZMANLAŞMA VE GİGANTOMANİYA

(1) **L. Ya. Berri: Spetsalizatsiya i Koperirovanie v Promişelennosti SSSR,** Moskova, 1954, s. 53.

(2) A.E. Grigor'ev: **Ekonomika Truda,** Moskova, 1959. s. 155. Aynı konuda: «Takım (agregat) tezgahların özelliği, verimliliklerinin yüksek olmasındadır. Örneğin, Stanko-stroenie tesisince yapılmış 150 agregat tezgahın verimliliği ile ilgili bir hesaplama, bunların verimlilik bakımından, 1348 üniversal kesme tezgahı, torna ve benzerlerinin yerini aldığını ve iki vardiya çalışması halinde, iş gücü talebini 2400 adam azalttığını göstermiştir.»
A. Omarovskiy: **Sovetskoe Stankostroenie i Ego Rol' v Industrializatsii Strani,** Moskova, 1948, s. 124.

(3) A. Omarovskiy: **Sovetskoe...** ibid; s. 66.

(4) S.G. Strumilin: **İstoriya Çernoy Metallurgii v SSSR,** Moskova, 1967, s. 419.

(5) M. Kaganoviç: «Put' Sovetskogo Maşinostroeniya», Planovoe Hozyaistvo, 1936/2, s. 28.

(6) D.D. Mişustin: **Vneşyaya Torgovlya i İndustrializatsiya SSSR,** Moskova, 1938. s. 147.

(7) İnstitut Ekonomiki (Kommunistiçeskaya Akademiya): **Tehniçeskaya Rekonstruktsiya Narodnogo Hozyaistva SSSR v Pervoy Pyatiletke,** Moskova, 1934, s. 60 ve 65.

Bu cilte katkıda bulunan S. İgnat, Sovyetlerdeki gelişmeyi vurgulamak için şunları ekliyor: «SSCB'deki bölgesel santralların yüksek konsantrasyon düzeyi bütünüyle planlı ekonominin sonucudur. SSCB'de bölgesel santralların gücü 1932 yılında 67.000 kvt bulmuşken, ABD'de genel kullanıma açık santralların gücü 1917 yılında 1370 kvt den, 1932 yılında 16370 kvt a çıkmıştır.»

(8) L. Ya. Berri: **Specializatsiya**..... op. cit. p. 63.

(9) «Mamafih burjuva iktisatçıları, işletme ölçeğinin belirli sınırı, optimal büyüklüğü aştıktan sonra (da) büyümesinin kârda bir düşüşe yol açacağını ileri sürmekte devam ederler. Buradan, toplulaşma sürecinin bir sonu ve Marx'ın kapitalizmde toplulaşma ile ilgili kestirimlerinin (tahmin) yanlış, olduğu sonucunu çıkarırlar.»
E.L. Granovskiy ve Diğerleri: Ekonomika **Sotsialiticeskoy Promişlennosti,** Moskova, 1940. s. 251.

(10) «Son çözümlemede, (yüksek fırınların) ölçeğinin büyümesi başlı başına amaç değildir; o (büyüme), takımın (agregat) verimliliğini arttırma zorunluluğunun sonucunda ortaya çıkar.» İ. Abramov'un, **Tehniçeskaya Rekonstruktsiya,** 1934, op. cit. içinde, s. 171.

(11) J. Haldi and D. Whitcomb: «Economies of Scale in Industrial Plants», Journal of Political Economy, 1967/ang. s. 383.

(12) B.V. Vlasov: «Strukturnie Sdvigi v Organizatsii Maşinostroitel'nih Zavodov»
B.V. Vlasov ve Diğerleri: **Puti Razvitiya Maşinostroitel'nih Zavodov,** Moskova, 1969, içinde s. 10.

(13) İ. Abramov: **Tehniçeskaya Rekonstruktsiya**... 1934, op. cit. içinde, s. 171.

(14) İ. Ançişkin ve Diğerleri: «O Fundamente Sotsialistiçeskoy Ekonomiki» Bol'şevik, 1923/3 s. 18.

(15) E. Al'peroviç: «Sovetskoe Stankostroenie Na Novom Etape» Planovoe Hozyaistvo, 1933/7-8, s. 47.
Başbakan Molotov'un 1939 da yayınlanan üçüncü beş yıllık plan ile ilgili sunuş çalışması, otuzların başındaki iddiayı değerlendirme bakımından, dikkate değer: «Makina yapımı kesiminin gelişmesini daha ileriye götürmek bakımından, teknoloji politikası sorunlarını vurgulamanın istisnaî bir önemi var. Bizim her hangi bir tür makina yapımına ihtiyacımız yok; bizim ihtiyacımız, dünya teknolojisinin başlıca başarıları ile aynı düzeyde olan ileri makina yapımındadır. Örneğin, sadece takım tezgâhı üretimini arttırmamalıyız; fakat, özellikle otomatik ve yarı otomatikler olmak üzere yüksek verimli ve uzmanlaşmış takım-tezgahların payın-

da sıçrama sağlamalıyız. Diğer makina yapımı (alt-kesimleri) için de bu, böyledir. Makina yapımımızın geride kalmasına müsaade edemeyiz. Makina yapım endüstrimizin, çağdaş teknoloji düzeyinin, modern teknolojik başarıların gerisinde kalmasına müsaade etmemeliyiz. Kendi kendini kutlama ve umursamazlık, kaçınılmaz olarak, bu sonuca götürür... Bu yüzden, Sovyet makina yapımında izlenecek teknolojik politika, çağdaş dünya teknolojisi ile aynı düzeyde olmalıdır.»

V. Molotov: **Tretiy Pyatiletniy Plan Razvitiya Narodnogo Hozyaistvo SSSR,** Moskova, 1939. s. 24.

(16) Gosplan SSSR: **İtogi Vınolneniya Pervogo Pyatiletnego Plana Razvitiya Narodnogo Hozyaistva SSSR,** Moskova, 1933, s. 64.

1931 yılı kapitalist ekonomiler için bir bunalım yılı olduğundan buradaki yüzdelerin de abartmalı olduğu söylenebilir. Yalnız, özellikle ABD de makina yapımı bunalımdan, görece olarak, az ve sonra etkilenmiştir. Bunda en önemli neden, Sovyetler Birliği ve Japonya'ya yapılan ihracattır. Başkan Roosvelt, ihracatı durdurmaya ancak 1940 mayısında karar vermiştir: «Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, ihtiyaçlarının önceliği bahanesi ile Rusya ve Japonya'ya takım - tezgâhı ihracatına ambargo koydu ve aynı zamanda, Büyük Britanya ve Dominyonlara ihracat sınırlamaları gevşetildi. »H.D. Wagoner: **The U.S. Machine Tool Industry From** 1900 to 1950, The M.I.T. Press, 1968. s. 280.

(17) L. Ya. Berri: «Sovetskoe Stankostroenie v Naçale Tretey Pyatiletki». Planovoe Hozyaistvo, 1938/9. s. 39.

(18) D.D. Mişustin: **Vneşyaya Torgovlya i İndustrializaleiya SSSR,** Moskova, 1938, s. 158.

(19) S. Ya. Rozenfel'd and K.İ. Klimenko: **İstoriya Maşinostroeniya SSSR,** Moskova, 1961, s. 225.

Kuşkusuz, teknoloji ithalâtı Sovyet dönemine özgü değil. Strumilin, demirli metalurji tarihi ile ilgili çalışmasında bunu gösteriyor. Strumilin'in gösterdiği bir de şu var: Teknoloji ithalatındaki gecikme aralığı gittikçe kısalıyor. (379. sayfadaki **Uzmanlaşma ve Gigantomaniya** tablolarına bkz.)

(20) C. Pepper, G. Suharevskiy İ. Holmyanskiy: «İtogi Pervcy Pyatiletki v Oblasti Spetsializatsii, Kooperirovaniya i Kombinirovaniya Maşinostroeniya», Planovoe Hozyaistvo, 1932/3, s. 108.

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya: Demirli Metalurjide Başlıca Buluşlar ve Rusya'da Uygulanışı

Buluşlar	Batı'da Buluş Yılı	Batı'da Uygulamanın Başlangıcı	Rusya'da İlk Deneme	Rusya'da Uygulama	Gecikme Yılları
Odun Kömür Kullanan Fırınlar	—	1443 den önce	—	1632 den sonra	190
Maden Kömürü ile İzabe	1612	1735	1797	1872	137
Hava Isıtan Fırın	—	1760	—	1788	28
Makina ile Haddeleme	1728	1873	—	1826	43
Puddling Fırın	1784	1820	1836	1842	22
Üfleme Fırın	—	1824	1836	1870	46
Bessemer Konvertörü	1847	1855	1857	1876	21
Martin Ocağı	1839	1865	1869	1882	17
Thomas Konvertörü	—	1878	—	1899	21
Elektrikli Metalurji	1853	1900	—	1909	9

S. G. Strumilin: **İstoriya Çernoy Metallurgii v SSSR,** M. 1967, s. 407.

İlginç bir nokta; tablodan görüleceği gibi, buluşların uygulamaya konma süreleri Batı'da da kısalmaktadır.

Uzmanlaşma ve Gigantomaniya: Bazı Buluşlar ve Uygulama Yılları

Buluşlar	Buluş Yılı	Uygulama Yılı	Gecikme Yılları
Elektrik Motoru	1821	1886	65
Vakyum Tüpü	1882	1915	33
Radyo Yayını	1887	1922	35
X—Işını Tüpü	1895	1913	18

Nükleer Reaktor	1932	1942	10
Radar	1935	1940	5
Atom Bombası	1938	1945	7
Transistor	1948	1951	3
Salar Bateri	1953	1955	2
Stereo Kauçuk ve Plastik	1955	1958	3

H. Townsend: **Scale, Innovation, Merger and Monolopy,** Pergamon Press, 1968, s. 39.

(21) D. S. Kimball and D. S. Kimball Jr.: **Principles of Industrial Organizations,** N.Y. 1939, s. 68—69.
Bütünleşme sürecinde ise: «Son aşamalardaki firma (tarafından) yapılan geriye doğru bütünleşme, aşağıdaki nedenlerin biri veya her ikisi dolayısıyla, firmanın son ürününün giderini azaltabilir. İlki, her ardışık aşamanın gideri aynı kalsa veya artsa bile, daha önceki aşamanın ürününü satan firmalara ödenen fiyat içinde kârları (ödemekten) kurtulunur ve sonucunda, önceki aşamanın sonuçunu elde etme gideri düşürülebilir. İkinci ve belki de daha önemlisi, dikey bütünleşme pazarı kullanmanın bazı giderlerinden kurtulma ve dolayısıyla, tek bir yönetici gözetim altında birleştirildiğinde, ardışık aşamaların giderlerini indirme anlamına gelebilir.»
D. Needham: **Economic Analysis and Industrial Structure,** London, 1969. s. 114.

(22) D. S. Kimball and D. S. Kimball, Jr: **Principles... op. cit,** s. 71—72.

(23) L. Ya. Berri: Spesializatsiya... op.cit, s. 42.
Ayrıca: «... özellikle şimdiki bunalım döneminde, kütle üretimi için kurulmuş uzman takım-tezgâhları, pazarın değişen isteklerine uygun olarak çeşitli parçaları üretmede kullanabilecek ve dolayısıyla daha az ekonomik ve daha az verimli üniversal takım-tezgâhlarla değiştirmek gibi gerici eğilimlerin çıkması zorunlu olmaktadır.»
E. L. Granovskiy: **Tehniçeskaya Rekonstruktsiya... 1934,** op. cit., içinde, s. 50.

(24) S. G. Strumilin: «Ekonomiçeskie Tendentsii Avtomatizatsii Proizvodstva» Kommunist, 1958/18 aynı zamanda;
S. G. Strumilin: **Problemi Sotsilaizma i Kommunizma v SSSR,** Moskova, 1965, s. 280.

(25) G. Sorokin: «Spetsializatsiyai Kooperirovanie v Promişlennosti» Bol'şevik, 1931/6 s. 57.

(26) G. Sorokin, ibid, s. 60.

(27) M. Reysler: «Spetsializatsiya i Kooperirovanie v Promişlennosti» Bol'şevik, 1932/1—2 s. 96.

(28) C. Pepper, G. Suharevskiy, İ. Holmyanskiy: «İtogi Pervoy Pyatiletki v Oblasti Spetsializatsii, Kooperirovaniya i Kombrinovaniya» Planovoe Hozyaistvo, 1932/3 s. 120.

(29) E. D. Sokolina: «Razvitie Proizvodstvennoy Strukturi Maşinostroitel'nıh Zavodov»

B. V. Vlasov: **Puti Razvitiya... 1969,** op. cit, içinde s. 57.

Sokolina şunları ekliyor: «İkinci savaştan önceki dönemde, makina yapımı kesiminin kullanabileceği ürünlerde (parça) uzmanlaşan tesislerin kurulmasına, tsentrolit'yö (merkezi döküm), tsentrokuz (merkezi dövme) gibi merkezi tesisleri örgütleyerek, bu işleri bütün tesislerin işi olmaktan çıkarmağa ve böylece makina yapımı için bağımsız bir tedarik (hazırlama) temeli yaratılmasına başlanmıştır. (Fakat) Büyük vatan savaşı bu işleri durdurdu.» Yalnız aynı dönemi yine sonradan inceleyen bir başka araştırıcı tartışmayı biraz da abartmalı bir biçimde özetledikten sonra oldukça farklı bir değerlendirme ile ortaya çıkıyor: «İlk Beş Yıllık döneminde, basınımızda özellikle makina yapımı olmak üzere, toplumsal üretimin uzmanlaşması konusunda 'maksimalci' görüş taraftarları görüldü. Bu yazarlar, modern makinanın 'anatomisinden', üretimin sözde son derece büyük hacimli oluşundan hareketle, makina yapımı üretiminin, maksimum ölçüde, parça ve aşamalara göre farklılaştırılmasını istediler. 'Uzmanlaşmayı mantıksal sonuna dek götürme' taraftarları, şimdiki zamanda, dökme, dövme, metal işleme ve montaj (işlerini) içeren makina yapımı tesislerinin, demode ve geri bir durumu yansıttığını ileri sürdüler. Onlar, gelecekte bütün parçaların normalleştirileceğini, standartlaştırılacağını ve her standart parçanın da uzmanlaşmış tesislerde yapılacağını ileri sürdüler. Makina yapımı tesisleri, parçaların bütün makina ve takım haline getirileceği makina-montaj tesislerine dönüşecektir.

Sonraki yıllarda Sovyet makina yapımı kesimin gelişimi ile böylesi sol çıkışlar arasında müşterek birşey olmamıştır.

L. Ya. Berri: **Spetsializatsia. 1954...** op. cit. s., 196—97.

(30) S. Ya. Rozenfel'd and K. İ. Klimenko: **İstoriya... 1961,** op. cit, s. 314—315.

İşbirliği yapılan kesimlerden alınan parçaların, oto-traktör endüstrisinin önemli tesislerinin ürünlerine oranı (değer cinsinden),

oto yapımında %52, traktör yapımında %20'dir... Birçok işler için oto-traktör endüstrisi, işbirliği yapan işletmeler arasında kendi yüksek teknoloji düzeyine uyan hazır ve teknik bakımdan mükemmel bir üretici temel bulur... Fakat bunlarla birlikte, oto-traktör endüstrisinin ileri dev işletmeleri, önemli sayıda işlerde, oto-traktör endüstrisinin yüksek standartlarına pek az uyan küçük, dağınık, yarı-kustar tipinde tesiscik ve atelyelerin işbirliğine dayanmak zorunda idi.»

V. Krasovskiy: **Tehniceskaya Rekonstruksiya... 1934,** op. cit., içinde, s. 140.

(31) İbid., s. 315.

(32) M. Rubinştayn: «Ne Zaznavat'sya Ne Uzpokaivat'sya» Bol'şevik 1934/6 s. 131.

(33) A. Paskov: «Balans Promişlennih Maşin», Planovoe Hozyaistvo, 1930/3 s. 31.

(34) L. Granovskiy: **Tehniceskaya Rekonstruktsiya... 1934,** op. cit., içinde, s. 28.

(35) Z. K. Zvezdin (ed.),: **İndustrializatsiya SSSR, 1926—1928, Dokumenti i Materiali,** Moskova, 1969 içinde s. 256—257.

(36) A. Omarovskiy: **Sovetskoe... 1948,** op. cit., s. 162 ve 168.

(37) C. Pepper ve Diğerleri: «İtogi Pervoy...» 1932, op. cit., s. 119.

(38) F. Lengnik: «Bor'ba za Standartizatsiyu», Planovoe Hozyaistvo. 1931/4, s. 47.

(39) L. Ya. Berri: «K. Vobrosu o Spetsializatsii i Kooperirovanii v Maşinostroenii,» Problemi Ekonomiki, 1940/11—12, s. 150.

(40) V. Emel'yanov: «Zadaçi Standartizatsii v SSSR», Planovoe Hozyaistvo— 1940/12, s. 15.

SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyum'u 10 Temmuz 1940 tarihli bir ukaz ile, zorunlu standartlara uymayan üretim yapmayı «yıkıcılığa» eşit «devlete karşı» bir suç saymaktadır.

A. Kurskiy: «Novie Rezervi Sotsialisticeskogo Narodnogo Hozyaistva», Problemi Ekonomiki, 1940/8 s. 31.

(41) L. Berri: «K. Vorosu... 1940» op. cit. 151.

(42) V. Molotov: **Tretiy Pyatiletniy Plan Razvitiya Narodnogo Hozyaistvo SSSR,** Moskova, 1939, s. 34.

(43) G. Sorokin: «Planirovanie Kapital'nih Rabot», Planovoe Hozyaistvo 1940/9, s. 56.

(44) A. Braude: «Srednie i Nebol'şie Predpriyatiya Sotsialisticeskoy Promişlennosti», Problemi Ekonomiki, 1930/6, s. 140—141.

(45) **XVIII S'ez Vsesoyuznoy Kommunisticeskoy Partii (b)**

(stenograficeskiy otçet), 10—21 Mart 1939, Moskova 1939, s. 387. Aynı Kongrede Elektrik Santralları ve Elektrik Endüstrisi Halk Komiseri Pezvuhin ise şöyle diyor: «Yoldaş Stalin, Gigantomaniya ile savaş önerisini getirdiği zaman, önerinin anlamını gerektiği gibi anlamamıştık. Elektrik santrallarının kapasitesini 25 bin kvt ile sınırlamak, yapılmakta olan tesislerin kapasitesini sınırlamak ve orta ve küçük tesisler yapımına geçiş ile doğrudan doğruya ilgilidir. Eskiden, bir tekinin 50—100 bin kvt tükettiği tesisler kurulmuştu. 25 bin kvt kapasiteli elektrik santralları, yapılmakta olan fabrikaların kapasitelerini yeni baştan gözden geçirmeyi zorunlu kılacaktır.» ibid. s. 347.

(46) E. D. Sokolina: «Razvitie Proizvodstvennoy...» op. cit., b. 41.

(47) L. Mertts, N. Rekker, V. Sokolinskiy, G. Gissin, L. Tsukerman: «'GAZ' i FORD», Planovoe Hozyaistvo, 1932/6—7, s. 255.

(48) İbid, s. 354 ve 255.

(49) L. Ya. Berri: **Spetsializatsiya...** op. cit., s. 175—176.
Ayrıca: «Endüstriyel üretimin son derece yüksek toplulaşma düzeyi, Rus endüstrisinin tipik özelliklerinden birisidir. Fakat burada, Rusya'da üretimin yüksek toplulaşma düzeyinin, temel teknolojik ve ekonomik gerilik ve sermayenin düşük organik bileşimi ile birlikte gittiği bilinmelidir.»
E. Yu. Lokşin: **Oçerk İstorii Promişlennosti SSSR 1917—1940,** Moskova, 1956, s. 17.

(50) S. Yugenburg «Uroven' Proizvodstva Maşinostroeniya SSSR i Krupneyşih Kapitalistiçeskih Stran»
Planovoe Hozyaistvo, 1938/3, s. 58—59.

(51) N. Ryadov: **Sotsialisticeskoe Nakpolenie İ Ego İstoçniki v Pervoy i Vtoroy Pyati-letok,** Moskova, 1951, s. 201.

(52) B. V. Vlasov: «Strukturnie Sdvigi...» op. cit., s. 9.

(53) S. Ya. Rozenfel'd and K. İ. Klimenko: **İstoriya Maşin ostroeniya SSSR,** Moskova, 1961, s. 228.

(54) S. G. Strumilin: **İstoria Çernoy Metallurgii v SSSR,** Moskova, 1967, s. 415.

(55) İbid. s. 484.

(56) L. Smolinski: «The Scale of Soviet İndustrial Establishments» American Economic Review, Papers and Proceedings 1962, s. 139. Smolinski, «gigantism 1932 çevresinde zirvesine ulaştı, 1938'de takbih edildi ve 1950'de, değişik bir biçimde, tekrar canlandı» diyor. Yukarıda da söylendiği gibi, resmen takbih edilişi Onsekizinci Parti Kongresi, 1939'dır.

(57) «Sosyalist işletme şu veya bu ürünün yapılmasında, **minimum** harcamayı sağlamak için her türlü olanağa sahiptir. Bunda, toplam emek harcamasında bütün canlı ve somut emek, hem üretimde ve hem de ürün kullanımı yerine göndermede kullanılan emek gözetilmelidir.»
G. Sorokin: «Pianirovanie... 1940» op. cit., s. 56.

(58) **XVIII S'ezd... 1939,** op. cit., s. 337—338.

(59) A. Zvorıkin: «İtogi i Perspektivı Tehniçeskogo Razvitiya Kamennougol'noy Promişlennosti SSSR»
Problemi Ekonomiki, 1935/5 s. 49—50.

GİDER VE TEKNİKLER

(1) Bu kitap, 1965 yılında ingilizceye çevrilmiştir. Kitabın ingilizce yayınlanması dolayısıyla bir tanıtma yazısı yazan, Amerikan «büyüme modelcisi» E. Domar, söz konusu kitabın, Ricardo'nun **Principles**'ından sonra yazılmış kalkınma ile ilgili en önemli kitap olduğunu söyler. Oldukça büyük abartma, fakat herhalde, durup dururken ileri sürülmüş bir düşünce değil.

(2) E. Preobrazhensky: **The New Economics,** Oxford University Press, 1965, Aktarmalar, kitabın (Primitive Accumulation, Capitalist and Socialist, s. 79—136) bölümündedir. Ayrıca sayfa numarası verilmeyecektir.

(3) Preobrajenskiy, endüstrileşme için gerekli birikimi —hiç olmazsa sonradan endüstrileşen bir ülke için— endüstri öncesi alanlara, **önemli ölçüde,** taşırırken, Rosa Luxemburg ise, bunun her zaman önemli olduğunu söyliyerek **ilkel birikimi** kapitalist ve emperyalist aşamalara da uzatmaktadır: «Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim diyagramı, (böylece) gerçekte ilerleyen bir birikimin koşullarına uymaz. Progresif (ilerleyen) birikim, diyagramın gösterdiği gibi toplumsal üretimin iki büyük departmanı (üretim ve tüketim malları departmanları) arasındaki duraksın (statik) içilişki ve karşılıklı bağımlılığa indirgenemez. Birikim, kapitalist ekonominin kesimleri arasındaki iç ilişkiden fazla bir şeydir; o (birikim), herşeyden önce bazen üretimin iki büyük departmanının birbirinden bağımsız olarak kendi kendine birikim sürecini gerçekleştirdikleri, fakat bu zamanlarda bile her adımda hareketlerin çakıştığı ve kesiştiği bir kapital ve kapitalist olmayan çevre ilişkisidir... Marx'ın birikim diyagramı, sadece sermaye egemenliğinin tam kendi sınırlarına ulaştığı anın kuramsal yansımasıdır ve kapi-

talist birikimin hareket noktasının kuramsal formulasyonunu veren (Marx'ın) basit yeniden üretim diyagramından daha az düşsel (fiction) değildir. Kapitalist birikimin kesin tanımı ve yasaları bu iki düşsel yapıtın (fiction) arasında bir yerdedir.»
Rosa Luxemburg: **The Accumulation of Capital.** London, 1963, s. 417—418.

(4) E. Yu. Lokşin: **Oçerk İstorii Promişlennosti SSSR 1917—1940,** Moskova, 1956, s. 118.

(5) S. G. Strumilin: «K Probleme Rashojdeniya Tsen», Byuldeteni Gosplana, vipusk 10, Moskova, 1923, aynı zamanda,
S. G. Strumilin: **Na Planovom Fronte,** Moskova, 1963, içinde, s. 45.

(6) S. G. Strumilin: «Problema Visokih Hlebnih Tsen,» Ekonomiçeskoe Obozrenie 1923/24, aynı zamanda;
S. G. Strumilin: **Na Planovom Fronte** op. cit. s. 42.

(7) «Fiyat 'makası' çözümlemesinin genel sonucu şöyle: Fiyatların açılmasının temelinde, sadece dönüşüm (sirkulasyon) alanındaki değil fakat aynı zamanda üretim alanındaki değişmeler yatar. Fiyat 'makasının' baş nedeni, endüstriyel ürünlerin değerinin yükselmesi ve önemlice olmasa da, tarımsal ürünlerin değerinin düşmesi biçiminde kendisini gösteren, endüstri ve tarımın kalkınmaları arasındaki uyumsuzluktur.»
A. N. Malafeev: **İstoriya Tsenoobrazovaniya v SSSR 1917—1963,** Moskova, 1964, s. 45.

(8) Moskovskiy Gosudarstvennıy Ekonomiçeskiy İnstitut: **Ekonomika Sotsialistiçeskoy Promişlennosti, (ucebnik),** Moskova, 1967, s. 28

(9) Tarımsal ürünlerin pazara getirilmesi sorunu hızlı endüstrileşme sürecinde önemli bir sorun özelliği kazanır. Bu sorun, kollektifleştirme çabaları ve tartışmaları sırasında çok önemli bir boyuta ulaşmıştır. Kollektifleştirmeden önce, (Mayıs, 1928). Stalin'in yapmış olduğu savaş öncesi ve 1926/27 yıl tahıl pazarlama oranları karşılaştırmasının izlenen politikada önemli bir ağırlığa sahip olmuş olduğu bilinir. (Y. Küçük: **Planlama, Kalkınma ve Türkiye,** İstanbul 1971, s. 170—173). Karşılaştırma önemli olduğundan, özellikle 'destanilizasyon' döneminde, tablonun dayandığı bilgilerin yalnış olabileceği ileri sürülmüştür. Sovyetler Birliği içindeki iddialar, bekleneceği gibi, dışında daha büyük bir yankıya yol açmıştır. Fakat yeni araştırma ve yeni kaynaklar kullanılan bilgilerin geçerliliği sonucunu vermiştir. (R. W. Davies: «A Note on Grain Statistics», Soviet Studies, 1970/January) Buna karşın, kollektivizasyon çok ani olarak kararlaştırıldığı ve beş ay gibi

kısa bir zamana 25 milyon köylü işletmesinin kollektifleştirilmesi hazırlıklarının sığdırıldığı düşüncesi var. Bir batılı araştırıcı bu eğilimlere karşılık şunları söylüyor. «Bu, her ne pahasına olursa olsun, (hükümetin başında) köylülerden öç almak isteyen bir delinin bulunduğu teorisine dönülerek, açıklanabilir. Fakat, çok şükür, Sovyet kararlarının esasında rasyonel olduğu sonucuna ulaşmış olduğumuz için, rasyonel açıklamalar aramak zorundayız.» (O. A. Narkiewicz: «Soviet Administration and The Grain Crisis of 1927/28», Soviet Studies, 1968/October, s. 235). Bu arada söylenmeli, Batıda ve Türkiye'de moda olan Soljenitsin'in İlk Çember romanında da bu kez, herşeyden ve bu arada kendi kökeninden öç almak isteyen 'köylü' teması işlenir.

Söz konusu araştırıcıya göre, kenevir üretiminde uzmanlaşması planlanmış olan Smolensk bölgesine ucuz tahıl sağlamanın siyasal ve yönetim güçlükleri, kollektivizasyon kararında önemlice bir rol oynamıştır.

(10) A. N. Malafeev: **İstoriya...** op. cit. s. 74.
Toptan fiyatlar, Merkezi İstatistik Örgütü; perakende fiyatlar, Maliye Halk Komiseryası'nın Konjonktür endeklerinden alınmıştır.

(11) İ. Ya. Trifonov: **Klassı i Klassovaya Bor'ba v SSSR v Naçale Nepa,** Leningrad, 1969, s. 205.

(12) Ş. Ya Turetskiy: **Sebestoimost' i Voprosı Tsenoobrazovaniya,** Moskova, 1940, s. 190.

(13) N. Şapoşnikov: «Zadaçi: Prednosilki Politiki Tsen»
Vestnik Finansev, 1927/9, s. 27.

(14) N. Gruzman: «Osnovnie Voprosı Politiki Zarabotnay Platı»
Vestnik Finansov, 1926/27 s. 78; Gruzman'ın kaynağı ise;

S. Molçanov: **İzderjki Proizvodstva Promişlennosti SSSR,** 1926. Kuşkusuz, giderdeki artışın bu biçimde ayırımında, çalışma süresinin değişmesinden dolayı belirli bir karışıklık doğmaktadır. Anlaşıldığına göre, Molçanov'un tablosunda böyle bir düzeltme yapılmamıştır. Devrimden sonra çalışma süresi kısaltılmış olduğundan, verimlilik farkından doğan artış abartılmış ve ücret farkından doğan artış küçük gösterilmiş olmaktadır. Düzeltme için, verimlilik karşılaştırılmasını işçi başına değil, saat başına yapmak gerekir.

Bir kaynak, böyle bir düzeltme sonucunda, 1924 yılında saat başına emek verimliliğinin savaş öncesi düzeye ulaşmış olduğunu

ve 1925/26 yılında da %30 oranında geçmiş olduğunu ileri sürmektedir.

Ş. Ya. Turetskiy: «K Analizu Kaçestvennıh Pokazateley Harodnogo Hozyaistva SSSR», Planovoe Hozyaistvo, 1934/7 s. 93.

(15) Bu konuda şu kaynaklara bakılabilir: İ. Ançuşkin ve diğerleri (brigada EİKP): «O Fundamente Sotsialistiçeskoy Ekonomiki», Bol'şevik, 1932/3 ve 1932/5—6.

İ. Ançuşkin: «Bor'ba Partii za Vosstanovlenie Promişlennosti» Problemı Ekonomiki. 1939/3.

(16) T. Krumin: «V Bor'be za Rost Proizvoditel'nıh Sil» Ekonomiçeskoe Obozrenie, 1928/4, s. 6.

(17) Akademiya Nauk: **Pervıe Şagi İndustrializatsii SSSR 1926—1927** gg. (sbornik Dokumentov), Moskova; 1959, s. 25—26.

(18) S. Molçanov: «Sebestoimost' Promişlennoy Produktsii»,
VSNH : **Promişlennost' SSSR v 1929/27 godu** (eşe godnik) Moskova, 1928 içinde, s. 106.

Yüksek Ekonomi Kurulu (VSNH), bir yıl sonraki yıllık yayınında, işgücü ödemelerinin oranının bütün endüstri ortalamasını, 1926/27 yılı için; %23,5; ve 1927/28 için %23,8 olarak vermektedir.

F. A. Puvanov: «Trud v Promişlennosti,»
VSNH : **Promişlennost' SSSR v 1927/28 godu,** (eşegodnik) Moskova, 1929, içinde, s. 95.

(19) Gider artışının, 1925/26 yılında bazı kesimlerde görünümü ise şöyle: Demir cevherinde, %22.6; demirli metalurjide %6.6; camda %4.7; tarımsal makina yapımında %4.5; kibritte, %1.9; Giderin düştüğü kesimlerin bazıları ise, taş kömürü, %3; şeker %25.6 tekstilde %1.8.

Z. K. Zvezdin (der.) : **İndustrializatsiya SSSR 1926/28, Dokumentı i Materialı,** Moskova, 1969, s. 133.

(20) Verimlilik ve ücret artış büyüklüklerinin kaynağı; S. Molçanov: «Sebestoimost' ... 1928» op. cit. Fakat, Ş. Ya. Turetskiy; 13 nolu dip notta sözü edilen kitabında, ücret artışını (1926/27 yılı) %14.8 olarak vermektedir. 1926/27 yılındaki gider düşüş oranı da aynı kaynaktan alınmıştır. Ş. Ya. Turetskiy: Sebestoimost' ... 1940, op. cit. s. 64.

(21) Yu. V. Voskresenskiy: **Perehod Kommunistiçeskoy Partii K Osuçestvleniyu Politiki Sotsialistiçeskoy İndustrializatsii SSSR,** Moskova, 1969, s. 99—100.

(22) Ş. Ya. Turetskiy: Sebestoimost' ... 1940, op. cit. s. 59.

(23) S. Molçanov: «Sebestoimost' Promişlennıh İzdeliy v 1926/27 g.» Ekonomiçeskoe Obozrenie, 1928/3, s. 123.
Ve Molçanov ekler: «Gösterilmiş olduğu gibi, **cari tamirlerde artış,** fiyat yükselişinin esaslı (bir) faktörüdür.» İbid, s. 130.

(24) Z. K. Zvezdin (der) : İndustrializatsiya ... op. cit. s. 129.

(25) Akademiya Nauk: Pervıe Şagi İndustrializatsii... op. cit s. 67
Tablo, yapılan çözümlemeye yardımcı olmanın yanında, alt-kesimler arasındaki ücret farklarını göstermesi bakımından da ilginç Kesimler arası ücret farklarının kesimlerin **beceri** içeriklerinin farklılığından ileri geldiğini düşünmek mümkün. Böyle olunca, ücret farklarını gidermek de büyük ölçüde, teknikler sorununa indirgenmiş olmaktadır. Nitekim, işçi sendikalarının Yedinci Kongresinde, Tomsky, işin bu yanı üzerinde duruyor: «Yabancılar bizi ziyaret ettiklerinde, proletarya diktatörlüğünde, bizim devrimci sendikalarımızda ve bütün etkimize rağmen, becerili ve becerisiz işçi ücretleri arasındaki farkın hiçbir Batı Avrupalı ülkede bulunmayacak kadar büyük olduğunu görmekle, özellikle şaşırıyorlar. Kuşkusuz, bu birçok faktör ile açıklanır; kısacası, nedenlerin biri, teknolojik ekipmanlarımızın hâlâ çok geri olması, kişisel beceri, hüner geleneği ve benzerlerinin hâlâ önemli rol oynaması, işçinin işini basitleştiren ve otomatik yöntemleri getiren makinaların hâlâ az kullanılmasıdır. Fakat, açıklama başka şeydir, basit sınıf adaleti başka bir şey. Biz gelecekte, becerili ve normal işçinin ücretleri arasındaki farkı azaltma yönünde hareket etmeliyiz.»
Sed'moy S'ezd Professional'nıh Soyuzov SSSR, 1927, bx s. 51. aktaran;
E. H. Carr and R. W. Davies: **Foundations of a Planned Economy,** London, 1969, s. 530.

(26) Akademiya Nauk... op. cit. s. 70.

(27) N. Şapoşnikov: «Zadaçi i Predposılki Plotiki Tsen», Vestnik Finansov, 1927/9 s. 23.
Profesör Şapoşnikov, vardığı sonuçları şu tabloya dayandırmaktadır:

Gider ve Teknikler: Üç Avrupa Ülkesi Ortalama Fiyatlarının SSCB Fiyatları (SSCB Fiyatları=100) ile Karşılaştırılması

	1913	1/IX/1925	1/VI/1926	1/XII/1926	1/III/1927
Tarım	146.5	137.2	107.1	134.8	134.1
Endüstri	61.9	42.6	37.2	40.3	40.1
Bütün Ürünler	95.2	76.3	63.2	74.0	73.4

Şaposnikov, tablosuna kaynak olarak, Maliye Halk Komiseryası'nın Konjunktur Enstitüsünün araştırmasını göstermektedir. s. 14.

(28) Sovyetler Birliğinde ilk plan (yıllık) olan 1926/27 Kontrol Rakamlarında şunlar yazılı: «... bu artış hızı (üretimin) önümüzdeki 1926/27 yılında birdenbire yavaşlayacaktır. Bunun nedeni, 'restorasyon süreci' denilen sürecin sonuna gelinmiş olmasıdır. Üretimi, eski ekipmanları harekete getirerek genişletme olanakları, esasta, ya bitmiştir ya da bitmek üzeredir. 1927/28 yılında Birlik ekonomisinin artış hızının daha da yavaşlayacağı beklenmektedir. Endüstrinin bundan sonraki büyümesi, restorasyon dönemindekinden **niteliksel olarak** farklı olacaktır»
Gosplan SSSR: **Kontrol'nie Tsifri Narodnogo Hozyaistva Na 1926—1927 god,** Moskova, 1926, s. 217.

(29) Z. K. Zvezdin (der.): **İndustrializatsiya** ... op. cit s. 108—110.

(30) A. Arakelyan: **Osnovnie Fondi Promişlennosti SSSR,** Moskova, 1938, s. 76—77

(31) A. Kalmanovskiy: «K Voprosu ob İzmerenii Effektivnosti Kapital'nogo Stroitel'stva», Planovoe Hozyaistvo, 1928/10, s. 32

Kalmanovskiy'in verimlilik karşılaştırması şöyle:

Gider ve Teknikler: Yeni ve Çalışan İşletmelerde İşçi Başına Yıllık Verim

	Çalışan İşletmeler	Yeni, Büyük, Mekanize İşletmeler
Kömür	175	350
Demir Cevheri (ton)	208	500
Çimento (torba)	520	950
Fayans (ton)	2	3.1
Kerpiç (parça)	33000 (el emeği ile)	80.000 (makina ile)

Böyle bir acil ihtiyacın, kustar endüstrisine (el zanatları) bile el atmayı gerektirdiği anlaşılmaktadır. 1929 yılında yayınlanan Yüksek Ekonomi Sovyeti'nin yıllığında şunlar var: «(kustar endüstrisi) üretim planındaki yeri ve ürettiği malların çeşiti bakımından, üretim ve kullanım pazarındaki birçok kıtlığı gidermede, devlet endüstrisinin bütünüyle zorunlu bir tamamlayıcısı ve yardımcısıdır. Buna uygun olarak, kustar endüstrisi açısından beş yıllık endüstriyel kalkınma planının politikası, iki temel çizgi ile belirlenmek-

tedir: Bir yandan, genel endüstriyel üretimi artırmak için kustar endüstrisini kullanmak; diğer yandan, mümkün olan en çok sayıda emekçiye verimli iş sağlamak ve işsizlik ve tarımsal aşırı nüfusu hafifletmek ile. Bu noktadan hareketle, beş yılık endüstriyel kalkınma planı kustar endüstrisi için 150 milyon ruble çevresinde yatırım öngörmektedir.» A.O. Zolotarev: «Osnovnie Polojeniya Pyatiletnego Plana Promişlennosti»

VSNH: **Promişlennosti SSSR ... 1929.** op. cit. s. 23—24.

(32) V. V. Kuybişev: **İzbrannie Proizvedeniya,** Moskova, 1958, s. 224.

(33) Ş. Turetskiy: «Voprosı Planirovaniya Sebestoimosti i Finansov» Planovoe Hozyaistvo, 1934/11 s. 78.

(34) **V. V.** Kuybişev: İzbrannie ... op. cit. s. 229—230
1930 yılı için olmasa bile yakın ve sonraki yıllarda verimlilik karşılaştırılması, Sovyetler Birliği ile kapitalist ülkeleri karşılaştıran bir kitapta **(SSSR i Kapitalisticeskie Stran, s. 77)** verilmiştir.

Gider ve Teknikler: A.B.D. ve Almanya'nın Yüzdesi Olarak Sovyet Verimliliği

	A.B.D.'nin Yüzdesi Olarak		Almanyanın Yüzdesi Olarak	
	Yıllık	Saat Başına	Yıllık	Saat Başına
Yıllar	Verim	Verim	Verim	Verim
1928	16.2	19.6	44.5	52.2
1932	26.1	27.9	60.4	62.4
1937	40.5	43.6	97.0	107.6

Aktaran; S. Heynman: «Ob İzlişkah Raboçey Sili i O Proizdovitel'nosti Truda», Problemı Ekonomiki, 1940/11—12

(35) L. Ya. Berri-K. İ. Klimenko: **Mehanizatsiya Proizvodstva v Tyajeloy Promişlennosti SSSR,** Moskova, 1954 s. 86

(36) Ş. Turetskiy: «Bor'ba za Koçestvennıe Pokazateli Plana» Planovoe Hozyaistvo, 1930/9 s. 70.

(37) Z. K. Zvezdin (ed): **İndustrializatsia...** op. cit. s. 178 - 188.

(38) Bu tablo şu kaynaklardan derlenmiştir:
Ş. Turetskiy: «Ekonomiçeskaya Effektivnost' Osvoeniya Novoy Tehniki» Planovoe Hozyaistvo, 1936/8, s. 96.
Ş. Turetskiy: **Sebestoimost'i Voprosı Tsenoobrazovaniya,** Moskova, 1940, s. 103.

(39) Aynı sorunun, on iki yıl ara ile ele alınış biçimi konusunda iki örnek. Örneklerin ilkinde, 1927 yılında, eski bağlı sermayenin

üretimde tutulması gerektiği savunulurken, kapitalist ekonomideki durum açıklanıyor ve problemin ekonomik ağırlık noktaları vurgulanıyor: «İlk soru: Eski, geri (yeniden donatımı mümkün olmayan) işletmeleri, yeni veya yeniden donatılmış çok mükemmel işletmelerle birlikte üretimde tutmak ne kadar uygundur?... İlk soru, ancak bağlı sermayenin minimum olduğu; yani hammadde, yakıt ve diğerlerinin bütün teknolojik bakımdan rasyonel işletmeleri tam olarak çalıştırmaya ve buna ek olarak, teknik bakımdan geri işletmeleri de kullanmaya yetecek kadar olduğu durumda geçerlidir.

Kapitalist ülkelerde bu sorunu, pazar (mekanizması) çözer. Eğer, mevcut talep, teknolojik bakımdan rasyonel işletmelerin ürünleri ile bütünüyle karşılanıyorsa, geri işletmeler kapatılır. Eğer teknikçe ileri işletmelerin ürünü bütün pazar için yeterli değilse, geri işletmeler de çalışmaya konur. Bu hem bazı kesimler ve hem de endüstrinin bütünü için söz konusudur. Bilindiği gibi, ekonomik depresyon zamanlarında geri işletmeler kapanır ve refah zamanlarında tekrar açılır.»

Yu. Mitlyanskiy: «Problemı Bezpabotitsı i Napravlenie Hozyaistvennogo Stroitel'stva» Planovoe Hozyaistvo, 1927/8, s. 93.

On iki yıl sonra, üretimden çıkartılacak eski makinalar konusunda ise şu düşünce var: «Şu veya işletmenin eski bağlı sermayelerinin değiştirilmesi sırasında, bunların (eski makinaların, Y.K.) daha az kaliteli mamul yapan diğer işletmelerde kullanılması olanakları araştırılmalıdır. Planlı sosyalist ekonomi ve sosyalist işbirliği, bu konuda, geniş olanaklar yaratmaktadır. Sosyalist kalkınma uygulamasında, makina yapım işletmelerinin eskimiş takım - tezgâhlarının, tamir tesislerine ve endüstriyel kooperatiflere veya Taşıma ve Ulaştırma Halk Komiseryasının eskimiş lokomotif ve yaşlı raylarının endüstriyel işletmelere devri ve benzerleri konusunda çok sayıda örnekler olmuştur ve bunlar bütünüyle yararlı sonuçlar vermiştir. SSCB de teknolojinin tam olarak mükemmelleştirilmesi birikmiş iş araçlarının kullanımı ile birlikte gitmek zorundadır.»

M. Gitsayın - M. Persim: «Voprosı Planirovaniya i Uçeta Osnovnıh Fondov Narodnogo Hozyaistva SSSR.» Planovoe Hozyaistvo, 1939/8 s. 72.

(40) Gosplan SSSR: **İtogi Vıpolneniya Pervogo Pyatiletnego Plana** Razvitiya Narodnogo Hozyaistva SSSR, Moskova, 1933, s. 84 - 85.

(41) «Bir zaman kesitinde» denilirken sonradan endüstrileşme sürecine giren ülkelerde üretici güçlerin gelişmesine paralel olarak

büyüklük - verimlilik ilişkisinde bir «kesiklik» olabileceği anlatılmak istenmektedir. Bunun dışında bu ilişki her zaman için geçerlidir ve devrim öncesinde de geçerli olmuştur:

Gider ve Teknikler: Rus Endüstrisinde İşçi Başına Verimlilik 1913

İşletme Büyüklüğü (yıllık üretim, ruble)	Pamuklu Dokuma (ruble)	Makina Yapımı (ruble)
— 1000000	1119.2	986.8
100001 — 500000	2001.5	1201.8
500001 — 2000000	2043.7	1874.0
2000001 —	3361.3	1911.9
Ortalama	2274.9	1852.0

N. S. Maslova: **Proizvoditel'nost'Truda v Promişlennosti SSSR v Pervoy Pyatiletke,** Moskova 1934, içinde, s. 173.

(42) Daha spesifik olarak: «Demirli metalurji işletmelerinde devamlı verimlilik artışı, şimdiye dek olduğu gibi, ilgili bütün işlerin tam kapsamlı mekanizasyon ve otomasyonu ile birlikte, yüksek fırınların hacimlerinin, martin ocaklarının kapasitesinin ve hadde makinalarının gücünün tedricen büyümesi ile sağlanmaktadır. Modern ve büyük bir fırında emek verimliliği, küçük ve el emeği kullanan bir fırındakinden 10-15 kez yüksektir. Hatta, modern, büyük ve yüksek mekanizasyon düzeyine ulaşmış metalurji tesislerinde işçilerin emek verimliliği, fırının hacim ve gücünün artışıyla doğru orantılı olarak yükselmektedir.»
K. İ. Klimenko: **Puti Rezervı Povişeniya Proizvoditel'nosti Truda v Promişlennosti SSSR,** Moskova, 1951, s. 13.

(43) İ. Stalin: Voprosı Leninizma, op. cit. s. 325.

(44) F. Ya. Poiyanskiy (der.): **İstoriya Narodnogo Hozyaistva SSSR,** Kurslektsiy, Moskova, 1960, s. 551.

(45) **İ. Stalin: Voprosı Leninizma,** op. cit. s. 490.

(46) «(yeni tekniklerde) ustalaşma (osvoenie, mastering) mücadelesi, Kadro sorununu çok önemli bir sorun haline getirmektedir. 'Teknik herşeyi çözer' sloganı, ekonomik kalkınmada en temelli işin, ekonomiyi ileri teknoloji ile donatmak olduğu dönemi yansıtırken; 'kadrolar herşeyi çözerler' sloganı, teknoloji alanında açlığın aşağı yukarı yenildiği ve tekniklerden mümkün olan en çoğu alma, (bu) müthiş güçlü üretici temeli harekete geçirme görevinin ön plana çıktığı dönemi yansıtır.»
L. Lokşin: «Osvonoenie Proizvodstvennıh Moşnostey v Tyaşeloy İndustrii», Planavoe Hozyaistvo, 1940/9, s. 59.

(47) F. Ya. Polyanskiy: a. g. e. s. 552.

(48) İ. Stalin: **Voprosı Leninizma,** op. cit. s. 492.

(49) G. Sorokin: «Planirovanie Kapital'nıh Rabot», Planovoe Hozyaistvo, 1940/9, s. 59.

(50) B. Suharevskiy: «Mehanizatsiya Promişlennosti v SSSR i v Kapitalisticeskih Stranah», Problemı Ekonomiki, 1939/2 s. 56.

(51) A. Notkin - N. Tsagolov: «Stahanovskoe Dvijenie i Sotsialisticeskie Trud», Planovoe Hozyaistvo, 1936/2 s. 133.

(52) E. Yu. Lokşin: **Öçerk İstorii Promişlennosti SSSR 1917 - 1940,** Moskova, 1956. s. 226 - 227.

(53) M. Kaganoviç: «Put'Sovetskogo Maşinostroeniya» Planovoe Hozyaistvo, 1936/2, s. 37.

(54) P. Hromov: «Problema Amortizatsii v Sotsialisticeskoy Promişlennosti» Planovoe Hozyaistvo, 1936/5, s. 101.

(55) Aktarma şöyle devam ediyor: «Sthanov hareketinin ikinci aşaması, birikmiş ileri çalışma yöntemleri deneyimlerinin genelleştirilmesi ve onun üzerine yeni teknik normların hazırlanması ile başladı.»
V. Bajanov: «Novie Tehniceskie Normı v Ugol'noy Promişlennosti» Planovoe Hozyaistvo, 1936/4, s. 29.

(56) A. Grugorev: «Na Putyah K Novomu Pod'emu Proizvoditel'nosti Truda», Problemı Ekonomiki, 1940/9 s. 70.

(57) D. Berdnikova: «Vliyanie Stahanovskogo Dvişeniya Na Tehniceskiy Progress» Problemı Ekonomiki, 1941/1 s. 90.
Aynı konuda Stalin şöyle diyor: «Öyle olur ki, bazen bilim ve teknolojide yeni yöntemler bilim dünyasında tanınmış kişiler tarafından değil, fakat bilim dünyasında bütünüyle işitilmemiş işçiler, sade kişiler, pratisyenler, yenilik uygulayıcıları tarafından bulunur.»
Aktaranlar; P. Kokurkin - P. Paşinin - Ya. Nikiforov: «Voprosı Tehniki v Narodno Hozyaistvennom Plane», Planovoe Hozyaistvo, 1940/12, s. 4.

(58) Ş. Ya. Turetskiy: **Sebestoimost'i Voprosı Tsenoobrazovaniya,** Moskova, 1940, s. 86.
Daha uzun bir zaman aralığı için şöyle bir karşılaştırma yapılabilir:

Gider ve Teknikler: Endüstriyel Üründe Yapısal Değişme

Harcama Çeşiti	1932	1955
1. Ham madde ve Yarı Mamul	47.5	66.1
2. Yakıt ve Enerji	6.0	6.2

3. Parasal Harcama (hizmetler)	7.4	3.1
1 - 3 Toplamı	60.9	75.4
4. Amortisman	3.5	3.4
Bütün Materyel Harcama (s)	64.4	78.8
5. İşgücü Ödemesi (v)	30.0	19.8
6. İşgücüne Ek Ödeme	5.6	1.4
Bütün Harcama (s+v)	100.0	100.0

S. G. Strumilin: **Oçerki Sotsialistiçeskoy Ekonomiki SSSR,** 1964, s. 327.

İlk iki kalem, hammadde, yarı mamul, yakıt ve enerji, yukarıda da görüldüğü gibi 1932 yılında 53.5 iken, 1937 yılında %70'e çıkar. Kuşkusuz bu oransal artıştan birim ürün için kullanılan materyal harcamaların, canlı işgücünün aleyhine olarak, arttığı sonucu çıkartılamaz. Tam tersine, birim ürün içinde, bunlarda azalmaktadır. Örneğin bir ton pig demir için kullanılan kok kömürü, 1928/29 yılında 1125 kg iken, 1937 yılında 994 kg.'a düşmüştür.

N. Ryadov: **Sotsialistiçeskoe Nakoplenie i Ego İstoçniki v Pervoy i Vtoroy Pyatiletkah,** Moskova, 1951 s. 104.

(59) S. Trubnikov: «İstoçniki Komplektovaniya Raboçey Sili v SSSR» Problemi Ekonomiki, 1939/6, s. 146.

(60) A. Aruminyan ve diğerleri: «Promislennost' v Bor'be za Zaversenie Tehniçeskoy Rekonstruktsii Narodnogo Hozyaistvo» Problemi Ekonomiki, 1939/2 s. 121.

TEKNİK SEÇİMİ

(1) «Tezimizin özü, çok ya da az sermaye yoğun yatırımlar arasında seçim, bu seçimi belirlediğinin genellikle iddia edildiği, mevcut faktör oranları ile ilgili olmadığıdır. O (seçim), mevcut emek ile sermaye (stok olarak ele alınmaktadır) arasında var olan orana dayanmaz; fakat tam olarak, yüksek ve düşük yatırım hızları (veya mevcut sermaye malları stokunun artış hızı) arasındaki seçimi belirleyen öğelere (düşüncelere) bağlıdır. Başka deyişle, belli bir yatırım hızı ve yatırım biçiminin mümkün kılacağı, ileri bir gelecekteki potansiyel tüketim artışı ile karşılaştırıldığında yakın gelecekte tüketimi artırmaya verilen ağırlığa dayanır. Diğer bir deyişle, yüksek bir yatırım hızını (kişi başına gelire göre yüksek) haklı yapan gerçekler yatırım biçimi seçiminde de yük-

sek bir sermaye yoğunluğunu seçtireceklerdir ve vie versa.»
M. Dobb: «A note on the So-called Degree of Capital - Intensity of Investment in Underdeveloped Countries»
M. Dobb: **On Economic Theory and Socialism,** London, 1955, içinde, s. 149.
Yalnız, Dobb gibi yazarlara haksızlık etmemek için, görüşündeki değişmeyi sergilemek gerek. Dobb, en son kitabında, metal, yapım malzemesi ve yüksek kalite yakıt gibi üretim araçlarının **kıtlıklarını** gösteren bir fiyat sisteminden yana. Fiyat sitemi, kuşkusuz, ekonomideki son (nihaî) ürünlerin görece üretim miktarlarına bağlı olarak söz konusu araçların kıtlık derecelerini gösterecektir. Bu bilgilerden sonra, Dobb son kitabında şu görüşe yer veriyor: «Bu anlamdadır ki, son ürünlerin görece üretim miktarlarına oranla kıt faktörlerin (belli) arzları üretim metodlarının optimum seçimini belirleyecektir. Ancak, bütün girdiler (inputs), arz miktarları gerekli miktarlara hızlıca ayarlanabilen üretilmiş girdiler olursa, bir endüstride optimum üretim metodu bağımsız ve tek olarak tanımlanabilir.»
M. Dobb: **Welfare Economics and the Economics of Socialism** London, 1969, s. 166.

(2) Pravda, 11 Mayıs 1927, aktaran;
R. W. Davies: Aspects of Soviet investment Policy in the 1920's C. H. Feinstein (ed): **Socialism, Capitalism and Economic Growth,** Essays Presented to Maurice Dobb, Cambridge, 1967, içinde, s. 305.

(3) «... 1927 - 1930 arasında, o zamanlar titrek ve fakat genellikle parlak olan Sovyet ekonomik yazını bu tür (sermayenin etkenliği) sorunlar üzerinde denemeler ile doluydu... Tartışma birden bire ve farklılıklar giderilmeden durdu.»
G. Grossman: «Scarce Capital and Soviet Doctrine», The Quarterly Journal of Economics. Aug. 1953, s. 315 - 316.
Tartışmanın nasıl sonuçlandığı ve ulaşılan sonuç ileride açıklık kazanacaktır.

(4) İkinci savaşın bitiminden yine bir dört - beş yıl sonra, başka bir restorasyon döneminin ardından yatırımlarda seçim çevresinde tekrar canlı bir tartışmanın başladığı görülür. Tartışmanın bir Rand Corporation iktisatçısının gözü ile özeti için;
Norman Kaplan: «Investment Alternatives in Soviet Economic Theory», The Journal of Political Economy, April - 1952.

(5) Bu yargıya katılmakta tereddüt gösterenler, 3 ve 4 numaralı dip - notlarda sözü edilen çalışmaları okuyabilirler. Bu çalışma-

lar, ancak tartışma listesini ve katılanları tanımağa yarar. Yoksa, neyin tartışıldığını anlamğaya deil. Çünkü, tartışmacıların önündeki sorunlar bilinmiyor.

(6) N. Gruzman: «Struktura Promışlennogo Kapitala v SSSR», Vestnik Finansov, 1926/3, s. 153.
1923/24 yılı üretim büyüklükleri, denge bilgilerinden; 1924/25 yılı üretim büyüklükleri VSNH bilgilerinden elde edilir.

(7) Strumilin'in 1921/22 yılı planı konusunda, 1921 yılında yazdıklarını, üçüncü kesimin tartışmalarını hatırlatmak için, vermekte yarar var: «... ekonomik plan, ancak cumhuriyetin bütün üretici ve besin kaynaklarının maksimum kullanımını sağladığı sürece rasyonel olacaktır.
Üretim alanında bu, herşeyden önce, üretim kaynaklarının bütün işletmelere saçılması (durumundan), kaynakların teknolojik bakımdan en mükemmel ve ekonomik bakımdan en (çabuk) sonuç veren işletmelere, bütün yıl boyunca en iyi koşullar içinde çalışmalarını, başka deyişle, işin durma ve aksamasına meydan vermeksizin **maksimum kullanımı** sağlamak amacı ile, yığılması durumuna geçiş demektir.»
S. G. Strumilin: «K Hozyaistvennomu Planu Na 1921/22 i.» Narodnogo Hozyaistvo, 1921/5, aynı zamanda
S. G. Strumilin: **Na Planovom Fronte,** Moskova, 1963, s. 15.

(8) Z. K. Zvezdin (sorumlu derleyen) ve Diğerleri: **İndustrializatsiya SSSR, 1926 - 28, Dokumenti i Materiali;** Moskova, 1969, s. 54.

(9) Z. K. Zvezdin: **İndustrializatsiya** ... ibid., s. 56. Başka bir kaynağın, 1925/26 akçalı yılının başındaki (1-10-1925) kurulu kapitale göre verdiği kârlılık tablosu, gider üzerindeki kâr marjını da göstermesi bakımından ayrıca aydınlatıcı.

Teknik Seçimi: Sermaye ve Gider Üzerindeki Kâr Marjı

	Sermayeye Oranla		Toplam Gidere Oranla	
Alt-Kesimler	Kurulu Sermayeye Göre (A)	Kurulu ve Dönüşen Sermayeye Göre (B)	Gidere Göre (A)	Gidere Göre (B)
Kâğıt	34.5	12.5	22.9	24.5
Ağaç Kesimi	-13.8	-2.0	-10.0	-2.9
Kimya	13.8	10.2	14.6	16.5
Petrol	12.7	10.4	40.3	41.9
Kömür	4.9	4.9	7.7	9.8

Elektro-teknik	10.4	8.1	15.4	19.5
Metal	3.3	4.1	6.4	9.6
Tekstil	13.3	10.6	16.7	7.9
Gıda	12.9	7.5	17.1	22.5
Bütün	9.9	8.2	14.6	17.1

(A), Maliye Halk Komiseryası'nın hesapladığı kârı esas alır; (B) de öz ve yabancı kaynaklar üzerindeki kâr beraberce gözetilir; başka deyişle faiz ödemeleri de kâr içine dahil edilir. İlginç nokta, petrol hariç, diğer üretim araçları üreten kollarda gider üzerindeki kâr marjının görece olarak düşük olmasıdır. Gidere eklenen kâr marjıyla üretim fiyatlarının elde edildiği hatırlanmalıdır.

A. Segal: «K Voprosu O Rentabel nosti Promıslennosti İ Politike Finansirovaniya Ee»,
Pianovoe Hozyaistvo, 1927/10, s. 52.

(10) İ. G. Aleksandrov: «Proizvodstvennoe Raionirovanie i ego Metodologiya», Planovoe Hozyaistvo, 1928/4, s. 62.

(11) S. Molçanov: «Sebestoimost' Promıslennıh İzdelii v 1926/27 g.» Ekonomiçeskoe Öbezrenie, 1928/3, s. 123.

(12) Fiyatların düşürülmesi ve mal kıtlığı ilişkisi konusunda; L. Şanin: «Snijenie Tsen Kak Faktor Tovarnogo Goloda» Vestnik Finansov, 1928/1.

(13) N. Buchanan: **International Investment and Domestic Welfare,** N. Y., 1945, s. 24.
Buchanan ile birlikte J. J. Polak'ın («Balanca of Payment Problems of Countries Reconstructing with the Help of Foreing Loans», Quarterly Journal of Economics, Feb. 1943) adına bağlanan bu ölçüt sermaye-üretim oranı olarak bilinir. Savaşın yıkımı ile karşılaşan **gelişmiş ülkelere** ürün başına sermayeyi minimum yapan yatırımlar öğütlenir. Bunlar genellikle yeniden yapım yatırımlarıdır. Bütün amaç, kıt sayılan sermayeyi tutumlu kullanmaktır. Ve bu anlamda ister söz konusu ölçüt olsun, ister kârlılık oranı ve isterse herhangi bir faiz haddi uygulaması, bütün ölçütler aynı yönde etki yapar.

(14) A. Segal': «K Voprosu ob Effektivnosti Kapital 'nıh Vlojeniy», Planovoe Hozyaistvo, 1927/12, s. 122.

(15) A. Segal': ibid., s. 123.

(16) A. Yahniç: «K. Postanovke Voprosa o Vnutripromıslennom Nakopleniem», Vestnik Finansov, 1927/1, s. 73.

(17) A. Yahniç: ibid., s. 76.

(18) P. Maslov: «Narodno-Hozyaistvennaya Effektivnost'i Trudoemkost' Kapital 'nıh Zatrat», Vestnik Finansov, 1927/10, s. 60.

(19) P. Maslov: ibid., 67 ve 61.

(20) P. Maslov: ibid, 68-69.

(21) N. A. Kovalevskiy: «Metodologiya Plana Rekonstruktsii» Planovoe Hozyaistvo, 1928/4, s. 19.

(22) Yu. Mitlyanskiy: «Problemı Bezrabotitsı i Napravlenie Hozyaistvennogo Stroitel 'stva», Planovoe Hozyaistvo, 1927/8, s. 114 ve 106.

(23) Yu. Mitlyanskiy, ibid., s. 105.

(24) Yu. Mitlyanskiy, ibid., s. 98.

(25) Bu bilginin arkasından şunları ekliyor: «Böyle bir tablo, endüstrileşmenin miyop muhaliflerini hoşnut edebilir. Amerikan istatistik göstergeleri ile bizim endüstrileşme durumumuz arasındaki görünürdeki çelişki, sadece **bugünün yararları ile yarının yararlarının çeliştiğini gösterir.**

G. A. Fel'dman: «Soobrajeniya o Strukture i Dinamike Narodnogo Hozyaistva S. A. Ş. s. 1850 po 1925 gg i SSSR s 1926/27 po 1940/41 gg.» Planovoe Hozyaistvo, 1927/7, s. 197.

(26) G. A. Fel'dman ibid., s. 190.

(27) D. Creamer: **Capital and Output Trends in Manufacturing Industries, 1880-1948,** NBER, 1954, s. 71.

(28) Yu. Mitlyanskiy, op. cit., s. 100.

(29) L. Yuşkov: «Osnovnoy Vopros Planovoy Metodologii», Vestnik Finansov, 1928/10.

1966 yılında yazılmış ve marjinalist eğilimini gizlemeyen bir çalışma Yuşkov'un çalışması için şunları söylemektedir: «Sermaye yatırımlarında alternatifler arası seçim ilkelerinin rasyonel bir biçimde tartışılması, literatürün incelenmesinden anlaşılacağı gibi, 1928 yılında L. Yuşkov'un makalesinin yayınlanması ile başlamıştır.» Bu marjinalist yazara göre, Yuşkov'un çözümlemesi, «karşılaştırmalı (marjinal) etkenlik normu» kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

V. N. Bogaçev: **«Srok Okupaemosti»,** Moskova, 1966, s. 55.

Bogaçev diğer bütün katkıları yok saymaktadır. 1934 yılında yayınlaşmış olan, M. M. Protod 'yakonov: **İzıskaniya i Proektirovanie Jeleznıh Dorog,** Moskova, 1934 adlı kitabı ikinci büyük adım olarak tanıtmaktadır.

Amerikalı Sovyetolog G. Grossman, bu kitap için, «marjinalizme doğru bir yaklaşım 1934 yılında M. M. Protod 'yakonov tarafından yapılmıştır» demektedir.

G. Grossman: «Scarce Capital and Soviet Doctrine», op. cit., s. 320-321.

Bu çalışma sırasında, Protod 'yakonov'un kitabı bulunamamıştır. Bu konuda doktora çalışması yapmış olan Grossman da Protod 'yakonov'un kitabını elde edemediğini belirtmektedir.

Bogaçev, bundan sonra ve eldeki çalışmanın ilgi dönemi içinde söz edilmeğe değer üçüncü çalışma olarak, ileride ele alınacak şu çalışmadan bahseder:

S. A. Kukel '-Kraevskiy: «Obobsennıy Metod Vıbora Optimal 'nıh Parametrov Energetiçeskin Ustanovok» Elektriçestvo, 1940/8.

(30) L. Yuşkov, op. cit., s. 27.

(31) L. Yuşkov, ibid., s. 30.

Böylece Yuşkov, sosyalist bir ekonomide kapitalist (Pareto) etkenliğinin sağlanabileceğini matematik olarak gösteren E. Barone'nin bulgusunu kabul eden, fakat aynı zamanda milyonlarca denklemi birden çözmenin gerekli olacağını, bu yüzden 'optimal dağılımın' mümkün olmadığını ileri süren F. Hayek ve L. Robbins'i öncelemiş olmaktadır.

F. Von Hayek: «Present State of Debate»

F. Von Hayek (ed): **Collectivist Economic Planning,** London, 1956 (ilk basım 1935) içinde.

L. Robbins: **The Great Depression,** London, 1934.

(32) «... kaynakların kesimler arası dağıtımından önce, belirli işletme tipleri için, ekonominin çıkarları açısından, en elverişli teknolojik yapı belirlenmelidir.»

L. Yuşkov, ibid., s. 28.

(33)

$$\frac{E_{r/s}P_1+(P_2-P_1)\frac{\dot{v}.r}{100}E_{n/r}(P_2-P_1)+(P_2-P_1)(S_iU-S_i)\frac{(K_n-K_r)r}{100}}{V\left(\frac{1}{2}\ \frac{K_r.r}{100}\right)}$$

V : Rekonstruksiyon için önerilen yatırımın değeri;

K_r : Rekonstruksiyon durumunda inşaat süresi;

K_n : Yeni tesis yapma durumunda inşaat süresi;

P_1 : Rekonstruksiyondan önce üretim hacmi;

P_2 : Rekonstrüksiyondan sonra üretim hacmi;
v : Yeni tesisde bir birim ürün için gerekli yatırım (inşaat süresince faiz uygulayarak);
S_i : Yeni tesisde birim ürünün gideri;
S_i : Aynı ürün ithâl edildiğinde ithâl gideri;
U : İthâl ve yerli üretim giderlerindeki ruble değerleri arasındaki katsayı
$E_n/_r$: Rekonstruksiyona göre yeni tesisde birim ürün başına tasarruf;
$E_r/_s$: Mevcut duruma göre rekonstruksiyondan sonra birim ürün başına tasarruf;
r : Kabul edilen faiz oranı (protsentnaya taksa); ibid., s. 37.

(34) L. Yuşkov, ibid., s. 34.
(35) F. Taylor: «The Guidance of Production in a Socialist State», American Economic Review, March, 1929. Aynı zamanda;
B. E. Lippincott (ed): **On the Economic Theory of Socialism**, N. Y., 1956, s. 41.
(36) L. Litoşenko: «Problema Effektivnosti Kapital 'nıh Vlojenii» Vestnik Finansov, 1928/1, s. 44.
Birinci Beş Yıllık Planın sonuçlarıyla ilgili konuşmasında (1933) Stalin'in verdiği örneklerden anlaşıldığına göre, 1933 de bile durumda bir değişme yok: «... Bizim demirli metalurjimiz, hâlâ rantabl değil. Onu kapatmak gerekmez mi, yoldaşlar? Eğer rantabilite böyle alınacak olursa, çok büyük rant veren, örneğin, pasta yapımı, undeğirmeni, parfümeri, trikotaj, çocuk oyuncakları yapımı gibi kesimler hariç bütün endüstriyi kapatmak gerek.»
J. Stalin: **Voprosı Leninizma,** 1945, s. 383.
(37) L. Litoşenko, op. cit., s. 48.
(38) L. Litoşenko: «Problema Effektivnosti Kapital 'nıh Vlojenii» Vestnik Finansov, 1928/3, s. 24-25.
(39) L. Litoşenko, ibid., s. 20-21.
(40) L. Litoşenko, ibid., s. 33.
(41) «Endüstriyel yatırımların etkenliğini üniform bir biçimde ölçme girişimleri, endüstrinin yıllık üretimindeki gelişmeleri bağlı sermayenin değerindeki artışlar ile karşılaştırmakla sınırlı olmaktadır. Burada, her ruble bağlı sermayeye düşen yıllık ürün artışı sermaye yatırımının etkenliğinin tartışmasız göstergesi sayılmaktadır.»
A. Kalmanovskiy: «K Voprosu ob İzmerenii Effektivnosti Kapital 'nogo Stroitel 'stva»

Planovoe Hozyaistvo, 1928/100, s. 28.

(42) A. Kalmanovskiy, ibid., s. 28.

(43) İ. G. Aleksandrov: «Proizvodstvennoe Raionirovaniya i ego Metodologiya»
Planovoe Hozyaistvo, 1928/4, s. 60.

(44) V. P. Akulenko: «Napravlenie, Temp, Ravnovesie»,
Planovoe Hozyaistvo, 1929/2, s. 153.

(45) V. P. Akulenko: «Proizvoditel 'nost' Obsenstvennogo Truda»
Planovoe Hozyaistvo, 1929/12, s. 136-137.

(46) V. P. Akulenko: «Napravlenie, Temp, Ravnovesie,»
Planovoe Hozyaistvo, 1929/4, s. 53.

(47) V. P. Akulenko: «Proizvoditel 'nost' ... 1929/12», op. cit., s. 136.

(48) Akulenko'nun bu öğütü, Ukrayna Ekonomisi (Hozyaistvo Ukraini), 1929/3 adlı dergideki yazısında geçmektedir. Çalışma sırasında, bu dergi, elde edilememiştir. Aktarma, ileride değinilecek olan bir başka çalışmadan alınmıştır. Bu çalışmada Akulenko, şiddetle eleştirilmektedir. Ayrıca, bu karşılaştırma da eleştirilir: «Vurgulamak gerekir ki, bu ancak bir ölçüde, doğrudur. Çünkü endüstrinin birçok kesimleri itibariyle, Almanya, en önde gelen teknolojik ilerleme ülkesidir.»
F. Vinnik: «Kapital, Produktsiya i Proizvoditel 'nost' Truda»,
Planovoe Hozyaistvo, 1930/3, s. 79.

(49) V. P. Akulenko: «Napravlenie ... 1929/2», op. cit., s. 154.

(50) «Toplumsal ürün kütlesinin genel artış göstergeleri ile birlikte, özellikle bizde olduğu gibi, üretim araç ve gereçlerinin kamulaştırılmış olduğu durumlarda, emek verimliliğindeki artışın göstergeleri de, ekonomik faaliyetin etkenliğinin daha az zorunlu olmayan göstergeleri olmaktadır.»
A. Kalmonovskiy: «K Voprosu ... 1928/10», op. cit. s. 33.

(51) R. Gol'dberg: «O Metodah İsçisleniya Effektivnosti Kapital 'nıh Vlojenii», Put' İndustrializatsii, 1929/11.
Bu çalışma, kısaltmalarla, ingilizceye çevrilmiştir:
N. Spulber (ed): **Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth**, Indiana University Press, 1965, içinde, s. 337.

(52) R. Gol 'dberg: «O Metodah ... 1929/11» op. cit., s. 337.

(53) P. Maslov: «Narodno-hozyaistvennaya Effektivnost' Kapital 'nıh Zatrat», Vestnik Finansov, 1927/10, s. 66.

(54) P. Maslov, ibid., s. 64.

(55) Kaynak şunları ekliyor: «Taşıma (handling) işlerinin daha sermaye yoğun oluşu, kalite kontrolunda otomasyon ve daha komp-

like toz toplama ekipmanları kullanılması nedeniyle, benzer üretim ölçeklerinde ton başına sermaye harcaması, A.B.D. de daha yüksektir. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye yerine işgücü ikame etme imkânlarının (bir) sınırı vardır. Sert kayaların elle kırılmasının fizik sınırları mevcuttur; fakat işgücü taşıma ekipmanlarının (konveyor) yerini alabilir.»

J. Baranson: **Industrial Technologies for Developing Economies,** N. Y., 1969, s. 107.

Aynı kaynakta (s. 106) çelik için şu bilgi veriliyor:

Teknik Seçimi : Çelik

Yıllık Kapasite	Ton Başına Sermaye Harcaması (dolar)
1 000 000 Ton	75
200 000 Ton	140
40 000 Ton	200

(56) G. A. Fel 'dman: «Soobrajeniya ... 1927/7», op. cit., s. 193.

(57) A. M. Sabsoviç: «Gipoteza Mastabov Produktsii Osnovnih Otrasley Naradnogo Hozyaistva SSSR u Period General 'nogo Plane», Planovoe Hozyaistvo, 1929/1, s. 65.

Ayrıca, Sabsoviç'in şehir sorununu tartışırken, sermaye verimliliği ölçütüne göre hareket edilmemesini öğütlediği görülmektedir: «Şehirlerimizin daha da genişlemesi değil, ve fakat desantralizasyonu plânlarına derhal başlamalıyız. Kuşkusuz bu, kolay bir iş değil. Geçmişin ekonomisi, bizi, endüstrinin yeri ve şehirlerin büyümesi konusunda eski kapitalist yönteme doğru çekmektedir. Bu yol, miyop bakışlar için çok elverişli, çok ekonomiktir: Büyük ve bağlantılı yollar var; hammadde sağlanması kolay ve görünüşte ucuz; nüfus yoğun ve bu arada yeterli ölçüde işsiz var; yakında her türlü hizmet kuruluşları bulunur. Fakat, özel (ekonomik) bakış açısından çok kârlı görünen bu (durum), toplumsal (ekonomik) açıdan, son çözümlemede en az kârlıdır. Her gelişmenin yenilmez mantığı var; bu arada, şimdiye dek alışılmış biçimde izlediğimiz ve bizi kendine çekmekte devam eden şehirlerin büyümesinin de.»

A. M. Sabsoviç: «Problema Goroda», Planovoe Hozyaistvo, 1929/7, s. 52.

(58) F. Vinnik: «Kapital, Produktsiya i Proizvoditel 'nost' Truda», Planovoe Hozyaistvo, 1930/3, s. 65-66.

(59) S. Zak: «O 'Zakone' Padeniya Proizvoditel 'nosti Posledovatel 'nih Zatrat Kapitala v Promişlennosti»
Planovoe Hozyaistvo, 1929/8, s. 108.

(60) S. Zak, ibid., s. 103.

(61) Ayrıntılı tartışma için
Y. Küçük: **Sanayi Araştırmalarında Yöntem Sorunu**, 1971, (teksir).

(62) F. Vinnik, op cit., s. 69.

(63) S. G. Strumilin: «K Probleme Effektivnosti Kapital 'nih Zatrat», Planovoe Hozyaistvo, 1929/7, s. 63.

(64) S. G. Strumilin, ibid., s. 60.

(65) S. G. Strumilin, ibid., s. 64.

(66) G. M. Krijijanovskiy: «Na Poroge Novogo Hozyaistvennogo Goda», Planovoe Hozyaistvo, 1929/9, s. 11.

(67) S. Rozentul: «Formula Effektivnosti Kapital 'nih Vlojenii» Planovoe Hozyaistvo, 1929/6, s. 105.
Bu çalışma ingilizceye çevrilmiştir.
N. Spulber (ed): Foundations of Soviet ... op cit., içinde. Fakat gerek aslında ve gerekse ingilizce çevirisinde ölçütün ikinci kısmı, $\frac{D_2\left(\frac{I_1}{K_1} - \frac{I_2}{K_2}\right)}{K_2 - K_1}$ olarak basılmıştır. Asıl metnin dikkatlice okunması; bunun bir baskı yanlışlığı olduğunu hemen gösterecektir. İngilizce çevirisinin dikkatsizce yapıldığı anlaşılıyor. İngilizce çeviride ayrıca, ürün etkisine, **verimlilik** denmektedir ki, böyle bir deyiş sadece anlaşılmayı güçleştirir.

(68) Strumilin'in önerisini benimsediğini bildiren Krijijanovskiy, hemen hemen aynı zamanda başka bir ihtiyaçtan söz ediyor. Daha fazla makina kullanımının «gittikçe azalan miktarda canlı işgücü ile çalışma olanağını yarattığını» kabul ederek, ekliyor; «işgücünü çalıştırma ihtiyacı bizi, bütün ekonomik faaliyetlerimizde artan miktar canlı işgücünü emmeye ve çalıştırmaya zorlamaktadır.»

G. M. Krijijanovskiy ve Diğerleri: **Osnovnie Problemı Kontrol 'nih Tsifr Narodnogo Hozyaistva na 1928/29 God**, 1929, s. 8, aktaran; E. H. Carr ve R. W. Davies: **Foundations of a Planned Economy, 1926-1929**, London, 1969, s. 415.

(69) G. Bursteyn: «İndeksı Effektivnosti Osnovnogo Kapitala», Planovoe Hozyaistvo, 1930/4, s. 57.

(70) G. Bursteyn, ibid., s. 67-60.

(71) T. S. Haçaturov (ed): **Ekonomiçeskaya Effektivnost' Kapital 'nıh Vlojenii i Novoy Tehniki,** Moskova, 1959, s. 93.

(72) T. S. Haçaturov (ed), ibid., s. 38.

(73) D. P. Andrianov: **Ekonomiçeskaya Effektivnost' Kapital 'nıh Vlojenii v Masinostroenii,** Moskova, 1963, s. 33.

(74) M. Guttsaym - M. Persim: «Voprosı Planirovaniya i Uçeta Osnovnıh Fondov Narodnogo Hozyaistva SSSR», Planovoe Hozyaistvo, 1939/8, s. 32-33.

Daha önceki bir zamanda aynı düşünce: «'Moral eskime' kategorisinin Sovyet iktisatından çıkarılması genellikle, Sovyet ekonomisinde, kapitalist ekonomiye oranla, bağlı sermayenin daha hızlı kullanılması sonucunda, sermayenin 'moral eskime'ye» uğrayacak kadar yaşayamayacağı düşüncesine dayandırılır... 'Moral eskime' sorununda en önemli olan sadece, eski makina veya bağlı sermaye türlerinin yenileri ile değiştirilmesinin, sosyalist koşullarda planlı bir biçimde yapılmasıdır. Burada hareket noktası, özel (ekonomik) açıdan değil, toplumsal açıdan uygun olup olmamasıdır. Sovyet düzeninde, üretici güçlerin gelişmesi, kullanıma elverişli (mevcut) bağlı sermayenin barbarca ortadan kaldırılmasıyla birlikte gitmez.»

B. Smenov: «V Bor 'be za Metall», Bol'şevik, 1931/2, s. 51.

(75) «Kapitalizmde, henüz fizik olarak çalışma gücünün sonuna gelmemiş ve fakat değiştirilen makinaların kullanım değeri, üretim araçlarında özel mülkiyet oluşu, kapitalizmin anarşik özelliği nedeni ile, yok olur; israf edilir. Sovyet ekonomisinde durum başkadır. Eski, fakat teknik olarak elverişli ekipmanlar, toplumsal servetin bir parçası olduklarından, atılmazlar. Kullanımlarını sürdürmek için diğer işletmelere (örneğin bir küçük endüstri işletmesine devredilirler.»

A. Arakelyan: **Osnovnıe Fondı Promislennosti SSSR,** Moskova, 1938, s. 40.

Daha sonra yayınlanmış bir çalışmada, fizik bakımdan kullanılabilir; fakat teknolojik olarak eskimiş ekipmanların üretimden çıkarılmasını kolaylaştırmak üzere, şu öneri yer almaktadır: «Moral eskimeyi karşılamak için, bağlı sermayenin (normal) amortismanına ek olarak, bağlı üretim araçları üzerinden özel bir karşılık fonu ayrılmasını öne süren bazı iktisatçılar ile aynı fikirde olmak mümkün değil. Tersine, bağlı sermayenin değerini yeniden üretim değerine indirmek için sistematik olarak yeni -

değerlendirmeyi zorunlu yapan her türlü sebep var. Böylece, endüstriyel işletmelerin malî durumları, mutlak olarak iyileştirilmiş olacaktır.»

A. İ. Mitrofanov: «Tehniçeskiy Progress i Moral 'nıy İznoc»
Y. A. Kronrod (ed): **Vonposi Sotsialistiçeskogo Vosproizvodsva,** Moskova, 1958, içinde, s. 236.

(76) E. Perel 'man: «O Maloy Mehanizatsii»
Problemı Ekonomiki, 1940/9, s. 102.

(77) «Ekipman ve aletlerin tamir işlerinin özel bir endüstri kolu olarak örgütlenmesi, büyük uzmanlaşma ve işbirliği probleminin ilk somut görevidir. Önemli sermaye yatırımı, yeni dönüşen sermaye ve ek kadrolar gerektirmediğinden gerçekleştirilmesi en kolay ve en çabuk görevidir.»

M. Reyslev: «Spetsializatsia i Kooperirovonie v Promişlennisti», Bol 'şevik, 1932/1-2, s. 101.

(78) A. Arakelyan: Osnovnie ... 1938, op. cit., s. 46.

(79) S. A. Kukel '-Kraevskiy: «Obobsennıy Metod Vıbora Optimal 'nıh Parametrov Energetiçeskih Ustanovok», Elektriçestvo, 1940/8, s. 30.

(80) Böyle bir varsayım gerçeklere, hiç olmazsa Sovyet ekonomisinin gerçeklerine ne nedenli uyar: «Mekanizasyon etkenliği, daha modern makinalar kullanıldığında, mekanizasyonun bütünlük düzey ve derecesi artırıldığında, büyük ölçüde yükselir. Gerçekler, ilk aşamalarında mekanizasyonun yüksek verim getirdiği ve fakat, mekanizasyon düzeyi daha da artırılınca etkenliğin daha zayıf olarak arttığı düşüncesini çürütmektedir.»

L. Ya. Berri - K. İ. Klimenko: **Mehanizatsiya Proizvodstva v Tyajeloy Promışlennosti SSSR,** Moskova, 1954, s. 54.

(81) S. A. Kukel '-Kukel '-Kraevskiy, op. cit., s. 31.

(82) Sovyet Birliği dışındaki tartışma için:
J. Miller: «Some Recent Developments in Soviet Economic Thought: Economic Choice Between Technological Alternatives», Soviet Studies, 1949-Oct.
C. Bettelheim: «The Discussion on the Problem of Alternative Investment Projects», Soviet Studies, 1950-July.
M. Dobb: «A Note on the Discussion of the Problem of Choice Between Alternative Investment Projects», Soviet Studies, 1951-Jan.

(83) «Görünürde, Emelianov, Gubin, Lur 'e, Novozhiloy ve muhtemelen Strumilin, Merkezî Planlamayı, 'burjuva' kârlılık kriteri ile

özdeş veya ilişkili bir normatif kriter kullanmaya zorlamaktadırlar.»

N. Kaplan: «Investment Alternatives in Soviet Economic Theory», The Journal of Political Economy, 1952-April, s. 141.

(84) «Görünürde, Strumilin'i bu araştırmaya iten, bazı mühendislerin, alternatif tekniklerin seçiminde faiz haddi, ödeme süresi ve benzeri ölçütlere başvurmalarıdır. Strumilin, böyle ölçütlerin Sovyet ekonomisinde normatif bir anlama sahip olmadığını düşünür. Fakat, ya bu konudaki mühendislik yazılarını bilmemek; ya da anlamamaktan dolayı, Strumilin'in buradaki eleştirileri hemen hemen bütünüyle konu dışıdır.»

G. Grossman: «Scarce Capital and Soviet Doctrine» Quarterly Journal of Economics, 1953-Aug., s. 330-331.

(85) «Gerçekte karışıklık, 'değer' kavramının bu soruna beceriksizce uygulanmasından ileri gelmektedir. Amacımız bakımından, Marx'cı (ve de Klâsik İktisat anlamında) 'kullanım değeri' ve 'değişim değeri' ayırımı önemlidir. Çok gelirimiz olduğunda, bir birim gelir daha az değerli olur dendiğinde, 'kullanım değeri' kavramına atıf yaparız. Fakat, Marx'cı modelde içerilmiş (embodied) emek miktarına eşit olan, diğer 'değer' kavramıdır. İlginç olan 'kullanım değeri' iken, problemi 'içerilmiş emek' ile çözmek hatalıdır.»

A. K. Sen: «Strumilin On Time Preference»

A. K. Sen: **Choice of Techniques,** Third Edition, Oxford, 1968, Appendix 92.

Sen'in kitabının ilk basımı ile aynı yılda ilk basımı yapılmış bir başka batılı kaynakta aynı düşünce tekrarlanır: «... tartışmakta olduğumuz problem, esasında, değişim değeri olarak değil kullanım değeri olarak hesaba giren (kabul edilen) üründeki değişme ile ilgilidir ve Strumilin'in ilgilendiği durumda, verimliiik değişmesi iki klasik (iktisat)) deyişten birincisi için anlamlıdır; ikincisi için değil. Gerçekten de, yazısının başında, Strumilin (sorunun) kullanım değeri yanının önemini kabullenir; fakat onu (kullanım değerini, Y. K.) ve emek-değerde (emekle ölçülen değerde, Y.K.) düşüşü ölçmenin aynı iş olduğunu telkin eder, görünür.»

M. Dobb: **An Essay On Economic Growth and Planning,** Third Impression, London, 1964, s. 26-27.

Aslında Sen ve Dobb gibi gözde iktisatçıların, Strumilin'in söz konusu çalışmasında böylesi yanılmaları nasıl bulduklarına hay-

ret etmemek mümkün değil. Çünkü, çalışma **dikkatle** okunduğunda şunlar görülür. Bir kez, Strumilin, kullanım değeri ve (değişim) değeri ayırımından doğan farkları vurgularken **sadece** üretim araçlarını söz konusu etmektedir: «Eğer bizim yeni yapılmış bir demiryolu veya metalurji tesisimizi, t yılı sonunda iki kez daha az emek harcaması ile kurmak mümkün olursa, (bu tesisler) o zamana dek, üretici güçlerini, yani **bütün** kullanım değerlerini aynen korurlarken, emek değerlerinin (değişim değeri, Y.K.) **yarısına** eşit (bir değeri) kaybederler.» (altını çizen, Strumilin, s. 219). Tüketim araçları için böyle birşeyin üzerinde durmaması bir yana, bütün önerisi çeşitli tüketim araçlarının yararının zaman içinde ve birbiriyle karşılaştırılamayacağı düşüncesine dayanır: «Üretimin, **tüketim** için yapıldığı sosyalist planlı ekonomide, (ek bir yatırımla) aynı emek harcaması ile daha fazla **tüketim aracı** üretilmesi veya aynı kullanım yararı için daha az emek harcaması, ilâve birikmiş emek yatırımı (sermaye yatırımı, Y.K.) için yeterli karşılıktır.» (altını çizen Strumilin. Strumilin burada stoimost' -değer- yerine beago -yarar, refah- kelimelerini kullanmaktadır. s. 214).

Bu nedenle, tüketim araçlarını daima **fiziksel boyutu** ile hesaba katar. Gerçi kullandığı tablolarda, aynı fiziksel üretimin değeri zaman içinde azalır. Azalan değişim değeri veya sadece değer denilen kategoridir. Bu, aynı fiziksel ürünü, zamanla daha az emek kullanarak üretme imkânının doğmasından ileri gelir: «Zaman faktörü ... kendiliğinden değil, fakat zaman içinde oluşan teknik ilerlemenin ekonomik sonucu olarak etkisini gösterir. (s. 219) Bu etki, bağlı kaynakların, birikmiş emeğin, (değişim) değerinin düşmesi biçimindedir.

Bu temel düşüncelerin Marx'cı iktisata uygunluğunu araştırmak bu çalışmanın konusu değil. Fakat sadece, yukarıda sermaye katsayısı üzerinde durulurken, Vinnik'in Marx'tan yapmış olduğu aktarmayı tekrarlamakta yarar var: «Onların (makinaların) değeri, kullanım değeri ölçüsünde artmaz.»

S. G. Strumilin: «Faktor Vremeni v Proektirovkah Kapital 'nıh Vlojenii», İzvestiya AN SSSR. Otdelenie Ekonomiki i Prava, 1946/3.
S. G. Strumilin: **Oçerki Sotsialistiçeskoy Ekonomiki SSSR**, Moskova, 1964.

(86) S. G. Strumilin, ibid., s. 217.
Aslında, burada Strumilin, ödeme süresi ile kârlılık oranı ölçütlerinin aynı olduğunu imâ etmektedir. Daha sonra, yukarıdaki

kitabın 1959 yılı basımında ilk kez yayınlanan «Yeni Tekniklerin Etkenliği» konulu çalışmasında, ödeme süresi ölçütünü hâlâ tutmak isteyen önerilere karşı söyledikleri çok açık: «Başka deyişle, yatırımların etkenlik göstergesi olarak ileri sürülen göstergenin (ödeme süresi, Y.K.) kapitalist dünyada çoktandır bilinen kârlılık normundan hiç bir farkı yok. Fakat şimdi, bizim karşımıza, utangaç bir biçimde, alışılmamış bir kılıkda, ayakları yukarıda başı aşağıda çıkmaktadır. **Rantabilitenin** artışı, bu yüzden, ödeme süresinin **kısalışı** ile değişmektedir.»

S. G. Strumilin: **Oçerki Sotsialistiçeskoy Ekonomiki SSSR,** 1959, s. 228.

Yalnız, Strumilin'in bu iddiasına karşılık iki ölçütün, Sovyet ve kapitalist düzenlerde farklı sonuçlar vereceğine işaret etmek gerek. Farklılık, fiyatların farklı yapıya sahip olmalarından ileri gelir. Her iki düzende de, fiyatlar değerden sapar. Yalnız kapitalist düzende «Üretim fiyatları», organik bileşimin ekonomi ortalamanın üstünde olduğu kesimlerde, değerden yüksek, ortalamanın altında olduğu kesimlerde değerden düşüktür. Bunu şöyle de söylemek mümkün: Kapitalist ekonomilerde, üretim araçlarının fiyatı değerden yukarıya doğru; tüketim araçlarının fiyatı aşağı doğru sapar. Sovyet ekonomisinde, özellikle otuzlarda durum tam tersidir. Çünkü, **planlı kâr** üretim araçlarında düşük tüketim araçlarında yüksektir.

Bu durumda iki alternatife aynı kârlılık oranı veya ödeme süresi uygulandığında, Sovyet ekonomisinde daha sermaye yoğun teknik seçilir. Çünkü, $\frac{K_2 - K_1}{C_1 - C_2}$ olarak belirlenen ödeme süresi formülünde, Sovyet ekonomisinde $K_2 - K_1$ daha küçük bir değere; $C_1 - C_2$ daha büyük bir değere sahip olacaktır. Bu ise, sermaye yoğun tekniğin, daha kısa bir ödeme süresi veya baş aşağı edildiğinde daha yüksek kârlılık oranı vermesi demektir.

ENDÜSTRİLEŞME HIZI

(1) Z. K. Zvezdin (ed): **İndustrializatsiya SSSR 1926 - 1928, Dokumenti i Materiali,** Moskova, 1969, s. 22.

(2) V. Novojilov: «Nedostatok Tovarov», Vestnik Finansov, 1926/2, s. 75.

Pazar sorunun kapitalist ekonomilerde ortaya çıkardığı problemler ile ilgili olarak yeni bir çalışma bulgularını şöyle özetliyor: «Amaç, İngiliz (British) ağır sanayiinin eksikliklerinden bazılarını açıklamada pazarın önemli ve bu nesnel ve çevresel koşulları değiştirmenin, en azından bir ölçüye dek, bireysel firmaların güçleri dışında olduğunu göstermektedir.»

S. B. Saul: «The Market and The Development of the Mechanical Engineering Industries in Britain», Economic History Review, 1967, s. 111.

(3) Gosplan SSSR: **Kontrol'nıe Tsifrı Narodnogo Hozyaistva Na 1926-27 god.**, Moskova 1926, s. 146.

(4) Gosplan SSSR, ibid., s. 170 - 171.

(5) L. Kafengauz: «Desyat' let Promışlennogo Razvitiya SSSR», Ekonomiçeskoe Obozrenie, 1927/okt., s. 101.

(6) L. Kafengauz: «Krupnaya Promışlennost' v 1926/27 godu»
VSNH (eşegodnik): **Promışlennost' SSSR v 1926/27 godu**, Moskova, 1928, içinde, s. 3.

(7) J. Stalin: «Industrialization of The Country and The Right Deviation», Pravda, 24 - Kasım - 1928, ingilizce çeviri;
N. Spulber (ed): **Foundations of Soviet Strategy For Economic Growth**, Indiana University Press, 1965, içinde, s. 270.

(8) Gosplan SSSR: **Pyatiletniy Plan Narodno - Hozyaistvennogo Stroitel'sıva SSSR**, Tom. I, 1929, s. 11.

(9) Ş. Turetsky: «Bor'ba za Kaçestvennıe Pokazateli Plana» Planovoe Hozyaistvo, 1930/9, s. 68.

(10) V. Mejlauk: «Zadaçi Planirovaniya i Vtoraya Pyatiletka» Bol'şevik, 1932/9, s. 13.

(11) Aktaran;
S. G. Strumilin: «Pervıe Opıtı Perspektivnogo Planirovaniya» Planovoe Hozyaistvo, 1930/12, aynı zamanda,
S. G. Strumilin: **Na Planovom Fronte**, Moskova, 1963, s. 190.

(12) V. Bazarov: «Printsipı Postroeniya Perspektivnogo Plana» Planovoe Hozyaistvo, 1928/2, ingilizcesi;
V. Bazarov: «Principles of Long - Range Planning»,
N. Spulber (ed): **Foundations** ... op, cit., içinde aktarmalar, ingilizce çeviriden yapılmıştır.

(13) V. Bazarov; ibid., s. 223.

(14) M. İ. Birbraer: «Kapital'noe Stroitel'stvo Promişlennosti za 10 Let Revolyutsii», Ekonomiçeskoe Ozbrenie 1927/okt., s. 123-4 den aktarılarak.

(15) V. İ. Lenin: **The Development of Capitalism in Russia,** s. 429.

(16) A. O. Zolotarev: «Osnovnıe Polojeniya Pyatiletnego Plana Promışlennosti»
VSNH (eşegodnik): **Promışlennost' SSSR v 1927/28 godu,** Moskova, 1929, s. 17.

(17) **Sestnadtsataya Konferentsiya VKP (b),** Aprel' 1929, (stenografiçeskiy otçet), Moskova, 1962, s. 65.

(18) M. Rubinşteyn: «Ne zaznavat'sya, Ne Uspokaivat'sya» Bol'şevik, 1934/6, s. 33.

(19) M. Tugan-Baranovski: **Studies on The Theory and History of Commercial Crises in England,** Jena, 1901, s. 333. Aktaran;
R. Luxemburg: **The Accumulation of Capital, London,** 1963, s. 312.

(20) V. Lenin: **The Development of Capitalism in Russia,** s. 54, Altını Çizen Y.K.

(21) V. Lenin; ibid., s. 549-550.

(22) V. Lenin; ibid., s. 69.

(23) V. Lenin; ibid., s. 66.

(24) V. Lenin: **Imperialism, The Highest Stage of Capitalism,** s. 100 ve 101.

(25) N. Tsagolov: «Nekotorıe Voprası Strukturı Narodnogo Hozyaistva v Svete Osnovnoy Ekonomiçeskoy Zadaçi SSSR»
Problemı Ekonomiki, 1940/9, s. 39.

(25) E. Lokşin: «Osvoenie Proizvodstvennıh Moşnostey v Tyajeloy İndustrii»
Planovoe Hozyaistvo, 1937/2, s. 44 ve 49.

(27) V. G. Groman: «O Nekotorıh Zakonomernostiah Empiriçeski Obnarujivaemıh v Naşem Naradonom Hozyaistve» Planovoe Hozyaistva, 1925/1. aynı zamanda
N. Spulber (ed): **Foundations of** ... op. cit. içinde. s. 363.

(28) V. Gazarov: «O 'Vostanovitel'nıh Protesah' Voobşe i Ob 'Emissionnıh Vozmajnostiah' ve Çastnosti»
Ekonomiçeskoe Obozrenie, 1925/1, aynı zamanda;
N. Spulber (ed): Foundations of ... op. cit. içinde. s. 283.

(29) V. Bazarov: «O Metodologii Postroieniya Perspektivnıh Planov», Planovoe Hozyaistvo, 1926/7, aynı zamanda;
N. Spulber (ed): **Foundations of** ... op. cit. içinde. s. 367 ve 368.

(30) V. Bazarov; ibid., s. 368.

(31) M. Ragol'skiy: «O Vreditel'skoy Teorii Planirovaniya Gromana - Bazarova», Planovoe Hozyaistvo, 1930/10-11.

(32) Bu tablo, Strumilin'in bir çalışmasından derlenmiştir. Tanım ve birinci kaynaklar için bknz:
S. G. Strumilin: «Pervıe Onıtı Perspektivnogo Planirovaniya» Planovoe Hozyaistvo, 1930/12.
Başka bir kaynak OSVOK taslağı ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

Endüstrileşme Hızı: OSVOK Taslağında Devlet Endüstrisinde Yatırımlar (1926/27 yılı fiyatları ile milyon ruble)

Yıllar	Taslak	Uygulama
1926/27	1543	1065
1927/28	1490	1304
1928/29	1320	1819
1929/30	1060	4775

A. Arakelyan: **Osnovnıe Fondı Promışlennosti SSSR,** Moskova, 1938, s. 75.

(33) N. A. Gruzman: «Perspektivnıy Finansovıy Plan Promışlennosti Na Pyatiletke», Vestnik Finansov, 1927/5, s. 79.
Yazar daha önce (s. 78) şunları ileri sürer: «Endüstriyel kalkınma hızı, tarımsal ürünler, ithalat perspektifi, pazar kapasitesi, emek pazarı gibi birçok faktörün birleşimine dayanır. Fakat, endüstriye üretimin kalkınma perspektifini açıklığa kavuşturmadan da, bu faktörlerden herhangi birinin perspektifini belirlemek mümkün olamaz.»

(34) **KPSS V Rezolyutsiyah İ Reşeniyah S'ezdov, Konferenstsii I Plennumov TsK, Çast' 1924-1930,** Moskova, 1954, s. 295.

(35) Gosplan SSSR: **Kontrol'nıe Tsifrı Narodnogo Hozyaistva Na 1926-1927 god,** M. 1926, s. 7.

(36) E. H. Carr and R. W. Davies: **Foundations of a Planned Economy, 1926-1929,** Macmillan, 1969, s. 405'den akatrılarak.

(37) A. M. Sabsoviç: «Gipoteza Maşştabov Produktsii Osvovnıh Otrasley Narodnogo Hozyaistva SSSR v Period General nogo Plane», Planovoe Hozyaistvo, 1929/1, s. 58.

(38) S. G. Strumilin: «O Tempah Naşego Razvitiya» Planovoe Hozyaistvo, 1929/1, aynı zamanda;
S.G. Strumilin: **Na Planovom Fronte,** op. cit. içinde, s. 283.

(39) Tartışmacı, hemen devam ediyor: «Söylenmelidir ki, bu bakımdan, eskiden endüstrileşmiş ülkelere göre, her türlü üstünlüğe

sahibiz. Çünkü, bu ülkelerde teknolojik olarak eski bağlı sermaye, yeni ve daha verimli ekipmanların kullanılmasını da engeller.»

V. P. Akulenko: «Prolzvoditel'nost' Obşestvennogo Truda» Planovoe Hozyaistvo, 1929/12, s. 154.

(40) G. A. Fel'dman: «O Limitah İndustrializatsii» Planovoe Hozyaistvo, 1929/2, s. 189 ve 190.

(41) G.A. Fel'dman; ibid., s. 192.

(42) A. M. Sabsoviç; op. cit., s. 68.

Bu çalışmanın yazarı tarafından, 22 - 24 Ocak, 1968'de toplanmış bir seminerde şu görüşler ileri sürülmüştü: «Geri kalmış bölge sorunu, geri kalmış ülke sorunundan ayrı değildir. Hattâ geri kalmış bloklar probleminden de çok farklı bir problemi ortaya çıkarmamaktadır. Bir bölgenin neden geri kaldığını araştırmak, bir ülkenin neden geri kaldığını araştırmak demektir. Aynı biçimde, bir bölgenin nasıl gelişeceğini araştırmak, bir ülkenin nasıl gelişeceğini araştırmak demektir...

Bu durumda, Doğu'nun kalkınması, Türkiye'nin bugün gerçekleştirdiğinden çok daha yüksek bir kalkınma hızının amaç edinilip, gerçekleştirilmesine bağlıdır. Ancak, böyle bir üretici güçler düzeyinde Doğu'nun kalkınması hem mümkün ve hem de ekonomik olabilir.»

Y. Küçük: «Türkiye'de Millî Fizikî Plan Açısından Doğu'nun Geliştirilmesi Sorunu» eleştiri sunuşu.
TMMOB Mimarlar Odası: **I. Millî Fiziki Plan Semineri,** içinde, s. 81 ve 86.

(43) G. M. Krjijanovskiy: «İtogi V Planovogo S'ezda» Planovoe Hozyaistvo, 1929/3, s. 10.

(44) Aynı olgunun, başka bir ortamda ortaya konuluşu ile ilgili olarak, bkz:
«Mevcut gelir ve servet bölüşümünde, ulusal gelir oldukça yüksek bir hızla artmaktadır veya düşecektir. **Ara durakları yoktur.**»
Temporary National Economic Committee (of U.S. Congress): **Profits, Productive Activities and New Investmens,** Monograph 12, Washington, 1941, s. 133 - 134.

(45) S. Ya. Rozenfel'd and K. İ. Klimenko: **İstoriya Maşinostroeniya SSSR,** Moskova 1961, s. 213 den aktarılarak.

(46) İ. Krasnolobov: «Faktori Rosta Narodnogo Rohoda v Sotsialistiçeskom Obşestve', Problemı Ekonomiki, s. 58 ve 60.

(47) Ş. Turetskiy: «Ekonomiçeskaya Effektivnost' Osvoeniya Novoy Tehniki», Planovoe Hozyaistvo, 1936/8, s. 81.
Aynı kaynakta (s. 82) «A» grubu (üretim araçları üretimi) endüstrileri için, 1928 yılı temel alınarak, aşağıdaki tablo verilmektedir. (414. sayfaya bakz.)

(48) G. Sorokin: «Planirovanie Kapital'nıh Rabot» Planovoe Hozyaistvo, 1940/9, s. 53.

(49) **Endüstrileşme Hızı: İşçi Başına Bağlı Sermaye (ruble)**

Kesimler	**1929**	**1932**	**1937**
Elektrik Santralları	26715	35738	58547
Kömür	1800	2405	5705
Demirli Metalurji	4180	5700	16082
Demirsiz Metalurji (cevher çıkarımı dahil)	1642	5225	12087
Metal İşleme	2940	2961	5705
Kimya	6948	8919	16901
Çimento	5367	7541	13656
Tekstil	2724	2955	3557
Et	—	3835	9269
Şeker	6113	8254	9675

N. Ryadov: **Sotsialistiçeskoe Nakoplenie i Ego İstoçniki v Pervoy i Vtoroy Pyatiletah,** Moskova, 1951, s. 198.

(50) S. G. Strumilin: **Problemi Ekonomiki Truda,** Moskova, 1964, içinde, s. 441 ve 442.

(51) G. G. Clark: **Economics of Soviet Steel,** Cambridge, Mass. 1956, s. 272.

(52) D. Granick: **Soviet Metal-Fabricating and Economic Development,** University of Wisconsin Press, 1967, s. 198.

(53) A. N. Efimov: **Voprosı Tehniçeskogo Progressa v SSSR,** 1951, s. 70.

Endüstrileşme Hızı : «A» Grubu Endüstrilerinde Üretim Artışının Kaynakları (1928 yılına göre)

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936 (beklenen)
Emek Verimliliği Artışı Nedeni ile	47.4	42.9	37.2	34.4	41.3	48.0	63.7	74.0
İşçi Sayısında Artış Nedeni ile	52.6	57.1	62.9	65.6	58.7	52.0	36.3	26.0

KİTAPLAR

İ. Abramov : Tehniçeskaya Rekonstruktsiya, 1934.

M. Abromovitz (der.) : Capital Formation and Economic Growth, N.Y. 1955.

Akademiya Nauk : Pervie Şagi İndustrializatsii SSSR 1926—27 gg., Moskova, 1959.

A N SSSR : Rezervie Moşnosti, Moskova, 1971.

A. Arakelyan : Osnovi Fondı Promışlennosti SSSR, Moskova, 1938.

T. S. Ashton : Iron and Steel in Industrial Revolution, London, 1951.

J. S. Bain : Barriers to New Competition, Cambridge, 1956.

L. Ya. Berri : Spetsalizatsiya i Kooperirovanie v Promişlennosti SSSR, Moskova, 1954

L. Ya. Berri, K. İ. Klimenko : Mehanizatsiya Proizvodstva v Tyajöloy Promişlennosti SSSR, Moskova, 1954.

V. N. Bogaçev : Srok Okupaemosti, Moskova, 1966.

D. H. Buchanan : The Development of Capitalist Enterprise in İndia. N.Y. 1934.

N. Buharin : Ekonomika Perehodnova Perioda, Moskova, 1920.

D. Burn (der.) : The Structure of British Industry, Cambridge, 1958.

C. Carter, B. Williams : Industry and Technical Progress, Oxford, 1957.

G. Coutsoumaris : The Morphology of Greek Industry, Athens, 1963.

M. Dobb : Soviet Economic Development Since 1917, London, 1966.

F. E. Dzerjinskiy : İzbrannie Proizvedeniya, Moskova, 1952.

A. N. Efimov : Voprosı Tehniçeskogo Progressa v SSSR, 1951.

A. Erlich : Development Stragegy and Planning: The Soviet Experience NBER: National Economic Planning, içinde, N.Y. 1967.

C. H. Feinstein (der.) : Socialism, Capjitalism and Economic Growth, Cambridge, 1967.

H. Ford : My Life and Work, London, 1922 (1928).

Gosplan SSSR : İtogi Vıpolneniya Vtorogo Pyatiletnogo Plana Razvitiya Narodnogo Hozyaistvo SSSR Moskova, 1939.

A. E. Grigor'ev : Ekonomika Truda, Moskova, 1959.

Gosplan SSSR : Pyatiletniy Plan Narodno—Hozyaistvennogo Stroitel'stva SSSR, Tom I, 1929.

Gosplan SSSR : Kontrol'nıe Tsifrı Narodnogo Hozyaistvo Na 1926—1927 God, Moskova, 1926.

D. Granick : Soviet Metal Fabricating, The University of Wisconsin Press, 1967.

E. Granovskiy : Ekonomika Sotsialistiçeskay Promişlennosti, Moskova, 1940.

J. Hicks : Capital and Growth, Oxford University Press, 1965.

E. Hobsbawm : Industry and Empire, London, 1968.

S. İlkin, E. İnanç (der.) : Planning in Turkey, Ankara, 1967

P. A. Jikov (der.) : Ekonomika Maşinostroeniya Organizatsiya i Planirovanie Predpriyatii, Moskova, 1963.

A. İ. Kossoy : Perestoyka Promişlennosti V Svyazi S Perehodom K Novoy Ekonomiçeskoy Politika; Oçerki Po İstorii Narodnogo Hozyaistvo SSSR, Moskova, 1959.

G. M. Krjijanovskiy : İzbrannoe, Moskova, 1957.

A. S. Kudryavtseva (der.) : Ekonomika Truda V SSSR, Profizdat, 1965.

V. V. Kuybişev : İzbrannie Proizvedeniya, Moskova, 1958.

F. C. Lane, J.C. Reimersam (der.) : Enterprise and Secular Change, Illinois, 1953.

V. Lenin : Development of Copitalism in Russia,

V. Lenin : Selected Works

E. Yu. Loşkin : Oçerki İstorii Promişlennosti SSSR (1917—1940), Moskova, 1956.

P. Lyaşenko : İstoria Narodnogo Hozyaistva SSSR, Moskova, 1939.

A. N. Malafeev : İstoriya Tsenoobrazovaniya v SSSR 1917—1963, Moskova, 1964.

R. Marris : The Economics of Capital Utilization, Cambridge, 1964.

N. S. Maslova : Proizvoditel'nost' Truda v Promişlennosti SSSR, Moskova, 1948.

D. D. Mişustin : Vnesnyaya Torgovlya i İndurstrializatsiya SSSR, Moskova, 1938.

V. Molotov : Tretiy Pyatiletniy Plan Razvitiya Narodnogo Hozyaistvo SSSR, Moskova, 1939.

A. Omarovskiy : Sovetskoe Stankostroenie İ Ego Rol' V Industrializatsii Stranı, Moskova, 1948.

E. T. Penrose : The Theory of The Growth of The Firm, N.Y. 1959.

F. Ya. Polyanskıy (der.) İstoriya Narodnogo Hozyaistva SSSR, Kurs Lektsiy, Moskova, 1960.

E. Preobrazhensky : The New Economics, Oxford, 1965.

J. Robinson : The Accumulation of Capital, N.Y. 1966

S. Ya. Rozenfel'd, K. İ. Klimenko : İstoriya Maşinostroeniya SSSR, Moskova, 1961.

M. Rubinsteyn : Science at The Cross Road, London, 1931.

N. Ryadov : Sotsialistiçeskoe Nakoplenie i Ego İstoçniki v Pervoy i Vtoroy Pyatiletkah, Moskova, 1951.

W. E. G. Salter : Productivity and Technical Change, Cambridge, 1969.

M. Shinohara : Growth and Cycles in The Japanese Economy, Tokyo, 1962.

A. Smith : I was a Soviet Worker, London, 1937.

J. Stalin : Voprosi Leninizma, Onuncu Basım, 1938.

N. Spulber (der.) : Foundations of The Soviet Strategy For Economic Growth, Indiana University Press, 1964.

A. C. Sutton : Western Technology and Soviet Economic Development, 1917 to 1930, Stanford University Press, 1968.

S. G. Strumilin : İzbrannoe Proizvedeniya (5 cilt) Moskova, 1963.

S. G. Strumilin : İstoriya Çernoy Metallurgii v SSSR, Moskova, 1967.

S. G. Strumilin : Problemi Sostializma i Kommunizma v SSSR, Moskova, 1965.

S. G. Strumilin : Oçerki Stosialisiçeskoy Ekonomiki SSSR, 1964.

İ. Ya. Trifonov : Klassı i Klassovaya Bor'ba v SSSR v Naçale Nepa, Leningrad, 1969.

Ş. Ya. Turetskiy : Sebestoimost'i Voprosı Tsenoobrazovaniya, Moskova, 1940.

Ts SU (SSSR) : Trud V SSSR, Moskova, 1936.

Ts SU (SSSR) : Raboçiy Den' V Fabriçnozavodskom, Promişlennosti V 1928 g. Moskova, 1928.

University of Birmingham : Bulletins of Birmingham Bureau for Research on Russian Economic Conditions.

T. Veblen : The Engineers and The Price System, N.Y. 1965.

B. V. Vlasov : Puti Razvitiya Maşinostroitel'nıh Zavodov, Moskova, 1969.

Z. K. Zvozdin (der.) : İndustrializatsiya SSSR, 1926—28, Dokumentı i Materiali, Moskova, 1969.

SÜRELİ YAYINLAR

American Economic Review
Economic Journal
Oxford Economic Papers
Journal of Political Economy
Journal of Economic History
Review of Economics and Statistics
The Review of Income and Wealth
Quarterly Journal of Economics
Bulletin of The Oxford University Institute of Economics and Statistics
The Nation
Journal of Industrial Economics
Journal of Development Studies
Planovoe Hozyaistvo
Kyklos
Bol'şevik
Ekonomiçeskoe Obozrenie
Problemı Ekonomiki
The Manchester School
Vestnik Finansov
Put' İndustrializatsii

ÇIKAN KİTAPLAR

İKİ AÇIDAN TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ DAVASI — 15 TL.
Behice Boran

ENDÜSTRİLEŞME SÜRECİNİN TEMEL SORUNLARI SOVYET DENEYİMİ 1925—1940 — 30 TL.
Yalçın Küçük

SENDİKALAR ÜZERİNE — 25 TL.
K. Marx — F. Engels — V. İ. Lenin

KAPİTALİZMİN EKONOMİ POLİTİĞİ — 25 TL.
M. Ryndina — G. Chernikov

DİYALEKTİK VE TARİHİ MATERYALİZM — 15 TL.
A. Spirkin — O. Yakhot

BİLİMSEL SOSYALİZM VE SOSYAL DEMOKRASİ — 8 TL.
V. Vassiné — S. Gribanov — İ. Oundassynov

AYDINLAR VE SINIF MÜCADELESİ — 10 TL.
A. Casanova — Cl. Prévost — J. Metzger

EMPERYALİZMİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ — 20 TL.
Orhan Kurmus

FEODAL TOPLUMDAN YİRMİNCİ YÜZYILA — 15 TL.
Leo Huberman

HAZIRLANAN KİTAPLAR

MARKSİST FELSEFE YAZILARI

K. Marx — F. Engels — V. İ. Lenin

YENİ DEVRİM TEORİLERİNİN ELEŞTİRİSİ

1. FANON VE AFRİKA'DA SINIFLAR

Jack Woddis

YENİ DEVRİM TEORİLERİNİN ELEŞTİRİSİ

2. DEBRAY VE LATİN AMERİKA'DA DEVRİM

Jack Woddis

YENİ DEVRİM TEORİLERİNİN ELEŞTİRİSİ

3. MARCUSE VE BATI DÜNYASI

Jack Woddis

Bu kitap yoğun bir emek ürünüdür. Yalçın Küçük, 1925 - 1940 Sovyet endüstrileşme deneyinin ekonomik, teknik ve siyasal sorunlarını Sovyet kaynaklarına dayanarak incelemiştir. Sovyet sisteminin, burjuva ekonomisinin bakış açısından değil, sosyalist ekonomi kuramına göre araştırılması kitabın önemli bir özelliğidir. Bunu yaparken burjuva ekonomisinin geçersizliği gösterilmeye çalışılmaktadır.

Araştırma, Sovyet sanayileşmesini bir «ekonomik ve siyasal yanılgı» olarak göstermeye çalışan tezleri çürütmeyi amaçlıyor ve yazar bu amaca maddi temellerle vararak, **sanayileşme, Sovyet deneyimi** ve **sosyalist ekonomi** konusunda önemli bilgiler kazandırıyor.

Bütün bu nitelikleriyle «Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları» dikkatle okunması gereken bir kitap olmuştur.

30 Lira